

אילון ירדן

ארץ הר ומישור

אילון ירדן

ארץ הר ומישור

ההיסטוריה הדמוגרפית של א"י

הוצאת ליעד

אין להעתיק, לשכפל, לצלם, להקליט, לתרגם, לאחסן
במאגר מידע, לשדר או לקלוט בכל דרך או בכל אמצעי
אלקטרוני, אופטי, מכני או אחר – כל חלק שהוא מהחומר
שבספר זה. כל שימוש, מכל סוג שהוא, אסור בהחלט, אלא
עם ניתנה רשות מפורשת בכתב של המו"ל והמחבר לאותו
שימוש.

© כל הזכויות שמורות למחבר

דוא"ל: jardenelon@walla.com

אתר: www.jardensworld.com

מהדורה שלישית, חשוון תשע"ד, נובמבר 2013

אם נבוא לחקור את מוצאם ומקור-מחצבתם של הפלחין ונסתכל לאורח-חיים הפנימיים ונפשפש במסורות הקדומות שנשתמרו בפייהם עד ימינו אלה – נראה שכמעט אין ביניהם ובין הערבים האמיתיים, בני הגזע הערבי, ולא כלום...רוב מנינם ורוב בנינם של הפלחין המוסלמים במערב ארץ-ישראל משווה לפנינו טיפוס גזעי אחד וחטיבה אתנית שלמה, ואין כל ספק שבעורקיהם יזרום הרבה דם יהודי – דם אותם האיכרים היהודים, "עמי הארץ", שבחרו בצוק העתים להתכחש לדתם ובלבד שלא יעקרו מעל אדמתם.

דוד בן גוריון

כן, מתוך התבוננות בדברי ימינו ניווכח, כי ב"ערבים" היושבים בארצנו נפגוש את צאצאי עם ישראל...אנו, שספר דברי-הימים פתוח לפנינו, מכירים בהם את אחינו, והם אינם מסוגלים לראות בנו אחים שהתרחקו, ומתייחסים אלינו כאל זרים...על יסוד העובדות האלה נקבע את יחסנו לעם הזה בעתיד. וברור הוא, שאך יחס אחד יכול להיות בינינו, יחס של אחים; לא רק אחים במובן מדיני, אחרי שגזרה עלינו ההיסטוריה לחיות חיי מדינה משותפים, אלא גם אחים בגזע, אחים בני אומה אחת.

ישראל בלקינד

תוכן העניינים

7	הקדמה
9	פרק א': מוצא העמים
21	פרק ב': ארץ הר ומישור, ארץ עמים רבים
45	פרק ג': מוצא הפלחים הארץ ישראליים
65	פרק ד': מוצא הפליטים וארגוני הטרור
119	פרק ה': מוצא עם הספר היהודי
225	פרק ו': ההתחברות הישראלית
249	אפילוג

נספחים

261	נספח א': אוכלוסיית הארץ לאורך הדורות
263	נספח ב': דוד בן גוריון – לבירור מוצא הפלחין
269	נספח ג': ישראל בלקינד – הערבים אשר בארץ ישראל
285	נספח ד': ישראל בלקינד – איפה הם עשרת השבטים?
295	נספח ה': בדיית פלשתין
301	נספח ו': שקר ירושלים
303	נספח ז': אבנר שאקי – דין האנוסים לפי ההלכה
305	ביבליוגרפיה

הקדמה

לעיתים רחוקות, אם בכלל, שואלים עצמם בני אדם למקור מוצאם. נדמה להם, ששאלה כזו פשוט אינה רלוונטית. הם הרי נולדו בארצם, הוריהם נולדו כאן, הורי-הוריהם נולדו כאן, וכן הלאה דורי דורות לאחור. כשיבוא משהו לספר לאנגלים, שהם צאצאי שבטים גרמניים שנקראו "אנגלים" ו"סכסונים", אשר היגרו לארצם באלף הראשון לספירה, עשויים הם לראות בו משוגע, אלא אם כן הוא איזה מורה להיסטוריה שזה מקצועו. אם יספר משהו לצרפתים, שארצם נקראת על שם שבטים גרמניים אחרים בשם "פרנקים", עשויים הם לפטור אותו בתנועת זלזול, שהרי ידוע לכל שהם צאצאי השבטים הגאליים, ולא של מספר שבטים גרמניים לא חשובים. המחשבה, שאפשר כי זורם בהם לא רק דם גאלי, אלא גם דם מדם אויביהם הגרמניים, עשויה לכל היותר להרגיז אותם. הם על כל פנים צרפתים מבטן ומלידה, חיים כאן דורי דורות מאז ומקדם.

שאלת המוצא הגנטי היא בדרך כלל עניין לפרופסורים מלומדים ולמורים להיסטוריה, אך אין היא רלוונטית לשאר בני האדם. לא כך הם פני הדברים בארץ ישראל. כיוון שקדמוניות גנטית אמורה להקנות עליונות בתחרות על הארץ, הפכו הפלשתינים את סוגיית הקדמוניות למרכזית. לצורך הוכחת עליונותם בתחרות זו, טוענים הם, כי מוצאם הגנטי הוא בעמי הארץ שקדמו לעם ישראל – הכנענים, הפלשתים ואף הערבים. לטענתם, להם זכות ראשונים על הארץ, בשל היותם צאצאיה המקוריים – ואילו לעם ישראל המודרני אין כלל זכויות עליה, בהיותו עם חדש, חסר שורשים בארץ, הבא לכבוש אותה ולנשל את ילידיה. הקדמוניות הגנטית אינה אפוא סוגיה אקדמית בלבד, אלא אף סוגיה מעשית בעלת משקל פוליטי נכבד בתחרות הזכויות על הארץ ובמאבק על

הצדק בשדה הקרב התקשורת. מטרת ספר זה היא לבחון את
הטיעון הפלשתיני, לא רק במטרה להפריכו – אלא גם כדי להציג
את האמת ההיסטורית בנושא רגיש זה.

פרק א': מוצא העמים

שאלת המוצא

התשובה לשאלות של מוצא היא סבוכה לא רק בשל העדר ראיות מספיקות, אלא גם בשל הערפול שבמושג "**מוצא**" עצמו. לפי תפישה קיצונית, אם נלך לאחור עד האדם הראשון, הרי שלכולנו יהיה בסופו של דבר אב קדמון אחד. זוהי למעשה הגישה המקראית. ואולם, מי שאינו מקבל כפשוטו את אילן היוחסין המקראי, שואל את עצמו שאלות ממוקדות יותר. מתחקה הוא, למשל, אחר תנועת העמים הגרמניים באירופה, שמקורה בצפון היבשת, ואשר התפשטה דרומה ומערבה, כשהציפה בגלי הגירה עוקבים בעיקר את הארצות הידועות היום כגרמניה, צרפת ואנגליה (אם כי דם גרמני זורם גם בארצות אחרות).

שעה שאנו מבקשים להתחקות אחר שורשי העמים שאנו מכירים היום, נדרשים אנו אפוא לשאול מספר שאלות מקדימות, שבדרך כלל אינן נשאלות: כיצד מזהים אנו את אותם שורשי עמים? כיצד יכולים אנו להתחקות אחר הקשר בין עמים מודרניים לעמים עתיקים? כיצד ניתן להוכיח קשר גנאולוגי על פני רצף של דורות רבים? שאלות אלו הן שאלות של זהות, שרק לעיתים רחוקות נותנים אנו דעתנו עליהן, ומכאן הבלבול הרווח בסוגיות אלו.

עמים הם מוצרי זהות

עמים אינם עצמים מוחשיים, אלא קבוצות של אנשים שיש להם **זהות קיבוצית**, היינו, שיש להם **שם קיבוצי** ("**שם משפחה**") מסוים. אפילו הקבוצה הראשונית של האדם, המשפחה במובנה הצר, המורכבת מקשרי דם ונישואים, אינה בעלת מהות פיזית

בלבד אלא גם רוחנית. שם המשפחה הוא היוצר את המשפחה והוא המקנה לה חיות בעיננו. כל ישות קיבוצית נוספת שאליה אנו משתייכים, נתפשת כעוד צורה של **"משפחה"**, הפעם במובן לא ביולוגי. לכן אנו מכנים את בני הקהילה שאליה אנו משתייכים כ**"אחים"** ו**"אחיות"**, ואת מייסדי הקהילה כ**"אבות"** ו**"אמהות"**, אף שאלה מושגים מטפוריים בלבד.

יש קשר הדוק בין שם וזהות, אף שבדרך כלל אין אנו חושבים על קשר זה. **שם יוצר זהות. שינוי שם מחולל שינוי זהות.** כך בחייו של הפרט וכך בחיי העמים. בחיי העמים יש לשם חשיבות גדולה אף יותר מאשר בחיי הפרט, באשר עמים אינם יצורים פיזיים, אלא יצורים רוחניים, מוצרים של זהות. הפרט הביולוגי קיים מעצם הולדתו הפיזית, ומתן שם לו רק מגדיר את זהותו. ואילו העמים אינם קיימים כלל מבחינה פיזית, אלא כל קיומם מותנה בשם שניתן להם, ביצירת זהותם. ברגע שאנו מכנים אוכלוסייה בשם קיבוצי מסוים, יוצרים אנו את זהותה הקיבוצית של אוכלוסייה זו, והופכים אותה מאוסף של פרטים סתמיים, לקבוצה בעלת חיות בעיני עצמה ובעיני אחרים. משמע, שלאותה קבוצת אנשים שרכשו שם קיבוצי, אין חיים מחוץ לאותו שם. **השם הקיבוצי יוצר את הזהות הקיבוצית, ושינוי השם משנה את הזהות הקיבוצית.**

עמים אינם אפוא אובייקטים, בדומה לבני אדם או בעלי חיים, שיש להם גוף והמותירים אחריהם שרידים קשיחים כגון עצמות, שיניים וכד' – אלא **מוצרי זהות**. לכן רק אם הצליחו עמים מסוימים ליצור במהלך ההיסטוריה מוצרי זהות, יכולים אנו היום לשחזר את קורותיהם. כשאנו אומרים, שעמים מסוימים, שהופיעו במהלך ההיסטוריה, נעלמו, אין אנו מתכוונים בדרך כלל לכך שהם הושמדו פיזית, אלא רוחנית בלבד. ישנם אומנם עמים שהוכחדו פיזית ממש, אך אלה מהווים מיעוט קטן בסל האשפה של ההיסטוריה. רוב העמים שנעלמו לא הוכחדו פיזית, אלא

רוחנית בלבד, היינו, שינו הם את זהותם המקורית לטובת זהות אחרת, בין על ידי התבוללות מרצון, ובין על ידי התבוללות מאונס.

כיום, כבעבר, בני אדם מפגינים את זהותם האתנית בדרכים שונות ומגוונות: שפה, דת, מנהגי לבוש, מנהגי קבורה, מנהגי תזונה וכד'. המונח "זהות אתנית" הוא מאותם מושגים רב משמעיים, שנוהגים לעשות בהם שימוש משתנה, לפי הצרכים המשתנים. למעשה, חופף המושג ל"זהות תרבותית-לשונית" באשר התרבות והלשון הם מוצרי זהות מובהקים. תרבות יש שהיא חומרית, ויש שהיא רוחנית. על הזהות האתנית אפשר ללמוד משני סוגים אלה של תרבות, אך רק התרבות הרוחנית מלמדת במישורין על הזהות, ואילו התרבות החומרית – רק בעקיפין. על מנהגי קבורה, לבוש ותזונה – ניתן אולי ללמוד גם בלי דברי כתב. לא כן לגבי הלשון, הדת, התרבות העממית וכד'. כל אלה הם מוצרי זהות מופשטים, שמותירים אחריהם רק עמים אשר הגיעו להתפתחות גבוהה יחסית. התפתחות שכזו באה תמיד בשלב מאוחר יחסית של חיי אותם עמים, לאחר שכבר התיישבו בארץ מסוימת, בנו בה בתים, הקימו ערים וכפרים, התארגנו מבחינה פוליטית ואף צברו איזה הון חומרי בסיסי, המותיר להם פנאי להעלות על הכתב את דברי ימיהם, אמונותיהם, מעשיהם וכד'.

היום ניתן לזהות רק את אותם עמים עתיקים מעטים שהעלו דברים על הכתב, שאף שרדו את שיני הזמן. על עקבותיהם מתחקים אנו באמצעות דברי כתב שהותירו אחריהם, ואשר מהם ניתן ללמוד על לשונם ותרבותם. נכון אומנם שעמים עתיקים הותירו אחריהם גם שרידים חומריים, אולם שרידים אלה הם אילמים, ולכן לא ניתן לדלות מהם תשובות לשאלות של זהות, שאלות שאינן חומריות. לכל היותר עשויים שרידים חומריים אלו לשמש כלים מסייעים, אך בהם כשלעצמם לא די.

המקרא כמכשיר לזיהוי עמים עתיקים

עם ישראל משמש דוגמא מובהקת לעם עתיק, שזהותו הקדומה מוכרת לנו גם היום, אף שחלפו אלפי שנים מאז הופיע על בימת ההיסטוריה. עם ישראל הצליח להשתלט על הכתב הקולי (פונטי, אלפביתי), ושכנראה היה אף שותף בהמצאתו יחד עם הציידונים (הפניקים). כתוצאה מכך השאיר אחריו עם ישראל כמות אדירה של דברי כתב, שמהם אפשר ללמוד לא רק על זהותו הוא, אלא גם על זהותם של עמים עתיקים אחרים, שעמם בא במגע, לרבות הכנענים והפלשתים. לעומת זאת, הכנענים לא הותירו אחריהם כמעט דבר, למעט מספר קטן של דברי כתב, שנחשפו על ידי הארכיאולוגיה המודרנית, בעיקר בעיר אוגרית, ושמהם יכולים אנו ללמוד אך מעט על זהותם ההיסטורית. על הפלשתים יודעים אנו אף פחות מכך, באשר אלה לא הותירו כמעט דבר אחריהם, למעט מספר קטן של שרידים חומריים.

עם ישראל לא רק שנמנה עם העתיקים שבעמי הארץ, אלא שהיה אף החשוב שבהם, והשפעתו על גורלה עולה לאין שיעור על השפעתם של שאר עמי הארץ. יתירה מזו: עם ישראל הוא היחיד שכבר בעת העתיקה הפך ללאום במובן המודרני של המילה, ואילו שאר העמים לא היו אלא "עממים" בלבד, שיצאו אולי מהמסגרת השבטית הקדומה, אך לכלל לאומים לא הגיעו. המקרא מונה יותר מעשרה עממים כאלה, שאת רוב שמותיהם מתקשים אנו אף להגות היום. השם "**כנענים**" במקרא משמש לציון ערב רב של עממים שונים, ולא שם של לאומים. השם "**פלשתים**" במקרא אף הוא אינו משמש לציון לאום, אלא אגד של מספר ערי מדינה, ותו לא.

יתירה מזו: אלמלא המורשה המקראית לא היינו יודעים היום דבר על הכנענים והפלשתים, כשם שלא היינו יודעים דבר על יתר עממי הארץ ואף על שאר העמים העתיקים בזירה המזרח תיכונית. רק בשל המורשה המקראית יכולים אנו היום לנסות

ולהתחקות על זהותם של עממים קדומים אלה, שנעלמו כולם מבמת ההיסטוריה, מבלי להשאיר כל זכר, למעט אי-אלו מאובנים בלתי חשובים. אלמלא המורשה המקראית יתכן שהארכיאולוגיה המזרח תיכונית לא הייתה נוצרת כלל. אפילו היינו מגלים מאובנים היסטוריים, לא היינו יודעים כיצד לפרשם ולהבינם. ארכיאולוגיה זו לא באה אלא כדי לאושש או להפריך את האמור במקרא, ובלעדי זו, אין אף זו.

בהיסטוריוגרפיה הפלשתינית אין כמעט זכר לקיומו של עם ישראל, באשר קיומו של זה מפרך את טענתם לזכויות עדיפות על הארץ. בהוציאם את עם ישראל מרשימת עמיה הקדומים של הארץ, מוחקים הפלשתינים את ההיסטוריוגרפיה המקראית כולה – ואת מקומה של זו מחליפה היסטוריוגרפיה פגאנית חדשה, פרי דמיונם השטני. היסטוריוגרפיה זו משמיטה את הקרקע לא רק מתחת לרגליו של עם ישראל, אלא גם מתחת לרגליה של הציביליזציה המקראית כולה, שלה שותפים היום, כל אחד בדרכו שלו, היהודים, הנוצרים והמוסלמים כאחד.

כשאנו מתחקים היום אחר עקבותיהם של עמים עתיקים אלה, שומה עלינו אפוא לשוב ולהזהיר את עצמנו פן נחטא ביהירות יתירה, ונתפתה להאמין שאנו יודעים עליהם הרבה. כל העמים העתיקים, פרט לעם ישראל ולעם היווני, כמעט שלא הותירו אחריהם שרידים רוחניים, ולכן כה קשה לנו היום להתחקות אחר זהותם ההיסטורית. אפילו על המצרים והבבלים יודעים אנו מעט מאוד, באשר אלה לא הצליחו להשתלט על הכתב הפונטי, אלא בשלב מאוחר יחסית, הרבה לאחר הישראלים והיוונים.

על הכנענים יודעים אנו רק בשל העובדה שהם אלה שיצרו את הכתב הפונטי. הצידונים, ממציא הכתב הפונטי, נחשבו כחלק מעממי כנען כפי שניתן ללמוד מהפסוק המקראי **"וַכְנַעַן, יָלַד אֶת צִידֵן בְּכֹרֹו וְאֶת חֵת"** (בראשית י' 15). מאותם דברי כתב מועטים שהותירו אחריהם הכנענים, יכולים אנו להסיק מסקנות חלקיות

על זהותם ההיסטורית ואף על הקשר בינם לבין הישראלים הקדומים. הדמיון הרב בין השפות הכנעניות לשפה העברית גורם לרבים מהמלומדים לחשוב, שבשחר ההיסטוריה לא הייתה הפרדה כה ברורה בין העמים הכנעניים לבין שבטי ישראל.

מהשוואת דברי הכתב הכנעניים שנחשפו, ניתן ללמוד לא רק על הקרבה המשוערת בין הכנענים לישראלים, אלא גם על ריחוקם מערביי המדבר, שמהם השתלשלו הערבים בני זמננו. אף שמדובר בשפות המשתייכות לענף לשוני אחד (הענף השמי), רב הריחוק בין השפה הערבית העתיקה לשפות הכנעניות.

מסקנה נוספת, שאפשר להסיק ממחקר לשוני השוואתי זה, היא שהכנענים לא יכלו להיות ממוצא ערבי קדום, כפי שחלקם טוענים, באשר הכנעניות היא זהות עתיקה יותר מהערביות. הערבים, כקבוצה אתנית נבדלת, המזוהה על פי לשון כתובה כלשהי, מופיעים לראשונה רק באלף הראשון לפנה"ס, שעה שההתיישבות הכנענית מיוחסת לתקופות קודמות יותר – לתקופה הכלקוליתית ואולי אף קודם לכן.

זהות לאומית, היסטוריה וארכיאולוגיה

זהות לאומית היא תוצר של תהליכים תרבותיים, פרי מורשתה של אוכלוסיה מסוימת שהתיישבה בטרטוריה מסוימת, המוגדרת כ"מולדת". לכן, אוכלוסיה אינה יכולה להיחשב כאומה, אלא אם כן התיישבה קבע בטרטוריה מסוימת, הקימה בה בתים וכפרים וגיבשה מסגרת פוליטית, צבאית וכלכלית. זהות לאומית היא תוצר הקשר בין זהות למרחב. זהות לאומית היא זהות טריטוריאלית חזקה, היינו, זיקה רוחנית למרחב מסוים, חלקו קרוב ומוחשי וחלקו רחוק ומדומיין.

תפקיד ההיסטוריה הלאומית בעיצוב הזהות הלאומית הוא מרכזי ביותר. אפילו עמים צעירים, שנולדו רק בעת החדשה, בזירות לא-היסטוריות כאמריקה ואפריקה, ניסו ליצור לעצמם היסטוריה לאומית, כדי להצדיק את תביעותיהן לזהות לאומית אמיתית. קל וחומר עמים עתיקים כעם ישראל או העם היווני. תנועת השחרור של העם היווני הייתה כרוכה מלכתחילה בפעילות תרבותית ענפה, שבמרכזה ההיסטוריה של יוון. גם התנועה הלאומית הישראלית החלה בפעילות תרבותית עשירה, שבמרכזה ההיסטוריה הלאומית, החייאת השפה העברית והתרבות העברית. הארכיאולוגיה תפסה מקום מרכזי בפעילות זו, כיוון שהיה בה כדי לזהות את השורשים העתיקים של עמים אלה. בדומה לכך, גם עמים מזרח תיכוניים בעלי זהות היסטורית חזקה, שהמצרים הם הבולטים שבהם, הפכו את הארכיאולוגיה למכשיר מרכזי בגיבוש זהותם הלאומית המודרנית, ואפילו תבעו להחיות את השפה הקופטית, שפת מצרים העתיקה.

לעומת זאת, הפלשתינים לא רק שאינם מגלים עניין בארכיאולוגיה, אלא אף עושים כל מאמץ כדי למנוע מהישראלים לבצע חפירות ארכיאולוגיות, כדי שלא ייחשף עברה הישראלי של הארץ. כל חפירה ארכיאולוגית מגלה לא רק שורש נוסף של הזהות הישראלית, אלא אף חושפת את החורבן שהמיט הכיבוש הערבי-מוסלמי עליה. הארכיאולוגיה חושפת לא רק את זהותה האמיתית של הארץ, אלא אף את פרצופם האמיתי של אויבי ישראל, ומפריכה של השקרים שהם מפיצים.

זהות לאומית היא זהות טריטוריאלית **היסטורית**, באשר ההיסטוריה של טריטוריה מסוימת היא שמגבשת את הזהות הלאומית. זהות לאומית היא לא רק אהבת מולדת, אלא אף זיכרון קיבוצי משותף, זיכרון שהוטבע בנפש האומה כתוצאה משורה ארוכה של התנסויות משותפות, של סבל משותף ואף של גאווה משותפת. זהות לאומית, בדומה לזהות האישית, אינה

נתון ראשוני, אלא נרכשת במהלך הזמן. זהות אישית נרכשת במהלך חייו של הפרט, ואילו זהות לאומית במהלך חייה של האומה – במהלך ההיסטוריה הטריטוריאלית שלה. ההשתייכות לאומה מסוימת היא כפויה במובן זה, שאין היא דומה להתאגדות חוזית דוגמת הצטרפות לתאגיד כלכלי או למועדון חברתי. במובן זה דומה ההשתייכות הלאומית להשתייכות הדתית, באשר כל פרט נולד לתוך קהילתו הלאומית, כשם שהוא נולד לתוך קהילתו הדתית, ושתי אלו מעצבות את זהותו האישית והקיבוצית.

זהות אישית נרכשת על ידי זיכרון אישי, כשם שזהות קיבוצית נרכשת על ידי זיכרון קיבוצי. לכן, לא יכולה קבוצה מסוימת להתגבש לכלל לאום או אומה, אלא אם יש לה זיכרון של עבר משותף, של סבל משותף ואף של הצלחות משותפות. סבל משותף שהתגברו עליו, אף יותר מניצחונות, גורם לתחושה חזקה של אחווה, בדומה לאחוות לוחמים שאיבדו הרבה מחברייהם בקרב. **ארנסט רנאן** (Ernest Renan), בהרצאתו בסורבון ב-11 למרץ 1882, שכותרתה "**מהו לאום?**", כותב כי (על לאומיות וזהות יהודית, ע' 67-68):

לאום הוא נשמה, עיקרון רוחני. שני דברים, שהם למעשה אחד, מרכיבים נשמה זו ועיקרון רוחני זה: האחד בעבר, האחר בהווה. האחד הינו בעלות משותפת על מורשה עשירה של זיכרונות. האחר טמון בהסכמה להוסיף לקיים את הירושה שקיבלנו בשלמותה. האדם, רבתי, אינו פרי אלתור. הלאום, כאדם, אינו אלא תוצא של עבר ארוך, עתיר מאמצים, הקרבות ומסירות. מכול הפולחנים, זה של האבות, הוא הלגיטימי ביותר, שהרי הם שעשו אותנו כפי שאנו. עבר הרואי, אישים גדולים, תהילה (ואני מתכוון לתהילת אמת) זה ההון החברתי שעליו יש להשתית רעיון לאומי...הסבל הקולקטיבי קושר יותר מהשמחה. באשר

לזיכרונות לאומיים, גובר האבל על הניצחון, מכיוון שהוא מטיל חובות ומצווה על מאמץ משותף.

זיכרון לאומי יוצר את הרציפות הלאומית

הזיכרונות הלאומיים הם המעצבים את הזהות הלאומית והם אלה היוצרים את הזיקה בין דורות מאוחרים לדורות קודמים. זיכרון לאומי יוצר את הרציפות הלאומית, אפילו נקטעה רציפות זו במשך דורות רבים, כמו במקרה של עם ישראל בתקופת הגלות. לאום הוא תוצר של זהות לאומית, ורציפות לאומית היא תוצר של שמירת הזהות הלאומית.

עם ישראל שונה מכל יתר העמים המודרניים, שלהם שורשים עתיקים, באשר מכל העמים העתיקים רק הוא שמר על זהותו הלאומית לאורך כל הדורות, בלא הפסקה. אפילו לאחר שנותק מארץ ישראל, טבורה של זהותו הלאומית, המשיך הוא להתקיים כעם, בשל רציפות זיקתו הרוחנית לארץ. לעומת זאת, עמים עתיקים אחרים, אפילו המשיכו לשבת על אדמתם לאורך הדורות, אבדה להם זהותם הקדומה לטובת זהויות אחרות, ובכך אבדה להם הרציפות הלאומית. המצרים, הפרסים, היוונים והאיטלקים של ימינו לא הצליחו לשמור על זהותם הלאומית במשך הדורות, כיוון שחסרו רציפות של תודעה לאומית. רק בעת החדשה, עם הופעתה של הלאומיות המודרנית, החלו הם בחיפוש אחר עברם הלאומי ובהחייאתו.

עם ישראל נשאר עם לאורך כל הדורות, אף שפוזר בין עמים רבים, בשל השמירה על רציפות לאומית בתודעתו. לכן, לא נדרש היה להחיות את העבר, שהמשיך להתקיים בזיכרוננו הלאומי לאורך כל הדורות, אלא רק לקומם אותו מבחינה מדינית, היינו, לשוב לארץ אבותיו, ליישבה ולהחיותה.

מורשה תרבותית ותורשה גנטית בחיי העמים

רציפות לאומית היא רציפות של מורשה תרבותית, ורק לאחר מכן גם רציפות של תורשה גנטית. התורשה הגנטית משנית היא למורשה התרבותית גם מסיבה נוספת. שום אומה מודרנית אינה טהורה מבחינה גנטית. רק שבטי הפראים החיים בבידוד מוחלט, שהיום כבר לא קיימים, יכולים היו לדבר על "דם טהור", על קירבה גנטית מוחלטת. לעומת זאת, בכל האומות המודרניות זורם דמם של הרבה שבטים קדמוניים, שהתבוללו זה בזה במהלך גיבוש זהותם הלאומית בטריטוריה שבה התיישבו.

כל טריטוריה לאומית מודרנית מורכבת אפוא לא רק מילידי הארץ המקוריים, אלא גם ממהגרים שהיגרו אליה בשלבים שונים של ההיסטוריה שלה, שהיוותה כור היתוך גנטי ושהפכה אותם לאומה אחת. רק לאחר שהסתיים שלב ההתיישבות בארץ מסוימת, שלב שהוא שונה מזירה היסטורית אחת לזולתה, כי אז אפשר לדבר על מאגר גנטי יציב פחות או יותר, בשל התכנסותה של טריטוריה זו בתוך עצמה והתגוננותה מפני גלי הגירה נוספים. שלב ההתיישבות בזירה הארץ ישראלית הסתיים לקראת סוף האלף השני לפני הספירה, ואילו שלב ההתיישבות בזירה האירופית הסתיים רק כאלפיים שנה לאחר מכן. לעומת זאת, בשאר חלקי העולם, לא הסתיים שלב ההתיישבות אלא במאה העשרים, עם תום עידן הקולוניזציה המערבית.

כל אומה מודרנית היא אפוא נהר של דם, שאליו התנקזו במהלך הדורות נחלי דם רבים. הכללה גסה זו נכונה לגבי כל טריטוריה, קל וחומר לגבי טריטוריות הממוקמות בצמתים בינלאומיים, שארץ ישראל היא אולי המרכזית שבהן. ארץ ישראל ידעה יותר תנועות עמים מכל ארץ אחרת בעולם, בשל היותה ארץ מעבר, גשר בין שלוש יבשות. לכל אחד מהעמים שעברו בה הייתה השפעה גנטית מסוימת, אף שרק למעטים מהם הייתה השפעה

חשובה באמת על המאגר הגנטי של תושבי הארץ לאורך הדורות ועד ימינו.

זאת ועוד: עם ישראל בתקופת גלותו בא במגע עם עמים רבים, שלכל אחד מהם הייתה השפעה גנטית מסוימת על המאגר הגנטי שלו. ההבדלים האנטומיים שבין תפוצות ישראל השונות הם ביטוי לשונות גנטית מסוימת בין עדות ישראל – ואף על פי כן האומה הישראלית אחת היא מבחינה לאומית, באשר לכל עדותיה מוצא גנטי משותף, זהות טריטוריאלית משותפת, זיכרון היסטורי משותף, מורשה תרבותית ודתית משותפת. כשאנו מדברים על מוצא גנטי משותף, עלינו להיעצר בנקודת זמן מסוימת, אשר ממנה ואילך ניתן בכלל לדבר על זהות לאומית גנטית. נקודת זמן זו שונה בכל זירה היסטורית. ישנן זירות היסטוריות עתיקות, שראשיתן לפני אלפי שנים, בתקופה המכונה פרהיסטוריה. ישנן זירות אחרות, שראשיתן בימי הביניים. ויש כמובן זירות צעירות מאוד, שראשיתן רק בעת החדשה.

ארץ ישראל שייכת לעתיקות שבזירות ההיסטוריות, ולראשונה שבהן התגבשה זהות לאומית – זהותו של עם ישראל. ראשיתה של זירה זו בתקופה הפרהיסטורית, שעליה איננו יודעים כמעט דבר. רק עם המצאת הכתב בזירה זו, באלף השני לפנה"ס, החלה להתגבש ההיסטוריה של זירה זו, וכל מה שקדם לה שרוי בערפילי המיתוס.

כדי להתגבר על הקשיים המתודיים הכרוכים בשאלת המוצא הגנטי, אניח אפוא, שלא רק זהות האדם הראשון אינה רלוונטית, אלא גם זהותם של העמים הפרהיסטוריים הארץ ישראלים, שאודותם אין אנו יודעים כמעט דבר. בצורה זאת, ניתן להתעלם משאלת מוצאם של הכנענים, של הפלשתים ושל הישראלים כאחד. הכנענים, הפלשתים והישראלים – שלושתם מהווים נתון ראשוני, שאינו מצריך מעקב אחורה. שחזור המוצא מתחיל רק במה שבא אחריהם, לא לפניהם. מה שקדם להם הוא בתחום

המיתוסטוריה (היסטוריה מיתית) – ואילו מה שבא אחריהם הוא
בתחום ההיסטוריוגרפיה.

פרק ב': ארץ הר ומישור, ארץ עמים רבים

פרדיגמה מדעית ככלי לחקר ההיסטוריה הדמוגרפית של הארץ

הכנענים, הישראלים והפלשתים הם אפוא נתון ראשוני. השאלה היא רק על מי מעמים עתיקים אלה מתייחסים הפלשתינים של היום – הכנענים, הפלשתים, או אולי דווקא על הישראלים הקדומים?

כדי לתת תשובה אמינה לא די באיסוף עובדות היסטוריות, אלא נחוצה תפישת עולם מסוימת, שבמסגרתה ניתן יהיה לפרש עובדות אלו. בניגוד לתפישה העממית הרווחת, שום עובדה אינה מדברת בעד עצמה, אלא נחוצה לה פרדיגמה מדעית מסוימת, שבמסגרתה מקבלת היא משמעות היסטורית. פרדיגמה (דגם מדעי) היא מסגרת מחשבתית המשמשת אבן פינה לכל תחום מדעי, שממנה נובעים כל ההסברים, ההנחות, השאלות, ואף חוקי ההיסטוריה עצמם (בהנחה שקיימת חוקיות היסטורית).

פרדיגמה מדעית היא היסוד לכל מחקר מודרני, וכל התפתחות משמעותית במדע היא תוצאה של יצירת פרדיגמה חדשה. המהפכה הקופרניקית היא הדוגמא הטובה ביותר ליצירתה של פרדיגמה מדעית חדשה ולהשלכות שלה על הידע המדעי שלנו. פרדיגמה מדעית צריכה להיות פשוטה וכוללנית כאחד. פשטותה באה לביטוי בהציגה נוסחה קצרה ככל האפשר. כלליותה משתקפת ביכולתה לתת הסבר למגוון רחב ככל שאפשר של תופעות.

המחקר המודרני של תולדות ארץ ישראל מספק לנו שפע של מידע, אך בכך לא די. כדי להקנות משמעות למידע זה נחוצה לנו פרדיגמה מדעית מסוימת, ככלי פרשנות יעיל להבנת שפע העובדות הידועות. על פרדיגמה זו להיות פשוטה וכוללנית ככל

האפשר, כדי שתוכל לספק הסברים לכל כך הרבה היסטוריה, בכל כך מעט גיאוגרפיה. אנסה אפוא לעמוד באתגר שהצגתי לעצמי. ביסוד הפרדיגמה המוצעת כאן, מונחות שתי הבחנות יסוד:

(א) הבחנה גיאוגרפית בין שני חלקיה של ארץ ישראל – **ארץ ההר מול ארץ המישור**;

(ב) הבחנה דמוגרפית בין שני סוגים של תנועות עמים היסטוריות: **תנועות עמים מיישבות (קולוניאליות) כנגד תנועות עמים אימפריאליות**.

ההבחנה הראשונה מגדירה את **הזירה הגיאוגרפית** שבה התרחשו תנועות העמים השונות – ואילו השנייה עוסקת ב**זהותן** של תנועות עמים אלה. ובלשון ציורית יותר: הראשונה מגדירה את **הבמה**, ואילו השנייה – את **השחקנים** המופיעים עליה. כדי להכיר את ההיסטוריה הדמוגרפית של הארץ צריך להשתמש בשני כלים אלה במשולב.

ארץ הר ומישור, ארץ עמים רבים

ארץ ישראל לא ארץ לבדה תשכון, אלא ראש גשר היא בין שלוש יבשות, בה עברו לאורך הדורות תנועות עמים בלתי-פוסקות: חלקן התיישבותיות, חלקן אימפריאליות, ורק לעיתים רחוקות תנועות משולבות של התיישבות בחסות אימפריאלית. בהיותה ארץ מעבר, הייתה הארץ נעדרת ביטחון וחשופה לפלישות ולהתקפות בלתי פוסקות מן החוץ, ואלו עיצבו את גורלה. בהיותה במרכז ההתרחשויות ההיסטוריות, הפכה הארץ לראש גשר או לשדה קרב, לכוח המאזן או לכוח החוצץ בין תנועות המטוטלת הגדולות, שקבעו את פני ההיסטוריה של המזרח והמערב כאחד.

תנועת העמים בארץ ישראל לא התחלקה באופן שווה, אלא נגזרה **מתוואי הקרקע** המגוונים שלה: מצד אחד **מישורים ועמקים**, ששימשו כדרכים בינלאומיות של המזרח הקדום, כגון "דרך הים" ו"דרך המלך"; מצד שני **הרים וגבעות**. במישורים ובעמקים, שבהם התעבורה הינה קלה יחסית, הייתה תנועת עמים בלתי-פוסקת של צבאות וסוחרים – ואילו בארץ ההר, שהנגישות אליה קשה מאוד, רק מעט מאלה.

למעשה, רק הישראלים הקדומים נאחזו ממש בארץ ההר – ואילו כל שאר העמים שידעה הארץ, עברו וחיו במישוריה ובעמקיה. כתוצאה מהיות ארץ המישור ארץ מעבר לעמים רבים, חלו בה שינויים דמוגרפיים תכופים – בעוד ארץ ההר שומרת על הומוגניות ורציפות דמוגרפית. כשבחרו לבנות את ביתם בהר, הימרו הישראלים נכון על עתידם. בארץ ההר היה אומנם קשה יותר להתיישב, אך בה בשעה היה קל יותר להשיג ביטחון והגנה מפני ההרס והחורבן שהמיטו תנועות העמים השונות, שהציפו את הארץ באלפי השנים שלאחר מכן.

היחסים בין ההר למישור, מבחינה יישובית ודמוגרפית, עברו מספר תהפוכות במהלך ההיסטוריה של הארץ. בשחר ההיסטוריה יושבה בעיקר **ארץ המישור** על ידי עממים, שזהותם מעורפלת למדי, והמכונים באופן כללי "**כנענים**" (**וְהַכְנַעֲנִי יוֹשֵׁב עַל-הָאֲרָץ**, **וְעַל יַד הַיַּרְדֵּן** במדבר י"ג/29). מאוחר יותר פלש לארץ המישור עם נוסף, שמוצאו באיי הים האֶגֶאִי והמוכר בשם "**פלשתים**".

במקביל לפלישת הפלשתים לארץ המישור, החלה האחיזה **בארץ ההר** על ידי שבטי ישראל, שכן זו הייתה פנויה באופן יחסי בהשוואה לצפיפות בארץ המישור. שבטי ישראל התיישבו בתחילה בחבלי ההר השונים שממזרח לירדן (**חִבְלֵי-מִנְשֶׁה עֲשֶׂרָה לְבָד מֵאֶרֶץ הַגִּלְעָד וְהַבָּשָׁן, אֲשֶׁר מֵעֵבֶר לַיַּרְדֵּן**, יחושע י"ז/5), ולאחר מכן גם בחבלי ההר שממערב לירדן – בהרי גליל, בהרי השומרון ובהרי יהודה. חלק מהרי השומרון נקראו בתחילה "**הר-אֶפְרַיִם**",

באשר שבטי אפרים ומנשה (בני יוסף) הם שיישבו אותם, חרף הקושי שהיה קשור בברוא היערות (יהושע י"ז/16-18):

וַיֹּאמֶר אֲלֵיהֶם יְהוֹשֻׁעַ, אִם עִם רַב אַתָּה, עֲלֶה לָךְ הַיַּעְרָה, וּבְרֹאת לָךְ שָׁם בְּאֶרֶץ הַפְּרָזִי וְהַרְפָּאִים, כִּי אֵץ לָךְ הָר-אֶפְרַיִם. וַיֹּאמְרוּ בְּנֵי יוֹסֵף, לֹא יִמָּצָא לָנוּ הָהָר; וְרֹכֵב בְּרִזָּל בְּכָל-הַכְּנָעֲנִי הַיֹּשֵׁב בְּאֶרֶץ-הָעֶמֶק, לֹאֲשֶׁר בְּבֵית-שָׁאֵן וּבְנוֹתֶיהָ, וְלֹאֲשֶׁר בְּעֶמֶק יִזְרְעֶאל. וַיֹּאמֶר יְהוֹשֻׁעַ אֶל בֵּית יוֹסֵף, לְאֶפְרַיִם וּלְמְנַשֶּׁה לֵאמֹר: עִם רַב אַתָּה, וְכַח גְּדוֹל לָךְ – לֹא יִהְיֶה לָךְ גּוֹרֵל אֶחָד, כִּי הִרְיָה לָךְ, כִּי יַעַר הוּא, וּבְרֹאתוֹ, וְהִיָּה לָךְ תִּצְאָתוֹ.

בנוסף לשני חבלי ארץ מיושבים אלה יש להזכיר גם את **ארץ הנגב**, שלא יושבה כמעט, אלא שימשה לאורך כל ההיסטוריה כזירת נדודים של **עממי הספר הערביים**: עמלקים ("עמלק יושב בארץ הנגב" במדבר י"ג/29), מדיינים, נבטים ועממים ערביים אחרים – שפלטו מדי פעם בפעם לארץ המזרע ואף החריבוה.

באלף ה-1 לפנה"ס פסקו תנועות העמים המיישבות בארץ, והחל עידן התבססות, מחד – והתחרות על השליטה, מאידך. עממים כנעניים מסוימים שישבו בארץ ההר, ואשר כונו בשמות "**החתי**" "**היבוס**" ו"**האמרי**" ("**והחתי והיבוס והאמרי יושב בהר**", במדבר י"ג/29), נכחדו או התבוללו בקרב הישראלים שהיו חזקים מהם. העממים הכנעניים, שישבו בארץ המישור, ניהלו מאבקים טריטוריאליים עם הפלשתים, שניסו להרחיב את גבולם צפונה. חלקם נכחד, חלקם התמזג עם הפלשתים, וחלקם האחר (בייחוד בצפון הארץ) המשיך לשמור על זהותו המקורית עוד זמן רב.

הפלשתים, ששלטו במישור החוף הדרומי, ניסו כל אותה עת להרחיב את גבולותיהם כלפי צפון, תוך שהם מנהלים תחרות עזה עם הכנענים הצפוניים על השליטה במישור החוף הצפוני. הפלשתים ניהלו אף תחרות עזה עם הישראלים על השליטה בהר,

אך סופם שנסוגו למישור פלשת, מפני עוצם כוחם של הישראלים. ייתכן גם שחלק מהפלשתים התבולל בקרב הישראלים תחילה בתקופת בית ראשון, עת הוקמו ממלכות יהודה וישראל, ולאחר מכן בימי בית שני, בעת הגיור ההמוני על ידי החשמונאים.

הישראלים השתלטו בהדרגה על כל חלקי הארץ, השתלטות שהגיעה לשיאה בראשית האלף הראשון לפנה"ס, עם הקמת ממלכות ישראל ויהודה. ממלכות אלה, שארצם המקורית הייתה ארץ ההר, שלטו גם על ארץ המישור, אם כי נותרו בה כל אותה עת כיסי ההתנגדות של הכנענים והפלשתים, לפחות עד לתקופה מאוחרת למדי. לסוף דרכם הגיעו הכנענים והפלשתים (שבמהלך השנים התמזג בדמם גם דם יווני ורומאי), בתקופת הכיבוש הערבי-מוסלמי, כיבוש שהמיט חורבן טוטלי על כל ארץ המישור.

מהאלף הראשון לפנה"ס ועד ימינו ידעה הארץ מספר רב של **חילופי שלטון**, אך לא של **חילופי עמים**. תנועות ההתיישבות בארץ הסתיימו עם היאחזות הישראלים והפלשתים בארץ. לאחר מכן ידעה הארץ רק **תנועות עמים אימפריאליות**, שתפסו את השלטון המדיני בארץ, אך לא את הארץ עצמה. תנועות העמים האימפריאליות שינו דפוסי שלטון ומשטר, אך כמעט שלא השפיעו על התפתחותה היישובית והדמוגרפית של הארץ.

כשם שתנועות העמים לא הייתה זהה בארץ המישור ובארץ ההר, כך גם ההתיישבות בשתי ארצות אלו לא הייתה שווה. בשחר ההיסטוריה היה היישוב בארץ דליל מאוד ומנה לכל היותר כ-150,000 איש. רוב היישוב התרכז אז לאורך מישור החוף ובעמקים, ורק מעט ממנו גם בהר. עם התנחלות הישראלים בהרי יהודה, שומרון והגליל – הפכה גם ארץ ההר למיושבת. בצורה זו נמשך הגידול הדמוגרפי בהר ובמישור כאחד לאורך למעלה מ-1500 שנים – מתקופת בית ראשון ועד הכיבוש הערבי-מוסלמי.

בתקופת השיא, בימי רומי וביזנטיון, הגיע מספר תושבי הארץ ללמעלה מ-2,500,000 איש, לפי אומדנים זהירים של הקהילייה המדעית. ארץ ישראל הייתה אז אחת הארצות הצפופות העולם.

לאחר מכן, עם כיבוש הארץ על ידי הערבים, פקדה את הארץ **שוואה דמוגרפית**, שרוקנה את הארץ ממרבית תושביה, עד שזו פחתה בשיעור של כ-90% ממספרה ערב הכיבוש הערבי-מוסלמי. במהלך התקופה הערבית-מוסלמית חרב כמעט לחלוטין הישוב בארץ המישור. בתקופה זו נותר כמעט אך ורק הישוב בארץ ההר, שאף הוא הלך והידלדל. הישוב הארץ-ישראלי פחת בתקופה זו בממדים דרסטיים, והגיע ללא יותר מ-250,000 איש, מספר דומה לזה של תקופת הברונזה הקדומה.

הישוב בארץ המישור חודש רק בעקבות ההתיישבות הציונית בה, החל משנת 1880 ואילך. בהדרגה הפך היישוב בארץ המישור לרוב, כתוצאה מההתיישבות זו, אליה נלוותה גם הגירה המונית של דוברי ערבית מהארצות הסמוכות. ערב-רב זה של מהגרים דוברי ערבית נטש ברובו את ארץ המישור במהלך מלחמת העצמאות, וכתוצאה מכך הפך היישוב בארץ המישור ליהודי ברובו.

במקביל לשיקום ארץ המישור, החל להשתקם גם היישוב בארץ הר, בעיקר כתוצאה מהמודרניזציה שהביאה עמה התנועה הציונית לתושביו המקוריים. לאחר 1948 החלו היהודים ליישב גם את ארץ ההר הגלילית, ולאחר 1967 – גם את הרי יהודה ושומרון. היום, מונה אוכלוסיית הארץ כ-10,000,000 איש, כשהיא מתפרשת על פני ארץ ההר והמישור כאחד. ארץ ישראל תחת ריבונות ישראל הפכה שוב לאחת הארצות הצפופות בעולם.

ההר והכפר, המישור והעיר: הבחנה חשובה נוספת בין ארץ ההר לבין ארץ המישור קשורה ל**מבנה היישובי** השונה של שתי ארצות אלו. ארץ המישור הייתה תמיד **עירונית** באופייה, ואילו ארץ ההר – **כפרית**. גם בתקופות שבהן היישוב בארץ ההר גדל, נשאר הוא

תמיד כפרי באופיו. למעט ירושלים, כל יתר הערים בארץ ההר היו תמיד כפרים גדולים, ותו לא. מצב זה נמשך משחר ההיסטוריה ועד ימינו אנו. ארץ ישראל של היום אף היא מחולקת לשתי ארצות: ארץ המישור העירונית לעומת ארץ ההר הכפרית.

תנועות העמים: מיישבות ואימפריאליות

ארץ זו, שיש בה כל-כך מעט גיאוגרפיה וכל-כך הרבה היסטוריה, ידעה עמים רבים, אך רק מעטים שבחרו באמת להתיישב בה. מכל אותם עמים רבים, רק הישראלים הקדומים הפכו אותה למולדתם, פיתחוה, דבקו בה, נלחמו למען עצמאותה, ואף לאחר שגורשו ממנה, לא פסקו לחלום לשוב אליה.

הכנענים והפלשתים אומנם יישבו את הארץ, אך הם מעולם לא הצליחו להשיג עצמאות ואף לא הותירו אחריהם שום דבר בעל ערך. סופם שנטמעו בקרב הישראלים או שנכחדו. הם לא הותירו אחריהם צאצאים, כשם שלא הותירו שום מורשה תרבותית בעלת ערך.

הישראלים, לא רק שזכו להקים בארץ ממלכות מפוארות, אלא אף ששרדו הם את כל התהפוכות שידעה הארץ לדורותיה. ומה שחשוב לא פחות – הישראלים הורישו לעולם מורשה תרבותית ודתית, שאין לה אח ותקדים בעולם.

הארץ ידעה לא רק תנועות של **עמים מיישבים** (הכנענים, הפלשתים והישראלים) – אלא גם תנועות עמים אחרות, תנועות של **עמים אימפריאליים**. האשורים, הבבלים, הפרסים, היוונים, הרומאים, הערבים, הצלבנים, הממלוכים, התורכים והאנגלים – כל אלו שייכים לתנועות העמים האימפריאליות, ולא לתנועות העמים המיישבות. עמים אלה כבשו את השלטון המדיני בארץ, אך לא יישבו אותה, אלא במקצת ובאופן ארעי.

ההבחנה בין עמים מיישבים לבין עמים לא-מיישבים, היא אפוא המפתח להבנת ההיסטוריה הדמוגרפית של הארץ. הבחנה זו חשובה, כיוון שבדרך כלל חושבים אנו בצורה גורפת, כאילו כל תנועות העמים העתיקות היו דומות זו לזו. ולא היא. עמים מיישבים כבשו את הקרקע של ארץ מסוימת, כיבוש שבא לביטוי בהתיישבות ובהיאחזות פיזית בארץ זו. לעומתם, עמים אימפריאליים הם העמים שפלשו לארץ זו במטרה להשתמש בה כבמנוף להרחבת שלטונם בעולם, ותו לא. לשם כך שלחו הם אל מחוץ לארצם לוחמים בלבד, מבלי שתתלווה לכך פעילות קרקעית.

יודגש, כי גם העמים האימפריאליים ישבו בתחילת דרכם ארצות מסוימות, אותן הפכו הם למולדתם. ואולם, לאחר שהגיעו עמים אלה לכלל התפתחות גבוהה יחסית, יצאו הם למסע כיבושים מחוץ לארץ האם שלהם, כדי להשתלט על ארצות חדשות. באותן ארצות, שכבר נושבו לפני כן, לא יכלו אלא לתפוס את השלטון המדיני בלבד. לעומת זאת, את הארצות בלתי נושבות שאליהן הגיעו יכלו הם גם ליישב.

דוגמא מובהקת להבדל בין תנועות העמים השונות אפשר להביא מההיסטוריה של אנגליה. תחילה התיישבו באנגליה מספר שבטים גרמניים, שהחזקים שבהם היו האנגלים, שאף העניקו את שמם לארץ זו. לאחר מאות שנים שבהן יישבו את אנגליה והתארגנו בה מבחינה פוליטית, החלו הם לצאת למסע כיבושים מעבר לים. כשהגיעו לאמריקה הצפונית, מצאו הם אותה בלתי מיושבת, אם כי לא ריקה מאדם. ילידי המקום, האינדיאנים, טרם עברו משלב הנוודות לשלב ההתיישבות. לכן יכלו האנגלים לתפוס את אדמותיהם (שבהעדר התיישבות הייתה זיקת האינדיאנים אליהם רופפת יחסית), ואף להתארגן בה מבחינה פוליטית. כך עשו האנגלים גם בדרום אפריקה ובאוסטרליה. בתור שכזו, הייתה תנועת עמים אנגלית זו, תנועת עמים מיישבת.

לעומת זאת, משהגיעו האנגלים להודו, מצאו הם ארץ שהייתה לא רק מיושבת בצפיפות, אלא אף מאורגנת מבחינה מדינית. כתוצאה מכך הסתפקו האנגלים בכיבוש השלטון בארץ זו, מבלי ליישב אותה. בדומה לכך, גם כיבוש ארץ ישראל על ידי האנגלים לא נועד ליישב אותה, אלא לשלוט בה מבחינה מדינית בלבד.

האנגלים פעלו אפוא בצורה שונה, בכל מקרה בהתאם לתנאי הארץ שפגשו. באמריקה הצפונית, בדרום אפריקה ובאוסטרליה הייתה זו תנועת עמים מיישבת – ואילו בהודו, בארץ ישראל ובשאר חלקי המזרח התיכון הייתה זו תנועה אימפריאלית.

איזה לקח אפשר להסיק מהבחנה זו לגבי ההיסטוריה הדמוגרפית של ארץ ישראל? הלקח הוא, שצריך להבחין היטב בין העמים שהתיישבו ונאחזו בה לאורך דורות, לבין אותם עמים שהתארחו בה לשעה קלה (אפילו זו נמשכה מאות שנים) אך מבלי שהתיישבו בה. הכנענים, הישראלים והפלשתים היו עמים מיישבים. לעומת זאת כל יתר העמים, שפלשו לארץ לאחר מכן, הסתפקו בהרבה פחות: תפסו הם את השלטון המדיני בארץ, אך לא התיישבו בה, אלא באקראי ובתור יחידים, בדרך כלל אנשי צבא שחלקם אף נישאו לבנות המקום. מספר האורחים שבקרו בארץ הוא חסר תקדים. אין עוד מדינה אחרת בעולם, שידעה כל כך הרבה כובשים אימפריאליים. אשורים, בבלים, פרסים, יוונים, רומאים, ערבים, צלבנים, תורכים ואנגלים – כל אלה הציפו את הארץ, לעיתים אף שהו כאן זמן ממושך, עד שנסוגו ממנה ושבּו לארצותיהם.

נוודי המדבר כאויבי ארץ המזרע

בנוסף לשתי תנועות עמים אלו, חייתה ארץ ישראל לאורך כל תולדותיה בצילה של תנועת עמים נוספת – זו של פשיטות נוודי המדבר לארץ המישור. עממי הספר, שחיו בשולי "ארץ המזרע"

(שם כללי לחבלי ארץ מיושבים), היו פולשים מדי פעם בפעם מהשוליים אל המרכז, כדי לבזוז את יישוביו. להבדיל מתנועות עמים מיישבות ואימפריאליות, הפלישות מארצות המדבר לא היו כרוכות כלל בהתיישבות ואף לא בהשתלטות פוליטית – אלא בשוד בלבד. לכן גם לא הייתה להן כמעט השפעה על ההרכב הדמוגרפי של הארץ.

פלישת עממי המדבר לארצות המזרע היא אחד מסימני ההיכר של המזרח התיכון כולו, ולא רק של ארץ ישראל. המזרח התיכון הוא מעין תמונת ראי הפוכה של אירופה – רובו מדברי ושחון, ורק מקצתו מזרע ומים. ההתנגשויות הבלתי פוסקות בין שתי תרבויות אלו היו מאז ומקדם בעלות משמעות גורלית על ההיסטוריה של ארץ ישראל, ובמיוחד נכון הדבר לגבי תקופת שלטון האסלאם בארץ. כל אימת שנחלש השלטון בארץ המזרע, נפרצו הגבולות בינה לבין הספר המדברי, דבר שאפשר לנוודי המדבר לפלוש אליה ולכבוש אותה. "תרומת" עממי המדבר לאוכלוסייה הארץ ישראלית השתקפה לא בהוספת דם חדש ויישובים חדשים, אלא בהקזת דם ודמים, כפי שניתן ללמוד מהתיאור המקראי בספר **שופטים** (1/2-6):

וַתֵּצֵא יְד-מִדִּין עַל יִשְׂרָאֵל; מִפְּנֵי מִדִּין עָשׂוּ לָהֶם בְּנֵי יִשְׂרָאֵל
אֶת הַמִּנְהָרוֹת אֲשֶׁר בְּהָרִים וְאֶת הַמְּעָרוֹת וְאֶת הַמִּצְדֹּת.
וְהָיָה אִם זָרַע יִשְׂרָאֵל – וְעָלָה מִדִּין וַעֲמֶלֶק וּבְנֵי-קֶדָם, וְעָלוּ
עָלָיו, וַיַּחֲנוּ עָלֵיהֶם, וַיִּשְׁחִיתוּ אֶת יְבוֹל הָאָרֶץ, עַד בּוֹאֲךָ עֲזָה;
וְלֹא יִשְׁאִירוּ מִחַיָּה בְּיִשְׂרָאֵל, וְשָׂה נָשׁוֹר וַחֲמוֹר. כִּי הֵם
וּמִקְנֵיהֶם יָעָלוּ וַאֲהַלֵּיהֶם יָבֹאוּ (וּבָאוּ) כְּדֵי אֲרָבָה לָרֶב, וְלָהֶם
וּלְגַמְלֵיהֶם אֵין מִסָּפֵר; וַיָּבֹאוּ בָּאָרֶץ לְשַׁחֲתָהּ. וַיַּדֵּל יִשְׂרָאֵל
מֵאֵד, מִפְּנֵי מִדִּין; וַיִּזְעְקוּ בְנֵי-יִשְׂרָאֵל אֶל יְהוָה.

השוואה שהמיטו הערבים על הארץ

הכובשים הערביים-מוסלמיים לא היו שונים מאלה שלפניהם, אלא בדבר אחד: הם, לא רק שלא יישבו את הארץ, אלא אף **מדברו** אותה. ארץ ישראל, שערב הכיבוש הערבי-מוסלמי במאה ה-7, מנתה מיליוני בני אדם והייתה מן הצפופות בעולם – התרוקנה במהלך התקופה המוסלמית עד כדי כך, שלא נותרו בה אלא כ-250,000 איש בתחילת המאה ה-19. הרס כה גדול וכה חסר תקדים בהיסטוריה האנושית, יש בו כדי ללמד משהו על האופי הפוליטי של האסלאם, ובעקיפין גם על מוצאם של הפלחים הארץ ישראליים. מוצאם אינו יכול להיות מאף אחד מהכובשים המוסלמים, מאחר שאיש מהם לא התיישב בארץ, אלא שלט בה תמיד בשלט רחוק בלבד: מדמשק, מקהיר, מבגדאד ומאיסטנבול.

בין כל הכובשים המוסלמים בלטו באכזריותם אלה שבאו מארץ ערב, היינו, הערבים מבחינה טריטוריאלית-אתנית. החורבן שהמיטו ערביי המדבר על ארץ ישראל היה חלק מתופעה רחבה, שהקיפה את כל הארצות שנכבשו על ידם. תימוכין לכך אפשר למצוא בדברי **אָבֵן חֵלְדוֹן**, ההיסטוריון המוסלמי המפורסם, בן המאה ה-14, שטען כי **"כשערביי המדבר משתלטים על ארצות מפותחות, הן נחרבות במהרה"** (אקדמות, ע' 109).

להחרבת הארצות המפותחות על-ידי הערבים יש, לדעת **אָבֵן חֵלְדוֹן**, סיבות אחדות. ערביי המדבר הם בְּרַבְרִים, שמנהגי הפראות טבועים בנפשם עד כדי כך, שהפראות נעשתה להם טבע ותכונת אופי. טבעם הוא לנדוד, והנדודים הם סתירה להתיישבות קבע, שהיא תנאי להיווצרותה של תרבות חומרית. כל דאגתם היא רק ליטול ככל האפשר יותר מרכושם של האחרים, אם בדרך שוד ואם בדרך של הטלת תשלומי חובה. כותב **אָבֵן חֵלְדוֹן**: **"טבעם של ערביי המדבר הוא לשדוד מה שיש בידי האנשים, ופרנסתם בצל רומחיהם; אין הם יודעים גבול ומעצור בביזת רכושם של הבריות"** (אקדמות, ע' 109). המזרח התיכון כולו,

שלפנים היה פורח, חרב תחת השלטון המוסלמי. כל המרחב שבין אפריקה המשוונית ובין הים התיכון היה פעם ארץ נושבת, כפי שמעידים שרידי החורבות המצויים בו, כגון מונומנטים, פסלים, בניינים, שרידי כפרים וחוות. כותב **אֶבֶן חֶלְדוֹן**: **"כל מי שמסתכל בארצות שהערבים כבשו והשתלטו עליהן, בכל מקום בעולם, יכול להיווכח כיצד התמוטטה תרבותן ונשם יישובן, עד שאפילו האדמה הפכה ללא-אדמה"** (אקדמות, ע' 111).

מאז נפילתה בידי הערבים, הכניעו את הארץ בזה אחר זה כובשים מוסלמים זרים, כאשר כל אחד מהם טבע חותם של הרס משלו, בעיקר במישוריה ובעמקיה. **צלאח א-דין** הרס את ערי הצלבנים והשאיר אחריו אדמה חרוכה, כדי שלא תהא תקומה לצלבנים. פלישת הממלוכים, בהנהגת **ביברס**, השאירה אחריה הרס שיטתי נוסף של ערי החוף, אף זאת במגמה למנוע מהצלבנים תקומה, לאחר שקוממו את מלכותם השנייה, בעיקר לאורך מישור החוף. הם החריבו את אחוזות הצלבנים, סתמו בורות מים ואגני ניקוז של נחלים. שרידי היישוב שנותרו במישור הושמדו על ידי הערבים, שהבריחו את התושבים, שדדו את רכושם, השחיתו את אדמות המזרע והרסו את מערכות השקיה. שדות פוריים ניטשו, מטעים נעקרו או הוצתו, מקורות מים הוזנחו ונסתמו. את מקומם של היישובים שפרחו תפסו ביצות, שבהן קיננו יתושי המלריה, שהפילו חללים רבים.

בעוד שברמה ההצהרתית קודשה הארץ על ידי האסלאם, הרי שבפועל זנחה היא לחלוטין תחת שליטתו. ארץ ישראל תחת השלטון המוסלמי איבדה כמעט לגמרי את מעמדה המיוחד, שממנו נהנתה תחת הריבונות הישראלית, ובמידה מסוימת גם תחת השלטון הביזאנטי-נוצרי. עם ישראל ראה בארץ את מולדתו ובתור שכזו עשה תמיד להפרכתה ולשגשוגה. העמים הנוצריים ראו בה את ארץ הקודש, וגייסו לא מעט משאבים כדי לפתח אותה ולהגן עליה. לעומת זאת, יחס השלטונות המוסלמיים כלפי

ארץ ישראל גובש ונקבע בהתאם לנסיבות הפוליטיות ולתמורות השלטוניות, ולא הושפע כמעט משיקולים אידיאולוגיים או רוחניים, שיקולים שקבעו את יחס השלטונות הישראליים או הנוצריים שקדמו לו.

בתקופה הערבית-מוסלמית פקדה אפוא את הארץ שואה אמיתית, שעליה עוברים ההיסטוריונים כמעט בשתיקה. כתוצאה משואה נוראה זו פחת מספר תושבי הארץ באופן דרסטי ביחס למצבה ערב הכיבוש הערבי-מוסלמי. שואה זו התרחשה לא רק כתוצאה של מעשי הרס ברבריים בכוונת מכוון, אלא גם על ידי הזנחת ביטחון הפנים והחוץ והטלת מסים כבדים על המגזר החקלאי. ההכבדה על המגזר החקלאי, שהיווה את רוב היישוב, גרמה לנטישה מהירה של השטחים המעובדים, אליהם החלו לחדור שבטי המדבר, אויביו המושבעים של הפלח הארץ ישראלי.

בניגוד למה שמקובל לחשוב, האסלאם אינו יונק את חיותו רק מהמדבר, אלא גם מהעיר. שלא כמו הרוח הישראלית, היונקת חיותה מעבודת האדמה, מקבל האסלאם את השראתו מחיי המסחר העירוניים, עובדה שהביאה מלומדים מסוימים לראות את עלייתו כ"מהפכה בורגנית". המסחר, ולא עבודת האדמה, היה העיסוק המכבד את בעליו בחברה המוסלמית. עובד האדמה זכה לכינויי גנאי שונים, ששיקפו את חוסר הכבוד לאורח חייו.

כתוצאה מכך חלה הידרדרות מתמדת בחקלאות בכל אזורי האימפריות המוסלמיות, ולא רק בארץ ישראל. נטישת החקלאות גרמה להגירה מהירה אל הערים, מעבר לכושר קיבולן, בדומה לתהליך המוכר לנו במדינות העולם השלישי של היום. בהעדר תנאים סניטרים הולמים, הביאה הגירה זו לפריצת מחלות ומגיפות, שהפילו חללים רבים. ההיסטוריוגרפיה הערבית מתארת את סוריה וארץ ישראל כאזורים מוכי מגיפות, שלעתים נוח היה להגלות אליהן אנשים בלתי-רצויים, מתוך הנחה שימותו ממחלות. גורמים אלו, ואולי אף גורמים נוספים, דרדו את הארץ

לשפל חסר תקדים בתולדותיה, כפי שמסכם זאת משה שרון
(חורבן א"י, נ' 462):

סוף דבר: התמונה העולה מתוך סקירה כללית של
המקורות היא, שארץ ישראל עברה תחת שלטון האסלאם
תהליך מתמיד של חורבן. חורבן זה נבע בראש ובראשונה
מן היחס האדיש אליה, אם נשתמש בלשון המעטה, של
השליטים המוסלמים ברוב התקופות. מלחמות, מגפות,
רעידות אדמה ואולי מעל לכול ההידרדרות הכללית של מה
שקרוי הציביליזציה המוסלמית הוסיפו את חלקם.

בין שהיה הרס הארץ בכוננת מכוון, ובין שבא כתוצאה מהזנחה
פושעת של ביטחון הפנים והחוץ, התוצאה הייתה אחת:
האוכלוסייה, שישבה בארץ ערב הכיבוש הערבי-מוסלמי, הוכחדה
– למעט הפלחים תושבי ארץ ההר, ששרדו שואה זו לפחות
בחלקם. העמים שישבו במישור, שהיו צאצאי הכנענים
והפלשתים (שדם יווני-רומי התמזג עמם) – נכחדו ולא השאירו
אחריהם צאצאים. לעומת זאת, עם ישראל, שברובו ישב בארץ
ההר, ניצל מחורבן זה, לפחות בחלקו. לכן, יכול היה להותיר
אחריו צאצאים. צאצאי עם ישראל, ששרדו את השואה הערבית-
מוסלמית, הם אבות אבותיהם של תושבי הארץ דוברי הערבית
המוכרים לנו היום. העובדה, שרוב רובם של תושבי הארץ אותם
פגשו אנשי המערב במאה ה-19, ישבו בארץ ההר, מחזקת את
הטענה בדבר מוצאם הישראלי.

תנועת העמים הערבית-מוסלמית לא הייתה אפוא עוד סתם
תנועת עמים אימפריאליט, כשאר הכובשים שידעה ארץ ישראל
למן המאה ה-8 לפנה"ס. כל אחד מהכובשים הקודמים פגע כמעט
אך ורק באליטות שלה, אך לא ב"עם הארץ" – הפלחים הארץ
ישראליים. לעומת זאת הכיבוש הערבי-מוסלמי פגע בנושות גם
ב"עם הארץ", שהיווה תמיד את רוב האוכלוסייה.

זאת ועוד: בניגוד לקודמיהם, המוסלמים לא זו בלבד שלא תרמו לארץ שום דבר חיובי, אלא אף גרמו ישירות לחורבנה ולשיממונה. חורבן זה בא לביטוי לא רק בהפחתה דרסטית של האוכלוסייה, אלא גם בהרס שיטתי של כול התכנית היישובית שלה, לרבות דרכים ותשתיות. בעוד שערב הכיבוש המוסלמי הייתה זו ארץ שוקקת חיים, הרי שבראשית המאה ה-19, עם הגיעם של האירופאים הראשונים לארץ, הייתה זו ארץ שוממת וחרבה. המוסלמים הפכו למציאות מבעיתה את הקללה המקראית שבספר ויקרא (כ"ו/1-33):

וְנָתַתִּי אֶת עֲרִיכֶם חֲרָבָה, וְהִשְׁמֹתִי אֶת מִקְדְּשֵׁיכֶם; וְלֹא אֲרִיחַ בְּרִיחַ נִיחָחְכֶם; וְהִשְׁמַתִּי אֹנִי אֶת הָאָרֶץ; וְשָׁמְמוּ עָלֶיהָ אֲיִבֵיכֶם, הַיֹּשְׁבִים בָּהּ; וְאֶתְכֶם אֶזְרֶה בְּגוֹיִם, וְהִרְקִיתִי אַחֲרֵיכֶם חֲרָב; וְהִיְתָה אֶרְצְכֶם שְׁמָמָה, וְעֲרִיכֶם יִהְיוּ חֲרָבָה.

כתוצאה מהחורבן שהמיטו המוסלמים על הארץ, במישורין או בעקיפין, בזדון או ברשלנות פושעת – הפכו המישורים והעמקים לשממה ולביצות, שנותרו כך עד ראשית העת החדשה, עם תחילתו של מפעל ההתיישבות הציוני. תיאורי הזוועה שהותירו אחריהם סופרים בני המערב במאה ה-19, לא מותירים אף שביב של תקווה לארץ הזאת. הארץ, שבתקופת המקרא הייתה "ארץ זבת חלב ודבש", ובתור שכזו נצרבה בתודעתם של העמים הנוצריים, התגלתה לעיניהם כה שוממה וכעורה, עד שלא האמינו שמדובר באותה ארץ. בין שלל הדימויים של אותה ארץ עזובה ונטושה, בולט תיאורו של מארק טוויין שסיכם את מסעו לארץ הקודש, בשנת 1867, במילים אלו (מסע בא"י, ע' 162-163):

מכל הארצות הנודעות בנופן המכוער, חושבני שזו ראויה לכתר האליפות. הגבעות קירחות ודהיות וחזותן עלובה. העמקים הם מדבריות מכוערות, שבשוליהם צמחיה דלה, עטוית עצב ויגון...זוהי ארץ שממון, חוסר תוחלת ושברון לב...ארץ ישראל יושבת עטוית שק ואפר. רובצת עליה

קללה שהובישה את שדותיה והצמיתה את אונה...אף ירושלים הנודעת, פאר השמות בהיסטוריה, איבדה את כל גדולתה העתיקה והפכה לכפר חלכאים...ארץ ישראל שוממה ומכוערת. וכי למה לא תהא כך? הייתכן כי קללת שמים תנווה ארץ? ארץ ישראל אינה שייכת עוד לעולם החולין הזה.

המסע לארץ ישראל הוכתר על ידי התקשורת האמריקאית בשם "מסע התענוגות הגדול לארץ הקודש". על כך מעיר מארק טווין, כי לא מסע תענוגות היה זה, כי אם "מסע ההלוויה הגדול לארץ הקודש" (מסע בא"ר, ע' 188). החוקרים והתיירים המערביים הראשונים, שהגיעו לארץ ישראל במהלך המאה ה-19, לא יכלו להאמין למראה עיניהם. מאותה "אַרְץ טוֹבָה וְרַחֲבָה...אַרְץ זָבֵת חֶלֶב וְדָבָשׁ" (שמות 8/ג) – לא נותר אלא אוד עֶשֶׂן, זכר ליישוב המפואר של ארץ ישראל המקראית. הדתיים שבהם קיבלו את האמונה כי קללת האל המקראי רובצת על הארץ מאז חורבנה, כפי שניבאו לה נביאיה. אך החוקרים המודרניים, בעלי השכלה מדעית, לא יכלו להסתפק בהסבר זה והעלו השערות שונות לגבי סיבת החורבן. אחת ההשערות שהועלו הייתה כי חל שינוי אקלים קיצוני או אסון טבע, והוא שגרם להרס ולחורבן הארץ. ואולם, השערה זו הופרכה, כשהתברר ששררה יציבות אקלימית בכול התקופה הרלוונטית. אחרים העדיפו הסבר סוציולוגי, לפיו תמורות בתנאים החברתיים ובשיטות העיבוד החקלאי הם שהביאו חורבן על הארץ. מסקנתם הייתה שאין כל סתירה בין התיאור המקראי של הארץ ותנאיה הגיאוגרפיים, לבין המציאות שנתגלתה להם במאה ה-19.

המחקר הארכיאולוגי המודרני לא רק אמת את התיאור המקראי של הארץ כ"ארץ זבת חלב ודבש", אלא אף הביא להכרה, שהארץ המשיכה לפרוח ולשגשג גם במשך למעלה מאלף שנים לאחר מכן, עד שלהי התקופה הביזאנטית. לפי ממצאים אלה חרבה ושוממה

הארץ רק לאחר שנכבשה על-ידי המוסלמים. עם זאת, עדיין חסר מחקר מדעי מקיף, שיתעד את מהלכה המדויק של השואה שפקדה את הארץ בתקופה זו.

הייתכן שאת הארץ פקדה שואה בתקופת האסלאם? הייתכן, שמעשים נוראים כאלו לא ישאירו עקבות בכתובים? תשובה חיובית לכך אף שאינה החלטית, נתמכת היא בשורה של ראיות נסיבתיות כה מוצקות, עד שאם לא יוכח אחרת, יש לקבל זאת כעובדה היסטורית מהימנה. אנו, ששרדנו את שואת יהודי אירופה, שוב איננו יכולים לשלול אפשרות זאת.

על השואה שפקדה את הארץ בתקופת הכיבוש הערבי-מוסלמי יכולים אנו ללמוד מראיות עקיפות בלבד, בהעדר ראיות ישירות לכך. כל הראיות שיש בידינו הן נסיבתיות בלבד, באשר הכובשים המוסלמים לא רק שהחריבו את הארץ, אלא אף השמידו את כל הראיות הישירות לכך. שום עדות ישירה אין בידינו, למעט אולי כתבי הגניזה הקהירית. השמדת ראיות זו הייתה כה שיטתית, עד שרק הממצאים הארכיאולוגיים יכולים לספק לנו ולו רמז בלבד על מה שארע כאן בתקופה זו. ובכן, אלו ראיות עומדות היום לרשותנו?

בדיני הראיות הכלל הוא, שצריך להביא את הראייה הטובה ביותר שבנמצא. כיצד נוכל להוכיח שהתרחש חורבן פיזי בארץ? הדרך הטובה ביותר היא לבחון את צפיפות היישוב ופריסתו ערב הכיבוש הערבי בהשוואה למצבו לאחר מכן. מהסקרים הארכיאולוגיים שנעשו בארץ, שחלקם עדיין בשלביהם הראשוניים, עולה תמונה מחרידה של פיחות דרמתי בצפיפות היישובים, בגודלם ובפריסתם – בתקופה שבאה לאחר כיבוש הארץ על ידי הערבים. פיחות דרמתי זה התרחש כאמור בעיקר במישור החוף ובעמקים, ורק בחלקו על גב ההר. מפחות זה, שעליו יש בידינו ראיות מוצקות, ניתן להסיק בוודאות על פיחות מקביל במספר תושבי הארץ בכלל ובמספר תושבי ארץ המישור

בפרט. אם ערב הכיבוש הערבי מנה היישוב הארץ ישראלי למעלה מ-2,500,000 איש, לפי אומדנים זהירים; ואם בראשית המאה ה-19 מנה היישוב בכללותו לא יותר מ-250,000 איש (בדומה למספר התושבים בתקופה הפרה-היסטורית); כי אז ניתן להסיק בוודאות, כי **בתקופה זו התרחשה בארץ שואה דמוגרפית ויישובית חסרת תקדים בהיסטוריה האנושית.** (תקדים שחזר פעם נוספת רק במאה ה-20 עם שואת יהודי אירופה). תושביה הקדומים של הארץ נכחדו אפוא ברובם במהלך התקופה המוסלמית, ולא רק התנסו בשמד רוחני.

על ההשמדה הפיזית של תושבי הארץ בתקופת האסלאם יכולים אנו ללמוד גם מראיות נסיבתיות נוספות, על ידי השוואת התפוקה התרבותית של הארץ עד לכיבוש זה, ביחס לתפוקתה התרבותית לאחר מכן. השוואה זו מעלה תמונה מחרידה לא פחות. ערב הכיבוש הערבי ידעה הארץ פריחה תרבותית עצומת ממדים. אף כשהארץ איבדה את ריבונותה הישראלית, המשיכה היא ליצור תרבות לאומית-דתית עשירה מאוד. בתקופה זו נכתבו בארץ המשנה והתלמוד הירושלמי ואף נוצרה ספרות המדרש והאגדה. בתקופה זו אף החלה לפרוח התרבות הנוצרית, שהתפתחה בצד התרבות היהודית. הישג זה בולט במיוחד לאור דלות האמצעים שעמדו לרשותו של היישוב הארץ ישראלי.

לעומת זאת, לאחר הכיבוש הערבי **דָממה** הארץ בבת אחת. בתקופה שלאחר כיבוש זה ועד לחידוש פני הארץ במאה ה-19, איבדה הארץ את לשונה והפכה אילמת לחלוטין. הדבר תמוה שבעתיים, משום שבתקופה זו החל השימוש בנייר במזרח התיכון. הפצת השימוש בנייר, שהחליף את חומרי הכתיבה הקודמים, חוללה מהפכה-זוטא במזרח התיכון, בשנותיה סדרי מינהל, מסחר ותרבות. בדומה להמצאת הכתב הקולי לפני כן, ולהמצאת הדפוס לאחר מכן, היה בהמצאת השימוש בנייר משום זרז בכל תחומי החיים. אפשרויות חדשות להפצת מידע

ולאחסונו, שקודם לא יכלו כלל להעלותן על הדעת, נפתחו בפני הדורות הללו. מהפכת הנייר, שבמקומות אחרים הביאה לפריחה תרבותית חסרת תקדים, כלל לא השפיעה על הארץ. זו המשיכה לשתוק, ודווקא שתיקה זו היא הנותנת.

העדר ראיות כתובות מהתקופה המוסלמית של ארץ ישראל, הוא אולי הראייה הטובה ביותר לשואה שהתרחשה בה. על פי כל הגיון, צריכה הייתה הארץ להותיר בתקופה זו דברי כתב בכמות העולה על כל קודמותיה. שכן מהפכת הנייר יצרה הזדמנויות חדשות שלא היו קודם. אותה ארץ, שבה הומצא הכתב הקולי, ואשר הפכה את העם היושב בה לעם הספר, חדלה לפתע מלכתוב. מאז הכיבוש המוסלמי ועד המאה ה-19, דממה לחלוטין היצירה התרבותית בארץ, כאילו אבדה לה לשונה.

הארץ, שהקרינה לדורות הבאים יותר אור מכל ארץ אחרת לפנייה, ושעד לכיבוש המוסלמי ידוע לנו עליה יותר מאשר על כל ארץ אחרת – הפכה פתאום לפינה חשוכה, שאיננו יודעים עליה כמעט מאומה. משתיקה רועמת זו יכולים אנו להסיק, שדבר מה נורא התרחש בארץ, דבר המכונה היום "שואה", "רצח עם", "ג'נוסייד".

גלות, שמד והשמדה

עד כמה הרה אסון היה הכיבוש הערבי-מוסלמי נוכל להבין, אם נשווה אותו לאסונות אחרים שידע עם ישראל. בזיכרון הלאומי שלנו נצרבו שלושה מושגים של חורבן לאומי: **גלות, שמד והשמדה**. המושג **גלות** מתקשר עם חורבן הבית הראשון והשני שהמיטו על אבותינו האשורים, הבבלים והרומאים בעת העתיקה; המושג **שמד** מתקשר עם החורבן שהמיטו הספרדים על אבותינו בימי הביניים, שעה שכפו עליהם להתנצר; המושג

השמדה מתקשר עם השואה שהמיטו הנאצים בדורנו על עם ישראל, ואשר כתוצאה ממנו נכחדו פיזית רבים מבני עמנו.

לשלוש מכות אלו, שנצרכו עמוק בתודעתנו הלאומית, מקבילות שלוש מכות דומות, שלא הותירו עקבות בזיכרון הלאומי שלנו: **הגלות, השמדה וההשמדה שהמיטו הכובשים הערביים-מוסלמיים על עם ישראל בתקופת שלטונם על ארץ ישראל.** מה שעשה כל אחד מאויבי ישראל בנפרד, עשו הערבים-המוסלמים במאוחד. אלה שלא הוגלו או הושמדו, עברו תהליכי שמד – על ידי חיובם בכוח ובתחבולות להסתערב ולהתאסלם. כך נולדה תופעת **האנוסים הארץ ישראליים**, שאודותם לא שמענו דבר.

על השואה הארץ ישראלית איש לא דיבר עד כה. הממצאים ישנם, לפחות בקרב האקדמיה. אך את המסקנות שיש להסיק מהן, איש לא הוציא עד כה. על ההשמדה ההמונית של תושבי הארץ בתקופת הכיבוש הערבי-מוסלמי, איש עדיין לא דיבר עד כה. מהו מקור קשר השתיקה לגבי רצח-עם זה, ג'נוסייד זה, שהתרחש בימי הביניים על אדמת ארץ ישראל?

פרט לעובדה שחורבן זה לא הותיר אחריו ראיות כתובות, מתקשים אנו להעלות אפשרות זו על הדעת, כיוון ששבויים אנו בדפוסי מחשבה שמקורם במיתוס שהפיצה ומפיצה עד היום התעמולה הערבית-מוסלמית. לפי מיתוס זה, כיבוש הארץ על ידי הערבים לא היה מלווה בהרס ובחורבן, אלא בבנייה ושגשוג. הורגלנו לחשוב, כי השלטון המוסלמי בארץ ובשאר ארצות האסלאם, התאפיין על ידי משטר של סובלנות רבה יחסית, לפחות בהשוואה למשטר ששרר באירופה הנוצרית בימי הביניים. לפי תפישה זו, שררה תחת שלטון האסלאם אוטופיה בין-דתית, שבה בני אדם ממוצא אתני שונה ובעלי דתות שונות חיו בהרמוניה זה בצד זה. באותם ימים רחוקים שררו בבית האסלאם שלום והסכמה בלתי-מעורערים, כול בני-האדם נהנו משוויון זכויות והזדמנויות, ועמלו יחד לקידום התרבות האנושית.

תיאורים אלה של "תור הזהב האסלאמי" הם מגוחכים לא רק משום שאין להם אחיזה במציאות ההיסטורית, אלא גם מפני שהם משליכים דפוסים מודרניים של סובלנות ושוויון על תקופות קדומות, שבהן שררו ערכים שונים לחלוטין. תרבות האסלאם בימי הביניים לא הייתה במובן זה שונה מהתרבות הנוצרית באותה עת, כשאפליה וחוסר סובלנות נתפשו לא רק כלגיטימיים, אלא אף כמכשיר לצירוף מאמינים, כל אחד למחנהו. בדומה למפלגות הפוליטיות בנות ימינו, עשו דתות הייחוד בימי הביניים מאמצים גדולים להרחיב את שורותיהן על-חשבון מאמיניה של הדת היריבה. תחרות מעין זו שררה לא רק בין הנצרות לאסלאם, אלא גם בתוך הכיתות השונות שצמחו באסלאם ובנצרות. תחרות זו הייתה חריפה במיוחד בקווי התפר שבין הזירה הנוצרית לזירה האסלאמית – בתורכיה שבמזרח ובספרד שבמערב. שתי ארצות-מעבר אלו שימשו זירה למאבקים פוליטיים ודתיים בין הנצרות לאסלאם, וגורלן של אוכלוסיותיהן נקבע לפי מקבילית הכוחות בין הצדדים. ספרד הייתה תחילה נוצרית ויהודית, לאחר מכן גם מוסלמית (בעיקר בדרומה), ולבסוף – נוצרית טהורה, לאחר גירוש המוסלמים והיהודים גם יחד. תורכיה אף היא הייתה נוצרית לאורך דורות רבים, כל עוד שלטו בה הביזנטים. אך לאחר כיבושה על-ידי התורכים, הפכה אוכלוסייתה למוסלמית ברובה הגדול, פרט לאותם חבלי ארץ שבהם המשיכו היוונים לשבת, גם לאחר כיבוש זה.

התחרות בין הדתות הללו הייתה שונה מהתחרות המפלגתית בת-ימינו, בכך שעשתה שימוש לא רק בתעמולה, אלא אף באמצעי הפחדה והפליה לרעה. בארץ ישראל הייתה תחרות זו חריפה במיוחד, בשל מעמדה המיוחד של הארץ ובשל זהותם הדתית של תושביה. בניגוד למרחבים אחרים שעליהם השתלט האסלאם, שבהם הייתה רוב האוכלוסייה פגאנית במהותה, בארץ שלטו זה מכבר שתי דתות הייחוד שקדמו לאסלאם – היהדות והנצרות.

כדי לאסלם את תושבי הארץ נדרש היה לעשות שימוש לא רק בכוח אלא אף בתחבולות כגון הפליה במיסוי, הפליה בבעלות על רכוש, הפליה בהזדמנויות לתפקידים פוליטיים, הפליה במעמד החברתי וכד'.

על רקע עובדות אלו ברור אפוא שאין כלל טעם לדבר על יחסים הרמוניים בין הכובשים המוסלמיים לאוכלוסייה הנכבשת, שכן אלה אף לא התיימרו לעשות כן. למעשה השליטה הח'ליפות המוסלמית צורה של **משטר אפרטהייד**, אומנם לא על רקע גזעי אלא דתי. כל מי שסרב לקבל על עצמו את דת האמת המוסלמית הוחזק במעמד נחות (מעמד הד'מים), שעליו הוטלו מגבלות משפטיות, כלכליות ופוליטיות. אפליה זו, על רקע דתי, כמעט שאינה מוזכרת בספרות הכללית, הניזונה ברובה מהשקרים שמפיצה הרטוריקה הערבית-מוסלמית המודרנית. ואולם, אף אם מפריכים את מיתוס ההרמוניה הבין-דתית והבין-גזעית, עדיין אין בכך כדי להסביר את אותה דרמה חסרת התקדים שהתרחשה בארץ ישראל בתקופת הכיבוש הערבי-מוסלמי, שכתוצאה ממנה הושמד היישוב בארץ כמעט לחלוטין.

פחד ערביי המדבר מתושבי ההר

להבחנה בין **ארץ ההר** לבין **ארץ המישור** יש חשיבות נוספת בהקשר של הכיבוש הערבי-מוסלמי. יותר מכל כובש אימפריאלי אחר, היה לערבים פחד מפני תושבי ההרים, אולי מפני שבאו מן המדבריות המישוריות. הכובשים שלפניהם, שבאו מארצות הרריות (האשורים, הפרסים, היוונים והרומאים), התמקמו בארץ המישור מסיבות של נוחות, אך לא בשל פחד מסוים. כשבאו לארץ היוונים, בנו הם את עריהם בארץ המישור, תוך שהם מבוללים בתוכם רבים מילידי המקום הכנענים והפלשתים. הרומאים נקטו באותה דרך. הם התרכזו במישור החוף אך לא עלו

אל ההרים, אלא כשנדרש היה לדכא את מרידות הישראלים. הם החריבו את ירושלים, אך לא התיישבו בה. לעומת זאת, הכובשים הערביים-מוסלמים, שמוצאם במדבר המישורי, כלל לא התיישבו בארץ, אפילו לא בארץ המישור. העיר היחידה שהקימו הייתה רמלה, שממנה שלטו על הארץ, שלטון שהיה רופף מאוד ביחס לקודמיו. לארץ ההר לא הגיעו, כי פחדו מיושביה. ההרים שמשו מאז ומתמיד מקומות מסתור, שכובשים זרים התקשו לפלוש אליהם. ההיסטוריון **אָבֶן חֶלְדוֹן** עמד על חולשה זאת אצל ערביי המדבר, בהבליטו את העובדה שאלה מסוגלים להשתלט רק על המישורים החשופים, אך לא על ההרים (אקדמות, ע' 108-109):

השבטים, היושבים במעוזי ההרים, בטוחים מפשיטותיהם וממסעי ההשחתה שלהם, כי הערבים אינם עולים אליהם לראשי הגבעות, אינם נוטלים על עצמם קשיים ואינם מסתכנים. אבל המישור הוא להם שלל וטרף, כל שעה שהם יכולים להשתלט עליו, אם מפני שאין בו חיל משמר ואם מפני שהממשלה השלטת בו חלשה.

בתקופה הערבית-מוסלמית התרוקנה אפוא ארץ המישור מתושביה, ואילו ארץ ההר המשיכה להיות מיושבת, ולו בדלילות. האמרה המפורסמת "**ארץ ללא עם, לעם ללא ארץ**" הייתה נכונה רק לגבי מחציתה המישורית של הארץ. ארץ המישור הייתה ללא עם, ואילו בארץ ההר ישב עם הררי עתיק יומין – שריד מנוון של עם ישראל ההיסטורי. רשמי מסע של תיירים, צליינים ונוסעים במאה ה-19, תיעדו את הניגוד שבין ההרים המיושבים לבין המישורים והעמקים השוממים (שנקראו "**האדמות המתות**"). על כך כתבו **א' רובינסון וא' סמית** (אבנרי, טענת הנישול, ע' 46):

מצבם של יושבי ההרים טוב בהרבה ממצב יושבי העמקים. הם מגדלים גידולי שדה ונטיעות, זורעים ושותלים ירקות שונים ואוספים פרי בשפע. ואילו תושבי העמקים הם עניים ונאלצים לגדל רק שעורים וחיטה כדי לספק את

תאוות הבצע של הממשלה...אדמות ההרים, הנראות שוממות, מאוכלסות באוכלוסייה פעילה, חסכנית וחופשית ביחס, ותוצאות עבודתה ניכרות בכל מקום, ואילו העמקים הפוריים מרוקנים מתושביהם, או מאוכלסים בכמה כפרים פה ושם, והם עזובים ומשמימים, אדמותיהם מעובדות רק בחלקן על-ידי עובדים חסרי רצון לעבודה, אשר כמוהם כעבדים.

פרק ג': מוצא הפלחים הארץ הישראליים

מהו מוצאם האמיתי של הפלשתינים?

כיוון שקדמוניות גנטית אמורה להקנות זכויות על ארץ ישראל, הפכו הפלשתינים את סוגיית הקדמוניות למרכזית. לצורך הוכחת זכותם על הארץ טוענים הם, כי מוצאם הגנטי הוא בעמי הארץ שקדמו לעם ישראל – הכנענים והפלשתים (ולפי גרסה אחרת: הערבים). לטענתם, הזכות על הארץ היא שלהם, בשל היותם צאצאי החוקיים – ואילו עם ישראל המודרני אינו אלא עם חדש, חסר שורשים בארץ, הבא לכבוש אותה מילידי המקום.

הקדמוניות הגנטית אינה, כאמור, סוגיה אקדמית בלבד, אלא אף סוגיה מעשית בעלת משקל פוליטי נכבד בתחרות הזכויות על הארץ ובמאבק על הצדק בשדה הקרב התקשורתי. מרגע שהועלה הטיעון הגנטי על ידי הפלשתינים, אין עוד מנוס מלהתמודד עמו ולהוכיח עד כמה מניפולטיבי ושקרי הוא.

בהסתמך על ממצאי המחקר המודרני של הארץ, כשהם מוארים על ידי הפרדיגמה המוצעת כאן, ניתן להוכיח, כי **רוב הפלשתינים הם צאצאי עם ישראל הקדום** – ולא צאצאי הפלשתים ו/או הכנענים ו/או הערבים, אתם הם מזדהים בטעות.

אף שההיסטוריה של הארץ עשירה ומורכבת למדי, אפשר לעמוד על קווי המתאר העיקריים שלה באמצעות שני כלי מחקר עיקריים, שהוזכרו קודם: (א) הבחנה **גיאוגרפית** בין שני חלקיה של הארץ: **ארץ ההר מול ארץ המישור**; (ב) הבחנה **דמוגרפית** בין שני סוגים של תנועות עמים – **תנועות-עמים מיישבות** (קולוניאליות), כנגד **תנועות-עמים אימפריאליות**.

ארץ ישראל ידעה יותר תנועות עמים מכל ארץ אחרת בעולם, אך רק מיעוטן היו תנועות מיישבות. רק הכנענים, הפלשתים

והישראלים היו עמים מיישבים, ואילו כל שאר העמים שבאו לאחר מכן היו עמים אימפריאליים, שתפסו את השלטון המדיני בארץ, אך כמעט שלא השפיעו על ההרכב הדמוגרפי שלה. בהיותה ארץ מעבר, הייתה הארץ נעדרת ביטחון וחשופה לפלישות ולהתקפות בלתי פוסקות מן החוץ. ואולם רוב אירועים אלה התרחשו בארץ המישור, ששימשה כצומת דרכים בינלאומית – ורק מיעוטם בארץ ההר. כתוצאה מכך, השינויים הדמוגרפיים התחוללו בעיקר בארץ המישור, ורק מקצתם בארץ ההר.

את זיקת רוב הפלשתינים לעם ישראל הקדום ניתן להוכיח על סמך עובדות היסטוריות שאינן שנויות במחלוקת בקרב חוקרי ארץ ישראל:

(א) שלב ההתיישבות הארץ-ישראלי – שבמהלכו התיישבו בארץ הכנענים, הפלשתים והישראלים – הסתיים בסוף האלף השני לפנה"ס. לאחר מכן ידעה הארץ תנועות-עמים אימפריאליות בלבד.

(ב) **העמים הכנעניים**, ראשוני המתנחלים בארץ, התיישבו ברובם **בארץ המישור**, ורק מיעוט קטן מהם התיישב **בארץ ההר**. לאחר מכן באו גלי ההגירה של שבטי ישראל, שהתיישבו **בארץ ההר** ואלה של **הפלשתים**, שהתיישבו במישור פלשת, רצועת החוף הדרומית של הארץ. המיעוט הכנעני של ארץ ההר הושמד על ידי עם ישראל או התבולל בקרבו במהלך הדורות, וכתוצאה מכך הפכה ארץ ההר למושב של עם ישראל בלבד. **ארץ הנגב** כמעט של יושבה במהלך הדורות, אלא שימשה כזירת נוודים ערביים.

(ג) תנועות העמים שפקדו את הארץ לאחר מכן (האשורים, הבבלים, הפרסים, היוונים, הרומים, הערבים, הצלבנים, הממלוכים והתורכים) היו כולן תנועות אימפריאליות, שתפסו

את השלטון בארץ, אך לא הוסיפו כמעט דם חדש ליישוב הארץ-ישראלי.

(ד) בתקופה הערבית-מוסלמית פקדה את הארץ **שואה דמוגרפית**, שבמהלכה נכחדו או ברחו רוב תושבי ארץ המישור, שהיו צאצאי הכנענים והפלשתים (בצירוף דם יווני-רומי). שואה זו התרחשה בין בכוונת מכוון (בעיקר ההרס השיטתי של ערי החוף בתקופה המוסלמית המאוחרת), ובין שלא בכוונת מכוון, אלא כתוצאה מהתפוררותו של השלטון המרכזי ואובדן ביטחון הפנים והחוף כאחד. אוכלוסיית הארץ, שערב הכיבוש הערבי-מוסלמי מנתה, לפי הערכה זהירה, למעלה משנים וחצי מיליון איש, פחתה בכ- 90% עד שבראשית המאה ה-19 עמדה על לא יותר מרבע מיליון בלבד. שואה דמוגרפית זו פגעה פחות בתושבי ארץ ההר, צאצאי עם ישראל הקדום, וכתוצאה מכך הפכו צאצאי עם ישראל לרוב בארץ.

בתקופה זו הפכה השפה הערבית לשפה השלטת, שהחליפה את העברית והארמית, השפות שבהן דיברו וכתבו עד אז. כמו כן אונסו בתקופה זו רוב תושבי הארץ לקבל עליהם את דת האסלאם, וכתוצאה מכך הפכה דת האסלאם לדת השלטת והעדה המוסלמית הפכה לגדולה שבעדות הארץ. בצד **"אנוסים ארץ ישראליים"** אלה נותרו בארץ גם מעט ישראלים שסירבו לקבל על עצמם את האסלאם ואשר שמרו על זהותם היהודית או הנוצרית.

מסקנה: על סמך עובדות מוצקות אלו, ניתן אפוא להסיק בוודאות, שרוב תושבי ארץ ישראל בראשית המאה ה-19 הם **צאצאים ישירים של עם ישראל הקדום, שאונסו להסתערב ולהתאסלם במהלך הכיבוש הערבי-מוסלמי.**

על פי אותם ממצאים אפשר גם לשלול את מוצאם של רוב תושבי הארץ הללו מהפלשתים, מהכנענים ומהערבים כאחד.

הפלשתים והכנענים, שהתיישבו בארץ במקביל לשבטי ישראל, נכחדו, פיזית ממש, במהלך הכיבוש הערבי-מוסלמי, ולכן לא היו יכולים כלל להותיר אחריהם צאצאים.

הערבים, לעומת זאת, כלל לא התיישבו בארץ, אלא תפסו בה את השלטון המדיני בלבד, כיתר הכובשים האימפריאליים שלפניהם – ולכן נשארו מיעוט קטן בלבד לאורך כל תקופת הכיבוש הערבי-מוסלמי. בתור שכאלה, לא יכלו הם להותיר אלא צאצאים במספר קטן מאוד, זניח כמעט.

בנוסף לתושבים ערביים אלה, הייתה בארץ, למן ראשית ההיסטוריה שלה, אוכלוסייה של ערבים נוודים (בדואים), שחייתה בעיקר במדבריות הארץ, ואשר ניהלה מלחמה מתמדת נגד היישוב – מלחמת ארץ המדבר בארץ המזרע. מספרם של נוודים ערביים אלה, לאורך כל ההיסטוריה הארץ ישראלית, היה אף הוא נמוך ביותר.

רוב תושבי הארץ במאה ה-19 היו הפלחים הכפריים בארץ ההר

מודגש, כי המסקנה האמורה מתייחסת למוצאה של אוכלוסיית הארץ דוברת הערבית בראשית המאה ה-19, ולצאצאי-צאצאיה של אוכלוסייה זו החיים היום – אך לא לכלל תושבי הארץ דוברי הערבית של היום, המכנים עצמם בשם "**פלשתינים**". שכן, לחלק ניכר מהאוכלוסייה המזהה עצמה היום כ"**פלשתינית**", אין כלל שורשים גנטיים בארץ, אלא רק מחוצה לה: בארצות השכנות, שבמהלך השנים 1800-1948 הציפו את הארץ בגלי הגירה בלתי פוסקים.

להגירה זו, ששינתה לחלוטין את פני האוכלוסייה דוברת הערבית בארץ מאז שנת 1800, ובייחוד לאחר שנת 1880 (השנה שבה החלה ההגירה הציונית לארץ) – יש גם השלכות באשר לזהות

"פליטי 1948" (המכונים בטעות **"פליטי 1948"**) ולסוגיית מוצאם, שעל עיקרן אעמוד בפרק הבא. על הגירה זו לא ידוע לנו כמעט דבר, שכן לא התנהלה לאור זרקורי התקשורת, אלא בחשיכה ובהסתר. הייתה זו הגירה סמויה, להבדיל מההגירה הגלויה של היהודים. הגירה זו התנהלה במקביל להגירה הציונית, אם כי מתוך מניעים אחרים ובדפוסים שונים. הגירה זו הונעה על ידי ההגירה הציונית ואף ניזונה ממנה. הייתה זו "הגירת צל". לאן שפנתה ההגירה הציונית הגלויה, לשם הלכה גם ההגירה דוברת הערבית הסמויה, בבחינת צילו של האדם ההולך תמיד בעקבותיו.

לא ניתן כלל לדון באופן רציני בשאלת מוצא **"הפלשתינים"**, מבלי להגדיר תחילה באלו פלשתינים מדובר. דיון מדעי בשאלות של מוצא מצריך, כאמור, נקודת-מוצא מסוימת, שכל מה שקדם לה הוא בבחינת מוצא, ואילו כל מה שבא אחריה הוא בבחינת תוצאה.

התשובה לשאלת מוצא הפלשתינים מצריכה אפוא צמצום והגבלה, כדי שניתן יהיה להתייחס אליה באופן ענייני ומדעי. כשמדברים על מוצא הפלשתינים, צריך לתחום סוגיה זו בזמן מסוים ולהגדיר במדויק את זהותה של אוכלוסייה זו באותו זמן.

השאלה היא, אפוא, האם ניתן בכלל לדבר על מוצא משותף בהקשר הפלשתיני, או שמא לא קיים כלל מוצא משותף שכזה, וטורחים אנו לשווא לתת לסוגיה זו מענה.

כיול מערכת הייחוס הוא אפוא שלב ראשון בחיפוש אחר התשובה לשאלת המוצא עצמה. כשאנו מדברים על מוצא הפלשתינים מתכוונים אנו לאוכלוסייה שנמצאה בארץ בתחילת המאה ה-19, ערב המהפכה הדמוגרפית-יישובית שהתחוללה בה. הכוונה היא רק לאותה אוכלוסייה שהיו לה שורשים עמוקים בארץ, אחת היא לאיזה עם מהעמים העתיקים שלה מתייחסים שורשים גנטיים אלה.

את האוכלוסייה, שאחר מוצאה אנו מתחקים, ניתן להגדיר במונחי כמות וזהות כאחד. סימן ההיכר הראשוני שלה היה זעירותה ביחס לכל מה שמוכר לנו היום. גודלה של אוכלוסיית הארץ כולה, לא עלה על גודלה של עיר בינונית היום. אוכלוסייה זו הייתה קטנה מאוד לא רק בהשוואה לאוכלוסיית דוברי הערבית בארץ היום, אלא אף בהשוואה לאוכלוסיה זו בראשית 1948. אוכלוסייה זו מנתה כ-250,000 איש בראשית המאה ה-19, וכ-350,000 איש בשנת 1880. אוכלוסיה זו הכפילה ואף שילשה עצמה במהלך תקופה שבין 1880 עד 1948, כשעיקרו של גידול דמוגרפי זה לא נבע מגידול טבעי, אלא מההגירה הסמויה של מהגרים דוברי ערבית מהארצות השכנות.

אוכלוסייה "פלשתינית" זו הייתה לא רק קטנה בהרבה מזו של היום, אלא אף הומוגנית ממנה. רובה של אוכלוסייה זו ישב אז בארץ ההר, עסק בעבודת האדמה וחי בכפר. רק חלק קטן ממנה חי בערים (בעיקר בערי החוף) ועסק במלאכה ובמסחר. חלק קטן עוד יותר כלל לא ישב בה, אלא חי חיי נדודים במדבר ועסק ברעיית צאן. רק לאוכלוסיית ההר הכפרית היו שורשים עתיקים בארץ. לעומת זאת, לתושבי הערים ולנוודי המדבר לא היו כלל שורשים בארץ. תושבי הערים היו ברובם זרים שהתארחו בארץ אגב עיסוקם במסחר. נוודי המדבר אף הם היו זרים שפקדו את הארץ מדי פעם ופעם, לפי התנאים שהכתיבו להם תנאי המרעה. הללו לא עסקו במסחר, אלא בשוד וגזל. פלשו הם מדי פעם לארץ במטרה לבזוז ולשדוד את יבולה, ולאחר מכן עזבו אותה עד לפלישה הבאה. הגרעין הקשה של האוכלוסייה הארץ ישראלית בראשית המאה ה-19 חי בארץ ההר, ורק לו היו שורשים עמוקים בארץ. לעומת זאת, לעירוניים ולנוודי המדבר, לא היו כלל שורשים בה.

הבחנה דמוגרפית זו מגבירה את הרזולוציה של תמונת הנוף האנושי של הארץ, ומחדדת את ההבדלים בין חלקיה השונים.

מבחינה גיאוגרפית הייתה אומנם הארץ חטיבה אחת (שכללה גם את השטח שממזרח לנהר הירדן) – אך מבחינה גיאוגרפית נחלקה היא לשלוש ארצות שונות לחלוטין: מחד, ארץ ההר, שהייתה כפרית וחקלאית ביסודה; מאידך, ארץ המישור, שהייתה עירונית ומסחרית בעיקרה. בצד שתי ארצות נושבות אלו היו גם חבלי מדבר הבלתי נושבים, שאוכלוסייתם נשארה נוודית מאז ומקדם ואשר עסקה בגידול צאן. שלוש קבוצות עיקריות אלו היו שונות זו מזו באורח חייהן, בלבושן, בשפתן, בפרנסתן ואף בזהותן הגנטית. עתה ניתן לסכם חלוקה גיאוגרפית זו:

הפלחים תושבי ארץ ההר: הקבוצה הראשונה, שהייתה הומוגנית יחסית, כללה את תושבי הכפרים בארץ ההר, שעסקו בעיקר בחקלאות ואשר נקראו בערבית בשם "פִּלְחִים" (מהמילה "פֶּלַח", שפירושה בערבית "חורש", "פולח האדמה"). רק לקבוצה זו, שהיוותה את רוב אוכלוסיית הארץ בראשית המאה ה-19, היו שורשים עמוקים בארץ, שורשים שמקורם בעם ישראל הקדום. קבוצה זו שמרה על זהותה הייחודית לאורך כל הדורות, עובדה שהשתקפה בשמירה על מנהגים ומסורות עתיקות, מילים עבריות וארמיות, שמות יישוביהם וכד'.

העירוניים תושבי ערי החוף וירושלים: הקבוצה השנייה, שהייתה הטרוגנית מאוד, כללה את תושבי ערי החוף וירושלים, אשר עסקו בעיקר במסחר ובמלאכה. אלה נקראו בערבית בשם "מִדְנִיָּה" (מהמילה "מִדְנָה", שפירושה בערבית "עיר"). לקבוצה זו, שהייתה קלת תנועה, לא היו כמעט שורשים בארץ, והדבר היחיד שחיבר ביניהם הייתה השפה הערבית. מכל בחינה אחרת עלו ההבדלים ביניהם על המשותף להן. רק למעטים מהם, אם בכלל, יש שורשים בעם ישראל.

נוודי המדבר (בדואים): הקבוצה השלישית כללה את נוודי המדבר, ("שוכני האוהלים"), שהתפרנסו בעיקר מרעיית צאן

וגמלים – ואשר נקראו בערבית בשם **"בדואים"** (מלשון **"בדיה"**, שפירושו בערבית **"מדבר"**, **"ערבה"**) או בשם **"ערב"** (כלומר **"ערבים"**). הערבים לא היו כלל תושבים (יושבי קבע), אלא נוודים, שמוצאם בארץ ערב, ואשר היגרו ארצה בתקופות שונות במהלך ההיסטוריה הארץ ישראלית, עד ראשית המאה ה-20. הבדואים, אף שהתפצלו להמון שבטים שנלחמו זה בזה ושמרו איבה זה לזה במשך דורי דורות, היו ברובם לפי מוצאם חטיבה אחת, בלי תערובת זרה. זה אלפי שנים שהיו הם נוודים במדבריות ערב וסוריה ובערבות הנגב בארץ יהודה, וכמעט שלא שינו את אורח חייהם, תלבושתם ומשלוח ידם. שורשיהם הגנטיים הם מהבדואים של חצי האי ערב והמדבריות הסובבות אותו. רק למעטים מהם, אם בכלל, יש שורשים בעם ישראל.

ראיות לשוניות: רציפות שמות היישובים בארץ

המסקנה בדבר מוצאה הישראלי של רוב אוכלוסיית הארץ הותיקה ניתנת לחיזוק גם על סמך **רציפות שמות היישובים בארץ, במיוחד של יישובי ארץ ההר**. שמות היישובים נשתמרו לעיתים בצורתם המקורית, ולעיתים עברו שינויים פונטיים מסוימים, כגון חילופי אותיות אחדות (חילופי א-ע, ד-ט, ג-ק, ש-ס). הקרבה הלשונית בין העברית לערבית ודאי סייעה לשמירת רציפות שמות היישובים, אך היא כשלעצמה לא הייתה מספיקה. אלמלא דבקו תושבי יישובים אלו בשמם המקורי, כדי להבטיח את שמירת זהותם, חרף גזרות השלטון הערבי-מוסלמי, כי אז קרוב לודאי ששמות אלו היו נעלמים, ולא רק משתבשים. לשונם של תושבי ההר הייתה ערבית, דת רובם הייתה מוסלמית – אך זהותם הלאומית המשיכה להתקיים בשמות יישוביהם, אפילו שובשו שמות אלה בצורה מסוימת.

שמות הערים נשתמרו בצורתן המקורית, כמעט ללא שינוי, למעט שינויי הגייה מסוימים. לדוגמא: **צַפַּד** (צפת), **טַבְרִיָּא** (טבריה), **עַפְא** (עכו), **אַנְ-נַצְרָה** (נצרת), **יַפָּא** (יפו), **בֵּית-לַחַם** (בית-לחם), **אַל-קוּדֶס** ("עיר הקודש", אחת משמותיה של ירושלים) וכד'. אך לא רק שמות הערים נשתמרו, אלא גם שמותיהם של הכפרים – רובם בחבליה ההרריים של הארץ. בסקר שערכה **הקרן הבריטית לחקר א"י** בשנות ה-60 וה-70 של המאה ה-19, מצאה היא, כי מקור רוב שמות המקומות בארץ-ההר – שמות כפרים, הרים, עמקים, גבעות, חורבות ואף נחלים ומעיינות – הוא בתקופה העתיקה, ושרבים מהם נזכרים במפורש בספרות המקראית והתלמודית. עוד מצאה היא, שמערכת השמות והמונחים הללו נשתמרה בלשונם של הפלחים תושבי ארץ-ההר בלבד – ואילו באזורים המישוריים, שבהם חיו הבדואים או התגוררו פלחים שהיגרו ארצה מהארצות השכנות, נעלמה מערכת שמות ומונחים זו.

שמות כפרים רבים אין להם משמעות אלא בעברית, כגון: **טִירָה** – **אט-טִירָה** (טריה, נדדים נ"ו, למרגלות הכרמל), **אַל-טִירָה** (בעמק בית-שאן), **אַט-טִירָה** (בשומרון ליד טִיבְּהָ), **אַט-טִירָה** (בהרי יהודה), **אַל-טִירָה** (בשפלה); **גִּבְעָה** – **גִּבְתָּא** (גבתא, קדמוניות י"ג א/ד, בגליל התחתון), **גִּבְעָה** (גבע, מלחמות ג, ג/א ברמות מנשה), **גִּבְעָה** (גבע, משנה, מסכת כלים י"ז, בהרי השומרון), **אַל-גִּיב** (גִּבְעוֹן, יהושע י"ח/25 בהרי יהודה), **גִּבְעָה** (גִּבְעָה בְּנִימָן, מל"א ט"ז/23, בהרי יהודה), **אַל-גִּבְעָה** (גִּבְעָה, יהושע ט"ז/57, בהרי יהודה); **רִמָּה** – **אַר-רִמָּה** (הַרְמָה, יהושע י"ט/29, בהרי הגליל), **אַר-רִמָּה** (הַרְמָה, מל"א ט"ז/17, 21-22, בהרי שומרון), **אַר-רִמָּה** (הַרְמָה, יהושע י"ח/25, בהרי יהודה); **מַגְדָּל** – **מַגְדָּל** (מגדלא, קהלת רבה א, בגליל התחתון) **מַגְדָּל יָבָא** (בשומרון), **מַגְדָּל בְּנֵי פֶדָל** (בשומרון).

כמו כן ניתן להצביע על עשרות כפרים ערביים אחרים שמקור שמותיהם בעברית, אף אם שובשו מעט בעקבות המעבר לשפה הערבית:

בהרי הגליל המערבי: אל-בצה (בצת, ירושלמי, שביעית ו), **אל-כברי** (גברה חיי יוסף), **עמקא** (בית העמק, יהושע, י"ט/27), **ינוח** (ינוח, מל"ב, ט"ו/29), **ג'ת** (גתה חפר, יהושע י"ט/13), **שעב** (שאב, ויקרא רבה ב), **כבול** (כבול, יהושע, י"ט/27), **אעבלין** (אובלין, תוספתא שביעית ז), **שפאעמר** (שפרעם ראש השנה ל"א/ע"א), **הושה** (אושא, בבלי ראש השנה ל"א), **בית לחם** (בית לחם, יהושע י"ט/15), **טבעון** (טבעון, תוספתא, נידה/ד).

בהרי הגליל העליון: אקרת (יוקרת), **פסוטה** (מפושטה), **דיר אל-קסי** (אקלש (נחום האלקשי), נחום א/1), **מעליא** (עלות, מל"א ד/16), **אל-בקיעה** (פקיעי, סנהדרין ל"ב), **בית ג'ן** (בית דגן, יהושע י"ט/2), **בענה** (באינה, ירושלמי, ערלה), **מג'ד אל-כרום** (בית הכרם), **סג'ור** (שזור), **קנדס** (קנדש נפתלי, שופטים ד/6), **אבל-אלקמח** (אבל בית-מעכה מל"ב כ"ט/29), **עלמא עלמה**, **ג'ש** (גוש חלב, מנחות, פ"ה), **סעסע** (סאסא, תוספתא, גטין/א), **דלתה** (בית דלתיא, תוספתא, רה"ש פ"א), **צפצף** (ספסופה, ירושלמי, תרומות ה), **ביריא** (בירי, בבא מציע פ"ד), **עין אל-זנתון** (עין זיתים), **מירון** (מרון, ירושלמי, תענית ד), **עכברה** (עכבר, מלחמות ב, כ/ו).

בהרי הגליל התחתון: יקוק (חוקק, יהושע, י"ט/34), **אל-מע'אר** (מעריה), **עילבון** (עילבו), **חטין** (כפר חטיה, חגיגה ה), **אם ג'ונא** (כפר גון ירושלמי בבא בתרא ה), **גמ'רין** (נמרה, ירושלמי, תענית ד), **עולם** (אולם ירושלמי, סנהדרין ב), **אנדור** (עין-ד'ר, יהושע, י"ט/11), **ג'יין** (נעין, בראשית רבה צ"ח), **נעורה** (אנחנת, יהושע, י"ט/19), **סולם** (שונם, יהושע י"ט/18), **סח'גין** (סכנין, סנהדרין ל"ב), **ערבה** (ערב, שבת, ט"ז/ז; כ"ב/ד), **דיר חנא** (כפר חנו), **כוכב** (כוכבא, יוסף בן מתתיהו), **רמנה** (רמון, יהושע י"ט/13), **בעינה** (באינה, ירושלמי, ערלה), **צפוריה** (ציפורי, גליל תחתון), **אר-רינה** (ראני, תוספתא, עבודה זרה ז), **דבוריה** (דברכת, יהושע י"ט/12), **אפסל** (כסלת, יהושע י"ט/12), **יפא** (יפיע, יהושע י"ט/12), **שטא** (בית השטה, שופטים ז/22), **מעלול** (נהלל, יהושע י"ט/15).

ברמות מנשה: אל-לג'ון (מגדו, יהושע י"ב/21), **קמון** (יקנעם, יהושע כ"א/34).

בהרי השומרון: גִּלְבּוֹן (גִּלְבָּעַ, דה"א י' 8), זֶרְעִין (יִזְרְעֵאל, יהושע י"ט 18) עֲרֵנָה (ארוֹמָה, שופטים ט/41), בֵּית קֵד (בית עקד), גִּת (גת-רמון יהושע י"ט 45), טוֹל-כָּרֶם (תל כרם), אֶט-טִיבָה (טיבה, ירושלמי דמאי ב), גִּינִין (עין-גִּנִּים, יהושע י"ט 21), רַמְנָה (הַדְרָמוֹן, זכריה י"ב/11), תַּעֲנָן (תַּעֲנִן, יהושע י"ב/21), בְּרָקִין (ברקה פסחים נ"ז), עֲרֵבָה (אֲרָבוֹת, מל"א ד/10), תִּיאָסִיר (אָשִׁיר), טוֹבָס (תַּבָּס, שופטים ט/51), סִילַת א-ד'הֶר (שילתה), פְּנֹדֶק (פנדק, ירושלמי, דמאי ב), אֲמַתִּין (אלמתון), פִּרְעוֹתָה (פִּרְעוֹתוֹן, שופטים י"ב/15), קִרְיַת גִּית (גיתתה), שוֹפָה (שפתו), סַפְרִין (ספרו) סָנוֹר (שְׁמִיר, שופטים י' 1) אֶל-פְּנֹדֶקוֹמִיָה (פְּנֹטְקוֹמִיָה) זִנְתָא (אזה) עֲצִירָה אֶש-שְׁמִלְיָה (חצרות), קוֹצִין (קצה), יָצִיד (יצת), בֵּית נֶזֶן (בית זיו) עֶרֶק בּוֹרִין (באריים), חוֹרָה (חורון) סַנְבֶּלֶט הַחֲרָנִי (נחמיה ב/10), עֲזֻמוֹט (עֲזֻמוֹת), עֶסְכָּר (עין סוכר, מנחות י'), בִּלְטָה (פִּלְטָנוֹס), עֲנַרְתָּא (עבורתא), בֵּית דַּגָּן (בית דגון), יָנוֹן (יְנוֹחָה, יהושע ט"ז/6), עֲקָרְבָּה (עַקְרָבָה מלחמות), בֵּית פּוֹרִיךְ (פֶּרֶךְ מִשְׁנָה ערלה ג), גִּמְעִין (בית בעל מעון), חֶרֶס (תַּמְנַת-חֶרֶס, שופטים ב/9), יָסוֹף (ישב), לָבֶן שָׂרְקִיָה (לבונה, שופטים כ"א/19), סֶלְבִית (שַׁעֲלִיבִים), בְּרָקִין (ברקה, פסחים, נ"ז), בְּדִיאָ (בית הַבַּד, מסכת שבת א/9), לָבֶן עֲרֵבָיָה (בית לבו, מנחות, ז ו), יִתְמָא (כפר יתמה, משנה, ערלה ב), דוֹמָא (דוֹמָה, יהושע ט"ו/52).

בהרי יהודה: גִּלְגָּלִיָה (גִּלְגָּל, יהושע ה/9, י"ב/23), עֶטְרָה (עטרות אֶדָר, יהושע, י"ח/13), בֵּית רִימָא (בית רימה, מנחות ט), בִּיר זִית (בִּרְזִית, דה"א ז/31), גִּפְנָא (גופנה, מלחמות א י"א/ב), סוֹרְדָא (אֲרָדָה, מל"א יא/26), בֵּיתִילוֹ (בֵּית אֵל, יהושע ט"ז/2-1), ח'רְבַתָּא (הַרְבִּיתָּה, יהושע י"ט/20), בְּדָרְס (פִּטְרוֹס תוֹסַפְתָּא דמאי א), אֶל-מִקְדָּה (מודיעין, מקבים א, ב/1), בֵּיתִוְנִיָּא (בֵּית אָנוֹן, יהושע ז/2), בֵּית עִיר תַּחְתָּא (בֵּית-חֲדוֹן תַּחְתּוֹן), בֵּית סִירָא (אֶזָא שְׁאֲרָה, דה"א ז/27), בֵּית עֵנוֹ (בֵּית אָנוֹן, יהושע ז/2), קֶטְנָה (קֶטוֹנִית, סוטה ט), בֵּית סוֹרִיק (שוֹרֶק ע"ש נחל שורק), יִבְרִיד (ארבל, מקבים א ט/2), דִּיר דִּבְנוֹן (דִּיבּוֹן, נחמיה י"א/25), אֶל בִּירָה (בְּאֶרֶות, יהושע ט/17), רַמּוֹן (סֶלַע הַרְמוֹן, שופטים כ/45), מִחְמָס (מִחְמָשׁ, שְׁמִיא י"ג/2), גִּדְיָרָה (גִּדּוֹר, יהושע ט"ו/58), בִּיר נַבְלָא (נַבְלָט, נחמיה

י"א/34), **בֵּית חֲנִינָא** (עֲנִינְיָה, נחמיה י"א/32), **שְׁעֶפֶת** (יְהוֹשֻׁפֶּט), **חֲזִמָּא** (בֵּית-עֲזֻמָּנֹת, נחמיה ז/28), **עֲנָתָא** (עֲנָתוֹת, יהושע כ"א/18), **סֶלְנֹן** (כפר שילוח), **אַבו דִּיס** (בית אבדיסון), **לִפְתָּא** (נִפְתּוֹחַ, יהושע ט"ו/9, י"ח/15), **בֵּית נְקוּבָא** (בֵּית נְקוּפָה), **קִרְיַת אֶל-עֲנַב** (עֲנַב, יהושע ט"ו/50), **בֵּית תַּיָּל** (יִתְלָה, יהושע י"ט/42), **לָלוּ** (אַיְלוֹן, יהושע כ"א/20), **עֲמוּס** עמוס, מכות יד), **בֵּית גִּיזוּ** (גִּיזוֹ, דה"א י"א/34), **אֶל-מִלְחָה** (מִנְחָת, בראשית ל"ו/33), **עֵין פָּרִים** (בֵּית-הַפָּרִים, נחמיה ג/14), **פֶּסְלָה** (כְּסֻלּוֹן, יהושע ט"ו/10), **צָרְעָא** (צָרְעָה, יהושע ט"ו/33), **בֵּית לָחֶם** (בֵּית לָחֶם יְהוּדָה, שופטים י"ט/2), **צוּר בָּהָר** (בֵּית-צוּר, יהושע ט"ו/58), **בֵּית גִּלָּא** (גִּלָּה, יהושע ט"ו/51), **בֵּית סָחוּר** (בֵּית סוּחָרָה, מִקְבִּים א ו), **בֵּיתִיר** (בֵּיתִיר, גִּיטִין נ"ז), **בֵּית אֲמֵר** (מִעֲרָת, הושע ט"ו/58), **חִרְס** (חֲרָשָׁא, עזרא ב/52), **אֲדָנָא** (דָּנָה, יהושע ט"ו/49), **תַּפְּחוֹח** (בֵּית-תַּפְּחוֹחַ, יהושע ט"ו/53), **א-דוֹרָא** (אֲדוּרָיִם, דה"ב י"א/9), **נוּבָא** (נָבוּ, נחמיה ז/33), **צָעֵר** (צִיעֵר, יהושע ט"ו/54), **אש-שִׁינָן** (שׁוֹכָה, יהושע ט"ו/48), **חֲלָחוּל** (חֲלָחוּל, יהושע ט"ו/58), **יִטָּה** (יִוְשָׁה, יהושע ט"ו/55), **אס-סְמוּע** (אֲשַׁתְּמֹעַ, יהושע כ"א/14), **זָכְרִין** (זִכְרִין, גִּיטִין ח) **זַכְרִיָּא** (בֵּית זִכְרִיָּה, קדמוניות י"ב ט/ד), **בֵּית נָטִיף** (נִטּוּפָה, ירושלמי, קידושין ג), **נִיר נַחֲסִי** (עֵיר נַחֲשׁ, דה"א ד/12), **א-דְנִימָה** (דוּמָה, יהושע ט"ו/52), **בֵּית גִּבְרִין** (גוֹבְרִין, ירושלמי דמאי ב).

רציפות זו בולטת במיוחד בשמותיהם של יישובים כפריים רבים שבהם מהווה המונח **"כפר"** (שמוצאו בעברית ושאינו לו כול משמעות בערבית), חלק משמות הכפרים הללו, כגון: **כַּפֵּר יַסִּיף** (חֹסֶה, יהושע י"ט/29), **כַּפֵּר סְמִיעַ** (כפר סימאי, גטין ו), **כַּפֵּר עֲנָן** (עֲנַם, דה"א ו/58), **כַּפֵּר מְנָדָא** (כפר מנדי, תוספתא יבמות י), **כַּפֵּר פְּנָא** (קְנָה, יוחנן ד/46), **כַּפֵּר בִּרְעָם** (ברעם), **כַּפֵּר א-סְמוּעִי**, **כַּפֵּר סִבְתָּ** (כפר שובתי, בראשית רבה), **כַּפֵּר פְּמָא**, **כַּפֵּר יִמָּא** (כפר ימא נדרים, נ"ז), **כַּפֵּרָא** (כפרה, ירושלמי, פאה ה), **אֶל-כַּפְרִין** (תַּפְּרִים, יהושע י"ט/19), **כַּפֵּר קֶרַע**, **כַּפֵּר סָבָא** (כפר סבא, נידה, ט"א), **כַּפֵּר קָסֶם** (כפר קסם, תוספתא, ע"ז/ו), **כַּפֵּר בְּרָא**, **כַּפֵּר דָּן**, **כַּפֵּר קוּד**, **כַּפֵּר רָעִי**, **כַּפֵּר צוּר**, **כַּפֵּר זִיבָד**, **כַּפֵּר עֲבוּשׁ**, **כַּפֵּר לָקָה**, **כַּפֵּר קְדוּם**, **כַּפֵּר רָמֹן**, **כַּפֵּר א-לָבָד**, **כַּפֵּר קָלִיל**, **כַּפֵּר חֶרֶס**,

כָּפָר אֲדִידִי, כָּפָר תְּלֹת', כָּפָר עֵין, כָּפָר אֲשׁוּעַ, כָּפָר נְעֵמָה, כָּפָר מֶלֶךְ, כָּפָר עֶקֶב (כפר עקביא, ירושלמי, נזיר ט), כָּפָר עֵנָה (אונן, דה"א ח/12).

ראיות לשוניות נוספות: מילים עבריות וארמיות בשפה הערבית

לא רק רציפות השמות הגיאוגרפיים מעידה על רציפות הזהות הישראלית, אלא גם השפה הערבית המדוברת עצמה. השפה הערבית הכתובה שמרה על אחידות, בשל העדרן של "שפות דפוס" לאומיות במזרח התיכון, דוגמת השפות הלאומיות שהופיעו באירופה בעת החדשה, לאחר המצאת הדפוס. (יש לזכור שהדפוס חדר לאזור רק במאה ה-19, ואף זאת בקצב איטי). לעומת זאת, בשפה הערבית המדוברת, במיוחד ביישובי ארץ ההר, נותרו שרידים לא מעטים מהאוצר הלשוני של שפות הארץ שקדמו לערבית – העברית והארמית – מילים וניבים שאינם נמצאים בארצות דוברות ערבית אחרות.

ראיות תרבותיות: רציפות מנהגים ומסורות

גם מנהגים ומסורות שנשתמרו בקרב היישוב הוותיק, במיוחד אצל תושבי ארץ ההר, מחזקים את תחושת רציפותה של הזהות הישראלית. כך למשל, הערצת קברי הקדושים המקומיים היא מורשה ישראלית ולא מוסלמית. הקדושים האלה, בין שהם נקראים בערבית "נְבִי" (נביא) ובין שהם נקראים "נְלִי", רובם מהתקופה הטרומ-מוסלמית, שאת חלקם קידשה לאחר מכן גם המסורת המוסלמית, במטרה לטשטש את מקורם הישראלי. כמו כן ישנם מסורות וסיפורי עם המהלכים בקרב היישוב דובר הערבית, המעידים שמוצאם ישראלי. שרידי המנהגים הללו

התקיימו בעיקר באותם אזורים שבהם החזיקה האוכלוסייה המקורית מעמד איתן יותר – כלומר, ביישובי ארץ ההר.

ראיות משפטיות: חוקי אברהם אבינו

חיזוק נוסף לרציפותה של הזהות הישראלית הקדומה ניתן למצוא במערכת המשפטית של הפלחים. בדרך כלל הייתה מערכת המשפט הרשמית מוסלמית על פי אופייה. ואולם, באותם תחומים שבהם נשתמרה אוטונומיה שיפוטית, החזיקו הפלחים בחוקים ובנוהגים משלהם, שהיו שונים בתכלית ממערכת המשפט הרשמית. חוקים ונוהגים בלתי-כתובים אלו כונו בשם **"שריעת אל חליל"**, שפירושה **"חוקי אברהם אבינו"** – בניגוד לחוקי האסלאם שנקראו **"שריעת מוחמד"**. הפלחים כיבדו מאוד את חוקי אברהם אבינו, כלומר את המנהגים המקומיים עתיקי היומין של אבותיהם, שעה שכיבדו הרבה פחות את חוקי האסלאם.

ראיות גנטיות

בדיקות גנטיות, שנערכו בעשור האחרון במעבדות שונות בארץ ובעולם, והמצביעות על קרבה גנטית בין היהודים לפלשתינים, אף הן מחזקות את תחושת הרציפות, בצרפן הוכחות ביולוגיות למסקנות ההיסטוריוגרפיות, אף שלממצאים האלה יש להתייחס בזהירות רבה, בשל מגבלותיה של הגנטיקה בזיהוי קירבה לאומית. (ראה בהקשר זה: **אפלבאום**, מלחמות הגֵנִים).

עדויות חיות

פרט לראיות נסיבתיות, הולכות ומצטברות בשנים האחרונות גם עדויות חיות של פלשתינים, לפיהן יודעים הם על מוצאם הישראלי, וזאת מכוחה של מסורת משפחתית שהועברה מדור לדור בעל פה, אך נשמרה בסוד, מחשש שאם יתגלה הדבר, עלולים הם להיפגע.

הסוד השמור ביותר בישראל

אף שקשה להתחקות במדויק אחר ההיסטוריה הגנטית של הפלשתינים – ניתן אפוא להצביע על ממצא כללי מפתיע ביותר: מוצא רובם אינו מהפלשתים (שעל שמם הם נקראים), ואף לא מהכנענים או מהערבים (שעמם הם מזדהים יותר מכל) – כולם אויבי עם ישראל לדורותיו – אלא **מעם ישראל עצמו**.

האומנם? אין לך קביעה מוזרה יותר מהאמירה, שהפלשתינים אינם מזרע עמלק (הערבי), ואף לא מזרע הפלשתים או הכנענים – אלא מזרע ישראל דווקא, אויבם המושבע ביותר לעת הזאת. ואולם, כל מי שרק העיז לגעת בסוגיה עדינה זו הגיע למסקנה זו בעל כורחו, בהסתמך על מחקרים מודרניים בתחומי ההיסטוריה, הדמוגרפיה, הגיאוגרפיה, הלשון, התרבות ולאחרונה אף הגנטיקה. זה למעלה ממאה שנים, שממצא מפתיע זה גלוי לעיני כל, ואף על פי כן גנוז הוא, משל היה אחד מסודות המדינה השמורים ביותר.

אל המסקנה בדבר מוצא מרבית דוברי הערבית בארץ מעם ישראל הקדום, הגיעו בעבר מספר הוגים ציוניים, שהבולטים שבהם הם **דוד בן גוריון** ו**יצחק בן צבי**. בשלהי מלחמת העולם הראשונה הגיעו השניים למסקנה, אותה העלו על הכתב בספר שכתבו במשותף (בשפת היידיש), שכותרתו **"ארץ-ישראל בעבר**

ובהווה". הנושא ריתק במיוחד את יצחק בן צבי, שהקדיש לו שנים של מחקר וסיכם אותו בספרו **"אוכלוסי ארצנו"**. החשיבות, שייחסו השניים לממצא זה מעידה על כך, שהם ראו בו לא רק שאלה עיונית – אלא אף את הפתרון המעשי לבעיית ארץ-ישראל. במאמר שכתב בן גוריון בשנת 1917, הנושא את הכותרת **"לבירור מוצא הפלחין"**, הוא כותב כי:

אם נבוא לחקור את מוצאם ומקור-מחצבתם של הפלחין ונסתכל לאורח-חיהם הפנימיים ונפשפש במסורות הקדומות שנשתמרו בפיהם עד ימינו אלה – נראה שכמעט אין ביניהם ובין הערבים האמיתיים, בני הגזע הערבי, ולא כלום...רוב מנינם ורוב בנינם של הפלחין המוסלמים במערב ארץ-ישראל משווה לפנינו טיפוס גזעי אחד וחטיבה אתנית שלמה, ואין כל ספק שבעורקיהם יזרום הרבה דם יהודי – דם אותם האיכרים היהודים, "עמי הארץ", שבחרו בצוק העתים להתכחש לדתם ובלבד שלא יעקרו מעל אדמתם.

למסקנה דומה הגיעו גם אנשי-רוח דוברי ערבית, אף שאת מקום הישראלים הקדומים תופסים אצלם הכנענים. לשיטתם, הם אינם צאצאיהם של הערבים שכבשו את ארץ-ישראל במאה ה-7 לסה"נ – אלא צאצאיהם של הכנענים הקדומים שחיו בארץ עוד בטרם התנחלו בה בני ישראל. לפיכך, רואים הם בערבים כובשים שהמיטו אסון על הארץ, כדברי המשורר הערבי-ישראלי **אחמד חוסיין** (יעקבי, "ארץ אחת", ע' 92):

אנחנו צאצאי הכנענים, זהותנו היא כנענית, והכיבוש הערבי הביא עלינו את האסון.

המכנה המשותף לשתי אסכולות אלו (משני עברי המתרס) הוא תפישת הלאומיות במושגים טריטוריאליים – לא במושגים אתניים (לשוניים-תרבותיים). אלה הרואים עצמם צאצאי

הישראלים הקדומים (דוגמת בן-גוריון) חושבים במונחים טריטוריאליים ישראלים ("ארץ-ישראל") – ואילו אלה הרואים עצמם צאצאי הכנענים (דוגמת אחמד חוסין), חושבים במונחים טריטוריאליים כנעניים ("ארץ-כנען"). אף שלפי המקרא מדובר בשני עמים שונים שהתחרו על השליטה בארץ-ישראל (המכונה במקרא גם "ארץ-כנען", בתקופה שקדמה להתנחלות הישראלית) – הרי שהמחקר המודרני רואה בהם שני עמים קרובים מאוד, בעיקר בשל הקרבה הלשונית בין השפה העברית הקדומה לשפה הכנענית. בפרספקטיבה זו, ההבדל בין עממיה הכנעניים של הארץ לבין עם ישראל הוא הבדל תרבותי-דתי – לא לשוני. זהות טריטוריאלית זו (בין שהיא מכונה "זהות ישראלית" ובין שהיא מכונה "זהות כנענית") נתפשת כזהות האוטנטית של תושבי הארץ – ואילו הזהות האתנית הערבית נתפשת כזהות כפויה, תוצר של הכיבוש הערבי-מוסלמי.

המפתח לשינוי פני הזירה הארץ-ישראלית הוא באימוץ זהות חדשה על ידי תושביה דוברי הערבית של הארץ. אם רק יאמצו הם זהות לאומית מודרנית אמיתית – שהעוגן שלה הוא טריטוריאלי – כי אז עשוי להתחולל בארץ המפץ הגדול באמת. אם רק יאמצו הם זהות טריטוריאלית זו (בין שתקרא "ארץ-ישראל" ובין שתקרא "ארץ-כנען"), עשויה כל תמונת עולמם הנוכחית להשתנות מן היסוד. לכשילמדו את תולדות הארץ, עשויים הם אז לגלות את שורשיהם האמיתיים – שורשים המשותפים להם וליהודים. עשויים הם אז לגלות, שאחיהם האמיתיים אינם העמים דוברי הערבית – אלא דווקא היהודים. עשויים הם אז לגלות, שהם בשר מבשרו של ישראל – לא מבשרו של ישמעאל. עשויים הם אז לגלות, שזהותם הערבית והמוסלמית נכפתה עליהם בכוח ובתחבולות, ושחסונם האמיתי הוא הכיבוש הערבי-מוסלמי – לא הכיבוש הציוני. עשויים הם אז לגלות, שאינם אלא האנוסים הארץ-ישראלים, שאונסו להסתערב

ולהתאסלם על ידי הכובשים הערבים-מוסלמים. עשויים הם אז לגלות, שהציונות אינה בהכרח תנועה כובשת – אלא דווקא תנועה משחררת. עשויים הם אז לגלות, שהארץ אינה בהכרח אדמת מריבה – אלא מולדת משותפת.

רכישת זהות ארץ-ישראלית אמיתית עשויה להקנות תובנה חדשה לא רק לתושביה דוברי הערבית של הארץ – אלא גם לתושביה היהודיים. היהודים עשויים לגלות את השורשים המשותפים להם ולשאר תושבי הארץ, אותם חושבים הם לזרים. היהודים עשויים אז לגלות מחדש, את מה שגילו בעבר חלק מאבות הציונות, דוגמת ישראל בלקינד, דוד בן גוריון ויצחק בן צבי. אבות הציונות ראו בהם לא פחות מאשר אחים שאיבדו את זהותם המקורית בלחץ העיתים, ושעתה, יוכלו הם לחזור לחיק עמם, אם רק ישכילו היהודים לחבקם ולהושיט להם יד אוהבת, כפי שניסח זאת **ישראל בלקינד** (בלקינד, "מאמרים"):

כן, מתוך התבוננות בדברי ימינו ניווכח, כי ב"ערבים" היושבים בארצנו נפגוש את צאצאי עם ישראל; ופה נוכל להוסיף, כי ביושבים בגליל העליון נפגש את צאצאי נפתלי ואשר, בגליל התחתון – את צאצאי יששכר וזבולון; בהרי אפרים יושבים צאצאי בני יוסף, מנשה ואפרים, הן בתור מושלמים, והן בתור שומרונים שומרי דת משה. בדרום נמצא את צאצאי שבט יהודה וחבריו, בנימין דן ושמעון. עבר הירדן המזרחי סבל יותר מכל חלקי הארץ מהתקפות עמים זרים, מבני ארם בצפון ובני עמון ומואב בדרום. בכל זאת נמצא אחוז גדול של דם עברי – דם שבטי ראובן, גד וחצי שבט מנשה – בעורקי יושביו...אנו, שספר דברי-הימים פתוח לפנינו, מכירים בהם את אחינו, והם אינם מסוגלים לראות בנו אחים שהתרחקו, ומתייחסים אלינו כאל זרים...מאורעות דברי הימים הפרידו יותר ויותר בין שני חלקי העם; אלה אשר נשארו בארץ מולדתם שקעו

יותר ויותר בבערות, שכחו את צור מחצבתם, שכחו את דברי ימיהם, שכחו את אחיהם אשר בגולה. ואלה, אשר בגולה, גם הם שכחו את אחיהם, הסיחו מהם את דעתם וחושבים אותם לבני עם זר. שני חלקי עם ישראל מתנכרים אחד לשני, נחשבים לזרים איש לרעהו, כי מדברים הם שפות שונות ומתייחסים לדתות שונות. כן, בשובנו עתה לארצנו, הננו נפגשים כזרים עם יושביה, אבל אנו, אשר ספר דברי ימינו פתוח לפנינו, צריכים להודות, כי איננו זרים איש לרעהו...על יסוד העובדות האלה נקבע את יחסנו לעם הזה בעתיד. וברור הוא, שאך יחס אחד יכול להיות בינינו, יחס של אחים; לא רק אחים במובן מדיני, אחרי שגזרה עלינו ההיסטוריה לחיות חיי מדינה משותפים, אלא גם אחים בגזע, אחים בני אומה אחת...אין ספק, כי בשבתנו יחד בארצנו, נמצא סוף-סוף שפה משותפת להבין איש את רעהו; נמצא דרך לעבודה משותפת בעד ארצנו המשותפת, לטובתנו המשותפת... בתור אחים גדולים מהם בחומר וברוח, נשפיע עליהם טובה, נרימם אלינו – ואז מה טוב ומה נעים יהיה שבת אחים גם יחד!

פרק ד': מוצא הפליטים וארגוני הטרור

מיהו פליט?

הפרדיגמה המוצעת כאן מאפשרת לנו לתת הסבר גם לסוגיה דמוגרפית חשובה אחרת, והיא: מהו מוצא הפליטים הפלשתיניים? המחקרים השונים בנושא הפליטים התמקדו בעיקר בסיבות שגרמו למנוסתם ובחלוקת האחריות לכך בין הגורמים השונים – המנהיגות המקומית, מנהיגי המדינות השכנות, מדינת ישראל. ואולם, רק לעיתים רחוקות נשאלת השאלה, שהיא החשובה באמת, מהו מוצא הפליטים הללו?

חשיבות השאלה היא בכך, שקיים קשר הדוק בין המוצא לבין הזהות. המושג "מוצא" בהקשר זה איננו ביולוגי, אלא טריטוריאלי. משמש הוא לתיאור הקשר, ברמת הפרט, בין אדם מסוים לארץ מסוימת.

קשר טריטוריאלי יכול שיהיה טבעי, ולחילופין – מלאכותי. קשר טבעי נוצר כאשר אדם נולד בארץ מסוימת, ואילו קשר מלאכותי – כאשר אדם מהגר במהלך חייו לארץ מסוימת; הראשון הוא "יליד הארץ", ואילו השני – "מהגר". בעבור יליד הארץ, הארץ בה נולד היא "ארץ הלידה", שבתנאים מסוימים הופכת ל"ארץ המולדת" או "ארץ המוצא" (שני שמות נרדפים) – ואילו בעבור המהגר היא "ארץ מארחת" בלבד.

הלידה בארץ מסוימת היא תנאי ראשון ומוקדם לכל, לרכישת מעמד של "יליד הארץ", להבדיל ממי שהוא "מהגר" – אך אין היא תנאי מספיק. כדי ש"ארץ הלידה" תהפוך ל"ארץ המולדת", יש לבחון גם את ההקשר המשפחתי של יליד הארץ. המושג "לידה" היא מושג ברור, שאינו מצריך כלל בירור. לעומת זאת, המושג "מולדת" מופשט ומורכב יותר ולכן אף טעון בירור: עיקרו הכנסת

שיקולים של זמן, שעניינם ההבחנה בין **"תושב קבע"** לבין **"תושב ארעי"**. הגדרת שני מושגים אלה לצורכי הדיון במעמד הפליטות, שונה מהגדרתם בחוקי ההגירה השונים. ההגדרה המוצעת כאן מתייחסת לזיקתו **ההיסטורית** של הפרט לארץ מסוימת – להבדיל מזיקתו **המשפטית** אליה.

לצורכי הגדרת הזיקה ההיסטורית, יש להבחין בין המונחים **"תושב ארעי"**, **"תושב קבע בארצו"** ואף **"תושב קבע מאז ומקדם"**. **"תושב ארעי"** ייחשב כל מי שנולד להורים שהיגרו לארץ הלידה, זמן קצר לפני לידתו, ולא הספיקו כלל להכות בה שורשים. **"תושב קבע בארצו"** ייחשב כול אדם שנולד להורים שהם עצמם ילידי הארץ – להבדיל מהורים שהם מהגרים. **"תושב קבע מאז ומקדם"** ייחשב כל אדם שהוא חוליה בשרשרת ארוכה יותר של דורות קודמים שישבו בארץ לידתו – שרשרת שראשיתה אינה ידועה. אורכה של שרשרת זו הוא הקובע את עומק השורשים ההיסטוריים של היחיד בארץ מסוימת. ככל שחלפו יותר דורות מאז התיישבו אבות-אבותיו בארץ לידתו, כך חזק יותר המעמד של אותו אדם בארץ זו. המעמד של **"תושב הארץ מאז ומקדם"** הוא אפוא הדרגה הגבוהה ביותר בסולם התושבות, כשמתחת לה נמצאת הדרגה של **"תושב קבע בארצו"**, ובתחתית הסולם – דרגתו של **"תושב ארעי"**.

מגילת היוחסין של פרט מסוים היא אפוא מרכיב חשוב בקביעת **זהותו הטריטוריאלית** של אדם מסוים. הזמן הוא מרכיב יסודי לצורך הגדרת אדם כ**"תושב קבע בארצו"**. כדי שארץ הלידה תיחשב כ**"ארץ מולדת"** (**"ארצו"**) של אותו אדם, חייב לחלוף זמן היסטורי מסוים, שאף אם לא ניתן לכמת אותו במדויק, צריך הוא להיות ארוך דיו. שתיל זעיר אינו יכול להיחשב **"תושב קבע בארצו"**, והאדמה שבה גדל אינה יכולה להיחשב כ**"ארץ מולדתו"**. רק עץ בוגר, שהכה שורשים עמוקים מספיק בטריטוריה מסוימת,

יוכל להצביע על טריטוריה זו כארץ השייכת לו, או כארץ שאליה הוא משתייך.

על פי הגדרה זו, כל ארץ שבה מתגורר אדם יכולה להיחשב כ"ארץ מולדת" או כ"ארץ מארחת". אפשרות שלישית היא מן הנמנע. אדם יכול שייחשב כ"תושב קבע" בארץ מסוימת, אם זוהי "ארץ מולדתו" – או כ"תושב ארעי", אם זוהי "ארץ מארחת". אפשרות שלישית היא מן הנמנע. יש אפוא קשר הדוק בין ההגדרה המתייחסת לזהות האדם לזו המתייחסת לזהות הארץ: "תושב קבע בארצו" ו"ארץ מולדת" הם שני מונחים משלימים. בדומה לכך, "תושב ארעי" ו"ארץ מארחת" אף הם שני מונחים משלימים, בבחינת שני צדדים לאותה מטבע. המקרים הקשים הם מצבי הביניים, אותם אזורי דמדומים, שבהם ארץ מסוימת כבר אינה מארחת, והאדם כבר אינו תושב ארעי – אך בה בשעה הארץ אינה עדיין מולדת והאדם אינו תושב קבע. לכן, כול מקרה צריך להיבחן לגופו, כשלמרכיב הזמן חשיבות מכרעת בהגדרות אלה.

להגדרה זו חשיבות גם לצורך ההבחנה שבין "תושב קבע" לבין "נווד". נוודות היא אורח חייהן של אותן משפחות, שלא עברו משלב הנוודות לשלב ההתיישבות, מעבר שהתבצע בארצות שונות בתקופות שונות. אם בתקופה הטרנס-היסטורית חיו כל בני האדם כנוודים, הרי שבהדרגה נטשו חלק מהם אורח חיים זה לטובת אורח חיים של ישיבת קבע. במאה ה-20, שהיא ענייננו, חיו כבר רוב בני האדם כתושבים ולא כנוודים. מבחינה זו, ארץ ישראל, שבה היה תמיד מרכיב חשוב של נוודים, שונה ממרבית ארצות העולם המיושב.

משמעות המונח "הגירה" שונה בין זו המוקנית לה בחברות מיושבות לבין זו המוקנית לה בחברות נוודיות. למעשה משמשת החברה האחת כמראה של החברה האחרת. בחברות מיושבות הגירה ונוודות הן היוצא מן הכלל – ואילו בחברות נוודיות הן

הכלל. לנווד אין כלל ארץ מולדת, אף שיש לו ארץ לידה. מכיוון שמסרב הוא להתיישב בארץ מסוימת, הרי שכל הארצות שבהן הוא חי, הן בבחינת ארצות מעבר, ותנו לא. מסיבה זו, אדם שנולד למשפחת נוודים אינו יכול להיחשב כלל אפילו לא כתושב ארעי. הנווד, להבדיל מהתושב, הוא **מהגר מתמיד**, שאין לו מקום של קבע השייך לו ואשר אליו הוא משתייך. בהיעדר ארץ מולדת, נווד אינו יכול להיחשב כ"**פליט**", גם אם הגירה מסוימת בחייו הייתה כפויה.

בנוסף למרכיבים האובייקטיביים, קיים גם מרכיב סובייקטיבי-נפשי, אך הוא אינו מכריע. הזיקה הנפשית שמפתח אדם כלפי ארץ מסוימת, עשויה להשפיע במידה רבה על התנהגותו, אך אין בה כדי להכריע על מעמדו המשפטי באותה ארץ. אדם יכול לבחור אם להמשיך לחיות בארץ לידתו, או להגר ממנה לארץ אחרת, שבה הוא בוחר להתארח. ואולם, אפילו השהות בארץ המארחת תהא ממושכת מאוד, ואפילו יתקשר אליה מהגר בכל נימי נפשו, לא תהפוך ארץ זו לארץ מולדת, באשר זהות זו קנויה רק למי שנולד בה. (אם כי, לא די בעצם הלידה, כפי שהוסבר קודם).

הגדרות כלליות אלו מתייחסות לזיקה, האובייקטיבית והסובייקטיבית, שבין אדם מסוים לארץ מסוימת, לצורך הגדרת מעמדו המשפטי בה. אך בכך לא די. שכן, מעמד הפליטות נגזר גם **מצורות ההגירה** השונות והמניעים להן. כדי להיחשב "**פליט**" יש להוכיח שההגירה מארץ המולדת הייתה "**כפויה**" – להבדיל מ"**חופשית**". סוגיה זו היא כמובן מורכבת יותר, באשר כרוכה היא בהגדרת המושגים "**חופש**" ו"**כפייה**", שהם מן המסובכים שבמושגים. במצבי החיים בפועל (להבדיל מההגדרות הכלליות), חופש וכפייה הם מצבים מדורגים – לא ניגודיים. ניתן לדבר על דרגות של חופש, במונחים חיוביים, ועל דרגות של כפייה במונחים שליליים.

גם במקרה זה מצבי הביניים הם שמעוררים קושי. בקשת המצבים, שבין **"כפייה חלשה"** לבין **"כפייה חזקה"**, יש לא מעט מצבי ביניים, שקשה להגדירם. המושג **"כפייה חזקה"** משמש לתיאור גירוש אלים במיוחד, שעה שהמושג **"כפייה רכה"** מתאר מצבי לחץ, שכתוצאה מהם נאלץ אדם לברוח, גם אם לא עלו כדי גירוש אלים. לפיכך, כדי להכריע בשאלה, האם הגירה מסוימת הייתה חופשית או כפויה, לא ניתן להסתפק בהכללות, אלא לבחון כול מקרה לגופו. על כל פנים, רק תושב קבע בארצו שגורש, (היגר בכפייה) מארץ מולדתו, עשוי להיחשב כ**"פליט"**.

הבחנה נוספת היא **בין דורית**. כ**"פליט"** יכול להיחשב רק הדור שגורש בפועל מארץ המולדת – אך לא צאצאיו, שכבר נולדו בארץ המארחת. **"פליטות"** היא **מעמד אישי** שנרכש בתנאים מסוימים, המוגבל למהלך חייו של הפרט ואינו ניתן להורשה. צאצאיו של הפליט, שנולדו בארץ המארחת, הם בבחינת ילידי הארץ המארחת, שבעבורם עשויה היא להיחשב גם כארץ המולדת. די בעובדת לידתם בארץ זו, כדי לשלול את תביעתם לשיבה אל ארצות המוצא של הוריהם, וזאת מבלי לפגוע בקשר הנפשי לארצות אלו.

הגדרה מסכמת: **"פליט"** הוא **תושב קבע (להבדיל מתושב ארעי או נווד), שנולד בארץ מולדת (להבדיל מארץ מארחת), אך נאלץ לנטוש אותה בניגוד לרצונו**.

הגדרה כללית זו ניתן לנסח גם במונחים של עמידה בתנאים מצטברים. **"פליטות"** היא מעמד משפטי, הנרכש על ידי עמידה בשלושה תנאים מצטברים: (א) ההגירה צריך שתהא מארץ מולדת – להבדיל מהגירה מארץ מארחת; (ב) הגירה צריך שתהא של תושב קבע – להבדיל מהגירה של תושב ארעי או נווד; (ג) ההגירה צריך שתהא כפויה – בניגוד לחופשית. משנרכש מעמד הפליטות, שמור הוא לבעליו בלבד, ואין הוא ניתן להורשה לדורות הבאים.

השאלה הראשונה היא: האם, לאור הגדרה זו, רשאים מהגרי 1948 להיחשב כפליטים, אם לאו? שאלה שנייה היא: האם צאצאיהם של מהגרי 1948, שנולדו בארצות השכנות, רשאים להיחשב כפליטים, אם לאו?

התשובה לשאלה השנייה היא **שלילית** פשיטא, כיוון שנגזרת היא מעצם הגדרת הפליטות כמעמד משפטי שאינו ניתן להעברה בירושה. לתשובה שלילית זו חשיבות רבה, כיוון שרוב מהגרי 1948 מתו זה מכבר, וכל אלה הטוענים היום להיותם פליטים, הם צאצאי המהגרים הללו. רוצה לומר, שאף אם הוריהם היו זכאים למעמד של פליטות, הרי הם אינם זכאים לכך, ודי בכך כדי לסתום את טענותיהם ותביעותיהם.

לעומת זאת, התשובה לשאלה השנייה מורכבת יותר, כיוון שמצריכה היא לא רק פרשנות של הגדרה לשונית – אלא גם מחקרים עובדתיים, לגבי ארצות מוצאם של מהגרים אלה ואורח חייהם (תושבות או נוודות). למיטב ידיעתי, כלל לא התבצעו מחקרים מעין אלה עד היום. התשובה לשאלה זו חשובה פחות מבחינה מעשית, שהרי מהגרים אלה חלפו מן העולם. חשיבותה העיקרית היא ברמה ההיסטורית והמוסרית. כדי לדחות את תביעות השיבה על הסף, ברמה העקרונית, יש להוכיח, שמלכתחילה לא היו הם זכאים למעמד של פליטות, באשר לא עמדו בתנאים המצטברים הנדרשים לשם כך.

המודל הגיאוגרפי-דמוגרפי ככלי לזיהוי תנועות העמים המודרניות בארץ ישראל

המודל הגיאוגרפי-דמוגרפי שהוצג קודם מאפשר להשיב על שאלות אלו, על ידי ההבחנה היסודית בין ארץ המישור לבין ארץ ההר. בהיותה ארץ מעבר, ידעה ארץ ישראל יותר תנועות עמים מכל ארץ אחרת בעולם. רובן של תנועות עמים אלה התרחשו בארץ

המישור, ששימשה כצומת דרכים בינלאומית, ורק מיעוטם בארץ ההר. כתוצאה מכך, השינויים הדמוגרפיים התחוללו בעיקר בארץ המישור, ורק מקצתם בארץ ההר. כך היה בעבר הרחוק – וכך היה גם בעבר הקרוב, החל מראשית המפעל הציוני בארץ.

במהלך הכיבוש המוסלמי התחדדה החלוקה ההיסטורית בין ארץ המישור לבין ארץ ההר, כתוצאה מגורמי הגנה וביטחון. התפוררות השלטון המרכזי פגעה בעיקר בתושבי מישור החוף, שהיו חשופים לפלישות ערביי המדבר מדרום – ולצבאות זרים מצפון. ערי החוף, שבתקופות קודמות נהנו מביטחון יחסי בזכות חומותיהן וביצוריהן, חרבו בהדרגה כתוצאה מהזנחת הגנתן, ולאחר סילוק הצלבנים אף נהרסו על-ידי המוסלמים במתכוון, כדי למנוע פלישה חוזרת שלהם. לעומת זאת, היישוב הכפרי על גב ההר המשיך להתקיים לאורך כל התקופה המוסלמית. כך, כשהגיעו לארץ ראשוני היהודים בשלהי המאה ה-19, מצאו הם יישובים חיים, גדולים ומבוססים על גב ההר, בעוד מישור החוף והעמקים היו שוממים וכמעט ריקים מאדם.

בטרם החל המפעל הציוני, היה היישוב דובר הערבית מורכב משלוש קבוצות עיקריות: (א) **הפלחים**, תושבי הכפרים בארץ ההר; (ב) **העירוניים**, תושבי הערים במישור החוף ובירושלים; (ג) **הבדואים**, שנדדו בארץ המישור ובנגב. כאמור, רק לתושבי הכפרים בארץ ההר היו שורשים עמוקים, ואילו לתושבי הערים ולבדואים לא היו כמעט שורשים בארץ. יישוב וותיק זה היה קטן להפליא. כשהגיעו ראשוני החלוצים לארץ (שנת 1880) מנתה האוכלוסייה המקומית כ-350,000 איש בלבד, שהתפרסה על פני כ-700 יישובים. כ-70% מכלל התושבים חיו בארץ ההר – ואילו היתר, כ-30%, חיו בארץ המישור, בעיקר באזור שמדרום ליפו, המוכר היום בשם "**מישור פלשת**" (במקרא: "**ארץ פלשתים**").

עמקיה השונים של הארץ – עמק החולה, עמק בית שאן, עמק יזרעאל, עמק זבולון – היו כמעט ריקים מאדם, ולא היה בהם

אלא מספר זעום של שבטי בדואים ומיעוטים קטנים אחרים כגון: מצרים, מוגרבים, תורכמנים, צ'רקסים, בוסנים ואחרים. רוב היישובים היו כפרים קטנטנים, ואף הערים, למעט ירושלים ועזה, לא היו אלא כפרים גדולים שמנו בין 4000 ל-10,000 תושבים. חיפה למשל, מנתה כ-6000 איש, ואילו יפו – לא יותר מ-10,000 איש. ירושלים, שעברה תהליכי פיתוח מהירים עקב הגירת יהודים לאורך המאה ה-19, מנתה למעלה מ-30,000 איש, והייתה בעלת רוב יהודי. מבחינה עדתית-דתית, רוב היישוב היה מוסלמי, מקצתו נוצרי, ומיעוט קטנטן – יהודי.

הגירה יהודית גלויה, הגירת דוברי ערבית סמויה

ערב המפעל הציוני הייתה ארץ ההר מיושבת בעיקרה על ידי צאצאי עם ישראל, שרובם אונסו לדת האסלאם ולשפה הערבית – ואילו ארץ המישור הייתה ריקה, שוממה וחרבה בעיקרה. מאחר שארץ ההר הייתה מיושבת, אף אם לא בצפיפות רבה, רק ארץ המישור הייתה פנויה להתיישבות מסיבית. כתוצאה מכך התמקדה ההגירה הציונית בראשיתה בעיקר בארץ המישור ורק מקצתה בארץ ההר.

ואולם, למן ראשית הציונות ועד 1948, הייתה ארץ המישור עדה לא רק להגירה הגלויה של היהודים, אלא אף **להגירה הסמויה של מהגרים דוברי ערבית מהארצות השכנות, שניתן לכנותה בשם "הגירת צל"**. הגירה צל סמויה זו הייתה למעשה **הגירה טפילית**, באשר נלוותה להגירה הציונית וניזונה ממנה. ההגירה הציונית יצרה מקומות עבודה רבים, שמשכו אליהם פועלים זרים מהארצות השכנות.

בעוד שההגירה הציונית הגלויה נעשתה דרך הים, התבצעה הגירת דוברי הערבית הסמויה דרך היבשה. מאחר שברחבי האימפריה העות'מאנית לא היו למעשה גבולות, יכול היה כל מי שחי

בגבולותיה של אימפריה זו לעבור ממקום למקום בתחומיה, ללא פיקוח כמעט. גם בתקופת המנדט הבריטי נמשכה הגירה סמויה זו ללא הפסק, באשר גבולותיה היבשתיים של הארץ נשארו פרוצים, ללא פיקוח כמעט – וזאת שעה שעל ההגירה הציונית הגלויה הוטלו מכסות והגבלות שצמצמו אותה מאוד.

התפוצצות האוכלוסייה במישור החוף כנגד קיפאון ביישובי ההר

ההגירה הסמויה לארץ השפיעה על נופה היישובי של הארץ, הכפרי והעירוני כאחד, לא פחות מההגירה היהודית הגלויה והמתוקשרת. יעדיה של הגירה זו היו מכוונים לארץ המישור בלבד, בעיקר למישור החוף. מהגרים סמויים אלה התקבצו בעיקר בחיפה וביפו (בשל קרבתה לתל-אביב). בעוד ההר שומר על יציבותו שמאז ומקדם, התחוללה מהפכה דמוגרפית של ממש במישור, ובייחוד בערי החוף – חיפה ויפו.

חיפה, שבשנת 1880 הייתה לא יותר מכפר גדול בן כ-6000 איש, הפכה בסיום תקופת המנדט לאחת משלושת הערים הגדולות בארץ, ומנתה כ-150,000 איש, מחציתה אוכלוסייה דוברת ערבית. יפו, שבשנת 1880 הייתה לא יותר מעיירה קטנה שמנתה כ-10,000 איש, הפכה עם סיום המנדט לעיר בת כ-100,000 איש, רובה אוכלוסייה דוברת ערבית. (תל-אביב-יפו הפכה לגדולה שבערי הארץ ומנתה כ-300,000 איש).

שתי ערי חוף מעורבות אלו צמחו במהירות מדהימה, לא רק בהשוואה לערי ארץ ההר שקפאו על מקומן – חברון, בית לחם, שכם ונצרת – אלא אף ביחס לירושלים, שבאותה תקופה צמחה מכ-30,000 איש לכ-165,000 בלבד. סה"כ התווספו לחיפה וליפו בתוך תקופה של פחות מ-70 שנה, כ-120,000 דוברי ערבית, שרובם היו מהגרים שזה מקרוב באו, או צאצאיהם של מהגרים אלה, ורק מיעוט בטל בשישים של תושבים מקומיים. לשם

השוואה, מספר זה היה גבוה מזה של כלל תושבי הרי יהודה או של כלל תושבי השומרון, בשנות ה-70 של המאה ה-19.

כתוצאה מהגירה סמויה זו נוצרו בארץ, ערב מלחמת העצמאות, שתי אוכלוסיות דוברות ערבית שונות מאוד זו מזו: היישוב דובר הערבית הישן (תושביה הכפריים של ארץ ההר) – כנגד היישוב דובר הערבית החדש (תושביה העירוניים דוברי הערבית של ארץ המישור). שעה שתושבי היישוב הישן המשיכו להוות חטיבה אתנית הומוגנית יחסית, הרי שתושבי ארץ המישור היוו ערב-רב של אוכלוסיות שונות, שהמכנה המשותף היחיד שלהם הייתה השפה הערבית.

על מוצאה המגוון של אוכלוסיית המישור דוברת הערבית אפשר ללמוד, בין השאר, מראיות נסיבתיות כגון שמות משפחה, מנהגים מסוימים, שמות שכונות מהגרים וזכויות בקרקע. החברה דוברת הערבית בנויה על-פי מפתח חמולתי, ושמות המשפחה של חלק מחמולות אלו נגזרים משם מקום המוצא שלהם – שם הארץ, האזור או הכפר. כך, למשל, מוצאה של חמולת "אל-מצרי" הוא ממצרים. לא רק שם המשפחה "אל-מצרי" מצביע על המוצא המצרי של מהגרים מסוימים, אלא גם שמות שמקורם ביישובים מצריים, כגון אלכסנדריה ואחרים. שמות כאלה הם, למשל, "אל-אסכנדראני", "אל-דמיאט", "אל-בלבייסי", "אל-פיומי" וכד'. כך גם השם "כפר מצר", השוכן כ-5 ק"מ דרומית להר תבור, מעיד על מוצאם המצרי של תושביו. דוגמא נוספת היא שמות של שכונות בערי חוף השונות. במספר מקומות יצרו המהגרים המצריים שכונות מיוחדות, במיוחד בעיר יפו, כגון: "סִפְנַת מוצריה" (שכונת המצרים); "סִפְנַת אבו-כביר" ביפו (הנקראת על-שם כפר מוצאם של המצרים) וכד'. בדומה לכך, מעידים שמות חמולות אחרות על מוצאן מהארצות השכנות (ערב הסעודית, ירדן, סוריה ולבנון), ואף רחוקות יותר (תורכיה, עיראק, איראן, אלג'יר, הודו, ניגריה, סודן, אתיופיה, בוסניה ועוד. חמולת "א-זרקאוי" מוצאה מזרקא

שבירדן; חמולת **"ערב אל"** מוצאה מחצי האי ערב; חמולת **"א-צוראני"** מוצאה מצור שבלבנון; חמולת **"א-צידאוי"** מוצאה מצידון שבלבנון; חמולת **"א-טראבלסי"** מוצאה מטריפולי שבלבנון; חמולת **"אל-חוראני"** מוצאה מהר חוראן מדרום לדמשק; חמולת **אל-עראקי** מוצאה מעיראק; חמולת **"אל-עג'מי"** מוצאה מאיראן; חמולת **"אל-תורכי"** מוצאה מתורכיה; חמולת **"תורכמאן"** מוצאה מהקווקז; חמולת **"בושנאק"** מוצאה מבוסניה; חמולת **"אל-מוגרבי"** מוצאה מאלג'יר; חמולת **"אל-חבש"** מוצאה מאתיופיה; חמולת **ברנאווי** מוצאה מחבל בורנו בניגריה; חמולת **"אל-הנדי"** מוצאה מהודו וכד'.

פועלים זרים, אורחים לרגע

בניגוד לתושבי ארץ ההר, שהיו תושבי קבע (**"תושבי הארץ מאז ומקדם"**, צאצאי עם ישראל הקדום ברובם) – היו תושביה העירוניים של ארץ המישור אורחים לרגע, מהגרים מודרניים, שבאו מהארצות השכנות לארץ המישור כדי להתפרנס, לשעה קלה בלבד וללא שום זיקה לאומית אליה. לכן, בפרוץ המשבר הראשון בארץ, עזבו הם אותה והיגרו חזרה לארצות מוצאם. עובדה היא, שרובם המכריע של הבורחים היו אנשים שחיו במישור החוף. מארץ ההר כמעט שלא הייתה מנוסה, ופרט למספר מקומות בודדים, כגון פרוזדור ירושלים, נותרו תושבי ארץ ההר דוברי הערבית על מקומם. עובדה היא, שבגליל, חרף העובדה שנכבש על ידי ישראל, לא ניטשו כמעט יישובים, כיוון שתושביו היו מושרשים באדמתם מזה מאות ואולי אף אלפי שנים. אותם תושבים בגליל, שנטשו את יישוביהם, היו בדרך כלל מהגרים ממוצא זר (כגון המתואלים והמוגרבים) – או שבטי הבדואים הנוודים והנוודים-למחצה. ההבדלים בין היישובים המבוססים והשורשיים, לבין אלו שלא היו אלא חולות נודדים ארעיים, מומחשים היטב גם על ידי ההשוואה בין ערי החוף

השונות. שעה שהעיר עכו, שאוכלוסייתה הייתה ותיקה ומושרשת, כמעט לא נטשה על ידי תושביה, הרי שאר ערי המישור המעורבות – חיפה, יפו, לוד ורמלה – שצמחו במהלך ההתיישבות היהודית בארץ, ניטשו כמעט לחלוטין. לא פחות מאלפת היא העובדה, שאף בכול אחת מהערים המעורבות הללו נשאר על מקומו קומץ של תושבים, שהתעקש להישאר בהן, חרף הבריחה ההמונית שאפינה את הרוב הגדול. אף שאין לכך הוכחות מוצקות, יש להניח שקומץ התושבים שנשאר בערים אלו, השתייך לאוכלוסייה הותיקה של הארץ, ושהוא חש עצמו מושרש דיו, כדי להיאחז בביתו, חרף הסערה הפוליטית שפקדה את הארץ. רוב אלה שברחו עשו זאת מרצונם, בלא שהופעל עליהם לחץ מכוון מצד היישוב היהודי, ובמקרים מסוימים הופעל אף לחץ נגדי, שלא לעזוב את הארץ, כבמקרה של העיר חיפה.

השאלה, באיזו מידה אחראים כול הגורמים הסביבתיים למנוסה המונית זו – המנהיגות המקומית, שליטי המדינות דוברות הערבית, הבריטים ואף היהודים – שנויה אומנם במחלוקת, אך היא שולית בהקשר זה. כול אחד מהגורמים הללו השפיע על התושבים הללו לנטוש את מקומם: המנהיגות המקומית, שנחלשה מאוד לאחר מאורעות 1936-1939, ואשר רבים מחבריה היו הראשונים לברוח, מיד לאחר החלטת החלוקה; שליטי המדינות דוברות הערבית, שהתפארו ביכולתם לכבוש את הארץ תוך מספר ימים, ובתוך כך קראו ל"אחיהם" – במיוחד לנשים, לזקנים ולטף – להתפנות מאזורי הקרבות, כדי שלא יפגעו במהלכם; הבריטים, שהיו כבר בדרכם החוצה, ולא היו מוכנים לשמש עוד כשוטרי הארץ; היישוב העברי, שנלחם על קיומו, אפוף חרדות לאחר אימי השואה, ואשר ראה בבריחת השכנים דוברי הערבית מאין נס משמים, שיקל על חייו עם שוך הקרבות; ואולי אף האימה שהפילו ארגוני האצ"ל ופעולותיו הצבאיות של צה"ל, במיוחד לאחר ההכרזה על הקמת המדינה.

כול הגורמים הסביבתיים האלה השפיעו, במינון כזה או אחר, על ההחלטה של התושבים דוברי הערבית לברוח. ואולם את הסיבה העיקרית יש לחפש במקום אחר – בתחושת הארעיות של תושבים אלה, שכלל לא ראו עצמם נוטשים את מולדתם, אלא עוזבים ארץ זרה, שהציעה להם פרנסה לשעה קלה ותו לא. עד כמה לא אלימה הייתה בריחה המונית זו אפשר ללמוד מהעובדה, שבעת התרחשותה איש כמעט לא הבחין בה. כתבי החוץ המרובים, שסקרו את המלחמה משני הצדדים, לרבות שהיו עוינים ביותר את היהודים – דיווחו אומנם על הבריחה ההמונית, אך אף לא באחד מהמאמרים האלה היה רמז כלשהו שהציונים מגרשים אותה מבתיים.

ארצות המוצא כיעדי הבריחה

אם בדרך כלל לא גורשו מהגרי 1948 באופן ישיר, כיצד בחרו הם את יעדי הבריחה שלהם? יש להניח, שהם ברחו למקומות, שאליהם היה להם קשר קודם, אפילו אין הם מוכנים היום להודות בכך. יש להניח, שהם בחרו בקו הבריחה החוצה הקצר ביותר, כשם שקודם לכן בחרו בקו ההגירה הפנימה הקצר ביותר. אפילו לא נערך מחקר יסודי בסוגיית בחירתם של יעדי הבריחה, יש בידינו מספיק ראיות, המצביעות על קשר בין יעדי הבריחה למקומות המוצא. רוב הבורחים מחיפה, מצפת ומטבריה נסו לסוריה ולבנון, אם כי היו גם כאלה שברחו לארץ ההר. רוב תושבי יפו ברחו לרצועת עזה, אף כי היו גם כאלה, שברחו לארץ ההר. רוב תושבי לוד ורמלה (והכפרים שמסביבם) ברחו לארץ ההר וחלקם לרצועת עזה. (יצוין, שחלק מהמהגרים לערי מישור החוף הגיעו אליהן קודם לכן מיישובי ארץ ההר, וברגע של משבר נטשו אותן וחזרו לארץ ההר). זאת ועוד: רוב מהגרי 1948 נותרו בתוך גבולות המנדט הארץ ישראלי, ורק מקצתם היגר לארצות שכנות כגון לבנון וסוריה. לכן, ספק אם ניתן כלל לדבר על

"הגירה" לגבי אותם אנשים שכלל לא עזבו את הארץ, אלא עברו מחלק אחד לחלק אחר שלה. קל וחומר, שהבדואים, שהיוו מרכיב חשוב של **"מהגרים"** פנים ארציים אלה, אינם רשאים להיחשב כפליטים, באשר לא נטשו מגורי קבע, אלא רק תחנות מעבר במסלול הנדודים שלהם, מאז ומקדם.

השתלבות מהגרי 1948 בארצות המארחות

בניגוד לתיאור המקובל, רוב מהגרי 1948 נקלטו והשתלבו בארצות שארחו אותם, ובחלוף השנים אף החלו להכות בהן שורשים. ממלכת ירדן אפשרה להם להגר אליה ואף להתאזרח בה בהתאם **לחוק האזרחות הירדני – 1954**. חוק זה הכיר בכל מי שנחשב כתושב בפלשתינ המנדטורית עד 1948 (למעט יהודים) להתאזרח בתחום ממלכת ירדן. כמו-כן נקטה ממלכת ירדן בצעדים לשיקום כלכלי של מהגרי 1948. מדיניות הקליטה הנדיבה של המשטר ההאשמי, נשאה פרי, ורבים מתושבי יו"ש, לרבות מהגרי 1948, אימצו את הזהות הירדנית כזהות לאומית. (ירדן ראתה עצמה כיורשת הלגיטימית של פלשתינ המנדטורית, ואף טבעה את הסיסמא **"ירדן היא פלשתינ, פלשתינ היא ירדן"**).

לעומת האינטגרציה בממלכת ירדן – נקטו מצרים, סוריה ולבנון, במדיניות מכוונת של בידוד אוכלוסיית המהגרים החדשה. בעוד שבירדן רק כשליש ממהגרי 1948 הגיעו ל**"מחנות פליטים"**, ואילו היתר התיישבו בכפרים או התמקמו בערים ובפרבריהן – הרי שבשאר המדינות רוכזו רובם במחנות. לבנון דחתה את מהגרים אלה מחשש כי קליטת מסה כה גדולה של מוסלמים תפר את שיווי-המשקל הבינעדתי לרעת הנוצרים. ואילו מצרים וסוריה הקשיחו עמדתן כלפיהם במטרה לבודד אותם ולהכשירם כחומר נפץ אנושי במאבק נגד ישראל. המונח **"מחנות הפליטים"** יש בו כדי להטעות, כיוון שלא שיקף את המציאות אלא זמן קצר בלבד,

לאחר התהוותם. מונח זה הוא מטבע לשון שעבר פחות מהיר במהלך השנים. בתחילה היו אלה אומנם "ערי אוהלים", שהוקמו בחופזה כדי לקלוט את מהגרי 1948, אך במשך הזמן הפכו הם לפרברי ערים מודרניים, בדומה לאלה הקיימים במקומות אחרים ברחבי העולם השלישי. אף שבהשוואה למצב תושבי הפרברים בערי המערב מצבם רע יחסית – הרי שבהשוואה למצב תושבי הפרברים בערי המזרח התיכון, מצבם הינו טוב יחסית, בעיקר כתוצאה מהסיוע הנדיב שקיבלו מאונר"א בעבר, ועדיין מקבלים הם גם בהווה. כך, למשל, בדו"ח שמסר נד"מ מקדיסי בשנת 1960, נאמר כי (שכסמן, הפליט בעולם, ע' 235):

את מקומם של אלפי האוהלים תפסו יישובים מודרניים, על מבני האבן שלהם, רחובותיהם, בתי-החולים, בתי-הספר והמוסדות המוניציפאליים. את מקומם של מחנות הפליטים העלובים והמזוהמים תפסו יישובי פליטים נקיים וברמה סניטרית גבוהה מזו של יישובי שכניהם הערבים.

היווצרות "הפזורה הפלשתינית"

גם הפעם, כבעבר, שרדו תושבי ארץ ההר את הסופה שהתחוללה בארץ, בלי שנפגעו כמעט. גם הפעם, כבעבר, התחוללה הדרמה הפוליטית בעיקר בארץ המישור – שעה שארץ ההר נשארה מחוץ לתמונה. לאחר בריחת מהגרי 1948 מארץ המישור, לא נשארה כמעט אוכלוסייה זרה בארץ. כשם שהגיעה לארץ בחטף, כך גם נעלמה ממנה אותה אוכלוסייה זרה, חסרת שורשים, שכינית אותה בשם "הגירת צל". אוכלוסייה זרה זו התמקמה ברובה בשכונותיה של ישראל – בירדן, בסוריה ובלבנון. רק מקצתה נשארה במישור החוף – בחבל עזה. חלק קטן ביותר התמקם בפרברי הערים בארץ ההר, בעיקר סביב ירושלים ושכם. אוכלוסיה זרה זו כונתה מאז ואילך בשם "הפזורה הפלשתינית" –

שם כוזב כשאר השמות שניתנו על ידי אויבי ישראל, במטרה לערוך לה מסע לינץ' תקשורתי. זו לא הייתה לא "פזורה" ולא "פלשתינית". היו אלו בני אדם שהתרכזו ברובם בפרברי ערים מרכזיות בארץ ישראל השלמה, כולל חלקה המזרחי – ומקצתם בפרברי הערים שמסביב לה: דמשק, בירות, צור וצידון. ל"פזורה" זו לא היה כלל מרכז, באשר לא הייתה לה זיקה כלל ל"פלשתיין", ארץ היהודים.

מוצא ארגוני הטרור הפלשתיניים

לזהותם של מהגרי 1948 ישנה גם משמעות פוליטית הרת חשיבות על הסכסוך הארץ ישראלי מאז 1948 ועד היום: רוב מנהיגי ארגוני הטרור יצאו מתוכם, ואת רוב כוח האדם שלהם גייסו המנהיגים הללו מתוך "מחנות הפליטים". כך, למשל, אַחְמַד שוּקִיִּי, היו"ר הראשון של הוועד הפועל של אש"ף, גדל והתחנך בעכו (נולד בדרום לבנון); יַאסֵּר עֶרְאפָּה, מייסד פת"ח והיו"ר השני של הוועד הפועל של אש"ף, נולד בעזה (ויש אומרים בקהיר לשם היגרה משפחתו); ג'וֹרְג' חַבֵּשׁ, מייסד ויר"ר "החזית העממית לשחרור פלשתיין" נולד בלוד; צֶלַח ח'לף, ממייסדי פת"ח, נולד ביפו; חֶלִיל אל-נַזִּיר, ממייסדי פת"ח, נולד ברמלה וכד'.

אף שלא נעשה עד היום פילוח מדויק של מוצא המחבלים הפלשתיניים, ניתן להצביע בבירור על עובדה אחת: המוצא של רובם הוא מ"מחנות הפליטים", ורק של מיעוטם מהיישובים דוברי הערבית הותיקים.

מהגרי 1948 כבשר תותחים במאבק להשמדת ישראל

בעיית מהגרי 1948 אינה בעיה אמיתית, אלא הונאה שיצרו אויבי ישראל, במטרה להשתמש בהם כמכשיר נוסף במלחמתם נגדה.

הונאה זו השתקפה לא רק בניפוח מספר המהגרים בעשרות מונים, אלא גם בעצם הצגתם כ"פליטים", בהבניית זהות מזויפת להם, כדי ללחוץ על ישראל לקלוט אותם בגבולות הקו הירוק ואף במטרה לזכותם בהטבות כלכליות מפליגות על חשבון אומות העולם. הצגת מהגרי 1948 כ"פליטים" היא אפוא מעשה זיוף. לכל היותר יש להתייחס אל מרביתם כאל תושבים חוזרים בארצותיהם, אליהן שבו לאחר שהות קצרה כפועלים זרים בארץ ישראל, שהות שמשכה שונה ממקרה למקרה ואשר במקרים רבים לא עלתה על תקופה של שנתיים.

זהותם של מהגרי 1948 היא אפוא **זהות מזויפת וטקטית**, מכשיר ציני במאבק הכולל נגד ישראל, כשאר המכשירים התעמולתיים של אויבי ישראל. ככלל, גורל הציונות מתואר בתעמולה הערבית-פלשתינית, כתלוי, לשבט או לחסד, בידי הגורם הדמוגרפי. אתוס השיבה, כציווי המוטל על העם הפלשתיני כולו כדי לטהר את פלשתינ מהטומאה הישראלית, לא נוצר אלא כדי להביא להכחדת מדינת ישראל, תוך הסוואת יעד זה בלשון משפטית נקייה כביכול. לכן גם אין בסיס מוסרי ומשפטי לתביעתם לשוב לארץ, לאחר שנטשו אותה, מרביתם מרצון ומיעוטם מאונס. לכל היותר יש להתייחס אל מרביתם כאל תושבים חוזרים בארצותיהם, אליהן שבו לאחר שהות קצרה כפועלים זרים בארץ ישראל, שהות שמשכה שונה ממקרה למקרה.

קשה לתאר עיוות נורא יותר של רעיון הומניסטי כלשהו, מאשר לעשות אנאלוגיה בין זכות עם ישראל לשוב למולדתו עתיקת היוםין, לאחר שבניו הוגלו ממנה לארבע קצוות תבל – לבין התביעה להשיב את מהגרי 1948 ליפו ולחיפה, ערים שבהן שהו באופן ארעי בלבד, ושמהן לא הורחקו אלא מספר קילומטרים. גם מבחינת **הכוונה** שבתביעה זו, זהו סירוס נורא. בעוד שהתביעה הציונית יונקת את שורשיה מרוחם של נביאי ישראל, שראו בקיבוץ גלויות ישראל מימוש של צדק היסטורי, הרי שהקריאה

להשיב את מהגרי 1948 לשטחה של מדינת ישראל, לא באה אלא כדי להביא להשמדתה של מדינה זו, על ידי הצפתה בהמוני אדם עוינים לה.

עד כמה מזויפת וטקטית היא זהותם של מהגרי 1948 אפשר ללמוד גם מאותן הצהרות כנות (בניגוד לתעמולה השקרית השוטפת) שבהן נאמר במפורש, כי אין הם אלא כלי נוסף במאבק המתמשך להשמדת ישראל. אף שכלפי חוץ מוצגת התביעה לזכות השיבה כאקט הומניטרי, הרי שכלפי פנים מוצגת האמת העירומה כפי שהיא: לקבל לגיטימציה בינלאומית להצפה דמוגרפית עוינת בתוך ישראל. באתר האינטרנט של ארגון הפת"ח, העוסק בנושא הפליטים הפלשתיניים, מצוטט **סח'ר חבש**, מבכירי האידיאולוגים של אש"ף, האומר: **"עבורנו, נושא הפליטים הוא הקלף המנצח, שמשמעותו – קיצה של ישראל"**. מבחינה זו אין לשונם של מנהיגי ארגוני הטרור הפלשתיניים היום שונה מהלשון אותה שנקטו מנהיגי שכנותיה של ישראל במשך שנים רבות. כאמור, כבר בספטמבר 1961 הצהיר **גמל עבדול נאצר**, שליטה האגדי של מצרים והאפוסטרופוס הראשי של אש"ף, כי **"אם יחזרו הערבים לישראל, תעבור ישראל מן העולם"** (שמואל כץ, אדמת מריבה, ע' 42).

במעשה הונאה זה שותפה גם הקהילייה הבינלאומית, שעשתה יד אחת עם אויבי ישראל, אף שלא מדעת ושלא בכוונת מכוון. **אוני"א (UNRWA, "סוכנות הסעד לפליטים פלשתינים של האו"ם")** קמה על בסיס החלטה מספר 302 של העצרת הכללית של האו"ם, מיום 8 לדצמבר 1949. הרעיון שעמד בבסיס הקמתו של ארגון זה, היה הרצון לפתח מקורות תעסוקה ל**"פליטים"** אלה, כמו גם לאפשר להם להשתלב במדינות שאליהן ברחו ובהן התמקמו. זאת, במטרה לשקמם ולהעמידם על רגליהם, בדומה לארגוני סעד אחרים שהקים האו"ם ברחבי העולם, לאחר מלחמת העולם ה-2. ואולם, אוני"א, בשונה משאר ארגוני הסעד של

האו"ם, הכפופים לנציבות האו"ם העליונה לפליטים (UNHCR) – פעל על פי קריטריונים מיוחדים, שקבע הוא לעצמו, במטרה להנציח את עצמו, כמו גם את "בעיית הפליטים". אונר"א הפכה את הפליטות למקצוע, ביוצרה מקור תעסוקה לאנשיה (רובם מקרב "הפליטים" עצמם) – כמו גם ביוצרה מקור "פרנסה" למטופלים על ידה, הזכאים לאוכל, בריאות וחינוך בחינם. אונר"א נטלה תחת חסותה כול מי שטען כי גר בארץ ישראל לפחות שנתיים קודם להכרזת המדינה, גם אם לא היו בדיו מסמכים כלשהם להוכיח את זכאותו. יתר על כן, במהלך שנות ה-50 עברו לבנונים רבים לגור ב"מחנות הפליטים" בגלל המצב הפוליטי הרעוע בלבנון, שהביא רבים לפת לחם. כך זכו גם אלה באוכל, בבריאות ובחינוך בחינם, אף שלא שהו בארץ ישראל אפילו יום אחד. מאחר שהזכאות לאוכל, לבריאות ולחינוך בוצעה באמצעות שוברים שהנפיק הארגון – החל סחר בשוברים אלה, שממנו התעשרו לא מעט מקרב "הפליטים המסכנים" הללו. ב-1960 דיווחו הסנטורים גייל מקגי ואלברט גור לנשיא ארה"ב דיוויד איזנהאור, לשר ההגנה שלו ולמזכ"ל האום, על תעשיית הזיופים הזאת, במילים אלו (שכטמן, הפליט בעולם, ע' 208):

כרטיסי-מזון נעשו סחורה למכירה, להחכרה או לחליפין אצל כל ירדני, בין שהוא פליט ובין שאינו כן, בין שהוא נצרך ובין שהוא עשיר. הכרטיסים הללו משמשים כביטחונות להלוואות ממלווים שונים, לקבלת אשראי מסוחרים, והפכו כמעט מסמכים סחירים. על-ידי משכון, חילוט ושימוש באמצעים אחרים, לרבות הסתרת המתים, רבים רכשו מספר רב של כרטיסי מזון, החכירו אותם לאחרים או מסרו להם בהחלפה, והללו מקבלים ללא כל צידוק מנות-מזון, שהרבה מהן נמצאות עכשיו בשוק השחור.

בנוסף, דאגו "**הפליטים המסכנים**" הללו, לרשום בספרי אונר"א רק את מי שנולד – אך לא את מי שמת. כתוצאה מכך גדל מספרם של הזכאים לתמיכת הארגון ללא הרף – כול זאת על חשבון מדינות המערב שתקצבו את אונר"א. זאת ועוד: בעוד שלפי הקריטריונים המקובלים על נציבות האו"ם העליונה לפליטים, הזכאות היא אישית וקצובה לזמן מוגבל בחייו של הפליט – הרי שבמקרה של אונר"א הפכה זכאות זו ל"נכס" שניתן לסחור בו ואף להורישו מדור לדור. לכן, נחשבים עד היום לא רק מי שברח בעצמו מהארץ (שמהם נותרו בחיים מעטים מאוד, בהתחשב בזמן שחלף), אלא גם נכדיו, ניניו, וצאצאי ניניו.

כתוצאה מכך, מספר מהגרי 1948, שלפי אומדנים זהירים נע בעת המלחמה ולאחריה בלא יותר מ-400,000 איש בלבד, מגיע היום למספר מיליונים. מאחר שאונר"א מתוקצבת לפי מספר המטופלים על ידה, נמנעת היא מלפרסם נתונים אלה, העלולים לצמצם את התמיכה בה ואף לדרוש את ביטולה. תקציב אונר"א, העולה על יותר ממיליארד דולר לשנה, ממומן בעיקר על ידי ארה"ב ומדינות אירופה, כשסכום זה אינו משרת את השלום אלא מנציח את "**בעיית הפליטים**" כמכשול לשלום. מאלפת העובדה, שמדינות המזרח התיכון מפיקות הנפט, אינן נדרשות כלל לשאת בנטל כספי זה, חרף עושרן האגדי.

אונר"א, שבמקורה נועדה לקדם את השלום באזור, הפכה עם השנים שותפה לפשעי ארגוני הטרור, שצמחו מתוך ב"**מחנות הפליטים**" שבאחריותה. יתירה מזו, במהלך השנים האחרונות תועדו מקרים, שבהם פעילי טרור ברצועת עזה, שיגרו טילים לעבר ישראל, מתוך בתי ספר ובתי חולים המופעלים על ידי אונר"א, מתוך הנחה שישראל לא תפגע בילדים וחולים. בנוסף לכך, הפכה אונר"א לארגון תומך טרור, שכשבתי הספר שבטיפולו מציגים לראווה תמונות של "**שהידים**" ומתקיימות פעילויות להנצחת טרוריסטים ולהעלאת פועלם על נס. בעזה זכה החמא"ס

בבחירות של ועד העובדים של אונר"א, כך שרוב עובדי אונר"א העוסקים בחינוך, הם למעשה חברי החמא"ס. אלה משלמים לחמא"ס מעשר ממשכורתם – ואף בכך מסייעת אונר"א לארגון טרור רצחני זה.

פעילותו ההרסנית של אונר"א בולטת במיוחד, כשמשווים אותו לארגוני הסד הבינלאומיים האחרים בעולם, הכפופים ישירות לנציבות האו"ם העליונה לפליטים (UNHCR). זו מטפלת בכול הפליטים בעולם, למעט אלה שבהם מטפל אונר"א. הכללים הנקטים בידי הנציבות שונים לחלוטין מאלו שקבעה אונר"א: הפליט יכול ליהנות ממעמד הפליטות לא יותר מ-10 שנים; השירותים שמקבל הפליט מצומצמים בהרבה מהשירותים שמעניקה אונר"א; הפליטות היא מעמד אישי, שלא ניתן לסחור בו או להורישו. כתוצאה מכך, נאלצים הפליטים הללו לעשות מאמץ אישי רב, כדי שבתום תקופת התמיכה בהם, יוכלו הם לעמוד על רגליהם בכוחות עצמם. כלל נוסף הנקוט בידי הנציבות הוא, שברגע שהפליט מקבל אזרחות במדינה שבה הוא שוהה, מאבד הוא את מעמדו כפליט. ההנחה היא, שלאחר התאזרחותו המדינה שבה התאזרח היא הערבה למחסורו.

מאלפת היא העובדה, שהנציבות טיפלה בשנים האחרונות גם בפליטים הנחשבים כ"פלשתינים", ובעייתם נפתרה לאחר זמן קצר. מדובר באותם "פלשתינים", שניסו לברוח מעיראק לירדן ולסוריה, לאחר נפילת סאדם חוסיין בשנת 2003, אך מדינות אלו סגרו השערים בפניהם. מאחר שאונר"א סירבה לקבל על עצמה את הטיפול בהם, הועבר הטיפול בהם לנציבות. וראה זה פלא: בתוך זמן קצר נמצאו בעולם מדינות שהסכימו לקלוט אותם, ובעייתם נפתרה.

תוכנית השלבים של ארגוני הטרור הפלשתיניים – השמדת ישראל

ישנו קשר הדוק בין ארגוני הטרור הפלשתיניים למעצמות המזרח תיכוניות, תומכות הטרור, הנוקטות מדיניות אימפריאלית מובהקת – פאן-ערבית ו/או פאן-אסלאמית. רק כשמבינים שארגוני הטרור הם מכשיר של אימפריאליזם אזורי עקיף – להבדיל מארגונים לשחרור לאומי – ניתן גם להבין את תוכנן ויעדיהן האמיתיים של האמנות המכוונות ארגונים אלו, לעיתים אף בניגוד למונחים שבהם נעשה שימוש. אמנות אלו לא עוצבו ברוח מגילות העצמאות לסוגיהן, שנוסחו בידי מנהיגות מקומית במאבק כנגד האימפריאליזם לסוגיו – אלא על ידי מעצמות אימפריאליות במטרה להשליט את ההגמוניה שלהן על עמים אחרים.

אמנת החמא"ס היא מלכתחילה על-לאומית ואפילו אנטי-לאומית – באשר יונקת היא השראתה מהתפישה האסלאמית, לפיה הלאומיות הטריטוריאלית-אתנית היא כפירה בעיקרון האחדות אסלאמית האזורית ואף הכלל עולמית. התביעה להשמדת מדינת ישראל נגזרת מהתפישה שארץ ישראל היא חלק בלתי נפרד מ"בית האסלאם" ("דָר אל אסלאם") – להבדיל מאדמת מולדת לאומית. לכן, כבר במבוא לאמנת החמא"ס מצוטט **חסן אל בנה**, (מייסד "האחים המוסלמים" במצריים) האומר כי: **"ישראל תקום ותתקיים עד שיחסל אותה האסלאם, שחיסל את קודמיה"**. כך גם בסעיף 11 לאמנה נאמר כי:

תנועת ההתנגדות האסלאמית גורסת, שאדמת פלשתינ היא ווקף אסלאמי של המוסלמים לדורותיהם עד קץ הימים ואין לוותר עליה או על חלק ממנה. אין רשאים לעשות זאת מדינה או מדינות ערב, לא מלך, או נשיא, או כול המלכים והנשיאים, ואף לא ארגון אחד או כמה, פלשתיניים או ערביים.

לעומת זאת, **האמנה הפלשתינית** של אש"ף עושה שימוש במונחים לאומיים מובהקים – ולכן כה קשה לזהות את כוונותיו האמיתיות של הארגון. לכן, בעוד שכוונות השמדת ישראל באמנת החמא"ס הן שקופות – הרי שכוונות ההשמדה של אש"ף, בייחוד לאחר חתימת הסכם אוסלו, מעורפלות הרבה יותר. ההסכמה לכאורה של הרשות הפלשתינית, יורשתו של אש"ף, לבטל אי-אלו סעיפים באמנה הפלשתינית, הסותרים את הסכם אוסלו, היא מגוחכת – באשר לא סעיפים מסוימים יש לבטל, אלא את האמנה כולה. התחמקות הרשות מלעשות כן, מאז ועד היום, כמו גם שימושה הבלתי פוסק באלימות מאז אוסלו (בניגוד מפורש להסכם עצמו) – מעידים כאלף עדים על כוונות ההשמדה של הרשות הפלשתינית.

ערבי, ערבית, ערביות. הזהות הערבית היא מוקד ההזדהות והזהות של "**העם הפלשתיני**" ו"**הפזורה הפלשתינית**" – ולא הזהות הטריטוריאלית הנפרדת. "**פלשתיין**" אינה טריטוריה העומדת ברשות עצמה, אלא חלק בלתי נפרד מהטריטוריה הערבית עצומת הממדים, המשתרעת מהמפרץ הפרסי ועד האוקיינוס האטלנטי. העם הפלשתיני אינו אומה לעצמה, אלא רק איבר מגופה של האומה הערבית הגדולה. תפישה זו של הזהות הפלשתינית משתקפת באין ספור מסמכים והתבטאויות, שהחשובה שבהם היא **האמנה הפלשתינית**. בסעיף 1 לאמנה (נוסח 1968) נאמר כי:

פלשתיין היא מולדת העם הערבי-הפלשתיני והיא חלק בלתי נפרד מהמולדת הערבית הגדולה; והעם הפלשתיני הוא חלק בלתי נפרד מן האומה הערבית.

בכל הקונגרסים, החוקות והאמנות של הפלשתינים, מראשיתם ועד ימינו הם מדגישים את זהותם הערבית, כזהות האמיתית שלהם, כפי שמשתקף הדבר בביטויים "**הפאר הערבי**", "**השליחות הערבית**", היות הפלשתינים "**חלק מהאומה הערבית**" ופלשתיין

חלק מ"המולדת הערבית הגדולה". בעיית פלשתינ מתוארת כקשורה ב"גורל ובקיום הערבים" ופתרונה הוא "מבחינה ערבית" "חובה לאומית" (נויברגר, מהי האומה? ע' 331-332).

הזהות הפלשתינית הנפרדת, שבשמה תובעת הרשות הפלשתינית לכונון מדינה עצמאית בשטחי יו"ש ובחבל עזה, הייתה מאז כינונה ב-1964 זהות **מלאכותית, טקטית וארעית** – מכשיר בלבד במאבק הכלל ערבי נגד ישראל ובעד האיחוד הערבי. לכן, חוזרת ומדגישה האמנה הפלשתינית, צריך לשמור על זהות טקטית זו עד להשגת היעד של השמדת ישראל. מאחר שהזהות הפלשתינית היא מלאכותית – הרי שצריך לעשות כל מאמץ כדי לשמור עליה, לבל תיעלם חס וחלילה, לפחות עד שתושג המטרה הסופית של **האחדות הערבית: "על מדינות ערב לשמור על האישיות הפלשתינית, עד אשר יחזיר העם הפלשתיני את מולדתו"**; **"הפעולה למען שחרור פלשתינ מחייבת לשמור על העם הפלשתיני...כי אין מולדת בלי עם"**; **"יש צורך לנצור את האישיות הפלשתינית, שהרי כך שומרים על הבעיה הפלשתינית"** וכד' (נויברגר, מהי האומה? ע' 331-332). סעיף 12 **לאמנה הפלשתינית** מסכם רעיון זה בקובעו כי:

העם הפלשתיני מאמין באיחוד הערבי, והוא מאמין כי כדי למלא תפקידו במימוש, עליו בשלב זה של מאבקו הלאומי, לשמור על אישיותו הפלשתינית ועל מרכיביה, להגביר את המודעות לגבי מציאותה ולדחות את כל התוכניות העלולות להטמיעה או להחלישה.

מוטיב זה חוזר ונשנה ברטוריקה הפנימית שלהם, אף שכלפי חוץ הם משתדלים להסתיר זאת. התכונה הבולטת ביותר של הרטוריקה הפלשתינית-ערבית היא **כפל הלשון** והאופי **הטקטי** שלה. כלפי פנים, הזהות הפלשתינית היא תמיד פיקציה, המצאה לשונית שתכליתה השמדת ישראל – ואילו כלפי חוץ זוהי תמיד זהות אוטנטית, זהות המשקפת מצוקה, ניצול, דיכוי וכד'. כלפי

פנים המטרה היא תמיד איחוד האומה הערבית ו/או האסלאמית – ואילו כלפי חוץ המטרה היא שחרור לאומי של "העם הפלשתיני". כלפי פנים השאיפה היא תמיד להשתלט על העולם כולו – ואילו כלפי חוץ לחיות איתו בשלום.

כפל הלשון של תועמלני הטרור הוא ההופך את הכרת עמדתם האמיתית לקשה כל כך. יכולים הם לומר דבר והיפוכו באותה נשימה, הכול בהתאם לקהל היעד שלהם. כלפי חוץ מדברים הם באנגלית, ואילו כלפי פנים – בערבית. מדברים הם בשתי שפות לא רק במובן הטכני אלא גם במובן הערכי. שעה שבאנגלית הם תמיד משקרים, הרי שבערבית אומרים הם בדרך כלל את האמת (מתוך ידיעה ששפה זו אינה מובנת במערב). זהו הכלל, אך ישנם גם יוצאים מהכלל. כך, למשל, בראיון לעיתון הולנדי בשם Trouw (31.3.1977), אמר **זוהיר מוחסין**, מזכ"ל "אל-צאעקה" וחבר הועד הפועל של אש"ף:

העם הפלשתיני אינו קיים...רק למטרות פוליטיות וטקטיות אנו מדברים היום על קיומו של "עם פלשתיני", כי האינטרסים הלאומיים של הערבים מחייבים להציב כנגד הציונות "עם פלשתיני" נפרד...הקמת מדינה פלשתינית היא מכשיר בלבד במאבקנו המתמשך נגד ישראל ובעד האיחוד הערבי שלנו.

עד כמה מזויפת וטקטית היא הזהות הפלשתינית אפשר ללמוד לא רק מהקשר בינה לבין הזהות הכלל-הערבית, אלא אף מהקשר בינה לבין הזהות הירדנית. כל עוד חסו הם בצילה של הממלכה הירדנית, לא היה להם צורך בזהות הפלשתינית, באשר לזו לא הייתה כל משמעות בעבורם. רק כאשר התברר להם, שהזהות הירדנית משמשת מחסום בפני תביעותיהם לגבי שטחי ארץ ישראל המערבית, החלו הם מדגישים את זהותם הפלשתינית הנפרדת מזו של הזהות הירדנית, כפי שהודה בגילוי לב **זוהיר מוחסין** (שם):

במציאות אין כל הבדל בין הירדנים, הפלשתינים, הסורים והלבנונים...רק מסיבות טקטיות, ירדן, שהיא מדינה ריבונית בעלת גבולות מוגדרים, אינה יכולה להעלות טענות לגבי חיפה ויפו. לעומת זאת, אני כפלשתיני יכול, ללא כל ספק, לדרוש את חיפה, יפו, באר שבע וירושלים. בכל מקרה, ברגע שנממש את זכותנו לגבי שטחה של פלשתיין, לא נחכה אפילו רגע אחד כדי לאחד את פלשתיין וירדן.

על פי הגדרתם העצמית של תועמלני הטרור, הפלשתינים והירדנים הם עם אחד, עם שהוא עצמו חלק מעם גדול יותר – האומה הערבית. ואולם, מאחר שהעם הירדני כבר זכה למדינה; ומאחר שמדינה ריבונית אינה רשאית לתבוע שטחים נוספים מעבר לגבולותיה המוכרים; לכן יש להציג זהות טריטוריאלית נפרדת, שלה יש זכות לתביעות טריטוריאליות משל עצמה. עד כמה מזויפת היא הזהות הפלשתינית אפשר ללמוד גם מהשימוש הטקטי שנעשה במונחים "ירדן" ו"פלשתיין", בכל מקרה לגופו. כשהעניקו הבריטים את שטחה המזרחי של הארץ לבית המלוכה ההאשמי, לא קראו הם לו "פלשתיין" אלא "עבר הירדן", שלימים הפך ל"ירדן". משסיפח המלך עבדאללה באופן בלתי חוקי את ארץ ההר לממלכתו ב-1950, כינה הוא אותה בשם "הגדה המערבית", במטרה למחוק לחלוטין את השם "פלשתיין" מארץ זו, ועל ידי כך לחסל את זהותה הפלשתינית הנפרדת. כשנשאל המלך, "אם כן, היכן היא פלשתיין?", הייתה תשובתו: "פלשתיין נמצאת היכן שהיהודים נמצאים", משמע, במישור החוף. ולכשתיכבש "פלשתיין יהודית" זו, מה יהיה אז שמה? "ירדן" כמובן, לא "פלשתיין".

ובכן, מהי הטריטוריה ש"הפלשתינים" תובעים? לא רק את השטחים שנתפסו במלחמת ששת הימים הם תובעים, ואף לא רק את שטחי ארץ ישראל שיועדו לערבים על פי תוכנית החלוקה מ-1947 – אלא גם את "פלשתיין היהודית", היינו לבוא במקומה של

מדינת ישראל, ולא לחיות לצידה. הבעיה בשם **"פלשתיין"** אינה טמונה אפוא רק בקשר שבינו לבין הזהות הפלשתית, שייצגה בעבר זהות עוינת לישראל (בדומה לזהות העמלקית) – אלא גם ובעיקר בשימוש לרעה שנעשה בשם זה, ככלי בלוחמה הפסיכולוגית נגד ישראל.

הזהות הפלשתינית היא אפוא פיקטיבית, טקטית וזמנית – ולכן אין היא יכולה להתקיים אלא במאמץ רב. לכן צריך לשמור עליה, לפחות עד שתושמד ישראל. אחר כך, כמו הייתה היא סולם בלבד להגיע למטרה העיקרית, אפשר יהיה לזרוק אותה לסל האשפה של ההיסטוריה, מאחר שסיימה את תפקידה. כלל לא ברור מה יהיה מעמדם של הפלשתינים בקרב האומה הערבית, אם וכאשר תושג מטרת האיחוד הכלל ערבי שלהם. ברור רק רצונם להשמיד את מדינת היהודים, להכרית כל זכר למפעל הציוני. זהות שלילית מולידה אתוס שלילי, אתוס שכולו שנאת האויב. אם ייעלם האויב הציוני, תיעלם יחד עמו גם הזהות הפלשתינית. הרשות הפלשתינית, כמו גם אש"ף וארגוני הטרור החברים בו, אינם מוכנים להכיר בישראל, ואף לא להתקיים בצידה, אלא רק במקומה. מסיבה זו לא רק שדחו על הסף כל פשרה טריטוריאלית, אלא אף לא הכירו שום דרך אחרת, פרט לשימוש באלימות ובטרור. טרור הוא לא רק נשק פוליטי, אלא גם שסתום ביטחון לשנאה חסרת מעצורים. המאבק בישראל הוא העיקר. מכאן הצורך ללבנות כול רגע מחדש את אותה שנאה יוקדת כלפי ישראל, כפי שזו משתקפת בדברי **נאצר אלדין אלנשאשיבי** (הרכבי, הפלשתינים, ע' 281):

צריך שנשמור על כל פירור וכל פעימה של שנאה בליבותינו. צריך שנשנא את אלה שלקחו מאתנו את מולדתנו ואת רכושנו, שנשנא את מי ששונא אותנו. צריך שנשנא זו לא תסור, אלא לאחר שיסורו הגורמים

המעניקים לה חיים. צריך שנשאב משנאה זו כושר מעש, תנועה ונקמה.

עד כמה חדשה הייתה הזהות הפלשתינית אפשר ללמוד גם מהעובדה, שבהחלטת החלוקה של האו"ם מנובמבר 1947, כלל לא מוזכרים המילים **"עם פלשטיני"** או **"פלשטינים"**, אלא רק המילה **"ערבים"**. כמו כן לא הוזכר במסמך מכונן זה המילה **"מדינה פלשטינית"**, אלא רק **"מדינה ערבית"**. אף בהחלטת האו"ם 242 מנובמבר 1967, שהתקבלה 20 שנה לאחר החלטת החלוקה, לא אוזכרו המילים **"עם פלשטיני"** או **"פלשטינים"**. כמו כן אין בהחלטה חשובה זו אזכור כלשהו לגבי הצורך להקים **"מדינה פלשטינית"**, אלא רק לגבי הצורך **"בפינוי כוחות מזוינים משטחים שנכבשו במסגרת הסכסוך האחרון"**. יתירה מזו: בחלטה זו נאמר במפורש, כי **"יש לשמור על השלמות הטריטוריאלית של כל מדינה ממדינות האזור"**. משמע, שאין כלל צידוק משפטי בהקמת מדינה נוספת באזור, באשר זו עלולה לפגוע בשלמות הטריטוריאלית של המדינות הקיימות, לרבות בשלמות הטריטוריאלית של מדינת ישראל. תושביה דוברי הערבית של ארץ ישראל כונו בשם **"ערבים"**, ותו לא.

הזהות הפלשתינית היא זהות גנובה, חיקוי גס ומזויף של הזהות הישראלית – המנסה ליצור **סימטריה כוזבת** בין הלאומיות הישראלית ללאומיות הפלשתינית. האתוס הפלשטיני הוא כוחני וכוזב, מעין פרודיה על הלאומיות הישראלית, שכל מטרתה ליצור סימטריה כוזבת, שתכשיר את דעת הקהל העולמית להסכים לנוסחת הכזב **"שתי מדינות לשני עמים"**. הלאומיות הפלשתינית הומצאה כמין אנטי־זה של הציונות המדינית. כדי לאזן את חזון השחרור המדיני של עם ישראל – הומצא האתוס האנטי-ציוני של תנועת השחרור הפלשתינית; כדי לאזן את חזון שיבת עם ישראל למולדתו ההיסטורית – הומצאה תביעת השיבה של הפליטים הפלשטיניים. אפילו את השואה היהודית נכסו הם

לעצמם, בהמציאם שואה משל עצמם – את **"הנכבה"** של 1948. האנטי-אומה הפלשתינית-ערבית היא מעין תשליל צילומי של הציונות. מה שאצל הלאומיות הישראלית הוא חיוב – אצל הלאומיות הפלשתינית הוא שלילה. בעוד שהציונות נוצרה כדי לתת ביטוי מדיני לחזון הגאולה הלאומי והאוניברסלי של עם ישראל, הרי שהאנטי-אומה הפלשתינית לא קמה אלא כדי לסכל בכל האמצעים את הקמתה של ישראל, ולאחר שהוקמה – להביא להכחדתה. מטרתם אינה לבנות אומה פלשתינית משלהם, אלא להרוס את האומה הישראלית.

האתוס הפלשתיני אינו לאומי אלא אנטישמי – ולכן טעות היא לייחס לאמנה הפלשתינית אופי של חזון לאומי. אמנה זו לא ניתן כלל לסווג במסגרתן של מגילות העצמאות השונות, אלא במסגרתה של הספרות האנטישמית. האמנה הפלשתינית היא מניפסט הקורא להשמדת עם, ותו לא. מבחינה זו, אין לה אח ורע בשום אידיאולוגיה אחרת בעולם, פרט לאידיאולוגיה הנאצית, פרי מוחו הקודח ולבו מלא השנאה של אדולף היטלר. האתוס הפלשתיני הוא סוג של אידיאולוגיה אנטישמית – לא סוג של אידיאולוגיה לאומית. אתוס לאומי עניינו הזהות הלאומית, ההיסטוריה הלאומית, הלשון הלאומית והתרבות הלאומית. אתוס לאומי פונה כלפי פנים, לא כלפי חוץ. עד כמה אין האתוס הפלשתיני אתוס לאומי, אלא אידיאולוגיה אנטישמית מודרנית, על כך אפשר ללמוד מעיון באמנה הפלשתינית ובשאר מסמכי הנאצה שהפיקו בעשרות השנים האחרונות. מאלפת העובדה, שהאתוס הפלשתיני אינו עוסק כמעט בפנימיותה של הזהות הפלשתינית, בהיבטיה הטריטוריאליים-היסטוריים-אתניים, אלא כמעט אך ורק בזהותו של האויב הציוני ובצורך לחסלו. לפי סעיף 3 לאמנה, העם הפלשתיני יגדיר את עצמו, רק **"לאחר שיסתיים שחרור מולדתו"**.

האתוס הפלשתיני כולו חוץ, בלא כל פנים. כולו שלילה, בלא כל חיוב. זהו אתוס של השמדת עם – לא של שחרור עם. זהו אתוס של שנאת עם – לא של אהבת מולדת. לא בכדי מעטים הם הביטויים המדגישים את הפטריאליזם הפלשתיני, בהשוואה לביטויים המדגישים את שנאת האויב הציוני. בדומה לכל יתר גילויי האנטישמיות לדורותיה ולצורותיה, מהווה שנאת האויב – היהודי, הציוני, הישראלי – את הציר המרכזי. האנטישמיות לכל דורותיה לא כוונה כנגד היהודים כפרטים, אלא כקבוצה בעלת זהות מיוחדת, זהות קשה לעיקול, זהות מתחרה, זהות שעוררה שנאה בשל מוזרותה, ייחודה והצלחתה. האנטי-ציונות של הפלשתינים, של העולם דובר הערבית ואף של העולם המוסלמי – היא גלגול נוסף של האנטישמיות לדורותיה ולצורותיה, כשאין בה שום מרכיב של זהות לאומית.

האתוס של עם פלשתיני נפרד, הנאבק לשחרורו מעולם הכיבוש הישראלי (ללא זיקה לאיחוד הערבי), הומצא רק לאחר מלחמת ששת הימים, כתוצאה מהתבוסה במלחמה זו. עד אז נתפשה ישראל כדוד שגוליית הערבי מאיים להשמדה – ואילו לאחריה התהפכו היוצרות, כאשר ישראל נתפשה כגוליית המאיים לבלוע את דוד הפלשתיני. כאשר גילו מצרים וסוריה שאין בכוחן להשמיד את ישראל על ידי כוחות צבאיים סדירים, פתחו הן במתקפה תקשורתית-משפטית, שבמרכזה המוטו של העם הפלשתיני המסכן הנאבק לשחרורו מעול האימפריאליזם הציוני. מאחר שבשדה הקרב התקשורתי החזק הוא בהכרח הרע, ואילו החלש הוא בהכרח הטוב (מבלי לבדוק עובדות לאשורן) – צריך היה לבצע **היפוך זהויות ותדמיות**. לפתע נשתכחו הקריאה להשמדת ישראל, מעשי התוקפנות כלפיה, והאיומים הבלתי פוסקים שבהם הייתה נתונה למן לידתה, ואף קודם לכן – וישראל הפכה לתוקפן האולטימטיבי, לכובש, שמנסה בכוח

למנוע את מתן זכות ההגדרה העצמית לעם הפלשתיני, לשורש כל הרע בעולם שמן ההכרח לבערו.

להיפוך תדמיות זה התלווה אף **היפוך סיבה ומסובב**: לא שכנותיה של ישראל פתחו במלחמת חורמה להשמדתה – אלא ישראל היא שפתחה במסע כיבושים להרחבת גבולותיה מנחל מצרים ועד הפרת, גבולות ההבטחה המקראיים. אם עד אז נוסחה המטרה במונחים של **"חיסול תוצאות התוקפנות של מאי 1948"** ו**"שחרור פלשתינ כולה"** (כלשון האמנה הפלשתינית) – הרי שעתה השתנה הניסוח ונקבע, כי כל הצרות במזרח התיכון ייפתרו אם **"יחוסלו תוצאות התוקפנות של יוני 1967"** ו**"ישוחררו השטחים שנכבשו במלחמה זו"** (ועידת חרטום, אוגוסט 1967). לא עוד חיסול ישראל הוא היעד, אלא שחרור העם הפלשתיני מהכיבוש ביוני 1967.

הדגשת הזהות הפלשתינית הנפרדת, כמו גם המצאת אתוס המאבק לשחרורה הלאומי (מבלי לקשור אותו במפורש עם המטרה לאיחוד כלל ערבי) – הוא אולי התכסיס התקשורתי המבריק ביותר שניתן להעלות על הדעת. בעולם הבתר-קולוניאלי אין לשום נרטיב פוליטי כוח משיכה גדול יותר מאשר סיפור של מאבק לשחרור לאומי. ישראל, שעד אז נתפשה כמופת של תנועת שחרור לאומי – הפכה באחת למעצמה קולוניאלית תאבת כיבושים, שגזלה בכוח את אדמתו של העם הפלשתיני המסכן והגלתה מאות אלפים מבניו ממולדתם ההיסטורית, ובעשותה כן המיטה עליו שואה ("הנֶכְבָּה"), שאינה נופלת מהטרגדיה של העם היהודי.

האסטרטגיה התקשורתית שפותחה על ידי תועמלני הטרור היא תוכנית השיווק המוצלחת ביותר שידע העולם מאז המצאתם של כלי התקשורת המודרניים. עיצוב הזהות הפלשתינית בדמותה של הלאומיות הישראלית – סלל את הדרך להכשרת דעת הקהל העולמית להסכים לנוסחת הכזב של **"שתי מדינות לשני עמים"**.

הזהות הפלשתינית היא כאמור זהות גנובה – חיקוי גס ומזויף של הזהות הישראלית. זהות זו לא צמחה מבפנים, בקרב תושביה המקומיים של הארץ, אלא בקרב שכנותה של ישראל ובארגוני הטרור שהתמקמו בהן מאז 1948. במבחן התוצאה הצליחה אסטרטגיה זו להשיג חלק ניכר ממטרותיה, שעה שהעולם כולו אימץ את אותה סימטריה מזויפת, שהולוכה בסופו של יום לנוסחה הכוזבת של **"שתי מדינות לשני עמים"**. ומה שחשוב לא פחות, **הצדק שינה יעד**: לא עוד ישראל היא הצודקת בסכסוך הארץ ישראלי, אלא הפלשתינים. ככל שעמדת הפלשתינים מתחזקת, כך במקביל נחלשת עמדתה של ישראל. הגל העכור של אנטישמיות ואנטי-ישראליות השוטף היום את העולם אינו אלא מסקנה הגיונית של קו מחשבה זה.

מיתוס הנישול ואתוס השיבה: השימוש הציני ב**"פזורה הפלשתינית"** אף הוא חדור שנאת אדם – לא אהבת מולדת. כאמור, הצגת מהגרי 1948 כ**"פליטים"** הזכאים לשוב לביתם – **"פלשתינ היהודית"** – אינה אלא הונאה שיצרו אויבי ישראל, במטרה להשתמש בהם כמכשיר נוסף במלחמתם נגדה. הונאה זו השתקפה לא רק בניפוח מספר המהגרים בעשרות מונים, אלא גם בעצם הצגתם כ**"פליטים"**, בהבניית זהות מזויפת להם – כדי ללחוץ על ישראל לקלוט אותם בגבולות הקו הירוק ואף במטרה לזכותם בהטבות כלכליות מפליגות על חשבון אומות העולם. כאמור, מהגרי 1948 לא היו **"פליטים"**, אלא **"תושבים חוזרים"** בארצותיהם, אליהן שבו לאחר שהות קצרה כפועלים זרים בארץ, שמשכה שונה ממקרה למקרה, ואשר במקרים רבים לא עלתה על תקופה של שנתיים. מכול בחינה שהיא היה במיצוב מהגרי 1948 כ**"פליטים חסרי בית"** משום פיקציה, שלא נועדה לפתור בעיה הומאנית, אלא לחסל את מדינת ישראל.

ההבחנה בין **"ארץ ההר"** לבין **"ארץ המישור"** מאפשרת להפריך לא רק את הבלוף הגנטי של הפלשתינים – אלא אף את בלוף

הפליטות ובלוף **השוואה** שהמיט המפעל הציוני על תושבי הארץ. לפי הנרטיב הפלשתיני, המפעל הציוני הגלה מאות אלפי פלשתינים מארץ מולדתם, עליה ישבו מאז ומקדם, ובכך חולל שואה פלשתינית ("**הנכבה**"), שאינה נופלת משואת היהודים באירופה. אויבי ישראל הפכו את **מיתוס הגלות** ואת **אתוס השיבה** לנרטיבים המרכזיים שלהם. נוהגים הם להציג את בעיית מהגרי 1948 כאילו היה זה אירוע חד-פעמי, שואה קוסמית שפקדה את בני-עמם, שאינה נופלת בעוצמתה מהשמדה פיזית.

עולם הדימויים שבו הם משתמשים הוא בעל אופי מיתולוגי מובהק. יפו וחيفا אינן ערים שסביבן התקבצו מהגרים כלכליים, שגרו בצפיפות ובעוני – אלא מחוזות כסופים, שנטישתם משולה לגירוש אדם וחווה מגן-העדן האבוד. כאן, בעזה וברבת-עמון, ההווה הוא אפור ונטול תקווה, ואילו שם – בחיפה וביפו – מצוי עתיד מזהיר שכולו טוב. כאן גלות חשוכה, ואילו שם – מולדת שטופת אור. העובדה, שעזה ורבת-עמון הן חלק מאותה ארץ שבה נמצאות גם יפו וחيفا – ארץ שאנו מכנים בשם "**ארץ ישראל**" והם בשם "**פלשתיין**" – אף היא אינה מפריעה להם ליצור תהום שאינה ניתנת לגישור בין הערים הללו.

כתוצאה מתעמולה ערבית ופלשתינית רבת עוצמה, הופנם השקר אודות מהגרי 1948 בתודעה הישראלית והמערבית כה עמוק, עד שאין עוד היום מי שיטיל בו ספק. חרף חשיבותה העצומה לא נחקרה סוגיה זו בצורה יסודית על-ידי הקהיליה המדעית, ואף לא הועמדה לדיון ציבורי. הגיעה אפוא השעה להפריך גם שקר זה על ידי הצגת העובדות ההיסטוריות כפי שהן באמת.

האמנה הפלשתינית היא אמנה להשמדה פוליטית ודמוגרפית, שלפיה אמורים ארגוני הטרור הפלשתינים לשמש חיל חלוץ של התנועות הפאן-ערביות ו/או הפאן-אסלאמיות. האמנה קוראת כביכול רק להשמדת מדינת ישראל, שהיא הארגון המדיני של העם היהודי – אך מלשונה ברור שאין היא מכוונת רק **לפולסייד**

(השמדת מדינה) אלא גם לג'נוסייד (השמדת עם). בכך מצטרפת האמנה הפלשתינית לשורה של מסמכים בעלי אופי משפטי המכוונים על פי תוכנם לבצע פשע נגד האנושות, שהוא החמור שבעבירות של המשפט הבינלאומי. לכן נדרש לבטל את האמנה הפלשתינית כולה – ולא אי-אלו סעיפים נבחרים בה, כפי שרישת ישראל עד כה. ואולם, מבחינת אש"ף הדבר אינו אפשרי, באשר משמיט הוא את הבסיס לקיומו ואת הצידוק לטרור שלו.

מבחינה רשעית ואכזריתם משתווים ארגוני הטרור הפלשתיניים לנאצים, אף כי הם גלויים יותר. הנאצים לא השאירו מאחוריהם אפילו נייר אחד, שבו הועלתה על הכתב תוכניתם ל"פתרון הסופי" של בעיית היהודים. לעומת זאת, הפלשתינים הפכו תוכנית זו לאמנת היסוד של קיומם. אמנה זו נתקבלה בשנת 1964, והיא עודכנה בשנת 1968. קבלתה לפני יוני 1967, מעידה עליה שהיא חוברת בלא קשר ל"כיבוש השטחים" במלחמת ששת הימים, ושאינן היא מכוונת לשחרור שטחים אלו בלבד, אלא לשחרור פלשתינן כולה מתושביה היהודיים.

כתבי השטנה נגד ישראל, ובהם האמנה הפלשתינית, נדונו בהרחבה על ידי מלומדים רבים, אך רק לעתים רחוקות נדונו בעיניים משפטיות, אם בכלל. ספרות זו ומעשי הטבח שבאו בעקבותיה נכנסים בנקל לגדר הפשעים נגד האנושות, כהגדרתם באמנה למניעת השמדת עם. אף שאין פרשנות מחייבת בסוגיה זו, מקובל על הכול כי בהגדרת ג'נוסייד העיקר הוא לא עצם ההשמדה של קבוצה, אלא הכוונה להשמדה, כליל או חלקית, בתור שכזאת. להבחנה זו יש תוצאה כפולה: ראשית, אם הושמדה קבוצה עקב מעשים שבוצעו ללא כוונה להביא להשמדתה, כי אז אין במעשים אלו משום ג'נוסייד; שנית, וכנגד זה, רצח של אדם אחד ויחיד יכול להיחשב כג'נוסייד, אם הוא מהווה חלק מסדרת מעשים דומים, אשר מטרתם השמדת הקבוצה עליה נמנה הקורבן.

מעשי הטבח, שבוצעו על ידי ארגוני הטרור למיניהם כנגד אזרחי מדינת ישראל, יכולים להיחשב לא רק כ"פשע נגד השלום", אלא אף כ"פשע נגד האנושות". כל אחד ממעשי הטבח הללו, שבהם נרצחים חפים מפשע, אפילו אינם מביאים להשמדת העם היהודי בארץ, הוא חלק מסדרת מעשים אשר מטרתה היא השמדתו. הלשון הנקייה שבה משתמשים בתקשורת הישראלית לתיאור מעשים נפשעים אלו, כגון "**פיגועים**", "**טרור**" וכד' רק מטשטשת את אופים הרצחני. מה שהנאצים עשו בסרט נע חרושתי, עושים ארגוני הטרור הפלשתיניים באמת מידה של בית מלאכה.

הטרור הפלשתיני למן ראשיתו היה כרוך במעשי זוועה שהשכל המערבי לא הצליח לתפוש. הטרור הקלאסי היה מכוון כנגד מטרות צבאיות או פוליטיות. טרור זה היה נשקו של החלש בשדה הקרב הצבאי. לעומת זאת, יעדיו של הטרור הפלשתיני היו תמיד אזרחיים. לא פגיעה ביחידים, בעלי תפקיד חשוב במערך הצבאי או המדיני של האויב, אלא טבח המוני של אזרחים תמימים, שאינם בעלי תפקיד כלשהו. מכאן פיצוץ מטוסי נוסעים, אוטובוסים, מסעדות וכד' – כולם מקומות הומי אדם, שכל פשעם הוא השתייכותם לממלכת השטן. אש"ף, על כל ארגוני הטרור שהתכנסו תחתיו, הפך לאחר מלחמת ששת הימים משחקן שולי לשחקן מרכזי בזירה. כוחו נבע לא מהעוצמה הפרטית שלו – אלא מהתמיכה הכספית והצבאית שקיבל ממצרים ומדמשק, שתי המארחות העיקריות שלו. אש"ף שרת היטב את המדיניות האימפריאלית הפאן-ערבית של מצרים וסוריה, ובתור שכזה נהנה גם מתמיכתן. אש"ף נוסד בקהיר בוועידת הפסגה הראשונה של ראשי המדינות דוברות הערבית, שהתקיימה בינואר 1964. בחממה זו של שנאת ישראל צמח והגיע לממדיו המפלצתיים. האמנה הפלשתינית נוסחה בקהיר וכמוה אף מרביתם של יתר מסמכי השטנה כלפי ישראל.

מקהיר, מקום מושבו המקורי, החל אש"ף שולח זרועות תמנון לשאר שכנותיה של ישראל. מיד לאחר מלחמת ששת הימים ניסה אש"ף ליצור לו מאחז קרקעי ביש"ע, אך ישראל סיכלה ניסיונות אלה, ובראשית 1968 נאלצו ערפאת ואנשיו לברוח לירדן. בירדן הצליח אש"ף להקים לעצמו בסיס קרקעי מוצק, וכתוצאה מכך הפך תוך זמן קצר יחסית ל"מדינה בתוך מדינה", שאיימה על עצם קיומה של ירדן. בספטמבר 1970 ("ספטמבר השחור") ערך חוסיין טבח באנשי אש"ף, וזה נאלץ לחפש לו בסיס קרקעי חילופי, אותו מצא בלבנון. בלבנון הכה אש"ף שורשים, בעיקר בשל התמיכה בו מצדה של סוריה, ששלטה בפועל בלבנון באותה עת. מלבנון גורש אש"ף על ידי ישראל ב-1982, וממנה נאלץ לנדוד לתוניס. בעקבות הסכמי אוסלו הונחת אש"ף ב-1994 בחבל עזה וביו"ש, ומאז הולך הוא וצובר עוצמה. באיוולתה הגישה לו ישראל על מגש של כסף את המאחז הקרקעי שלו ציפה מאז הקמתו, אותו הפך למוקד של טרור.

במקביל החל גם האימפריאליזם האסלאמי, שמרכזו בטהרן, לעשות שימוש בארגוני הטרור ככלי נשק ראשון במעלה. עם עלייתו לשלטון של הפונדמנטליזם באיראן, הפכה זו מדגרה לארגוני טרור פאן-אסלאמיים, שהחיזבאללה בדרום לבנון, כמו גם החמא"ס והג'יהאד האסלאמי הפלשתיני בחבל עזה, הם הבולטים שבהם. בשני מקומות אלה הפכו ארגוני הטרור הפלשתיניים ל"מדינה בתוך מדינה", בהיותם בעלי בסיס קרקעי מוצק. כאמור, ארגוני הטרור שימשו אז, ומשמשים עד היום, כמכשירים בידי אותן מעצמות אזוריות, תומכות טרור, שלהן מדיניות אימפריאליסטית מובהקת. נכון להיום, נחלש עד מאוד האימפריאליזם הפאן-ערבי וכתוצאה מכך נחלשו אף ארגוני הטרור שלו. לעומת זאת, עליית האימפריאליזם האיראני הפאן-האסלאמי הביאה עמה לפריחה הנוכחית של ארגוני הטרור שלו.

ארגוני הטרור האסלאמיים המקומיים והגלובליים, שקמו כפטריות שלאחר הגשם לאחר מהפכת חומייני, תופשים את העולם במונחים דמוניים: ארצות הברית היא ממלכתו של השטן הגדול, ואילו מדינת ישראל היא ממלכת השטן הקטן. את המגה-טרור של פיצוץ מגדלי התאומים לא ניתן להבין אלא בהקשר של דימויים מיתיים אלה, שהקשר ביניהם לבין הדת קלוש ביותר. מה שהופך את הטרור הפלשתיני-אסלאמי למסוכן כל כך הוא החיבור בין אידיאולוגיות של שנאה והשמדה לבין טכנולוגיות ההשמדה המודרניות. חיבור זה יצר את אותן פצצות אדם, ההופכות את חיינו לבלתי נסבלים. הטרור הוא לא רק חיבור בין השנאה לפצצה – אלא גם בין הפצצה לתקשורת ההמונית. מכון הוא לא רק לבצע מעשי טבח המוניים – אלא גם להביא את אלה למסכי הטלביזיה, במטרה להטיל אימה על האזרח הקטן. הטרור הוא סוג של לוחמה פסיכולוגית, ובתור שכזה מסוכן הוא לא פחות מלוחמה קונבנציונאלית. במלחמות העבר הייתה קיימת הבחנה, עקרונית לפחות, בין החזית לעורף. לעומת זאת, במלחמת הטרור הבחנה כזו אינה קיימת כלל. יתירה מכך: במלחמה זו הפך העורף לחזית, והחזית הפכה לעורף.

את המאבק כנגד ישראל מגדירים ארגוני הטרור הפאן-אסלאמיים, בדומה לארגוני הטרור הפאן-ערביים, כ"משחק סכום אפס", כפי שמוגדר הדבר בתורת המשחקים. בזירת קרב דמונית זו יכול לשרוד רק אחד – אני או אתה. לשנינו יחד אין מקום באותו עולם. מאבק זה אינו מכון להשתחרר מעולו של כיבוש כלשהו – אלא להשמיד את האויב השמדה טוטלית. מבחינה זו קיים דמיון רב בין מעשי ההשמדה הנאציים לבין הטרור הפלשתיני. מה שעשה היטלר בכלים של בית חרושת, עושים הם בכלים של בתי מלאכה. בסופו של יום לא יישאר זכר כלשהו של האויב הציוני, באשר על הפשע שביצע כנגד הפלשתינים והאסלאם נגזר עליו גזר דין מוות. מכיוון שארגוני הטרור

תופשים את הסכסוך הארץ ישראלי במונחים של "משחק סכום אפס" – לא ניתן להתפשר עמם, אלא צריך להשמידם, עד האחרון שבהם, ולא להותיר זכר מהם.

ארגוני הטרור עושים שימוש משולב מתוכם בשני כלי נשק: מחד, משלחים הם טילים (קטיושות, סקאדים, קאסמים וכד') בעלי ראשי-נפץ קונבנציונאליים; מאידך, משלחים הם "טילים" בעלי ראשי-נפץ אנושיים, המתפוצצים במרכזים הומי אדם. מבין שני סוגי ראשי נפץ אלה, פצצות האדם הן מסוכנות יותר, בשל כושר הדיוק הגבוה שלהן. אלפי טילים קונבנציונאליים לא הצליחו להרוג אלא מספר קטן של בני אדם – ואילו מספר קטן של פצצות אדם הצליח להרוג ולפצוע אלפי אנשים. הסכנה האמיתית היא בנפילת ראשי נפץ בלתי קונבנציונאליים לידי ארגוני הטרור, ובייחוד ראשי נפץ גרעיניים. מלכתחילה לא נועד הנשק הגרעיני אלא לצורכי הרתעה בהקשר של הסכסוך הבין גושי. על פי טיבו הנשק הגרעיני הוא נשק הגנתי מובהק, שנועד לשמר את הסטאטוס קוו. לעומת זאת, אם ייפול נשק זה לידי ארגוני הטרור, חס וחלילה, כי אז עלול הוא לשמש כנשק התקפי, שמטרתו לשנות את הסטאטוס קוו. די יהיה אז בעצם האיום הטמון בו, כדי לחולל שינוי דרמטי ביחסי הכוחות הנוכחיים. הסכנה הגדולה שבהפיכת איראן למעצמה גרעינית טמונה לא דווקא בשימוש הישיר שעלולה היא לעשות בנשק הגרעיני, כי על ידי כך תחשוף היא את עצמה למכת נגד גרעינית – אלא בהעברת נשק זה לידי ארגוני הטרור. מכאן הצורך למנוע בכל מחיר את התחמשתה הגרעינית של איראן.

השימוש בכלי התקשורת ההמונית הוא הזרוע השנייה של ארגוני הטרור. השימוש בפצצות אדם כשהוא לעצמו, אינו אפקטיבי, דווקא בשל היותו נקודתי. הוא נעשה אפקטיבי רק אם מצליח לחדור לכל בית ובצורה זו להפוך לאיום ישיר גם על מי שלא נפגע על ידו ישירות. כוחו ביסוד האיום שבו, לאו דווקא

בהפעלתו. האיום בשימוש בכוח הוא גורם הפעלה יעיל הרבה יותר משימוש בכוח בפועל. מי שנהרג, אינו יכול עוד להביא תועלת. רק מי שנמצא תחת איום ומפחד לאבד את חייו, עשוי להביא תועלת, כפי שידעו כל הרודנים לאורך כל ההיסטוריה.

רק משעה שהופכות פצצות האדם לאיום מוחשי על חייהם של כלל האזרחים, נעשות הן נשק יעיל. כשם שהנשק הגרעיני הוא נשק השמדה המוני, כך **הטרור התקשורתי הוא נשק הפחדה המוני**, ומכאן כוחו. רק אם מתפרסם טבח נקודתי בכל אמצעי התקשורת וחודר לכל בית, הופך הוא לנשק הרסני כל כך. מכאן שהמלחמה בארגוני הטרור צריכה להתחיל בניתוק הקשר בין התקשורת לטרור, ולא דווקא בחיסולם הפיזי. משעה שתעלם זרוע השיווק של הטרור, לא יהיה עוד ביקוש ל"מוצרי". שימת הדגש על שינוי בדפוסי התקשורת, אין פירושה שלא צריך לפגוע פיזית בארגוני הטרור. להפך, יש להמשיך להכות בהם עד חיסול אחרון חבריהם. בד-בבד יש לנתק אותם ממקורות המימון שלהם.

המאבק בתועמלני הטרור צריך שיהיה התקפי, ולא הגנתי בלבד. לא די לצנזר את התקשורת בהקשר של הטרור. יש לתקוף את ארגוני הטרור תקיפה ישירה, לעשות שימוש בנשק שלהם. יש לעקר משורש את הצידוקים לטרור, שהם הטענות בדבר עוולות **"הכיבוש"** ו**"הנישול"**. מי שמנסה לכבוש ולנשל הם ארגוני הטרור – לא מדינת ישראל. מי שמנסה להתפשט מבחינה טריטוריאלית הם הדינזאורים הפאן-ערביים ו/או הפאן-אסלאמיים – לא מדינת היהודים. **"הפוסל – במומו הוא פוסל"**, כדברי חז"ל. את כל מה שרוצים הם לעשות לנו, טופלים הם עלינו. עם ישראל איננו כובש, כי אין עם יכול להיות כובש בארצו. עם ישראל אף אינו עם מנשל, באשר לא נישל איש ממולדתו, אלא הפסיק לארח את הזרים שהיגרו לארץ קודם לכן. לא כיבוש ונישול כאן – ולכן גם לא עוולות כאן, שנגדן מוצדק להילחם.

ארגוני הטרור צמחו אומנם מתוך "הפזורה הפלשתינית", אך אלה לא פעלו למענה בעבר ואף אינם פועלים בעבורה היום – אלא פעלו ופועלים למען מארחיהם הנדיבים בקהיר, בדמשק ובטהרן. פזורה זו לא היוותה מעולם גורם פוליטי עצמאי, אלא שמשלה כלי בידי שכנותיה של ישראל, שראו באבק-אדם זה מקור לייצור אבק-שריפה רב עוצמה במלחמה נגדה. תביעת השיבה אינה אלא כסות משפטית לתביעה מסוג שונה לחלוטין – התביעה האימפריאלית לשנות את ההסדרים הטריטוריאליים שנקבעו באזור בתום מלחמת העולם ה-1, ושבמסגרתם נקבעו גם גבולות ארץ ישראל השלמה, כולל הגדה המזרחית של הירדן. ישראל מעולם לא חתרה להרחיב גבולות אלה – ואף השלימה, בלית ברירה, בצמצומם לארץ ישראל המערבית. תביעת השיבה מטרתה להשתלט תחילה על מישור החוף – ומיד לאחר שיושג יעד זה להשתלט גם על ארץ ההר ומאוחר יותר אף על ממלכת ירדן.

כתוצאה מהשתלטות זו לא תקום באזור מדינת לאום, כפי שמקובל לחשוב – אלא ישות פוליטית שזהותה תקבע על ידי הכוח האימפריאלי שיעמוד מאחוריה. נכון להיום המועמדת הרצינית ביותר היא איראן, אך במזרח התיכון רב התהפוכות וההפתעות עשויות להופיע גם מועמדות אחרות ובראשן מצרים (אם תיפול זו בידי הכוחות הפונדמנטליסטים). תביעה אימפריאלית זו מכוונת קודם כל כנגד קיומה של מדינת ישראל, המשמשת היום כמכשול העיקרי בפני כל סוגי האימפריאליזם שצמחו במזרח התיכון במאה ה-20. באם יוסר מכשול זה, חס וחלילה, כי אז תיפתח הדרך לחיסולן של שאר הישויות הטריטוריאליות שהוקמו באזור, לטובת אותם דינזאורים מודרניים, יהא שמם וזהותם אשר יהיה. לכן, ההגנה על ישראל מוצדקת לא רק בשל שיקולים ישראלים, אלא גם בשל שיקולים אזוריים ואף גלובליים.

המאבק הטריטוריאלי הנוכחי איננו אפוא בין עם-הספר היהודי יושב ארץ המישור לבין עם הארץ דובר הערבית יושב ארץ ההר (שניהם צאצאי עם ישראל ההיסטורי) – אלא בינו לבין האימפריאליזם הפאן-ערבי ו/או הפאן-אסלאמי וארגוני הטרור המשמשים כחיל החלוק שלו. כך גם השטחים הנתונים במחלוקת אינם רק "השטחים הכבושים" – אלא ארץ ישראל כולה. ארץ ההר היא ממילא בחזקת תושביה דוברי הערבית, ולכן מיועד המאמץ העיקרי שלהם לכבוש את ארץ המישור – "פלשתינא היהודית". זהו הצופן להבנת ליבת הסכסוך הארץ ישראלי וגם המפתח לפתרונו. התחרות על השליטה בארץ המישור היא משחק סכום אפס, ומכאן אופיו חסר הפשרות של סכסוך זה.

כשל אוסלו: טעות בזיהוי ובניווט

כיוון שלא הצליחו חכמי אוסלו להבחין בין האויב הבלתי מתפשר ("הפזורה הפלשתינית" וארגוני הטרור שצמחו בקרבה) לבין האוהב שבפוטנציה (תושבי ההר) – סברו הם שארגוני הטרור הם פרטנר להסכם שלום. היו צריכות לחלוף שנים עקובות מדם, כדי שיגלו הם את מה שהיה ברור מאליו מלכתחילה למי שענינו היו פקוחות ובעלות רזולוציה גבוהה דיה: שארגוני הטרור לעולם לא יוכלו להיות צד ליחסי שלום, באשר משחקים הם עם ישראל "משחק סכום אפס". לו היו הדברים מובנים ליוזמי אוסלו, כי אז כלל לא היו נכנסים למשא ומתן עם אש"ף, הראשון לטרור בעולם. המחיר שאותו שלמו אלמנות, יתומים והורים שכולים – יכול היה להיחסך, אילו עיניהם של חכמי אוסלו היו בראשם ולא בענני השלום. מבחינה זו היה הסכם אוסלו טרגדיה לאומית אמיתית. שכן, כוונות יוזמי אוסלו היו טובות: הם רצו להביא שלום לדורות לארץ שסועה ומדממת זו. ואולם, בפוליטיקה לא די בכוונות טובות, אלא נחוצות גם עיניים טובות. מי שכוונותיו טובות, אך עיניו גרועות, סופו שיביא לכישלון קולוסאלי דוגמת

אוסלו. חכמי אוסלו חיבקו את האויב הבלתי מתפשר, ולאחר מכן התפלאו שמפר הסכמים סדרתי זה אינו מסוגל אלא למעשי טרור והרס. כמי שקפאו שד, המשיכו הממשלות שלאחר אוסלו לעשות הסכמים נוספים, שרק הגבירו את תאבונם של ארגוני טרור אלה. כשהתפוצץ בלון השלום, המשיכו הם לזעוק, כי אינם מבינים מה קורה כאן. למה הכול קורה הפוך ממה שצריך היה לקרות. למה הפלשתינים מפספסים תמיד את ההזדמנויות שנקרו בדרכם. למה מתעקשים הם להמיט חורבן אחר חורבן על עצמם: מן **"הנִכְבָּה"** (התבוסה ב-1948) אל **"הנִכְסָה"** (המפלה ב-1973) ומן **"הנִכְסָה"** אל **"הנִכְבָּה"**, וחוזר חלילה.

ארגוני הטרור לא החמיצו שום הזדמנות להשגת שלום – באשר לא ראו בשלום את מטרתם, אלא במלחמה. להפך: הם נצלו כל הזדמנות לחולל מלחמה, ודרכם זו הייתה דווקא רצופה הצלחות לא מבוטלות – שהנסיגה מחבל עזה היא האחרונה שבהן. נכונותה הנוכחית של ישראל להמשיך לסגת לגבולות 1948 (המכונים בטעות **"גבולות 1967"**) היא הוכחה נוספת להצלחתה של מדיניות הטרור. מי שהחמיץ הזדמנויות היה דווקא הצד היהודי בסכסוך הארץ ישראלי. למחרת הניצחון המוחץ ב-1967, הייתה ארץ ישראל המערבית כולה בחזקת ישראל ויכולה הייתה היא לעשות בה כרצונה. מבחינה צבאית הייתה היא המעצמה החזקה באזור. שום כוח ממשי לא איים עליה עוד. ארגוני הטרור היו בחיתוליהם, ולא היה שום קושי לחסלם, בטרם יהפכו לשחקן המרכזי באזור. ישראל בלתי מנוצחת זו לא נצלה את ההזדמנות שנקרתה בדרכה, אלא החלה בסדרת טעויות שהובילה למפלה אחר מפלה.

במלחמה מנצח לא זה שהוא חכם יותר – אלא מי שהוא טיפש פחות. במלחמה מנצח זה שעושה פחות טעויות מיריבו – לאו דווקא מי שיש לו הישגים רבים יותר. מאז יולי 1967 לא פסקה ישראל מלעשות טעויות, ולכן הגיעה היא למצבה הנוכחי. את

אש"ף ניתן היה עליה לחסל כבר למחרת מלחמת ששת הימים; החמא"ס טרם נולד (הוא נוסד רק 20 שנה מאוחר יותר ב-1987); ומה שחשוב לא פחות – נוצר חלל ריק בארץ ההר ובחבל עזה, עם הסתלקות ירדן ומצרים מהשטח. חלל זה יכולה הייתה ישראל מלא על ידי מנהיגות ידידותית ומשתפת פעולה – אך היא לא עשתה כן. חסר לה אז מה שחסר לה גם היום: היכולת להבחין בין האויב הנצחי והבלתי מתפשר לבין האוהב שבפוטנציה שוחר ההתחברות.

ישראל נקטה אומנם מדיניות מסוימת של התקרבות למנהיגות המקומית של אנשי ארץ ההר, אך זו הייתה מהוססת וחלקית בלבד. שיאה של אותה התקרבות היה במערכת הבחירות העירוניות, שהתקיימה בחבלי יהודה ושומרון, בשנת 1972. מערכת בחירות זו חיזקה את השמרנים והמתונים, שהיו אז רוב בארץ ההר. המנהיגות המקומית, אף שהייתה מוגבלת מבחינת סמכויותיה לתחומי השיפוט העירוניים, יכולה הייתה אז להצמיח מנהיגות חילופית לאש"ף. אש"ף היה אז כולו על טהרת החוץ, לאחר שניסיונותיו ליצור לעצמו מאחז קרקעי בארץ ההר נבלמו על ידי ישראל כבר ב-1968, ושכתוצאה מכך עקר לממלכת ירדן. ואולם, ההתקרבות שהחלה במערכת הבחירות של 1972, פסקה באחת, באוקטובר 1973. בעקבות מלחמת יום הכיפורים, נחלשו מעמדה ויוקרתה של ישראל במזרח התיכון בכלל ובפנים הארץ בפרט. השפעת ירדן על יהודה ושומרון, נחלשה גם היא כתוצאה ממלחמה זו, אף שירדן לא נטלה בה חלק. בועידת הפסגה הערבית שהתקיימה ב-1974 ברבאט, הוחלט לשלול מירדן את המשך ייצוגם של תושבי "**הגדה המערבית**" – ואת מקומה תפס אש"ף, שהוכר כנציג הלגיטימי היחיד של "**העם הפלשטיני**". למרות שמאז 1968 ועד אוסלו ב-1993 נשאר אש"ף בחוץ, הלכה וגברה השפעתו על הפוליטיקה של ארץ ההר, בעיקר בשל אמצעי

ההפחדה שנקט נגד אנשי ההר. בהיעדר תמיכה מצד ישראל, לא יכלה המנהיגות המקומית להציב עוד חלופה לארגון טרור זה.

שנת 1972 הייתה שנת החמצת ההזדמנויות, באשר לאחריה החל אש"ף צובר עוצמה הולכת וגוברת והפך לשחקן המרכזי בזירה הארץ ישראלית ואף במזרח התיכון כולו. מבססיו הקרקעיים, תחילה בירדן, לאחר מכן בלבנון ולבסוף בתוניס – החל הוא משליט טרור חסר מעצורים. בסופו של יום הוכחה אכזריותו כיעילה ביותר: היא שהולידה את אוסלו, היא שהולידה את הנסיגה מחבל עזה (בצירוף הטרור האסלאמי) והיא שמאיימת היום לעקור את ישראל משטחי הליבה של ארץ ישראל. הסכם אוסלו שינה לחלוטין את מערך הכוחות, בהקנתו לאש"ף דריסת רגל בשטחי הליבה של ארץ ישראל. גם המתונים והשמרנים שבאנשי ההר, שקודם לכן חפשו דרכים להסדר עם ישראל, נאלצו עתה להיכנע לטרור שהשליט אש"ף, לאחר שזה קבע בארץ ההר את ביתו. כשהתקיימה מערכת הבחירות ביו"ש ובחבל עזה, התנהלה היא בין שני ארגוני הטרור הגדולים – אש"ף והחמאס – ואילו קולה של המנהיגות המקומית לא נשמע כלל. במצב דברים זה נמצאים אנו גם עכשיו.

הזהות הפלשתינית היא כאמור טקטית וארעית בלבד, כפי שמודים אויבי ישראל באותם מקרים נדירים של גילוי לב. בשם זהות מזויפת זו, שהחלה קורמת עור וגידים באמנה הפלשתינית, ואשר קיבלה הכשר ישראלי בהסכם אוסלו, מנהלים היום תועמלני הטרור מסע משולב של טרור פיזי, נפשי ומשפטי – כדי להפוך למדינה בשטחי הליבה של ארץ ישראל. ערב חתימת הסכם אוסלו ואף לאחר מכן חזרו והדגישו מנהיגי כנופיית תוניס, שהם חותרים לא רק לנסיגת ישראל לגבולות הקו הירוק, אלא לתפיסת שטחי ארץ ישראל המערבית כולה. את הסכם אוסלו השוו הם ל"הסכם חונדייביה", שחתם הנביא מוחמד עם אנשי מכה ב-628 לספירה, ואשר הופר מקץ שנתיים בלבד כשידו של מוחמד הייתה

על העליונה. כך, למשל, בפגישה סגורה עם מנהיגים מוסלמים בדרום אפריקה, ב-10 במאי 1994, טען ערפאת כי הסכמי אוסלו כמותם כהסכם חוֹדִיִּיבִיָּה, וכעבור 3 שבועות חזר אנלוגיה זו, הפעם בפומבי, באומרו לקבוצת קבלנים פלשתינים שביקרו אותו בתוניס (אפרים קארש, ערפאת- האיש ומלחמתו בישראל, ע' 71-72):

מה שהשגנו לא היה כל מה שרצינו להשיג אלא הטוב ביותר שיכולנו לקבל בזמן הגרוע ביותר. הנביא מוחמד הגיע להסכם עם הכופרים בחוֹדִיִּיבִיָּה וההסכם נקרע לגזרים כעבור שנתיים.

האנלוגיה של הסכם חוֹדִיִּיבִיָּה להסכם אוסלו הפכה לתו היכר קבוע ברטוריקה הפומבית של ערפאת ממועד חתימתו ועד יום מותו. כך, למשל, בנאום לאסיפה המחוקקת הפלשתינית ב-15 במאי 2002, בעיצומה של מלחמת הטרור שלו, הזכיר ערפאת למאזיניו, שגם הסכם חוֹדִיִּיבִיָּה היה כלי שרת בידי מוחמד, אמצעי שהיה במלחמה נגד הכופרים היהודיים, עד להטיית מאזן הכוחות לטובתו. שעה שבפני ישראל והעולם המערבי התחזה ערפאת לפציפיסט הרוצה לכוון "שלום של אמיצים" כלשונו – הרי שבפני קהלו הפנים ערבי-מוסלמי אמר תמיד את ההפך מזה. בהזדמנויות רבות הסביר ערפאת לקהל שומעיו, כי שורת הסכמי השלום שחתם עם ישראל מאז ספטמבר 1993 אינה אלא הונאה אסטרטגית שמטרתה להביא בסופו של דבר לחיסול מדינת ישראל. בדרך כלל השתמש ערפאת במבחר של אמרות כנף ודימויים, חילוניים ודתיים כאחד, שהיו ברורים וחד-משמעיים לערבים ולמוסלמים אבל סתומים לחלוטין לאוזניים מערביות.

אויבי ישראל לא ויתרו על "תוכנית השלבים" שלהם מאז ההכרזה עליה בשנת 1974 ועד היום. הסכם אוסלו נתפש כשלב נוסף בתוכנית זו, כפי שניתן ללמוד משורת התבטאויות של ערפאת ושאר חברי כנופיית תוניס בסמוך לחתימת ההסכם ואף לאחר מכן. בחודש ספטמבר 1993, שבו נחתם הסכם אוסלו, הזכיר

ערפאת תוכנית זו יותר מ-12 פעמים בהופעות בכלי התקשורת ברחבי העולם הערבי. בולטת במיוחד הודעתו האישית לעם הפלשתיני ששודרה בערבית בטלוויזיה הירדנית בעת טקס החתימה על **הצהרת העקרונות בבית הלבן** (שם ע' 73):

אחי היקרים, אל תשכחו שהמועצה הלאומית הפלשתינית שלנו קיבלה את החלטתה ב-1974. החלטה זו קראה להקמת ישות לאומית על כל חלק מאדמת פלשתינ שישוחרר או שהישראלים ייסוגו ממנו. הסכם זה הוא פרי מאבקכם. פרי קורבנותיכם והג'יהאד שלכם. זהו רגע השיבה, רגע השגת דריסת רגל על אדמה פלשתינית משוחררת. תחי פלשתינ משוחררת וערבית!

לשיא הצביעות הגיע ערפאת ב-30 בינואר 1966, שעה שנועד לפגישה סגורה עם כ-40 דיפלומטים ערביים בבית המלון **Grand Hotel** בשטוקהולם. באותו מעמד פרס ראש אש"ף את **"חזון השלום"** שלו בבהירות כשאמר (שם, ע' 76):

אנו מתכננים להשמיד את מדינת ישראל ולהקים מדינה פלשתינית טהורה. נעשה את חייהם של היהודים לבלתי נסבלים באמצעות לוחמה פסיכולוגית והתפוצצות אוכלוסין. יהודים לא ירצו לחיות בין הערבים...הם יוותרו על בתיהם ויהגרו לארצות הברית.

ההתייחסות להסכם אוסלו כאל מעשה הונאה, המיועד להביא להשמדת מדינת ישראל, לא הייתה נחלתו של ערפאת בלבד, אלא של כנופיית תוניס כולה. בספרו **"הסכנה ההיסטורית וגבולותיה של הזהות הלאומית"**, שיצא לאור חודשים לאחר החתימה על הצהרת העקרונות, תיאר **סח'ר חבש**, חבר הוועד המרכזי של הפת"ח וראש המחלקה האידיאולוגית של הארגון, את החלטת אש"ף להצטרף לתהליך אוסלו כמעוגנת **"בתוכנית השלבים"** של המל"ף. בהתבססו על סעיף 10 בתוכנית, המאפשר להנהגת

המהפכה "לקבוע את הטקטיקה שתאפשר את מימוש היעדים" החליט אש"ף לנצל את ההתפכחות הגוברת בישראל מחלום ארץ ישראל השלמה על מנת לזכות בדריסת רגל על אדמת פלשתינ בדרך לשחרורה המלא. כשלב הראשון באסטרטגיה הזו היה הסכם הביניים שהוביל לשליטה פלשתינית מלאה בגדה המערבית וברצועת עזה. לאחר השלמתו של שלב זה אמורים הפלשתינאים להמשיך בדרכם ל"פתרון הסופי", קרי הקמת מדינה פלשתינית על כל שטח פלשתינ ושיבת פליטי 1948 לבתיהם. אידיאולוג חשוב נוסף של אש"ף, **עות'מאן אבו גרבייה**, המכהן גם כמנהל ההכוונה הפוליטית ברשות הפלשתינית ועורך השבועון שלה "א-ראי", התווה חזון דומה בנובמבר 1999 (שם, ע' 77):

על כל פלשתינאי להבין כי המדינה הפלשתינית העצמאית עם ירושלים כבירתה אינה סוף התהליך אלא רק שלב ביניים בדרך למדינה דמוקרטית בכל שטח פלשתינ. וכל זה ילווה בשלב שלישי, דהיינו – התמזגותה המוחלטת של פלשתינ במרחב הערבי והמוסלמי מבחינה תרבותית, לאומית, היסטורית וגיאוגרפית. זוהי משמעותו של הסכם הקבע.

אפילו אלה הנחשבים בטעות כ"מתונים", כגון **פייסל חוסייני**, **אבו עלא**, לא הסתירו את דעתם כי "תהליך השלום" אינו אלא מעשה הונאה, שמטרתו לממש את תוכנית השלבים להשמדת ישראל ולכינונה של פלשתינ על חורבותיה. כך למשל התבטא **פייסל חוסייני** בטלוויזיה הסורית ב-9 בספטמבר 1996 (שם, ע' 77):

כל הפלשתינאים מסכימים שהגבולות הצודקים של פלשתינ הם נהר הירדן והים התיכון. באופן ריאליסטי יש לקבל כל מה שאפשר להשיג עכשיו [בתקווה כי] האירועים שיתרחשו בעתיד, אולי בחמש-עשרה או בעשרים השנים הבאות, ייתנו לנו הזדמנות להשיג את הגבולות הצודקים של פלשתינ.

חסייני נשאר מחויב ל"חזון שלום" זה עד ימיו האחרונים. כך למשל התבטא במרס 2001 (שם, ע' 78):

יש לעשות הבחנה בין שאיפותיו האסטרטגיות של העם הפלשתיני, שלא יוותר על פיסה אחת מאדמתו לבין מאמציו הפוליטיים המבוססים על מאזן הכוחות ועל אופייה העכשווי של המערכת הבינלאומית. עינינו תמשכנה להיות נשואות למטרה האסטרטגית – פלשתין מן הים עד הנהר – ושום טריטוריה שאנו מקבלים כיום לא תביאנו לשכוח אמת עליונה זאת.

ביוני 2001, זמן קצר לפני מותו מהתקף לב, אמר חסייני לעיתון המצרי אל-ערבי, כי (שם, ע' 78):

כאשר אנו מבקשים מכל הכוחות והפלגים הפלשתיניים לראות את הסכם אוסלו והסכמים אחרים כאמצעים זמניים, פירוש הדבר שאנו מוליכים שולל את הישראלים או משטים בהם... אנו מבדילים בין המטרות האסטרטגיות לטווח הארוך לבין המטרות של שלבי הביניים, שאנו נאלצים לקבל זמנית בגלל הלחץ הבינלאומי... אמנם הסכמנו להכריז על מדינתנו בשטח שהוא עכשיו 22% מפלשתין, לאמור הגדה המערבית ועזה, אבל מטרתנו הסופית נותרה שחרור כל פלשתין ההיסטורית מהנהר עד הים, אפילו אם פרוש הדבר המשך הסכסוך עוד אלף שנה או דורות רבים.

חסייני אף הוסיף והסביר, כי אילו הבינו הישראלים והאמריקאים שהסכמי אוסלו היו רק "סוס טרויאני", שנועד לקדם את השגת המטרה הסופית של שחרור כל פלשתין, כי אז "הם לא היו פותחים את שעריהם המבוצרים ומכניסים אותנו אל בין חומותיהם", והוא מוסיף ואומר (שם, ע' 78):

מכיוון שהישראלים הולכו שולל והסתבכו בטעות האסטרטגית המטופשת הזאת, סופם של הפלשתינאים לנצח, בדומה ליוונים הקדומים. אנשי טרויה... צהלו ושמוחו למחשבה כי החיילים היוונים הובסו ותוך כדי נסיגה השאירו שלל מלחמה בדמותו של סוס עץ לא מזיק. לכן הם פתחו את שעריהם והכניסו את סוס העץ. כולנו יודעים מה קרה אחר כך.

מנהיגים פלשתינאים אחרים התבטאו באותה מידה של גילוי לב. ביולי 1994 צוטט **יאסר אבו רבו**, שר התרבות, האומנות והתעמולה ברשות הפלשתינית, שהצהיר כי הפלשתינאים ישיבו לעצמם את **"כל פלשתינ"**. **שייח' חמאד ביתאוו**, שמונה מטעם הרשות הפלשתינית כמטיף במסגד אל אקצא, אמר לקהל אלפים בפברואר 1996 כי: **"דתנו תשחרר את כל פלשתינ מהים עד הירדן"** (שם, ע' 79). באותו החודש, במהלך טקס השבעתו של ערפאת כראש הרשות הפלשתינית, הצהיר **סלים זענון**, יושב הראש בפועל של המל"ף, כי **"היום אנו חוזים בניצחוננו של צלאח-א-דין, למען אומתנו הערבית והאסלאמית"** (שם, ע' 79). **אבו עלא**, מאדריכלי אוסלו, טען ביוני 1996, כי (שם, ע' 80-81):

לא חתמנו הסכם שלום עם ישראל אלא על הסכמי ביניים שנכפו עלינו. כאשר קיבלנו את הסכם אוסלו, קיבלנו שטחים, אך לא את כל האדמות הפלשתיניות. השגנו זכויות, אך לא את מלוא זכויותינו. לא ויתרנו ולא נוותר על אף שעל מאדמה זו או על זכותו של כל פלשתינאי לחיות עליה בכבוד.

הסכמי אוסלו כפו מנהיגות עוינת זו על הליבה של ארץ ישראל, ומאז אין גידול סרטני זה פוסק מניסיונותיו להרוס את מדינת ישראל מבפנים. כל עוד הייתה מנהיגות זו בחוץ, השפעתה על הפנים הייתה מועטה באופן יחסי. רק משעה שהוכנס כנופיית תוניס ארצה, החלה היא מחזקת את שליטתה לא רק על תושבי

חבל עזה (שהיה נתון תמיד לשליטת ארגוני הטרור) אלא גם על תושבי ארץ ההר מאז ומקדם – ממש כפי שניבא שמעון פרס 15 שנים קודם לכן, בטרם הפך מנץ ליונת שלום צחורה (פרס, כעת מחזר, נ' 267):

הערבים מטפחים את הלאומיות הפלשתינית הנפרדת ואת המיתוס של "השבת זכויות העם הפלשתיני" – בשטחה של ישראל ובמקומה. הם עושים כן לא כדי לפתור את בעיית הפליטים, אלא כדי להחריב את הלאומיות הישראלית וכדי ליצור מחדש בעיה יהודית בהיקף גדול פי כמה וכמה. התביעה הלאומית הפלשתינית מיועדת לבטל את קיומה של מדינת ישראל ולא לחיות בצידה בשלום.

שמעון פרס חזר והזהיר מפני הסכנות הצפויות ממדינה שכזו, אם תקום, חס וחלילה (שם, נ' 255):

אם תקום מדינה פלשתינית נפרדת, היא תהיה חמושה מכף רגל עד ראש. יהיו בה גם בסיסים לכוחות המחבלים הקיצוניים ביותר, ואף הם יהיו מצוידים בטיילי כתף נגד מטוסים וטנקים, המסכנים לא רק עוברי אורח, אלא כל מטוס ומסוק שימריאו בשמי ישראל, כל כלי רכב שינוע בעורקי התנועה העיקריים בשפלת החוף... גם פירוז הגדה נראה כתרופה מפוקפקת: הבעיה העיקרית איננה הסכם על פירוז, אלא קיומו של הסכם כזה, הלכה ולמעשה. מספר ההסכמים שהפרו הערבים אינו נופל ממספר ההסכמים שקיימו.

שעה שכפה על ישראל את הסכם אוסלו, שכח פרס את אזהרותיו שלו מפני הסכם מעין זה, שהרי ברור היה כי זה יופר מיד, באשר "מספר ההסכמים שהפרו הערבים אינו נופל ממספר ההסכמים שקיימו" כלשונו. כמו כן, שכח כי אם תקום מדינה פלשתינית "היא תהיה חמושה מכף רגל עד ראש". כמו בטרגדיה יוונית,

הולך שמעון פרס את ישראל לקראת התופת שמפניה הזהיר מספר שנים קודם לכן, בהכניסו עשרות אלפי לוחמים לליבה של הארץ – ששטפו אותה בנחלי דם של נשים ילדים וטף, במקומות ציבוריים כגון מסעדות, קניונים, תחבורה ציבורית וכד'. הקמת מדינה פלשתינית, כתב אז שמעון פרס, פירושה הוא (שם, ע' 232):

נהירת כוח פלשתיני לוחם (יותר מ-25,000 לוחמים על נשקם) אל תוך יהודה ושומרון; כוח זה, בצירוף צעירי המקום, יכפיל את עצמו בתוך זמן קצר – נשק וציוד לא יחסרו לו; בתוך זמן לא רב תקום ביהודה ובשומרון וברצועת עזה תשתית למלחמה; יהיו לישראל בעיות של ביטחון שוטף, והן עלולות לדרדר את ישראל למלחמה, או לערער את המורל של אזרחיה; ובזמן מלחמה – יהיו גבולות המדינה הפלשתינית קו זינוק מצוין לכוחות נידים, כדי לפרוץ מיד לעבר התשתית החיונית לקיום ישראל, לפגוע מיד בחופש הפעולה של חיל האוויר הישראלי מעל שמי ישראל ולהקיז את דם האוכלוסים על ידי "מסות של ארטילריה" בסמיכות מקום לקו הגבול.

אלמלא פתחו במסע של טרור רצחני למחרת הסכם אוסלו, כבר הייתה המדינה הפלשתינית נופלת לידם כפרי בשל. אלא שנהרות הדם שנשפכו מאז ועד עתה, האטו את קצב האירועים, וגרמו למחשבה מחדש באשר למטרותיה הסופיות של זהות זו. עתה, מששקטה הארץ מעט, עולה מחדש, וביתר שאת, התביעה להקמת מדינה פלשתינית – וישראל נופלת לתוך מלכודת הדבש שהכינו לה, כאילו אין עוד חלופות אחרות לפתרון "הבעיה הפלשתינית".

גם לאחר הניסיון הכושל של פינוי חבל עזה, שעה שאת הבטחות השלום המירו קאסמים וסקאדים, ממשיכים לדבר בישראל על הצורך הדחוף בהקמת מדינה פלשתינית בחבלי יו"ש. האובססיה של ישראל להגיע לשלום עם שכניה בכל מחיר כמעט, מעוותת

את עיניה ומוליכה אותה להתאבדות לאומית. ישראל איננה מתנהגת כמדינה שפויה, הפועלת להגנה על אינטרסים חיוניים שלה, אלא כמדינה בלתי שפויה, המוכנה להקריב את כל נכסיה ובלבד שתגיע לשלום. הסכם אוסלו הוא אולי הדוגמא הטובה ביותר להוכחת התזה של ההיסטוריונית ברברה טוכמן בדבר **"מצעד האיוולת"** של פוליטיקאים וגנרלים, הנוקטים במדיניות שאינה משרתת את עמיהם, אלא את זו של האויב.

ניתן, לכאורה, להצדיק את השינוי שחל בעמדתו של פרס, בשינויים שחלו באזור בין שנות ה-70 לשנות ה-90, כפי שמסבירים תומכיו. ואולם, אם בכלל השתנו הנסיבות בתקופה זו, הרי היה זאת במידה רבה לרעת ישראל – לאו דווקא לטובתה. בכול מקרה, הסכנה שבהקמת מדינה פלשתינית ביו"ש היום, חריפה אף יותר מבעבר. ההקצנה האסלאמית בצירוף כלי הנשק החדשים שבהם מצטיידים אויבי ישראל, הופכים מדינה זו לאיום קיומי של ממש. כתוצאה מהתחזקות הזהות הפאן-אסלאמית על חשבון הזהות הפאן-ערבית, עלולה מדינה זו ליפול בידי האימפריאליזם הפאן-אסלאמי בהנהגת אירן, ולשמש כחוד החנית במאבק נגד ישראל.

לאחר נצחונו של החמא"ס בעזה, רק בישראל ובעולם המערבי עדיין ממשיכים לדבוק באופציה של **"שתי מדינות לשני עמים"** – ואילו מנהיגי החמא"ס דוחים אופציה זו על הסף. המינימום שעליו מוכנים הם לחשוב זו מדינה אסלאמית מאוחדת מן הים עד הירדן. המכסימום שעליו הם חולמים זו אימפריה אסלאמית כלל אזורית ואולי אף כלל עולמית. כל ויתור, ולו חלקי, על שליטה בחבל ארץ מסוים, רק יחזק את רוח האסלאם, כפי שנוכחנו לדעת לאחר הנסיגה מדרום לבנון ומחבל עזה.

שני תרחישי השמדה מאיימים על ישראל, שבעקבות תעמולת אויביה הפכה למנודה שבמדינות העולם: (א) **תרחיש ההשמדה האלימה**; (ב) **תרחיש ההשמדה הדמוגרפית-זהותית**.

תרחיש ההשמדה הראשון הוא גלוי וברור לעין, ועליו הצביעו בעבר מנהיגים רבים בישראל כגון שמעון פרס, יצחק רבין ואריאל שרון (לפני ששינוי את דעתם): מדינת-הר פלשתינית תשלוט פיזית במדינת המישור הישראלית; כל ערי ישראל יהיו בטווח הירי שלה, רוב מקורות המים של ישראל יהיו בשליטתה ואף רום האוויר. מדינת-הר פלשתינית תהא מוקד של טרור אסלאמי עולמי, שיהפוך את חייה של מדינת היהודים לבלתי נסבלים. ברגע שישראל תאבד את כושר הרתעתה, יכריזו אויביה מלחמה עליה, כאשר צבא פלשתינ ישמש כחוד החנית במלחמה זו, אליו יחברו כוחות ערביים מחוץ לקו הירוק ואף מתוכם. בתנועת מלקחיים משולבת יושם אז, חס וחלילה, קץ לישראל.

תרחיש ההשמדה השני – הדמוגרפי-זהותי – גלוי הרבה פחות, ולכן אינו זוכה כמעט לתשומת לב. הנשק הדמוגרפי מבוסס על התפישה הדמוקרטית, לפיה הרוב קובע את הזהות הפוליטית של המדינה. מיד לאחר הקמתה תספח פלשתינ את שאר חלקי הארץ שבגבולות הקו הירוק ואשר בהם רוב דובר ערבית – הגליל, המשולש והנגב – וזאת על ידי משאלי-עם בנוסח שערכה גרמניה הנאצית, אקט שיגרום לניתוק הרצף של היישוב היהודי. להשלמת המשימה תקרא פלשתינ להמוני "פליטים" להציף את מרכזי האוכלוסייה היהודיים במישור החוף. על פי תרחיש זה יושם לישראל קץ, חס וחלילה, ללא ירייה אחת.

עד לרעידת האדמה הנוכחית, נדמה היה, שהשתלטות האימפריאליזם האסלאמי על המזרח התיכון היא בלתי נמנעת. על פי תיאוריית הדומינו, נתפש ניצחון אפשרי של האסלאם באזור כאיום ממשי לא רק על ישראל, אלא אף על שאר מדינות המזרח התיכון, העלולות ליפול לידיו בזו אחר זו. לכשזה יקרה, צפו רבים, כי אז עלול להתהדק המצור סביב ישראל על ידי קואליציה של מדינות פאן-אסלאמיות, שיגייסו את כל כוחן כדי לפתור, הפעם באופן סופי באמת, את הבעיה היהודית.

רעידת האדמה הפוקדת היום את האזור פותחת בפני ישראל הזדמנויות חדשות, בעיקר בשל התפוררות סוריה ועיראק מצפון, כמו גם היחלשות מצריים מדרום. על חורבן של סוריה ועיראק (ואולי אף לבנון) עשויות לקום מספר מדינות, התואמות את ההרכב האתני של אוכלוסייתן (כולל כורדיסטאן) – ולחילופין, עשויות הן לאבד את אופיין הריכוזי ולפנות מקום למשטר פדראלי. בכול מקרה, עשויה רעידת האדמה הנוכחית בארצות הסהר הפורה לא רק לשנות משטרים, אלא אף גבולות מדיניים ו/או מבנים פוליטיים. מצריים עשויה אומנם לשמור על גבולותיה הנוכחיים, באשר אוכלוסייתה הומוגנית יותר מבחינה אתנית, אך גם היא עשויה לאבד הרבה מכוחה בשל האנרכיה הפוקדת אותה.

אם רק ייעלמו המעצמות האזוריות, או לפחות ייחלשו במידה ניכרת – כי אז ייעלמו יחד עימן גם ארגוני הטרור הפלשתיניים, ששמשו עד כה מכשיר למימוש האימפריאליזם העקיף שלהן. זוהי אפוא הבשורה האמיתית של **"אביב העמים"** המזרח תיכוני. אף שלא ברור כלל איזה סדר יירש את האנרכיה הנוכחית – הרי שברור שיהיה זה בהכרח סדר שונה מזה שהתקיים מאז מלחמת העולם ה-1, כשעל חורבות האימפריה העות'מאנית הוקמו הישויות הפוליטיות המוכרות לנו. מפת המושגים שהייתה לטבע השני שלנו, פושטת צורה אחת ולובשת צורה חדשה – ובכך פותחת היא בפנינו הזדמנויות חדשות.

פרק ה': מוצא עם הספר היהודי

מהו מקור הגאונות היהודית?

הפרדיגמה הדמוגרפית המוצעת כאן מאפשרת לנו לתת הסבר גם לסוגיה דמוגרפית חשובה נוספת: מהו מוצאו של עם הספר היהודי? בעשותה כן, נותנת היא מענה לשתי תעלומות היסטוריות, שעד היום לא נמצא להן הסבר משכנע. תעלומה אחת היא, שאלת מקור הגניוס של העם היהודי, שמאז המאה ה-1 לסה"נ עד ימינו-אנו הוציא מתוכו את גדולי הפילוסופים, גדולי אנשי המדע וגדולי הסופרים – כמו גם אנשי עסקים מבריקים ומנהיגים חברתיים בולטים. תעלומה שנייה היא, שאלת הסיבה לדממה שפקדה את הארץ בתקופת הכיבוש הערבי-מוסלמי. אנסה להוכיח, שישנו קשר בין סוגיית המוצא לבין שתי תעלומות אלו, וכי ניתוח זה מוביל אף לפתרון שתי אלו – בבחינת היו אלה שני צדדים של מטבע אחד.

לפי התפישה המוצעת כאן, גאוניות העם היהודי מקורה במוצאו המיוחד, שאין לו אח ותקדים בשום מקרה אחר בתולדות העמים. כאמור, מוצא העמים לוט בערפילי המיתוסים השונים, וככל שעם מסוים עתיק יותר, כך כבד יותר הערפל המכסה את תולדותיו בטרם החל מתגבש בטריטוריה שלו. כשאנו מדברים היום על מוצא העמים המודרניים, אין אנו מתכוונים בדרך כלל למוצאם הראשוני, השרוי בערפילי המיתוס – אלא לתולדותיהם בארצותיהם, לאחר שכבר התיישבו בהן, בנו בהן את כפריהם ועריהם, התארגנו בהן פוליטית ואף החלו להעלות על הכתב את ההיסטוריה שלהם. כל מה שהתרחש בטרם התיישבו בארצותיהם הוא בתחום המיתוס, ואילו מה שהתרחש לאחר מכן הוא כבר בתחומה של ההיסטוריה הלאומית. הכללה גסה זו נכונה גם לגבי מוצאו של עם ישראל. ההיסטוריה של עם ישראל מתחילה עם

התיישבותו בארץ ישראל וגיבוש המערכות הפוליטיות והדתיות שלו. כל מה שהתרחש קודם להתיישבותו בארצו הוא בתחומי המיתוס, ואילו כל מה שהתרחש לאחר מכן הוא בתחום ההיסטוריוגרפיה הלאומית שלו.

מבחינה זו עם ישראל אינו שונה משאר העמים. מה שמיוחד אותו הוא מיתוס הראשית שלו, המשחזר את תולדותיו למן האדם הראשון ועד להתנחלותו בארצו. מיתוס בראשית זה, שהוא עניינו של ספר בראשית, הוא מיתוס מיוחד במינו. משחזר הוא את תולדותיו הפרהיסטוריים של עם ישראל ומשלב אותן במסגרת רחבה מאוד, הכוללת את תולדות שאר העמים שחיו בסביבתו, תוך הצגת אילן יוחסין מפורט ביותר. אלמלא תיאור מפורט זה, לא היינו יודעים היום דבר כמעט על העמים העתיקים הללו, שרובם הושלכו לפח האשפה של ההיסטוריה ונשכחו כלא היו.

המקרא הוא לא רק אנציקלופדיה לאומית, אלא אף רב לאומית, שאין לו אח ותקדים בתולדות ספרות העמים. אך המקרא הוא הרבה יותר מזה. בנוסף לערכו כספרות דתית ייחודית במינה, מהווה הוא גם ספר היסטוריה מיוחד במינו, הכולל מיתוסטוריה (היסטוריה מיתית), היסטוריוגרפיה והיסטוריוסופיה (פילוסופיה של ההיסטוריה) כאחד – ובכך מעניק הוא משמעות לאירועים ההיסטוריים ואף הפרהיסטוריים. מבחינות מסוימות, כל הספרות ההיסטוריוגרפית וההיסטוריוסופית המודרנית, אינה אלא הערות שוליים להיסטוריוגרפיה המקראית.

המקרא הוא שהעניק לנו את מושג הרצף ההיסטורי ואף הקדם היסטורי, הצרוב כה עמוק בתודעתנו הקיבוצית. לפי המקרא, ההיסטוריה היא רצף מבריאת העולם ו"האדם הראשון" ועד לזמן עריכתו בתקופת הבית השני. תפישה זו של הרצף ההיסטורי הורחבה מדור לדור, כאשר כל דור הוסיף פרק משלו לפרשה זו: קורות "משפחת האדם", החל בעמים הקדומים של המזרח

התיכון (אור-כשדים, מצרים, ארץ ישראל, צור וצידון), המשך דרך הקיסריות הגדולות של העת העתיקה (האשורים, הבבלים, הפרסים, היוונים, הרומאים), המשך בקיסריות הגדולות של ימי הביניים והעת החדשה, וכלה בחברה הבינלאומית שבה אנו חיים היום. הכול מושחל כחוליות בשרשרת ארוכה, שלבים עוקבים בסולם התפתחות החברה האנושית למן ראשיתה עד היום.

כרוניקה זו, מדעת ושלא מדעת, היא פרי קריאת המקרא ופרי סדר הקריאה בו. דור אחר דור מתקיימת בנו, חניכי התרבות המערבית, השפעת סיפורי המקרא, המשותפים לבני שלוש דתות הייחוד, ובכך נצרבת ההיסטוריה בתודעתנו כשרשרת שראשיתה בתקופת האבות. אף אם התווסף לכך רובד של ספרות יוונית ורומית, ומאוחר יותר של ספרות ימי-הביניים והספרות המודרנית – הרי שבשיטה לא חל שינוי, וכל הפרקים שהתווספו רק מרחיבים את היריעה, שדפוסיה עוצבו זה מכבר. הכרוניקאים של ימינו, כקודמיהם בימי-הביניים, אינם יכולים לספר את קורות האנושות אלא מ"האדם הראשון" פשוטו כמשמעו. (כמו כן ניתן למצוא בכרוניקה המודרנית הקבלות מעניינות לכרוניקה המקראית: כנגד חווה התנ"כית – את "לוסי", המאובן העתיק ביותר שנמצא עד כה; כנגד גן-העדן המקראי – את יערות-העד שננטשו על-ידי האדם לטובת זירה אחרת; כנגד המבול המקראי – את תקופת הקרח וכד').

רק במסגרת כרוניקה מעין זו, שבה מושג הרצף הוא מושג מרכזי, יש בכלל טעם לדון בשאלות של מוצא, שהן עניינו של חיבור זה. מבחינה זו כפופים אנו לדפוס החשיבה המקראיים אפילו איננו מודעים לכך ואפילו נעשינו ביקורתיים יותר. מעבר להשלכות שיש להיסטוריוגרפיה המקראית על מכלול דפוס החשיבה שלנו, יש לה השפעה מכרעת על תפישתנו את ההיסטוריה הלאומית שלנו, ובייחוד זו שבה אירעו האירועים המכוננים שלה. שבויים בדפוס חשיבה אלה, מתקשים אנו לפרש באופן עצמאי את

האירועים שהתרחשו בתקופת המקרא ואף את אלה שהתרחשו לאחר מכן, החל מתקופת הבית השני ועד ימינו.

במרכז תודעתנו הלאומית נמצא המושג **"גלות"**, המייחד את ההיסטוריה הלאומית שלנו מכל היסטוריה לאומית אחרת. היסטוריה לאומית משמעה בדרך כלל ההיסטוריה של עם בארצו, ותו לא. לעומת זאת, ההיסטוריה הלאומית שלנו איננה היסטוריה אחת, אלא שתיים, כשלכל אחת סימני היכר משלה: מחד, **תולדות עם ישראל היושב בארצו** – ומאידך, **תולדות העם היהודי הנווד בגלויותיו**. היסטוריה של עצמאות במולדת מחד – כנגד היסטוריה של שיעבוד בגלות מאידך.

הרצף ההיסטורי, שראשיתו בתקופת האבות, נקטע בחדות עם היציאה לגלות. בתקופת ישיבתו בארצו מכונה עמנו בשם **"עם ישראל"** – ואילו בתקופת גלותו מכונה הוא בשם **"העם היהודי"**. אף שמדובר לכאורה בעם אחד בעל שני שמות שונים – הרי שבפועל מדובר בשני עמים, שלהם זהות משותפת, אך לא זהות חופפת במלואה. שניות זו מתחדדת לנוכח הפיצול הקיים היום בין **"הלאום הישראלי"** לבין **"העם היהודי"** – שניות המעוררת לא מעט מחלוקות בקרב הציבוריות הישראלית-יהודית, בארץ וברחבי העולם. (במאמר זה אצמצם עצמי לשאלת מוצאו של העם היהודי, מבלי לנקוט עמדה במחלוקת האקטואלית לגבי שאלת זהותנו הלאומית עצמה, שאף כי מעניינת היא מאוד, חורגת היא מהמסגרת שהוצבה כאן).

הבחירה בשם **"עם הספר היהודי"**, להבדיל מהשם **"העם היהודי"** סתם, אינה שרירותית. **"עם הספר"** הוא ניגודו של **"עם הארץ"** מבחינה חברתית ותרבותית כאחד. השמות **"עם הספר"** ו**"עם הארץ"** משמשים לתיאור מעמדות חברתיים שונים – ולא לתיאור לאומים שונים. השם **"עם הספר"** משמש לתיאור המעמדות הגבוהים (המלוכה, הכהונה והאצולה החקלאית) – וזאת להבדיל מ**"עם הארץ"**, שם המשמש לתיאור המעמדות הנמוכים (האיכרים

ובעלי המלאכה). טענתי היא, כי מוצא העם היהודי הוא ב"עם הספר", היינו, במעמדות הגבוהים שהוגלו או היגרו אל מחוצה לארץ – ולא בעם ישראל בכללותו, שכלל בעת ההיא גם את "עם הארץ".

ראשיתו של עם הספר היהודי איננו אפוא בתקופת התיישבות שבטי ישראל בארץ (סוף האלף ה-2 לפנה"ס) – אלא רק מאוחר הרבה יותר, במהלך שרשרת ההגליות שפקדו אותו: החל בגלות שומרון במאה ה-8 לפנה"ס, המשך בגלות יהודה במאה ה-6 לפנה"ס, המשך בגלות יהודה עם חורבן בית שני, וכלה בגלות יהודה במאה ה-7, עם כיבוש הארץ על ידי הערבים.

המודל האימפריאלי

המפתח להבנת ההיסטוריה הייחודית של העם היהודי בגלות נעוץ במודל האימפריאלי, שהוצג קודם לכן. לפי מודל זה, תנועות העמים האימפריאליות תפסו את השלטון המדיני בארץ, אך לא את הארץ עצמה. תנועות אלו שינו דפוסי שלטון ותרבות – אך כמעט שלא השפיעו על התפתחותה היישובית והדמוגרפית של הארץ. ומה שחשוב לא פחות – תנועות עמים אלו השפיעו בעיקר על גורל האליטות בארץ, ורק מעט על גורל המעמדות הנמוכים.

את המושג "גלות" איננו יכולים להסביר אלא במסגרת של המודל האימפריאלי. כל אימת שנכבשה הארץ על ידי כובש אימפריאלי, הצעד הראשון שננקט על ידו היה סילוק השלטון הישן והחלפתו בשלטון החדש. הכובשים השונים נקטו בשיטות שונות כלפי השלטון שאותו החליפו: החל בסילוקו מתפקידו והשאתו בגבולות הארץ; המשך בסילוקו מתפקידו והגלייתו אל מחוץ לגבולות הארץ; וכלה בהשמדתו הפיזית. בכל אותם מקרים של הגליית השלטון אל מחוץ לארץ, נותרה שארית העם על מקומה,

בעיקר תושבי הכפרים, שעסקו בחקלאות. שארית העם, שכונתה בשמות כגון **"דלת עם הארץ"** ו/או **"עם הארץ"**, על אף היותה נחותה מבחינה חברתית וכלכלית, היוותה את מרבית העם. הסיבה לכך היא כלכלית מובהקת: הכובשים השונים, שהתרחקו מארצות מוצאם, זקוקים היו לאיכרים ולבעלי המלאכה המקומיים, לצורך ייצור מזונם, לבושם ובתיהם. לעומת זאת, את בעלי השררה, המלוכה, הכהונה ושרי הצבא (ואף את שאר המעמדות הגבוהים), היה צריך לסלק, בשל החשש ממרידות, מהפיכות ומצורות אחרות של התנגדות. רק עם הרחקת מעמדות אלו ממוקדי הכוח, ניתן היה להעתיק את מוקדי הנאמנות מהשלטון הישן לשלטון החדש.

את חילופי השלטון בארצות שנכבשו על ידי העמים האימפריאליים אפשר להשוות לחילופי הנהלה בעת השתלטות תאגיד מודרני אחד על משנהו. שעה שתאגיד מסוים משתלט על תאגיד אחר וממעביר את השליטה בו אליו, הצעד הראשון אותו נוקטים הבעלים החדשים, הוא מינוי הנהלה חדשה לתאגיד זה, שלה נאמנות כלפי הבעלים החדש בלבד. לעומת זאת, בעלי התפקידים הביצועיים אינם מוחלפים אלא נשארים בדרך כלל על מקומם, כי אין להם חשיבות מנהלית אלא ביצועית בלבד. הפועלים ודרגי הביניים בתאגידים המודרניים, בדומה לאיכרים ולבעלי המלאכה הקטנים באימפריות הפוליטיות, מעתיקים בקלות את נאמנותם מהשלטון הישן לשלטון החדש, ובלבד שלא ייפגעו האינטרסים האישיים שלהם.

המודל האימפריאלי מסביר אפוא את ההגליות השונות של עם ישראל בצורה שונה מהמקובל. הורגלנו לחשוב, שעם חורבן ממלכת ישראל בידי האימפריה האשורית, הוגלתה כל אוכלוסייתה (**"עשרת השבטים"**) למקומות שונים ברחבי האימפריה, ושבמקומה הביאו האשורים מספר עממים זרים (שהבולט שבהם הוא **העם הכנעני**), אותם יישבו על אדמת ממלכת

ישראל. הגליה זו נצרבה עמוק בתודעתנו, ומזמן התלמוד ועד ימינו אלה עסוקים אנו בשאלה: איפה נמצאים השבטים האלה? במהלך השנים נוצרו אגדות שונות על אודות ארצות גלותם. נמצאו, מצד אחד, אנשים, אשר היו מספרים כי מבני עשרת השבטים הם, כמו **אלדד הדני**, **דוד הראובני** ועוד; ומצד שני – הרפתקנים שחיפשו את השבטים הנסתרים הללו מעבר לנהר הסמבטיון, אי-שם מאחורי הררי החושך, במחוזות הדמיון השונים. החיפוש אחריהם נמשך גם בדורנו. כל אימת שמתגלה איזה שבט קטנטן בעולם, הטוען שהוא מצאצאי אחד מעשרת השבטים, מיד נחלצים אנו להצילו להשיבו ארצה (כפי שדווח, למשל, על המבצע לקליטתם של צאצאי שבט מנשה שהתגלו בהודו).

הגליה אחרת, שאף היא נצרבה עמוק בזיכרון הלאומי שלנו, היא זו של ממלכת יהודה בידי האימפריה הבבלית. אף במקרה זה הורגלנו לחשוב, שעם חורבן הבית הראשון, כל אוכלוסיית ממלכת יהודה הוגלתה לבבל, ושלאחר כחמישים שנה, עם הצהרת כורש, שבו הגולים מבבל ארצה ("**שיבת ציון הראשונה**"). אך יותר משתי קודמותיה נחרתה בזיכרוננו ההגליה ה-3 והאחרונה, זו שנכפתה על עם ישראל על ידי האימפריה הרומית, לאחר חורבן הבית השני. הורגלנו לחשוב, שלאחר חורבן זה גלה כמעט כל עם ישראל מהארץ, ושאת מקומו תפס מאוחר יותר עם זר – העם הערבי.

החשיבה המקובלת, לפיה ההגליות בעת העתיקה היו של עם ישראל כולו, ולא רק של חלק ממנו, מקורה בלשון המקראית עצמה. כך, למשל, נכתב במקרא, "**וַיִּגַּל יִשְׂרָאֵל מֵעַל אֲדָמָתוֹ, אֲשׁוּרָה, עַד הַיּוֹם הַזֶּה**" (מל"ב י"ז/23), או "**וְהִגְלָה אֶת כָּל יְרוּשָׁלַם**" (מל"ב כ"ד/14). מפסוקים אלה השתרשה התפישה, שכל הגליה שהתנסה בה עמנו הייתה **טוטלית**, ולכן לא השאירה שום שריד בארץ. עוד הורגלנו לחשוב, שעשרת השבטים הצפוניים גלו

מהארץ לנצח, וכי רק שבט יהודה זכה לשוב ארצה מהגלות. זאת מהסיבה שממלכת ישראל נענשה לנצח, כפי שכתוב: **"וַיִּתְּאֶנֶף יְהוָה מְאֹד בְּיִשְׂרָאֵל, וַיִּסְרֶם מֵעַל פָּנָיו: לֹא נִשְׁאַר, רַק שְׁבֹט יְהוּדָה לְבָדוֹ"** (מל"ב י"ז / 18).

ההשקפה המקובלת הינה כה שורשית, שאפילו מציאותם של פסוקים אחרים במקרא עצמו הסותרים אותה והמצביעים על עובדות שונות, אין בהם די כדי להטיל בה ספקות. ואולם, במחקר המודרני קיימת גם תפישה אחרת, שלפיה ההיסטוריוגרפיה המקובלת פשוט אינה נכונה. לפי גישה חילופית זו, ההגליות שפקדו את עמנו לא כללו את כל העם, אלא רק חלק ממנו – את בית המלוכה והאליטות השונות. את האסמכתאות מביאים חוקרים אלה מתוך המקרא עצמו. כך, למשל, מסופר בפרק ל בספר דברי הימים, שגם לאחר גלות שומרון, עדיין נותרו בארץ רבים משבטי הצפון, שאף הוזמנו לחגוג את הפסח בירושלים: **"וַיֵּלְכוּ הָרָצִים בְּאֶגְרוֹת מִיד הַמֶּלֶךְ וְשָׂרָיו, בְּכָל יִשְׂרָאֵל וַיהוּדָה, וּבְמִצְוֹת הַמֶּלֶךְ, לֵאמֹר: בְּנֵי יִשְׂרָאֵל, שׁוּבוּ אֶל-יְהוָה אֱלֹהֵי אֲבֹתֵיכֶם יִצְחָק וְיִשְׂרָאֵל, וְיָשֹׁב אֶל הַפְּלִיטָה הַנִּשְׁאָרָת לָכֶם מִכָּפַּח מַלְכֵי אֲשׁוּר"** (דה"ב 6/7). כמו כן מסופר, שבעת גלות יהודה, הוגלו כול תושבי ירושלים למעט דלת עם הארץ: **"וַהֲגִלָּה אֶת כָּל יְרוּשָׁלַם וְאֶת כָּל הַשָּׂרִים וְאֶת כָּל גְּבוּרֵי הַחֵיל, עֹשֶׂרָה (עֲשָׂרָת) אֲלָפִים גּוֹלָה, וְכָל הַחֶרֶשׁ וְהַמְּסָגֵר: לֹא נִשְׁאַר זֹלַת דָּלַת עַם-הָאָרֶץ"** (מל"ב כד / 14); **"וּמִדָּלַת הָאָרֶץ הַשָּׂאִיר רַב-טַבָּחִים לְכַרְמִים, וּלְיִגְבִּים...וַיִּגַּל יְהוּדָה מֵעַל אֲדָמָתָהּ; וְהָעָם הַנִּשְׁאָר בָּאָרֶץ יְהוּדָה, אֲשֶׁר הַשָּׂאִיר נְבוּכַדְנֶאצַּר מֶלֶךְ בָּבֶל וַיִּפְקֹד עֲלֵיהֶם אֶת-גְּדַלְיָהוּ בֶן-אֲחִיקָם בֶּן-שָׁפָן"** (מל"ב כה / 12, 21-22).

אם ההגליות הללו לא היו טוטליות אלא חלקיות בלבד, ואם אכן **"דלת עם-הארץ"** אכן שרדה הגליות אלו – מה המשמעות שעשויה להיות לכך על תפישת הגלות הטוטלית שלה הורגלנו?

התפישה המדעית נסמכת לא רק על אותם פסוקים מפורשים במקרא, אלא אף על הצלבת מידע זה עם מקורות חוץ, אשוריים ובבלים, שהתגלו בחפירות הארכיאולוגיות של הסהר הפורה. ההסבר הרווח הוא, שמדיניות ההגלות, שהייתה נקוטה בידי שליטי אשור ובבל, לא התייחסה לשכבות הנמוכות ("דלת עם-הָאָרֶץ"), אלא רק לשכבות הגבוהות המתוארות במילים "וְהַגְלָה אֶת כָּל יְרוּשָׁלַם וְאֶת כָּל הַשָּׂרִים וְאֶת כָּל גְּבוּרֵי הַחֵיל, עֲשֵׂהָ (עֲשֵׂרֶת) אֲלָפִים גּוֹלָה" ובנוסף של בעלי מקצוע מסוימים המתוארים במילים "וְכָל הַחֶרֶשׁ וְהַמְסָגֵר" (מל"ב כד/14). ציון בעלי מקצוע אלה אינו מקרי, באשר החרשים והמסגרים מלאו תפקיד מרכזי בחברה הקדומה, בהיותם מופקדים על הפקת מתכות ועיבודן לכלי מלחמה.

את הניגוד שבין שתי תפישות אלו לא ניתן עוד להעלים. כנגד תפישת הגלות הטוטלית, מוצעת תפישת הגלות החלקית, השונה ממנה תכלית שינוי. מאליו צצות השאלות הבאות: הייתכן שתפישת הגלות הטוטלית שגויה מיסודה? הייתכן שגלות בית שני, כמו שאר הגלויות שאותן אנו זוכרים ושעליהן אנו מקוננים, לא היו גלויות של כל עם ישראל, אלא רק של חלק ממנו? ואם כך הם פני הדברים, האם אין אנו נדרשים לכתוב את כל ספרי ההיסטוריה שלנו מחדש? ובעיקר: אילו השלכות יש לכך על זהותנו הקיבוצית?

ההכרעה בין התפישות הסותרות לא תיתכן מתוך הכתובים העתיקים עצמם, שניכרת בהם מגמתיות מסוימת – אלא רק באמצעות פרדיגמה מדעית, כזו המוצעת כאן, שהמודל האימפריאלי הוא חלק בלתי נפרד ממנה. באמצעות מודל מדעי זה, ניתן להכריע לטובת התפישה של הגלות החלקית על פני זו של הגלות הטוטלית.

בהסתמך על שפע המידע שהצטבר בידינו, ובאמצעות הפרשנות שמציע המודל האימפריאלי, ניתן אפוא להסיק באופן חד משמעי,

כדלקמן: הגלויות הזכורות לנו לא היו טוטליות, אלא חלקיות בלבד; הגירושים וההגלויות, שנצרכו באופן כה טראומטי בזיכרון הלאומי שלנו, לא נגעו אלא לשכבה השלטת, שצריך היה לסלקה כדי להעביר את נאמנות העם ממנה לכובשים הזרים; להגלויות אלו לא הייתה כמעט השפעה על גורלו של עם הארץ, שהמשיך לשבת על אדמתו ולעבד אותה; הגלויות אלו נצרכו בזיכרון הלאומי שלנו, כי השכבה השלטת היא שכתבה את היסטוריה, ובעיני עצמה נחשבה היא עצמה כעם ישראל כולו (ממש כשם שבעיני הפילוסוף היווני אריסטו, רק המעמדות החופשיים נחשבו כ"העם היווני", ואילו העבדים נחשבו כמשהו נחות יותר); על עצמם כתבו הם, לא על עם ישראל כולו, שאליו התייחסו בבז מסוים, באשר היה "דלת עם-הארץ" – ותו לא.

עד כמה חלקיות היו ההגלויות הזכורות לנו אפשר ללמוד מהשוואה מספרית בין כלל עם ישראל באותה תקופה לבין השכבה השלטת שהוגלתה. אוכלוסיית הארץ באותה עת נאמדת במספר של מאות אלפים ואולי אף למעלה ממיליון איש. לעומת זאת, ההגלויות כולן מנו כמה עשרות אלפי אנשים בלבד. מנהיגות ממלכת ישראל שהוגלתה לאשור עם כיבוש העיר שומרון, נאמדת בכ-27,000 איש; בכול שלושת ההגלויות של ממלכת יהודה לבבל גורשו כ-10,000 איש. מספרים אלה מהווים אחוז קטן מכלל עם ישראל באותה תקופה, ומצביעים על הטעות שיש לנו ביחס להיקפן של ההגלויות הללו.

ראש בלא גוף

בהגלויות השונות לא הוגלה אפוא עם ישראל כולו, אלא רק ראשו – השלטון המדיני, הרוחני והכלכלי. מנהיגות זו הייתה גרעינו של עם-הספר היהודי שהתגבש בגלות, מעין ראש-בלא-גוף, ששכפל את עצמו במהלך הדורות, כשהוא משביח עצמו מדור לדור.

לעומת זאת בארץ ישראל נשאר רק גופו של העם ("דלת עם הארץ"), מעין גוף-בלא-ראש, שלא זו בלבד שנבצר ממנו להוציא מתוכו אנשי רוח גדולים, אלא אף שבלחץ הפורענויות השונות, שפקדו את הארץ, הלך ונכחד עם השנים.

בפרספקטיבה זו אפשר אף להסביר את ההבדל שנוצר בין שני חלקיו של עם ישראל ההיסטורי. החלק שגלה, בהיותו מורכב מהאליטות השונות, הפך להיות עם-הספר. לעומת זאת, החלק שנותר בארץ, בהיותו מורכב מהשכבות הנמוכות בלבד, נשאר עם-הארץ ("הפלחים"). רק עם-הספר יכול להמשיך ולדבוק בזהותו הלאומית-דתית ההיסטורית, באשר הספר הוא כלי הזהות הראשון במעלה, כפי שניתן ללמוד גם מההיסטוריה של עמים אחרים. כך, למשל, התנועות הלאומיות באירופה החלו להתפתח רק משהפכו מ"עמי הארץ" ל"עמי הספר", עם המצאת הספר המודפס. הספר, במובנו הרחב, יוצר את אותו שדה תקשורת, המאפשר לבני אדם לדמיין להם קהילייה מופשטת, שאינה קהיליית פנים-אל-פנים. יהודים בכל העולם יכולים היו, לאורך כל תקופת הגלות, לדמיין עצמם כחלק מעם אחד, חרף הריחוק הגיאוגרפי, באמצעות ספרי הקודש המשותפים שלהם, שנכתבו ונקראו בשפה העברית. עם הספר היהודי, ששורשיו במנהיגות הקדומה של עם ישראל, הצליח אפוא לשמור על זהותו הלאומית, ואף לפתחה, בשל היותו עם ספר, וזאת חרף העדר ארץ לרגליו. לעומת זאת, עם הארץ ("הפלחים") שכח את זהותו הלאומית-דתית, דווקא משום שלא היה עם של ספר, אלא של ארץ בלבד.

ניתוק היסטורי זה, שבין הראש לגוף, מסביר גם את היווצרות אותה פירמידה חברתית-כלכלית הפוכה של עם הספר היהודי, שאותה ניסו אבות הציונות לשנות. בארץ ישראל עצמה המשיך עם הארץ לעסוק בחקלאות ("הפלחים"), ואילו בתפוצות השונות החל עם הספר לעסוק במסחר ובמקצועות חופשיים אחרים.

היישוב הארץ ישראלי היה כפרי ביסודו, ואילו יהודי התפוצות חיו בערים בלבד. גם היישוב היהודי בארץ ישראל היה עירוני (ירושלים, חברון, צפת וטבריה), שעה שיתר התושבים חיו בעיקר בכפרים.

אפשר להצביע אפוא על קשר הדוק בין המבנה החברתי-כלכלי השונה של שתי הקבוצות הללו לבין אורח-החיים השונה שלהן. הכפר מספק את צרכי החיים הבסיסיים. לעומת זאת, העיר יוצרת את התרבות הגבוהה, שהספר עומד במרכזו. עם הספר היהודי לא יכול היה להתפתח אלא בתוך חברה עירונית, שאפשרה לו לקיים חיים רוחניים. לעומת זאת, נדון עם הארץ לחיים של ניוון, המאפיינים את חיי הכפר.

עם הספר היהודי הצליח לאורך כל תקופת הגלות להוציא מתוכו אנשי רוח ומדע בולטים, מאחר שמוצאו היה מראשה של הפירמידה החברתית, עם של עיר ותרבות, ראש-ללא-גוף, שהלך והשביח עם השנים. במשך כל ימי הביניים הסתגר הוא בתוך עצמו, ותוך כדי כך יצר ערכי רוח ייחודיים בתחומי ההלכה והספרות היהודית. לאחר מכן, עם יציאתו מחומות הגטו והשתלבותו בחברה האזרחית הכללית, תרם הוא יותר מכל עם אחר להתפתחותה של התרבות המודרנית, בהוציאו מתוכו לא רק את הגדולים שבפילוסופים, באנשי המדע ובסופרים – אלא אף אנשי עסקים מבריקים ומנהיגים חברתיים ופוליטיים דגולים.

לימוד תורה כנגד הכול

עם הספר היהודי הוא בעיקרו תוצר של השבר החברתי והמעמדי שחל בעם ישראל עם חורבן הבית השני. עד אז היה עם ישראל דומה לשאר עמי האזור, שהתאפיינו על ידי פירמידה חברתית חקלאית, שעיקרה עובדי אדמה כפריים ורק מקצתה אליטות פוליטיות ודתיות עירוניות. במרכז חייו של עם ישראל בתקופות

הבית הראשון והבית השני עמד בית המקדש, שאליו עלו לרגל בעיקר בחגים, שהיו חגים חקלאיים. בבית המקדש הועלו קורבנות, שהיו תוצרת חקלאית מסוגים שונים. תוצרת חקלאית זו לא שימשה רק לצורכי פולחן, אלא גם כמקור מזון של הכוהנים, שהיו מופקדים על הפולחן. הפולחן בבית המקדש בירושלים היה שונה אומנם מהפולחן שרווח בקרב שאר עמי האזור בעת העתיקה, באשר במרכזו עמדה תפישת אלוהות חדשה – אך דפוסי הפולחן עצמם היו דומים מאוד. דפוסים אלה נגזרו מאופייה של חברה חקלאית, שבה היה עם הארץ (הפלחים) רוב – ואילו האליטות היוו מיעוט זעיר. האליטות נהנו לא רק ממעמד חברתי גבוה, אלא היו גם יודעות ספר, היינו, יודעות קרוא וכתוב. לעומת זאת, עם הארץ היה בור (אנאלפבית) לחלוטין. (המילה "בור" נגזרת מהשורש "בר", היינו "פרא". מכאן גם זיהוי "עם הארץ" עם "עם בור", כפי שהשתרש בביטוי "בור ועם הארץ").

משחרב בית המקדש חל פילוג בעם ישראל ההיסטורי, כשהמעמדות הגבוהים והנמוכים נפרדו זה מזה לחלוטין. מתוך פילוג זה נוצר עם הספר היהודי, שבמרכזו תפילה שבכתב ולימוד התורה, שנחשבו כעבודת קודש – להבדיל מעבודת האדמה שנחשבה כבזויה ונחותה. אף שימי התפילה כימי האנושות, הרי שרק עם חורבן בית המקדש התחוללה תמורה הרת משמעות במהות התפילה, עם המעבר מפולחן הבאת הקורבנות שתפילה לא-ממוסדת בצידה – לתפילת קבע בציבור לפי נוסח קבוע שבכתב. תהליך זה, שראשיתו כבר בימי בית שני, ככול הנראה בגלות בבל, שבה נוצר עם הספר היהודי, הגיע לכדי מיסוד לאחר חורבן הבית השני – בשעה שהמרכז הפולחני חרב והיה צורך במוסדות חדשים, חילופיים, המזוהים מעתה ואילך עם יבנה וחכמיה.

תפילת קבע בציבור, שאינה צמודה למעשה פולחני, שונה לא רק מתפילה הצמודה למעשה פולחני, אלא גם לתפילה מתפרצת,

ספונטאנית ואקראית – המותנית במצבו הנפשי של אדם או בגורלו והמשמשת לנתינת מוצא או פורקן לרגשות האדם (בקשה או תודה, צער או שמחה) ואין היא מותנית בהזדמנויות של שמחה או דיכאון, המביאות על-פי-רוב לתפילה. בשעה שאדם נקלע למצוקה או צרה, למצב שנדמה כי אין מוצא ממנו, הריהו פונה בבקשת עזרה לכוחות עליונים שבהם הוא בוטח. מאידך, גם בשעה של אושר, כשתקוותיו מתגשמות מעל למצופה, הוא מרגיש את הצורך לפנות לכוחות אלה כדי להודות להם ולשבחם. מסתבר, שבכול התקופות ובכל החברות הידועות לנו – על גוניהן וסוגי סוגיהן – קיים היה מוסד התפילה. ואף שישנם, כמובן, הבדלים בולטים בצורותיה של התפילה ובאופני ההיגוי, בתכניה ובהזדמנויות אמירתה – הרי בתפישת מהותה של התפילה ותכליתה יש דמיון מפליא. תפילה מתפרצת מעין זו, אינה ערוכה לפי נוסח קבוע שקודש עם הזמן, אלא תפילה ספונטאנית, המתפרצת מן הלב ברגע של משבר או אושר.

לעומת זאת, תפילת קבע בציבור (הדרישה למניין), המתאפיינת על ידי נוסחים קבועים, היא דבר שונה לחלוטין. זו אינה קשורה עוד בהרגשות מזדמנות של ייאוש או הצלחה, אלא עם מועדים קבועים וכללי ביצוע קפדניים. אף שאפשר למצוא תפילת קבע בציבור גם בחברות אליליות, הרי שלכלל מוסד מגובש הפכה רק בקרב עם הספר היהודי, לאחר חורבן בית המקדש – שהורישו לנצרות ולאסלאם מאוחר יותר. בקרב כול אחת מהחברות האורייניות הראשונות – היינו, אותן חברות שידעו קרוא-וכתוב – התקיימו נוסחים קבועים של תפילה שבכתב, ששרידי מועטים מהן אף הגיעו לידינו. המצרים הקדמונים, השומרים, האשורים והבבלים, החיתים ובני אוגרית – כול אלה הכירו תפילות מנוסחות נוסח קבוע, שהיו חלק מטכסים פולחניים מורכבים, שעניינם הקרבת הקרבנות. טכסים אלו התקיימו במועדים קבועים (על פי עונות השנה בדרך-כלל) והיה להם גם מקום

קבוע: אזור המקדש או הבמה, ליד המזבח. תפילות קבע אלו ליוו תמיד את המעשה הפולחני, הוא הקורבן (אדם, בעל חיים או תשורה אחרת) – בבחינת טפל לעיקר. הציבור הרחב לא השתתף בדרך כלל בטכסים אלה, ואם עשה זאת – היה תפקידו פאסיבי לחלוטין. חלק ניכר מאותן תפילות שהגיעו לידינו, מתאפיין גם באלמנט כישופי – כשהמתפלל מבקש מן האלים שיחוונו אותו בכוחות עליונים, שיאפשרו לו לבצע מעשים על טבעיים; והאקט של התפילה, כשלעצמו, היינו: מילותיה ואופן אמירתה הם המאפשרים לו זאת, לא פחות מן האלים שאליהם הוא מתפלל. ולא רק קבע של זמן, מקום ותכנים היה לטכסים אלו – אלא גם קבע של חלוקת תפקידים ומינוי בעלי-תפקידים שהוכשרו לכך מראש, כשהם בלבד ידעו את אמירת התפילות בנוסח הנכון ובדרך שתביא לתוצאות המבוקשות. "כוהנים" אלו חונכו מנערוthem למלא תפקידיהם הריטואליים ולא אחת היו התפילות בבחינת סוד הידוע ליודעי-חן בלבד.

מבחינות רבות אין התפילה המקראית אלא ממשיכתה של התפילה מן המזרח הקדום האלילי-פגאני. האלמנט המאגי אומנם נדחק וניטשטש על-ידי התפיסה המונותיאיסטית, המאפיינת את היהדות המקראית, כמו גם על-ידי התחדדות ההבחנה בין אל ואדם, שאינה מאפשרת תפיסות מאגיות. עם זה נשארה התפילה במקרא טפלה לקורבן; מכול מקום צמודה היא אליו בקשר הדוק ביותר. היא נאמרה במקום קדוש, ליד מזבח (בראשית י"ב/8, למשל) או במקום אחר שנועד לכך (משכן, בית-מקדש) והיו לה ניסוחים מוגדרים ומקובלים. מסופר אומנם במקרא גם על תפילות ספונטאניות, כגון תפילת אברהם על אבימלך, שממלכתו הוכתה במגפה (בראשית כ/17); תפילת משה על אהרן לאחר חטא העגל (דברים ט/20); תפילת חנה, אמו של שמואל, אשרה עקרה המתחננת ללדת בן (שמואל א, פרק א); או תפילת חזקיהו, המבקש להאריך

את חייו (ישעיה ל"ח/2) – אך מרבית התפילות שבמקרא מצטיינות בניסוח קבוע, כפי נוסחן בספר תהילים.

מן המקרא של ימי בית ראשון, מצטייר לנו פולחן של קבע סביב המקדש (וקודם לו, המשכן) שבוצע בדרך כלל על-ידי מי שהוכשר לכך (כוהנים ולויים) בקבע של זמן (כגון קורבנות התמיד של שחר ובין-ערביים) ונוסח (כדוגמת מזמורי תהילים שונים). מבחינה זו יש בתפילה המקראית משום המשך לתפילה בחברות הפגאניות במזרח התיכון הקדום. ליד פולחן הקבע, היו גם תופעות של תפילות ספונטאניות-אישיות, אלא שהן לא הגיעו מעולם לכדי מיסוד.

תמורה חשובה חלה בתפילה היהודית עם המעבר אל ימי בית שני, כשהחל מתמסד מוסד תפילת-קבע בציבור, על שני מרכיביו: תפילת קבע מחד גיסא – ותפילת ציבור מאידך גיסא. אופן זה של תפילה, שעם הספר היהודי הוריש גם לנצרות ולאסלאם – לא נוצר בבת אחת, אלא שאין בידינו נתונים מספיקים לתיאור מדויק של היווצרותו. החידוש המהפכני שבתפילה שכזו, הנראה לאדם בן-ימינו טבעי ומובן מאליו, מקבל משנה תוקף אם נשווה אותה אל התפילה המקראית במספר היבטים: היא שונה מתפילת הכוהנים והלויים במקדש, בכך שלא היה לה כבר קבע של מקום ואפשר לומר אותה בכל אשר ירצה האדם; שוב לא הייתה נחלתם של לויים וכוהנים בלבד, אלא הציבור כולו, על כל שכבותיו, היה נוטל בה חלק. כל אדם רשאי מעתה לשמש כשליח הציבור ואף זה שאינו ממלא את תפקיד החזן נוטל חלק פעיל בתפילה, באמצעות עניית "אמן", למשל. לא פחות חשובה העובדה, שאין התפילה טפלה מעתה לשום מעשה פולחני אחר. חל ניתוק בין התפילות להבאת קורבנות, כפי דברי חז"ל: **"ולעבדו בכל לבבכם" – וכי יש עבודה בלב? ואיזו זו תפילה!**" (ירושלמי ברכות ד' א'). המושג **"עבודת האל"** שמשמעו הראשון חל על מלאכת הקורבן, מתייחד מעתה לתפילה עצמה,

כפי הפסוק: **"כל הנפנה ונוטל ידיו ומניח תפילין וקורא קריאת שמע ומתפלל – מעלה עליו הכתוב כאילו בנה מזבח והקריב עליו קרבן"** (ברכות ט"ו, ע"א).

תפילת הקבע בציבור שונה מן התפילה הספונטאנית, גם בכך שאין היא מותנית במצבו הנפשי של אדם או בגורלו. אין היא מצומצמת רק לנתינת מוצא או פורקן לרגשות האדם (בקשה או תודה, צער או שמחה) ואין היא מותנית בהזדמנויות של שמחה או דיכאון, הגורמות בדרך כלל לתפילה. תפילת הקבע בציבור תפילה קבועה, מחייבת, ויש בה קבע של צורה ושל זמן. תפילת-הקבע יש לה מטרה חינוכית-דתית מובהקת והיא: להוציא את האדם משגרת חייו וכיוון לבו לאביו שבשמים. חיי היום-יום עולים במעלתם בהיותם רצופים בהזדמנויות לתפילה או לברכות, ורוח של קדושה שורה על היהודי ביום ובלילה. זריחת החמה או שקיעתה, אכילת מזון או כניסת החג – מכל הזדמנות כזו מתחייבת ברכה או תפילה והאדם מצוי תמיד בספירה שבין חול לקודש.

התמורה שאנו מדברים בה מתבטאת אפוא ב-4 מאפיינים מצטברים: (א) ניתוק התפילה מפולחן הבאת הקורבנות ועמידתה בפני עצמה; (ב) נטילת מלאכת הלויים ומסירתה לידי כל אדם ואדם; (ג) ניתוק התפילה מן המקום הקדוש והיתר אמירתה גם בכל מקום אחר; (ד) החדרת אווירה מתמדת של קדושה לחיי הפרט בכל עת ובכל מקום.

אף שאין בידינו נתונים חד-משמעיים וברורים על תהליך התהוותה של תמורה זו, מקובל להניח, כי בגלות בבל, כשנותק עם הספר היהודי לראשונה מבית המקדש, הבזיק הרעיון הנועז על השכינה השורה בכל אתר ואתר ללא קשר לבית-המקדש. בלשון אחרת, ציורית מעט: בית המקדש הגדול והמרכזי התנפץ כביכול לרסיסים, וכל "רסיס" שכזה מיוצג בבית כנסת, שבו מתפללים אנשים במספר מצומצם וקוראים בכתבי הקודש. אף

שאין בידינו די ראיות לאמת תיאוריה זו, הרי שללא ספק בראשית ימי הבית השני, לאחר שחזר עם הספר היהודי מגלות בבל, כבר התקיימה תפילת הקבע בציבור ליד עבודת בית-המקדש. בידינו עדויות אחדות על כך, למשל, מסופר על תפילת ציבור בבית-המקדש בזמן תעניות (משנה תענית ב, ה); על תפילת העם ליד בית-המקדש בזמן הקרבת הקטורת (הברית החדשה, לוקאס, א' 10); על תפילתה של אשה, במקום בו היא מצויה, בשעה ש"הקריבו בירושלים בבית האלהים את קטורת הערב ההוא" (יהודית ט' 1) ועוד. דוגמה בולטת לכך הוא מוסד המעמדות. הקורבן בבית-המקדש נתפס כקורבן העם כולו, ומן הראוי היה שנציגי העם, לכל הפחות, יעמדו על גביו, היינו, יהיו נוכחים במקום. אי לכך חולק העם ל-24 חלקים, הקרויים "משמרות" – כשכל משמר ומשמר, בתורו, שלח לירושלים נציגים, שקיימו שם 4 תפילות יומיות כנגד עבודת המקדש. גם שאר אנשי המשמר, שלא עלו לירושלים, ביצעו את חלקם, כמסופר במשנה (תענית ד, ב):

אלו הן המעמדות? לפי שנאמר "צו את בני ישראל, ואמרת אליהם: את קרבני לחמי... תשמרו להקריב לי" (במדבר כ"ח 2), וכי היאך קרבנו של אדם קרב והוא אינו עומד על גביו? התקינו נביאים ראשונים עשרים וארבע משמרות; על כל משמר ומשמר היה מעמד בירושלים... וישראל שבאותו משמר מתכנבין לעריהן וקוראין במעשה בראשית.

באמצעות המעמדות הועברה אפוא התפילה לכל אתר ואתר וקוימה על-ידי הציבור באופן סדיר (בשלב ראשון, על ידי אנשי המעמד בלבד). במאות השנים שעברו בין נחמיה לבין תקופת המשנה והתלמוד הלכה התפילה הציבורית וקנתה לה מקום מכובד ליד פולחן בית-המקדש. אותן מאות שנים שכונו על-ידי היסטוריונים כ"שנים האפלות", מאחר שכמעט שאין אנו יודעים דבר על אירועיהן – דווקא בהן התגבשו יסודות היהדות, שבאו

אחר כך לביטוי ראשוני בתקופת התנאים (מבחינה זו דומה תקופת הבית השני בהיסטוריה היהודית לתקופה המכונה **"ימי הביניים החשוכים"** בהיסטוריה האירופית, שאף היא נחשבה ל"אפלה" מאחר שלא ידוע לנו עליה הרבה – אף שבמהלכה התגבשה למעשה התרבות המערבית). בתקופה זו, התפתחו רוב תפילות-הקבע המוכרות לנו: תפילת העמידה, הברכות שלפני קריאת שמע ולאחריה, ברכת המזון ועוד. אף שהמקורות שבידינו דלים מאוד וניתנים לפירושים שונים, ולכן לא ניתן לשחזר היסטוריה זו באופן רציף ובהיר – דבר אחד נעלה מכל ספק: חורבן הבית השני בידי הרומאים לא היה בו כדי להכות מכה ניצחת את הפולחן היהודי. יסודותיה של תפילת הקבע בציבור, שנתחזקו במקביל לעבודת המקדש, היו איתנים דיים לשאת את כל כובד הפולחן על כתפיהם בלבד. אומנם מקובל במסורת היהודית לומר כי **"מיום שחרב בית המקדש ננעלו שערי תפילה"** (ברכות לב, ע"ב) – אך לעומת זאת נאמר כי **"שערי תפילה אינם ננעלים לעולם"** (דברים-רבה ב, ז), כשלאור דעה זו המשיכו ראשי העם ומוריו לפתח ולבסס את תפילת הקבע שבציבור. עם חורבן הבית השני נשארה התפילה הדרך היחידה לעבודת אלוהים ולכן נדרש היה לקבוע לה מסגרות ולעצבה על פי כללים וחוקים של צורה ותוכן.

עם התפתחות מוסד תפילת הקבע בציבור, שהייתה תפילה שבכתב, התעורר הצורך ללמד את הציבור כולו קרוא-וכתוב. צורך זה הלך וגבר עם הפיכת קריאת המקרא לחלק בלתי נפרד מעבודת הקודש, בעיקר בשבתות, חגים ומועדים. יודגש, כי ידיעת קרוא-וכתוב (אוריינות) אינה מתייחסת רק למיומנות הטכנית של הקריאה והכתיבה, אלא גם ליכולת להשתמש במיומנויות אלו לצורך העברה וקליטה של מסרים מורכבים, כלומר, רכישת מיומנות של הבנת הנקרא והבעה בכתב.

עם ישראל שלאחר חורבן הבית השני, היה שונה מעם ישראל שקדם לו, גם מבחינה נוספת – הניגוד שבין אדמה לספר. עם ישראל עד אז היה עם רגיל, שהגדיר את זהותו באמצעות הקשר לאדמתו, כשהממד הדתי נספח לו. לעומת זאת, לאחר החורבן החלה מתגבשת בהדרגה זהות ישראלית חדשה, כשלא רק המוקד הדתי-פוליטי נחרב, אלא גם הקשר הטריטוריאלי נותק בהדרגה (כאמור, בניגוד לתפישה המסורתית, הגלות לא הייתה אקט חד פעמי, שחוללו הרומאים במאה ה-1, אלא נוצרה בהדרגה, במיוחד לאחר הכיבוש הערבי-מוסלמי במאה ה-7). מעתה החלה מתגבשת הזהות המְשנאית כזהות התקנית היחידה – שמחוללה היה **רִבֵּן יוֹחֲנָן בֶּן זִכְאִי**, שהבין, שכדי להציל את הזהות הישראלית, יש לחולל בה תמורה. את בית המקדש תפסו בית הכנסת ("**מקדש מעט**") ובית המדרש. בהעדר מלך וכוהן, חל פִּיחוֹת ניכר במימד הטריטוריאלי-לאומי של הזהות הישראלית, וזו החלה מצטמצמת לרשות היחיד והקהילה הדתית. במוקד תרבות זו עומד הרב והעיקרון של "**עשה לך רב**". הזהות הישראלית איבדה לא רק העוגן הטריטוריאלי שלה, אלא גם את הלשון המשותפת, והחלה לובשת צורה עדתית מובהקת: כול עדה ועדה לפי לשונה ומנהגיה, בתוך הקודקס המשפטי-דתִי המשותף, שהחל להיווצר בתקופת המשנה.

הזהות הישראלית, שחסרה בימי הביניים ריכוזיות טריטוריאלי, פוליטית ודתית – הגביהה בתקופה זו את החומות ההלכתיות, כדי להגן על עצמה בפני הניסיונות המיסיונריים של דתות הייחוד, שיצאו מחלציה. תילי תילים של הלכות, במיוחד בתחומי הכשרות והמעמד האישי, נועדו למניעת קשרי חיתון והתבוללות בסביבה הנוכרית, שנתפשה לא רק כשונה אלא גם נחותה. בעוד שעמים אחרים נתפשו כ"**משפחות האדמה**", תפש עצמו העם היהודי כמי שמוגדר על ידי תורתו (ספרו), כפי דברי **רבי סעדיה**

גאון, כי "אומתנו אינה אומה, אלא בתורתה" – ולכן נחשב לימוד תורה כמצווה ראשונה במעלה, כפי שנאמר בתהילים (א' 3-1):

אֲשֶׁרִי הָאִישׁ, אֲשֶׁר לֹא הֵלֵךְ בְּעֵצַת רָשָׁעִים,
וּבְדֶרֶךְ חֲטָאִים לֹא עָמַד, וּבְמוֹשֵׁב לָצִים לֹא יָשָׁב –
כִּי אִם בְּתוֹרַת יְהוָה חָפְצוֹ, וּבְתוֹרָתוֹ יִהְיֶה יוֹמָם וְלַיְלָה.
וְהָיָה כָּעֵץ שֶׁתּוֹלַע עַל פְּלִגֵּי-מַיִם, אֲשֶׁר פְּרִיּוֹ יִתֵּן בְּעֵתוֹ,
וְעֵלְהוּ לֹא-יָבוֹל – וְכָל אֲשֶׁר יַעֲשֶׂה, יִצְלִיחַ.

לימוד התורה נחשב ביהדות כמצווה מרכזית, השקולה כנגד כול שאר המצוות: "אלו דברים שאדם אוכל פירותיהם בעולם הזה והקרן קיימת לו לעולם הבא: כיבוד אב ואם וגמילות חסדים...ותלמוד תורה כנגד כולם" (תלמוד הבבלי, מסכת שבת קכ"ז ע"א). לפי הרמב"ם, מאחר שלימוד התורה הוא מצווה השקולה כנגד כול יתר המצוות, הרי שיש לחייב בה כול איש מישראל (משנה תורה, הלכות תלמוד תורה, א' 1):

כל איש מישראל חייב בתלמוד תורה: בין עני בין עשיר, בין שלם בגופו בין בעל ייסורין, בין בחור בין שהיה זקן גדול שתשש כוחו, אפילו עני המחזר על הפתחים, ואפילו בעל אישה ובנים חייב לקבוע לו זמן לתלמוד תורה ביום ובלילה, שנאמר "והגית בו יומם ולילה" (יהושע א, ח).

כתוצאה מתפישת לימוד התורה כבעלת חשיבות עליונה, החל להתפתח מוסד חדש, שיועד לעסוק בלימוד התורה ובפרשנותה ואשר כונה "בית המדרש" (מאחר שעסק בדרש על התורה) או "בית הספר" (מאחר שהספר עמד במרכזו). כדי להפוך את ידיעת קרוא-וכתוב כבר מגיל צעיר, הוקמו בימי בית שני בתי ספר שהעניקו חינוך עיוני בחינם – חינוך שהיה בבחינת חובה לכול (או לפחות לכול הבנים), שלא בתמיכת המדינה, אלא בתמיכת הקהילות היהודיות עצמן (מבחינה זו, ניתן לראות בחינוך חובה זה, שאז היה חסר כול תקדים, מוסד שהטרים את "חינוך חובה"

המודרני, הפעם בחסות המדינה). במאה ה-1 לסה"נ כבר תוקנה תקנה המחייבת את כול האבות היהודיים לשלוח את בניהם מגיל 6 או 7 לבתי ספר, כדי שילמדו קרוא וכתוב – במטרה שיוכלו ללמוד את נוסח התפילה שבכתב, כמו גם את התורה שבכתב והתורה שבעל פה. **במסכת אבות** נאמר (פרק ה'): **"הוא הִזָּה אוֹמֵר, בֶּן חֲמֵשׁ שָׁנִים לְמִקְרָא, בֶּן עֶשֶׂר לְמִשְׁנָה, בֶּן שְׁלֹשׁ עֶשְׂרֵה לְמִצְוֹת, בֶּן חֲמֵשׁ עֶשְׂרֵה לְתַלְמוּד"**. **יהושע בן גמלא**, הוא שנחשב למייסד בתי הספר בתקופת חז"ל, שעליו נאמר כי (בבלי, בבא בתרא, כ"א ע"ב):

אמר רב יהודה אמר רב: ברם זכור אותו האיש לטוב ויהושע בן גמלא שמו, שאלמלא הוא נשתכחה תורה מישראל, שבתחילה מי שיש לו אב מלמדו תורה, מי שאין לו אב לא היה למד תורה...עד שבא יהושע בן גמלא ותיקן שיהיו מושיבין מלמדי תינוקות בכל מדינה ומדינה ובכל עיר ועיר ומכניסין אותן כבן שש כבן שבע.

לימוד התורה הפך אפוא לנורמה דתית ראשונה במעלה, שזוהתה עם אדיקות דתית. מכאן ההפלגה בשבחם של תלמידים חכמים, שעל החברה כולה להירתם לפרנסם. בתי הספר בתי המדרש הפכו לסימן ההיכר של החברה היהודית מאז יבנה וחכמיה – והם שהבדילו בין עם הספר היהודי לשאר העמים. בעוד שבשאר העמים הייתה ידיעת הספר נחלת האליטות בלבד, הרי שבעם הספר היהודי הייתה היא תמיד נחלת הכול (לפחות כול הבנים).

ידיעת קרוא וכתוב זו בקרב עם הספר היהודי הקנתה לבניו יתרון כלכלי יחסי בכול אותם מקצועות שבהם נדרשה מיומנות זו – במסחר, בבנקאות (הלוואה בריבית), בעריכת דין וברפואה וכד'. יתרון כלכלי יחסי זה מסביר את היווצרות הפזורה היהודית במרחב הים תיכוני (ומאוחר יותר גם באירופה) – יותר מהגליות כפויות. נכון אומנם שההגליות בעת העתיקה היוו גורם בהיווצרות הפזורה היהודית – אך אין בהן כדי להסביר את התמדת קיומה של פזורה זו לאורך דורות. את התמדת הפזורה

היהודית לאורך מאות שנים, חרף הרדיפות שסבלו בניה, ניתן להסביר רק לאור הביקוש ההולך וגדל למקצועות "היהודיים" (מסחר ובנקאות) בארצות הניכר, עם התפתחות כלכלתן, והפיכתן מכלכלות חקלאיות מסורתיות לחברות מסחריות.

אם עד חורבן הבית השני היוו הקהילות היהודיות בניכר מיעוט קטן יחסית ביחס לאוכלוסיה הארץ ישראלית, הרי שלאחר החורבן הפכו הן לרוב מוחלט. הפיכת הפזורה היהודית לרוב מוחלט נבעה משתי סיבות: (1) הצטמצמות אוכלוסיית הארץ עקב החורבן שהמיט עליה הכיבוש המוסלמי-ערבי החל מהמאה ה-7; (2) הגידול באוכלוסיית הפזורה היהודית מחוץ לארץ ישראל, עקב ההזדמנויות שנפתחו בפניה בזירות ההיסטוריות החדשות – תחילה במסופוטמיה ובצפון אפריקה, לאחר מכן באירופה הלטינית, אחר-כך באירופה הגרמנית-סלאבית, ולבסוף גם ב"עולם החדש". כול זירה היסטורית שנפתחה, משכה אליה את היהודים כמגנט, באשר למיומנויות הכלכליות שלהם היה ביקוש עצום לצורך התפתחותה. היות היהודים עם הספר הקנתה להם שליטה בעיקר במסחר, שהוא המפתח להתפתחות הכלכלה בכללותה.

היות העם היהודי עם הספר, מסביר גם את זעירותו ביחס לעמים המוסלמיים והנוצריים, שהתפתחו באופן נורמלי, היינו, כחברות חקלאיות מסורתיות. עם הספר היהודי לא יכול היה להתפתח אלא כמיעוט בקרב רוב חקלאי, בשל התפקיד הכלכלי שמילא. תחושת הבחירה, שמקורה במקרא בבחינת "בחרתנו מכול העמים", קיבלה לאחר חורבן בית המקדש משמעות נוספת, עם התהוות עם הספר היהודי – שמעתה ואילך היה עם ייחודי באמת, לא רק באמונתו אלא גם באומנותו: עיסוק במסחר בינלאומי, בבנקאות בינלאומית וכד', מקצועות שהצריכו מיומנות גבוהה של ידיעת קרוא-וכתוב. החיבור בין דת, המבוססת על ידיעת קרוא-וכתוב, לבין עיסוקים מקצועיים המבוססים על אותה תכונה בדיוק – הוא שהפך את עם הספר היהודי לא רק

מיוחד כול-כך, אלא גם מוצלח כול-כך. סירוב היהודים להמיר את דתם לאורך כול הדורות, חרף רדיפות, חרמות ופורענויות (למעט אם אונסו לכך בכוח כבמקרה של יהודי ספרד ופורטוגל, למשל), נגזר לא רק מהכרת יתרונה של היהדות כדת ביחס לנצרות ולאסלאם – אלא גם משום שהיה קשור בהמרת זהות מקצועית-כלכלית שנתפשה כמתקדמת יותר בהשוואה לעיסוקים האחרים, שנתפשו כנחותים יותר.

היהודים הפכו סוחרים לאו דווקא מפני שנמנע מהם לעסוק בעבודת אדמה, אלא בשל יתרונם הכלכלי היחסי. בכול צורת מסחר מעבר לצורתו הראשונית ("ברטר"), נדרשת מיומנות של ידיעת קרוא-וכתוב. הסולידאריות בין הקהילות היהודיות ברחבי העולם, כמו גם העיסוק האינטנסיבי במשפט המסחרי (דיני חוזים, דיני שטרות וכד') במסגרת התלמוד – הפכו אותם למעין רשת מסחרית גלובלית, בעידן שבו הכלכלה הייתה פיאודלית בעיקרה. צמיחת הערים, שבתחילה שימשו כמרכזים מסחריים בעיקר (לפני המהפכה התעשייתית, שהפכה אותן גם למרכזי חרושת) – יצרה כר נוח להתפשטות הפזורה היהודית, שהייתה ברובה עירונית. במקרים מסוימים, כגון בהתפשטות הגרמנית מזרחה, היו היהודים חיל החלוץ העירוני, בייסדם ערים חדשות ובפיתוחן של ערים קיימות. גורמים כלכליים, יותר מכול גורם אחר, הם שעמדו ביסוד התפתחותה של הפזורה היהודית מחורבן הבית השני ועד ימינו אנו. השפעת היהודים על התפתחות הכלכלה העולמית הגיעה לשיאה במאה ה-19, כפי שכותב **יעקב טלמון** בספרו "**בעידן האלימות**" (ע' 133):

תהיה אשר תהיה מידת ההפרזה בהבלטת האפקטיביות של היהודים במאות הקודמות, במאה ה-19 חלקם כביר – ובתחומים מסוימים אולי אף מכריע – בחיבור חלקי העולם וקישורם לשוק אחד באמצעות כלכלת-המצרכים המופשטת, האנונימית והאוניברסאלית: הבנקים היהודיים

שבאמצעותם מועבר זרם הזהב; הרכבות המחברות מחוזות, ארצות, חלקי תבל, הנבנות בידי בעלי-ממון ויזמים יהודיים; סוכנויות-ידיעות ראשונות במעלה, העיתונות המודרנית שהיהודים הם חלוציה – כל אותם כלי-תקשורת שלא רק מפיצים ידיעות בכל העולם אלא אף מעצבים תודעה קולקטיבית ודעת-קהל עולמית, תחושת אחדות ושותפות; הניידות העצומה של היהודים, הגורמת להתרכזותם בבירות ובכרכים גדולים; הינתקותם מאורח-חיים מסורתי ושמרנות קרתנית, המגרה את הסקרנות הטבעית, חסרת-המנוחה, של היהודים, את הנטייה לחדשנות, את יצר ההרפתקה והסיכון. היהודים הם האוונגרדיסטים המובהקים בכל ניסוי וחידוש – רכבות, אופנה, פסיכואנליזה, פיסיקה גרעינית, תעשיית-בידור. העולם כולו – מולדתם. הם מבקשים לספק את צרכי בני-האדם באשר הם, בכל מקום שהוא, בזול, במהירות, בכמויות גדולות והולכות. מכאן חלקם העצום של היהודים בשיטות-יצור סטנדרטיות, בהקמת חנויות-שרשרת, בגירוי צריכה המונית ובדאגה לה. ושוב החוק של דו-ערכיות: היהודים תרמו תרומה עצומה לתהליך הדמוקרטיזציה של החברה המודרנית, אך בו בזמן היה להם חלק בוולגריזציה של התרבות בעידן ההמונים. בהיותם מרוכזים בעורקים הראשיים ובמרכזי-העצבים הרגישים ביותר, הם הגיעו לעוצמה רבה, אך בו בזמן גרמה התבלטותם שיהיו פגיעים ביותר.

עד המאה ה-19 עיקר תרומתם של היהודים הייתה בתחום הכלכלי, על ידי פיתוח המסחר, הבנקאות והערים. ואולם, מרגע שיצאו היהודים מהגטאות שבהן הסתגרו עד מאה זו, החלו הם תורמים תרומה משמעותית לא רק בתחום הכלכלי, אלא גם בתחומי התרבות הכללית ובייחוד בתחומי המדעים השונים. חרף

היותם מיעוט בטל בשישים בקרב האוכלוסייה שבקרבה ישבו, היה משקלם בסך ההון התרבותי שנוצר באירופה בין השנים 1812-1933 רב ביותר. **מרקס, פרויד ו-אינסטיין** הם רק המותגים הבולטים ביותר של הון תרבותי-מדעי זה. פרץ יצירתי זה הגיע לשיאו ב**רפובליקת וימאר** (1918-1933), שבה הוגשמה תחזיתו רבת ההשראה של **היינריך היינה** (יהודי שהתנצר), ולפיה התמזגות תרבות העם היהודי עם תרבות העם גרמני תיצור ירושלים חדשה בגרמניה, "שתהא מולדת הפילוסופיה, מחצבת הנבואה ומצודת הרוחניות הצרופה" (גריןפלד, נביאים בבלי כבוד, ע' 11). כנגד האופטימיות היתירה של היינה, הזהיר **ניקטשה**, ש"הקִיבה הגרמנית" עדיין חלשה מכדי שתוכל לעכל את העם היהודי, שאותו החשיב כ"גזע החזק ביותר, היציב ביותר, הטהור ביותר מכל הגזעים החיים כיום באירופה" (מעבר לטוב ולרוע, סעיף 251, ע' 170-172):

טרם פגשתי גרמני שיהא נוטה חיבה ליהודים; ותהא תקיפה כאשר היא דחיית הלהג האנטישמי האמיתי על ידי האנשים הזהירים והפוליטיים, הן גם זהירות זו ופוליטיקה זו אינן מכוונות נגד סוג הרגש ההוא בכלל, כי אם נגד ריצתו המסוכנת, בייחוד נגד ביטוי חסר-הטעם והמחפיר של רגש פרוץ זה – בנוגע לכך אסור שתהיינה אשליות כלשהן. כי רבים היהודים בגרמניה, די והותר, וכי הקיבה הגרמנית, הדם הגרמני, חייבים לעמול קשה (ועוד זמן רב נאלצים יהיו לעמול קשה) כדי "להסתדר" עם הכמות הזאת – כשם שעלה הדבר בידי האיטלקים, הצרפתים, האנגלים בכוח העיכול המשובח יותר. זוהי תביעתו ולשונו הברורה של האינסטינקט הכללי, שמן ההכרח להטות לו אוזן, מן ההכרח לפעול על פיו. "למנוע כניסתם של יהודים נוספים! ובמפורש: לסגור את השערים מצד מזרח (כולל אוסטריה)" – כה יצווה האינסטינקט של עם אשר אופיו רופף עדיין

וטרם חושל, ועל כן נוח לטשטוש ועל נקלה אף יכבה כליל מידי גזע חזק ממנו. והנה היהודים הם ללא ספק הגזע החזק ביותר, היציב ביותר, הטהור ביותר מכל הגזעים החיים כיום באירופה; הם יודעים איך לקיים ולהבקיע עצמם אף בתנאים הגרועים ביותר (ואף ביתר הצלחה מאשר תנאים טובים), וזאת בכוח מידות טובות מסוימות, שכיום רוצים כל כך להכתימן כמידות רעות...ברור לחלוטין הוא שהיהודים אילו רצו – או אם יאלצו לכך, כפי שרוצים כנראה האנטישמים – יכולים כבר עתה להגיע להשפעה מכרעת, או לשלטון על אירופה פשוטו כמשמעו; אך כמו כן ברור, שאין הם חותרים לכך ואין הם עורכים תוכניות כאלה. לעת עתה מבקשים ורוצים הם יותר, ולעתים אך בטרדנות-מה, להיספג באירופה, על ידי אירופה, להיבלע בתוכה, הם צמאים להיקבע במקום כלשהו בבטחה, בהיתר, בכבוד, ולשים קץ לחיי הנוודים, ליהודי הנצחי; ומן הראוי להקדיש תשומת-לב וסבר פנים יפות לנטייה וללחץ זה של היהודים (שהוא עצמו כבר מבטא אולי את החלשתו של האינסטינקט היהודי); ולשם כך אולי מן המועיל והפשוט ביותר הוא לגרש מן הארץ את הצרחנים האנטישמיים.

פרץ נדיר זה של כוחות יצירה בקרב עם הספר היהודי, שבתוך כ-100 שנה ניסה להשתלב בחברה הגרמנית ובתרבותה, שנחשבה נשגבת ואוניברסלית – בא לקיצו כאשר אותם **"צרחנים אנטישמיים"** תפסו את השלטון בגרמניה והולכיזה לאסון הגדול ביותר בתולדותיה, כשהיא גוררת עימה גם את עם הספר היהודי אלי קבר. אלמלא הסתיימה תקופה זו בהשמדת מרבית יהודי אירופה, אין ספק שתקופה זו הייתה נתפשת כ**"תור הזהב"** של ההיסטוריה היהודית והגרמנית כאחת. בפרק זמן זה הופיעו בגרמניה ובאוסטריה פילוסופים, מדענים, סופרים, משוררים

ומוזיקאים יהודיים (או ממוצא יהודי) – שחשבו וכתבו גרמנית והעלו את היצירה הגרמנית (והכלל אנושית) לפסגות שלא ידעה כמותם מעולם קודם לכן, אפילו לא בתקופת **"הסער והפרץ"**. אלמלא הסתיימה תקופה מופלאה זו בהשמדת יהודי אירופה, קרוב לודאי שההיסטוריונים היו מתארים תקופה זו כ**"תור הזהב השני של אירופה"**, שרק תקופת הרנסאנס יכולה להשתוות אליו.

ליהודי גרמניה ואוסטריה, שזה לא מכבר יצאו מהבידוד הרוחני והפיזי של חיי הגטו, הייתה זו תקופה של קשיים וכישלונות, אך גם של **"התלהבות יוקדת"** ו**"אפשרויות שאיש לא העלה בחלומ"**, כדברי אלברט איינשטיין (גרינפלד, נביאים בבלי כבוד, ע' 11). מהיותם בני עם הספר היהודי, חדורים היו מסורת של חיבת ספרים, שפתחה בפניהם הזדמנויות חדשות במאה ה-19. אבותיהם ואבות-אבותיהם הגו במשנה ובתלמוד – ואילו הם תרגמו מסורת רוחנית זו לפילוסופיה, מדע, מתמטיקה, ספרות, שירה ואף מוסיקה. כך, למשל, **קארל מרקס** (בן לעורך-דין ונכד לרבנים מצד שני הוריו) נאחז בלא-יודעין בשיטת חז"ל של **"אִיפְּכָא מְסִתְבָּרָא"** (ההפך הוא הנכון), כאשר **"הפך את הגל על ראשו"** וניסח את **"המטריאליזם הדיאלקטי"** שלו. הגם שבמדעים היו עדיין רוב משרות הפרופסורה סגורות בפניהם, נפתחו דלתות אחרות בפניהם. משעה שניתנה להם גישה ללמדנות הגרמנית, גילו הם הזדמנויות חדשות, שקודם לכן היו סגורות בפניהם. כך, למשל, הבוטניקאי **פרדיננד יוליוס כהן** (Ferdinand Julius Cohn) היה למייסד הבקטריוLOGיה; **פאול ארליך** (Paul Ehrlich) שעשה את ניסוייו במעבדתו הפרטית, המציא את הצורה המעשית הראשונה של הכימותרפיה (בגין מחקריו זכה בפרס נובל לרפואה ב-1908); **פרנץ בוועז** (Franz Boas), שתחילה למד פיזיקה, נעשה בהמשך דרכו **"אבא פרנץ"** לאנתרופולוגיה של התרבות וכד'.

חרף היותם שונים זה מזה בתחומי התעניינותם ובמבנה אישיותם, היה ליהודי גרמניה ואוסטריה מכנה משותף ("דמיון משפחתי" בלשונו של פרידריך גרינפלד), שעליו הצביע כבר גֵתָה, כשכתב כי "כול יהודי, ויהיה פחות ערך ככול שיהיה, עסוק בחתירה החלטית ומיידית לאיזו מטרה" (גריןפלד, שם, ע' 19). יותר מכול, התרשם גֵתָה מעוצמת מוסר העבודה הרוחנית של היהודים שאותם הכיר באופן אישי, כשבתכונה זו ראה סימן היכר לזיהוי היהודים. מוסר עבודה זה היה הפרי של מורשת החינוך היהודי לאורך דורות, שהדגיש את הלימוד כערך עליון. מרכס הוא אולי הדוגמא הטובה ביותר למוסר עבודה מעין זה. מרכס, שהיה כאמור נכד לרבנים מצד שני הוריו, "פיתח תכונות האופייניות לסוג מסוים של למדן, במיוחד ללמדן תלמודי: נטייה לצבור כמויות אדירות של חומרים מעוכלים למחצה ולתכנן יצירות אנציקלופדיות בהיקפן שמעולם לא הושלמו", כפי שכתב עליו פול ג'ונסון בספרו "אינטלקטואלים" (ע' 70). כול עבודתו הייתה טבועה בחותם הלמדנות התלמודית, שעיקרה פרשנות וביקורת על כתבים של אחרים בתחומו. מרכס היה לא רק פילוסוף חברתי-כלכלי רדיקלי – אלא גם משורר ועיתונאי בעל כושר כתיבה בלתי נלאה. אף שנודע בשל כתביו החברתיים-כלכליים ועבודתו העיתונאית – התברר לאחר מותו, כי בצד אלה כתב מרכס גם שירים רבים, שנשלחו לג'ני פון וסטפאלן, אהבת נעוריו, שאותה נשא לימים, ואשר רובם אבדו. מרכס עצמו הודה בגילוי לב, כי "אני מכונה שנגזר עליה לזלול ספרים" (שם, ע' 71).

שאיפה אנציקלופדית זו "לכתוב על הכול" (או לפחות על הכול בתחום מסוים), אפינה לא רק את מרכס, אלא גם הוגים יהודיים אחרים, שהמפורסמים שבהם הם פרויד ואינשטיין. כשם שלא היה כמעט נושא בתחום הפסיכולוגיה שפרויד לא חקר אותו (או לפחות כתב עליו) – כך גם אינשטיין ניסה ליצור תיאוריה פיזיקלית כוללת לגבי היקום כפי שהתגלה למדע בן זמנו, כשהוא

פורץ דרכים חדשות בהבנתו של יקום זה. יהודים אחרים, מפורסמים פחות, אף הם ניחנו בתכונות אלו, אף אם בעוצמה פחותה, כול אחד לפי שיעור קומתו.

רבים מבין יהודים אלה ניתקו עצמם מהיהדות, בין מרצון (כבמקרה של היינריך היינה) ובין בכפייה (כבמקרה של קארל מרקס, שהוטבל לנצרות בגיל 6, בעקבות אביו, שהתנצר עקב צו פרוסי משנת 1816, שחסם את הדרגות הבחירות במשפטים וברפואה בפני היהודים). אותם יהודים שבחרו להתנצר, לא עשו כן משיקולים דתיים (שמשקלם בתקופה זו הלך ופחת, מה שניטשה כינה "מות האלוהים") – אלא משיקולים של כדאיות כלכלית-חברתית. תעודת הטבילה הייתה "כרטיס הכניסה לתרבות האירופית", כפי שכינה זאת היינה. עם התנצרותם, נטשו יהודי גרמניה ואוסטריה את שמותיהם היהודיים, ואימצו להם שמות גרמניים, במטרה להשתלב בסביבתם החברתית. ואולם, אפילו אותם יהודים שלא התנצרו, דוגמת פרויד ואיינשטיין, קיבלו מהוריהם (או רכשו ביוזמתם) שמות גרמניים – מה שהקל עליהם להיחלץ מהבידוד החברתי שכפתה הזהות היהודית. ההצטרפות לעולם המודרני תבעה מחיר במטבע הזהות – אף שרבים המשיכו לשמור על זהותם היהודית, לפחות בגרסתה החילונית. כך, למשל, הפילוסוף לודוויג ויטגנשטיין (Ludwig Wittgenstein), אף שנולד למשפחה שהתנצרה טרם לידתו, ראה לו לחובה להסביר לקוראיו, כי "משפחת ויטגנשטיין... היא ממוצא יהודי. בניגוד למה שנאמר לעיתים קרובות, אין לה קרבה לנסיכים הקרואים באותו שם" (גריןפלד, נביאים בבלי כבוד, ע' 13).

תכונה נוספת, שאפיינה את אנשי הרוח היהודיים בגרמניה ובאוסטריה, היא היותם בדרך כלל בנים למשפחות יהודיות אמידות, שהצליחו בעסקים (אף שרבים מהם ירדו מנכסיהם בעקבות משברים כלכליים). כך, למשל, אביו של לודוויג ויטגנשטיין היה איש עסקים מצליח בעסקי ברזל ופלדה. אביו של

זיגמונד פרויד היה סוחר צמר מצליח, אף שבעקבות המשבר הכלכלי של שנת 1857 ירד מנכסיו, ולמרות זאת השקיע הוא ממון רב בחינוך בנו. אביו של איינשטיין היה בעל מפעל אלקטרו-כימי קטן שכשל בעסקיו, אך גם הוא לא חסך בכול מה שהיה קשור בהשכלת בנו. מסורת חינוך חובה, שהתקיימה בקרב עם הספר היהודי מאז המאה ה-1, היא שגרמה לכך שהתעשרות כלכלית תיעשה בדרך כלל תחנה שבדרך לעיסוקים אינטלקטואליים, כפי שכותב פרדריק גרינפלד (שם, ט' 38):

הדבר המיוחד לבורגנות היהודית-גרמנית מקום בהיסטוריה איננו תרומתה (שנוהגים להפריז בה) לתוצר הלאומי הגולמי בשנים 1812-1933 – אלא העובדה שבמספר מדהים של מקרים הייתם התעשרותם רק תחנה שבדרך לעיסוקים אידיאליסטיים יותר. על פי הכלל הלא-כתוב שבכול מקום שהדבר בר ביצוע, דין הוא שיגדילו בנים לעשות יותר מאבותיהם (מכאן הצורך המתמיד, חסר המנוחה, לעשות משהו) – היה הדור של בית החרושת לנעליים מעמיד ומטפח דור של תופסי-עט, אמנים, אנשי רוח. אלזה לאסקר-שילר הייתה בתו של בעל בנק להשקעות, קארל שטרנהיים בן לבנקאי ומו"ל של עיתון, ולטר בנימין בנו של סוחר עתיקות, אלפרד נוימן בנו של סוחר עצים, סטפן צוויג בנו של יצרן אריגים, פרנץ קפקא היה בנו של סיטונאי כלי סידקית, הרמן ברוך בנו של בעל מפעל כותנה, תיאודור לסינג וואלטר האזנקלר היו בניהם של רופאים ונכדיהם של בעלי-תעשייה, וכן הלאה, בתהלוכה מסודרת וחזויה מראש מחנות הכולבו אל הספרייה, התיאטרון ואולם הקונצרטים.

מה שהחל במאה ה-19 כטפטוף, הפך בראשית המאה ה-20 לזרם רב עוצמה – במיוחד בשנים 1918-1933, הידועות כ"תקופת ויימאר". גרמניה הקיסרית יצאה אומנם מובסת ממלחמת העולם

ה-1, אך הפסד זה שכרו היה בצידו. אף שהקשר בין עוצמה פוליטית לבין עוצמה תרבותית כמעט שלא נחקר עד כה באופן מדעי, אפשר להצביע על יחס מתכונתי (פרופורציוני) הפוך בין אלו: בעוד שבתקופה של עוצמה פוליטית מרוכזים כול הכוחות בכיבושי חוץ – הרי שבתקופה של חולשה פוליטית מופנים הכוחות פנימה, לצורך יצירה תרבותית. דוגמאות לכך הן עם ישראל במאות ה-8 וה-7 לפנה"ס, העם היווני במאות ה-6 וה-5 לפנה"ס, או העם הגרמני בשנים 1760-1780, במה שמכונה תקופת **"הסער והפרץ" (Sturm und Drang)**, או **"הקלאסיציזם של ויימאר"**. הראשון להצביע על יחס מתכונתי הפוך זה שבין עוצמה פוליטית לבין עוצמה תרבותית הוא, ככול הידוע לי, **פרידריך ניטשה**, בספרו **"שקיעת האלים"** (ע' 89):

גם בסקירה מרפרפת מתגלה מיד, שלא זו בלבד שהתרבות הגרמנית שוקעת – אלא שישנן די סיבות טובות לכך. בסופו של דבר, אין אתה יכול להוציא יותר ממה שיש לך – זה כלל גדול לגבי הפרט והוא יפה גם לגבי עמים. אם אתה מכלה כוחותיך על שלטון, על פוליטיקה, על כלכלה, על סחר עולמי, על פרלמנטאריות, על אינטרסים צבאיים; אם אתה מריק לצד זה את כמות השכל, הרצינות, הרצון, ההתגברות העצמית המהווים אותך – הלא תחסר בצד האחר. תרבות ומדינה – ואל תונה עצמך בנדון – הם תרתי דסתר: "מדינת תרבות" הוא בסך הכול רעיון מודרני – האחד חי מבשרו של השני, האחד מתפתח על חשבון השני. כול תקופות הפאר של התרבות, הן תקופות של שקיעה פוליטית; כול מה שגדול מבחינת תרבות – היה בלתי-פוליטי ואף אנטי-פוליטי.

היעדר עוצמה פוליטית בעם הספר היהודי בתקופת הגלות, יש בו כדי להסביר גם את עוצמתו התרבותית לאורך תקופה זו. בשל היותו חסר כוח לכבוש עמים אחרים ולהשתלט עליהם, היה

בכוחו "לכבוש טריטוריות תרבותיות" שונות, כול אימת ש"טריטוריה" מעין זו נתגלתה. טריטוריה שכזו הייתה **רפובליקת ויימאר**, שמרכזו היה אומנם בברלין, אך חוקתה נכתבה בעיר ויימאר, ביתם של ענקי תרבות כגון **יוהאן סבסטיאן באך**, **פרידריך שילר**, **יוהאן גוטפריד הרדר** ו-**יוהאן וולפגנג פון גתה** – שמאז אמצע המאה ה-18, הייתה מוקד עלייה לרגל של האינטליגנציה הגרמנית. רפובליקת ויימאר, שחסרה עוצמה פוליטית, הצליחה להעפיל לפסגות תרבותיים, שקשה לנו לתאר אותם – במיוחד לאור שפל המדרגה שאליו נקלעה גרמניה לאחר מכן, עם עליית הנאצים לשלטון. הניגוד שבין גרמניה של ויימאר לגרמניה של היטלר יש בו כדי להוכיח היחס המתכונתי ההפוך שבין עוצמה פוליטית ועוצמה תרבותית: גרמניה של ויימאר הייתה ננסית מבחינה פוליטית אך ענקית מבחינה תרבותית; לעומת זאת, גרמניה של היטלר הייתה ענקית מבחינה פוליטית אך ננסית מבחינה תרבותית.

ב-70 השנים שקדמו למלחמת העולם ה-2 קמו בגרמניה, בזה אחר זה, מרכזי תרבות רבים, שהבולטים שבהם היו **ברלין**, **פונקפורט** ו**אוניברסיטת גטינגן**. בצד מרכזים אלה שבה ופרחה בתקופה זו גם **וינה**, בירת האימפריה האוסטרו-הונגרית. לכול מרכז תרבותי שכזה במרחב הגרמני-אוסטרי, היה תחום שבו התבלט הוא במיוחד: ברלין הייתה מרכז הספרות, המוסיקה, התיאטרון, הקולנוע, הציור והאדריכלות; פונקפורט הייתה מרכז ההגות החברתית, מה שמכונה "**אסכולת פונקפורט**"; אוניברסיטת גטינגן הייתה מרכז המדע והמתמטיקה; וינה הייתה מרכז הפסיכולוגיה והלינגוויסטיקה (אך גם של תחומי תרבות אחרים).

ברלין, שהייתה הבולטת שבמרכזי התרבות הללו, חבה את התפתחותה התרבותית בעיקר להגירה של זרים, שהחלו זורמים אליה במהלך המאה ה-17 – וביניהם צרפתים (בעיקר הוגנוטים), צ'כים (בוהמיה), פולנים, אוסטרים ואף יהודים (בשנת 1671 היגרו

50 משפחות יהודיות עשירות מאוסטריה לברלין). התעצמות תרבותית זו קיבלה תנופה עם הפיכת ברלין לבירת ממלכת פרוסיה על ידי **פרידריך ה-1** שהוכרז בשנת 1701 כ"**מלך פרוסיה**" (עד אז הייתה פרוסיה דוכסות בלבד).

לימי הזוהר שלה הגיעה ברלין בשנים 1740-1786 תחת מלכותו של **פרידריך ה-2 ("הגדול")**, שהיה בעצמו מלחין, סופר, היסטוריון ופילוסוף. בתקופתו הפכה ברלין למרכז תרבותי חשוב, בצד וינה ופריז, שבה בולטים שמות כגון **יוהאן סבסטיאן באך** (Johann Sebastian Bach) ו-**וולטר** (Voltaire). תנופה נוספת קיבלה ברלין בשנת 1871, עם איחוד גרמניה והפיכתה לקיסרות (הרייך הגרמני ה-2). לאחר לא מעט טלטלות פוליטיות כבירת פרוסיה, שהפכה במהלך השנים למעצמה החזקה באירופה (והגדולה ביותר בשטחה, אחרי רוסיה) – הפכה ברלין בתקופת ויימאר שוב למרכז התרבותי החשוב ביותר באירופה (בתקופה זו הייתה היא העיר השלישית בגודלה בעולם לאחר ניו-יורק ולונדון, כשיחד עם ערי הלוויין שלה מנתה למעלה מ-4 מיליון איש).

גם בתקופה זו חבה ברלין את גדולתה לא רק לגרמנים, אלא גם לזרים – ובמיוחד ליהודים, שאף כי היוו כ-5% בלבד מכלל תושביה, היה להם משקל עצום בתרבותה. אם בשנת 1743 עדיין נדרש **משה מנדלסון** להיכנס לעיר דרך "**שער הבהמות**" – הרי שבתקופת ויימאר כבר היו יהודי ברלין גרמנים לכול דבר (או לפחות חשו כך), כשהם זוכים למעמד ציבורי נכבד ביותר. אותו מיזוג תרבותי יהודי-גרמני שעליו חלם היינריך היינה בשנת 1838, התגשם במלואו בברלין של ויימאר (שבה שהה 100 שנים קודם לכן, כתלמיד באוניברסיטה שלה). על תקופת זוהר זו של ברלין כותב **עמוס אילון** בספרו "**רקוויאם גרמני**" (נ' 356):

חרף אי יציבותה הפוליטית, ברלין הייתה מוקד תרבות ויימאר, עיר שלא הייתה כדוגמתה באירופה בתקופה ההיא, תוססת מרוב סקס ומאינטלקט. בעיצומה של

מהומה פוליטית וחברתית מתמשכת, הייתה כור המצרף לחידושים מהפכניים בקולנוע, תיאטרון, שירה, ציור, מדע, חינוך, תכנון ערים, מוזיקה, ארכיטקטורה, צילום, רדיו ועיתונות.... הרבה ממה שנחשב כיום כ"תור הזהב" של תרבות ויימאר, נוצר בידי יהודים גרמנים – החל בתורת היחסות של איינשטיין, וכלה במוזיקה הא-טונלית של שוברג, בפסיכואנליזה של פרויד ואדלר, בחקר המיניות של מגנוס הירשפלד, בפילוסופיה הניאו-קנטיאנית של ארנסט קסירר והפנומנולוגית של אדמונד הוסרל, בשירה האקספרסיוניסטית, ב"אופרה בגרוש" של קורט וייל ובתיאטרון המודרני של מכס ריינהרדט.

בכול אחד ממרכזים אלה בלטו היהודים (או ממוצא יהודי) משכמם ומעלה. היהודים, שנחשבו עד אז כ"לא רצויים" (unerwünscht), הפכו לפתע להיות מקובלים ואף מחוזרים. נראה היה, שכול אלה שעד אז נמנעה מהם הכניסה למרכזי התרבות והפוליטיקה הממוסדים בגרמניה ובאוסטריה, התפרצו פנימה והגיעו לעמדות מרכזיות. משום כך הייתה תרבות ויימאר מזוהה בתודעתם של רבים עם היהודים – הזרים בה"א הידיעה, שמילאו תפקיד חשוב ובולט כמעט בכול תחומי התרבות והציבור באותה עת. כך, למשל, תומס מאן, שהיה שותף לתפישה זו, כתב בשנת 1923 על "הרוח הספרותית-ביקורתית של הדמוקרטיה באירופה, שייצגו בגרמניה, מעל לכול, היהודים" (פול מנדס-פלור, יהודים במסגרת התרבות הגרמנית, ע' 168).

כך, למשל, בשנת 1920 בחרה האקדמיה הפרוסית לאומנות בנשיא היהודי הראשון שלה ב-224 שנות קורותיה – **מַכְס לִיבֶרמַן** (Max Liebermann), אימפרסיוניסט יליד ברלין, שהתפרסם בבדיחותיו ואמרותיו השנונות, לא פחות מאשר בדיוקנים שצייר. דוגמא נוספת היא האוונגרד הבינלאומי הרכיז סביב המלחין והסופר **הֶרְוָרְת וַלְדֵן** (Herwarth Walden), שזמן מה היה נשוי

למשוררת והסופרת **אלזה לאסקר-שילר** (Else Lasker-Schüler), שבהשפעתה אף החליף את שם ילדותו גיאורג לוינ (Georg Lewin). ואלדן היה המייסד והמו"ל של כתב-העת האכספרסיוניסטי **Der Sturm** ("**הסער**", שהוצא לאור בשנים 1910-1932, כתב עת שאין לו כלל קשר לשבועון הנאצי Der Stürmer) – שבו פורסמו כתביהם של סופרים ומשוררים רבים, כגון **היינריך מאן** (Heinrich Mann), **מכס ברוד** (Max Brod), **אלזה לאסקר-שילר** ואחרים. כמו כן, היה ואלדן בעליה של גלריה רבת מוניטין בשם **Die Sturm-Galerie** ("**גלריית הסער**") שבה הוצגו ציוריהם של ציירים מפורסמים כגון **מארק שאגאל** (Marc Chagall), **פרנן לז'ה** (Fernand Léger), **פאול קלז** (Paul Klee), **אוסקר קוקושקה** (Oskar Kokoschka) ואחרים.

אך את עיקר תהילתה רכשה ברלין בגין תרומתה לתיאטרון, לקולנוע, לספרות ולמוסיקה – שבגינה הפכה להיות "**לעיר התיאטרון החשובה ביותר בעולם**, וגם ראשונה במוסיקה", כפי דברי **אלפרד קר** (Alfred Kerr), מבקר התיאטרון הכול-יכול שלה, שאף הוא היה יהודי במוצאו (גרינפלד, נביאים בבלי כבוד, ע' 36). התהילה שלה זכתה ברלין באה בעיקר הודות לבמאים ולמנצחים שהנאצים היו תוקפים אותם כ"**לא ארים**": **מקס ריינהרדט** (Max Reinhardt) שהיה במאי, שחקן תיאטרון, מנהל אומנותי ומפיק קולנוע, ואשר ניהל את ה-**Deutsches Theater** ("**התיאטרון של גרמניה**") בברלין, שבו העסיק בשנים 1905-1930 שני מחזאים ענקים נוספים: **קרל צוקמאייר** (Carl Zuckmayer, יהודי) ו-**ברטולט ברכט** (Bertolt Brecht, לא יהודי).

בצד אלה, בלטו בתקופת ויימאר מספר במאי תיאטרון יהודיים דוברי גרמנית (שחלקם אף ביימו סרטי קולנוע), שפעלו לא רק בברלין – אלא גם בתיאטראות של ערים גדולות נוספות כגון וינה, פרנקפורט, פראג, המבורג, לייפציג ו-דזדן. מבין אלה שניים היו תלמידיו של מקס ריינהרדט – **ויקטור ברנובסקי** (Victor

Barnowsky, רב-אומן של הטכניקה האקספרסיוניסטית) ו-
ליאופולד יסנר (Leopold Jessner, שנודע בעיקר בשל
"התיאטרון העכשווי" שלו, שהיה בעל אוריינטציה פוליטית
 מובהקת, צבועה בגוון אקספרסיוניסטי וריאליסטי כאחד). שמות
 ידועים אחרים הם: **מוריץ זילר** (Moriz Seeler, המנהל והמייסד
 של תיאטרון ה-Junge Buhne בברלין, שקידם מחזאים בעלי
 נטייה אקספרסיוניסטית); **ברטולד פירטל** (Berthold Viertel,
 ביים מחזות ב-Junge Buhne ובתיאטראות אחרים בברלין
 ובדיסלדורף); **פרדיננד ברוקנר** (Ferdinand Brückner, מייסד
 ומנהל **"תיאטרון הרנסאנס"** בברלין); **ארנסט יוזף אאופריכט**
 (Ernst Josef Aufricht, מנהל ומייסד התיאטרון המגויס
 פוליטית Am Schiffbauerdamm, שפתח את תוכניתו בשנת
 1928 עם המחזה **"אופרה בגרוש"** שבזים על ידי ברטולט ברכט
 והולחן על ידי קורט ווייל).

בנוסף לאלה בלטו בתקופת ויימאר מחזאים יהודיים (או ממוצא
 יהודי) כגון: **ארתור שניצלר** (Arthur Schnitzler, **"המעגל"**,
"פרופסור ברנהרדט"), **ארנסט טולר** (Ernst Toller, **"הורסי**
המכונות"), **קרל שטרנהיים** (Carl Sternheim, **"הסנוב"**) ואחרים.

בצד התיאטרון, שראשיתו כבר ביוון העתיקה, החלה מתפתחת
 באותה תקופה אומנות חדשה, פרי פיתוח הטכנולוגיה של
 הצילום וההסרטה – **אומנות הקולנוע**. הקולנוע, שהלך ותפש את
 מקומו של התיאטרון (אף כי לא ביטל אותו), חייב את קיומו
 במידה רבה לתעשיית הקולנוע שהתפתחה בתקופת ויימאר. בין
 בימאי הקולנוע והתסריטאים של תקופה זו, בלטו במיוחד שני
 יהודים: **פרידריך לאנג** (Friedrich Lang), מן היוצרים הבולטים
 בזרם הקולנוע האקספרסיוניסטי הגרמני (**"מטרופוליס"**, "M") ו-
אריך פומר (Erich Pommer). בצד אלה בלטו גם יוצרים נוספים
 כגון: **יוזף פון שטרנברג** (Josef von Sternberg, ביים את
"המלאך הכחול", הסרט המדבר הגרמני הראשון עם מרלן דיטריך

ואמיל יאנינגס), ארנסט לוביטש ("אנה בוליין"), בילי ויילדר (Billy Wilder, "אמיל והבלשים") מאכס אופוליס (Max Ophüls) ואחרים. יוצרים יהודיים אלה, בצד יוצרים לא-יהודיים, כגון פרידריך מורנאו (Friedrich Murnau) – סייעו ביצירת תור-הזהב קצר הימים של הקולנוע הגרמני, בטרם היגרו לארה"ב לאחר עליית הנאצים לשלטון (פליטים-מהגרים אלה היוו מאוחר יותר את הבסיס לתעשיית הסרטים ההוליוודית, שאף בה בולטים היהודים מאז ועד היום).

בתי המלאכה לתיאטרון, כמו גם תעשיית הסרטים, היו קשורים מאז המצאתם לכתובה הספרותית. עלייתן של אומנויות הבמה השונות בתקופת ויימאר, לא הייתה מתאפשרת אלמלא החממה הספרותית של אותה תקופה. גם במקרה זה, כבשאר תחומי התרבות, הייתה תרומת היהודים נכבדה ביותר. מבין עשרות הסופרים של תקופת ויימאר בולטים במיוחד הסופרים היהודיים כגון: פרנץ קפקא (Franz Kafka, "המשפט", "הטירה", "אמריקה או הנעדר"), אלפרד דבלין (Alfred Döblin, "ברלין אלכסנדר פלאץ"), יעקב וסרמן (Jakob Wassermann, "אשליית העולם"), ליון פויקטוונגר (Lion Feuchtwanger, "היהודי זיס"), פרנץ ורפל (Franz Werfel, "ארבעים הימים של מוסא דאג"), ארנולד צווייג (Arnold Zweig, "הריב של הסמל גרישה"), שטפן צווייג (Stefan Zweig, "העולם של אתמול"), אָרנסט וייס (Ernst Weiß, "נהר"), יוסף רוט (Joseph Roth, "מארש רדיצקי"), הדויג (ויקי) באום (Hedwig (Vicki) Baum, "גראנד הוטל"), קונט טוכולסקי (Kurt Tucholsky, "על קצה המזלג", "טירת גריפסהולם"), הרמן ברוך (Hermann Broch, "הסהרורים", "מות וירגיליוס"), מקס ברוד (Max Brod, ידידו של קפקא ומי שפרסם את ספריו לאחר מותו, כמו גם את הביוגרפיה שלו) ואחרים.

בצד סופרים אלה בלטו גם משוררים יהודיים רבים כגון: אלזה לאסקר-שילר, נלי זקס (Nelly Sachs, במקור "זק"ש"), היינו, "זרע

קדושים, כלת פרס נובל לספרות בשנת 1966), **גרטרוד קולמר** (Gertrud Kolmar), שעליה נאמר כי הייתה **"הדמות הגדולה השלישית בקרב המשוררות היהודיות-גרמניות"** יחד עם לסקאר-שילר וזקס), **יעקב דוידסון** (Jakob Davidsohn), הידוע בשם העט Jakob van Hoddis, **"סוף העולם"**, **קארל וולףסקהל** (Karl Wolfskehl), **"הקול מדבר"**, **ארנסט בלאס** (Ernst Blass), **אלברט אֶהֶרְנֶשְטֵיין** (Albert Ehrenstein) ואחרים.

בתקופת ויימאר הפכה ברלין גם מרכז מוסיקלי חשוב, תפקיד שמילאו עד אז ערים אחרות – ובראשן וינה. בין המוסיקאים ברוכי הכישרון שחיו ופעלו בברלין, בלט במיוחד **קורט וייל** (Kurt Weill), בן למשפחה יהודית דתית, אחד מחשובי המלחינים לבימה, שאף חיבר יצירות קונצרטנטיות – שהתפרסם בעולם בעיקר לאור יצירתו הנודעת ביותר, **"אופרה בגרוש"** (1928), שנכתבה בשיתוף פעולה עם המחזאי והמשורר **ברטולט ברכט**. ואולם, לא ברלין אלא **וינה**, היא שהייתה מרכז המוסיקה בתקופה זו, כפי שהייתה עד אז. בקרב המלחינים האוסטרים בתקופה זו בלט המלחין היהודי **ארנולד שניברג** (Arnold Schönberg) – מייסד **"האסכולה הווינאית ה-2"** ("האסכולה הווינאית ה-1" מתייחסת ל**וולפגנג מוצרט**, **יוזף היידן**, **לודוויג ואן בטהובן** ו**פרנץ שוברט**) – שבה נכללו גם שניים מתלמידיו העיקריים (שלא היו יהודים): **אלבן ברג** (Alban Berg) ו-**אנטון וברן** (Anton Webern). יצירותיהם, שנכתבו בשיטה האַ-טוֹנלִית (הסגנון הדודקפוני), היוו מהפכה של ממש ביחס למוסיקה הטוֹנלִית-קלאסית. אסכולה זו הייתה למודל לחיקוי למלחינים מודרניסטים רבים שפעלו לאחר מכן, וביניהם גם המלחין היהודי יליד רומניה, **פיליפ הרשקוביץ** (Philipp Herschkowitz). מוסיקאי יהודי-וינאי אחר בעל השפעה עצומה היה **גוסטב מאהלר** (Gustav Mahler), המשתיך לזרם **"הפוסט-רומנטיקה"** – דור המעבר מהמוזיקה הרומנטית המאוחרת למוזיקה המודרנית באירופה.

בצד אלה, בלטו היהודים גם כמבצעים (שחקני תיאטרון וקולנוע, מנצחים וזמרים), כגון **אוטו קלמפרר** (Otto Klemperer), **ברונו ולטר** (Bruno Walter), **אליזבת בֶּרְגְנֶר** (Elisabeth Bergner), **פאול בן-חיים** (נולד Paul Frankenger) ואחרים. יהודים התבלטו לא רק כשחקני תיאטרון וקולנוע, אלא גם כמעצבי תפאורה, שסייעו להפוך מדיומים אלה לפופולאריים כול כך. בין אלה בולטים שמות כגון: **הלמוט הרצפלד** (Helmut Herzfeld), שתכנן כמה מן התפאורות המהממות ביותר עבור מקס ריינהרדט ו-אֶרווין פִּיסקֶטור), **ארנסט יוליאן שטרן** (Ernest Julian Stern), אחד ממעצבי התפאורות הנאמנים ביותר על מקס ריינהרדט).

כול טריטוריה תרבותית שנפתחה בפני היהודים הייתה יעד לכיבוש על ידם. כך, למשל, תחום תרבותי נוסף שלו תרמו היהודים תרומה נכבדה, הוא **הביקורת החברתית בפרספקטיבה רב-תחומית**. מבין שלל האסכולות הפילוסופיות שקמו באותה תקופה, בולטת במיוחד **אסכולת פרנקפורט** – כינוי לקבוצת אנשים שעסקו בהגות ובמחקר בין-תחומי בתחומים כגון: סוציולוגיה, פסיכולוגיה, פילוסופיה, תורת הספרות וחקר הדת – על בסיס השקפה ביקורתית מרקסיסטית. קבוצה זו פעלה במסגרת מכון המחקר העצמאי שכונה **"מכון פרנקפורט למחקר חברתי"**, עד שמרבית חבריה היגרו לארה"ב, עם עליית הנאצים לשלטון. כמעט כל הוגי אסכולת פרנקפורט היו יהודים (או ממוצא יהודי), כשבניהם בולטים השמות: **מקס הורקהיימר** (Max Horkheimer), **תיאודור אדורנו** (Theodor Adorno), **הרבֶרט מרקוזה** (Herbert Marcuse), **ליאו לוונטל** (Leo Löwenthal), **אריך פרום** (Erich Fromm), **פרנץ נוימן** (Franz Neumann) ו-**וולטר בנימין** (Walter Benjamin), המשווים לאסכולה זו בעיקר בשל קשרים שפיתח עם אחדים מחבריה).

מבקר חריף נוסף של תרבות ההמונים בתקופת ויימאר, שאף כי לא נמנה עם חברי אסכולת פרנקפורט, נחשב כמי שהשפיע עליה

רבות – הוא **זיגפריד קרקאואר** (Siegfried Kracauer), נצר למשפחה יהודית שהתגוררה בפרנקפורט. קרקאואר כתב רבות על תקשורת ההמונים – עיתונות פופולרית, רדיו וקולנוע – כבוררת וכמתווכת של תרבות. משנת 1922 עד 1933 פעל כעורך בתחומי קולנוע וספרות של העיתון *Frankfurter Zeitung*, שהיה בתקופה זו עיתון חשוב בפרנקפורט, תוך כדי עבודתו גם ככתב בברלין, לצד **וולטר בנימין** ו-**ארנסט בלוך** (Ernst Bloch), 1977-1885, שהתפרסם בזכות ספרו "**עיקרון התקווה**", ושביגינו זכה לכינוי "**פילוסוף התקווה**".

בשנים 1923 עד 1925 כתב קרקאואר את ספרו "**הרומן הבלשי**" (Der Detektiv-Roman), שעסק בתופעות מחיי היומיום בחברה המודרנית. בשנים הבאות המשיך לפתח שיטות תיאורטיות לניתוח קרקסים, תצלומים, סרטים, פרסומות, תיירות, תכנון ערים ומחול, שפורסמו בשנת 1927 באסופת המאמרים "**העיטור של המונים**" (Ornament der Masse). בשנת 1930 פרסם קרקאואר את ספרו "**השכירים**" (Die Angestellten) – מבט ביקורתי על אורח חייו של מעמד "**הצווארון הלבן**", שתוארו כנטולי זיקה למנהגים ולמסורת, שמצאו מפלט בהסחות הדעת שמייצרות תעשיות הבידור.

שורשיה של אסכולת פרנקפורט (שחבריה נולדו בסמוך לפני ואחרי שנת 1900), במחקריהם של פילוסופים וסוציולוגים רב-תחומיים שקדמו להם, ואשר פיתחו את שיטתם כנגד מגמת ההתמחות שהלכה ועברה בתחומי המדעים השונים – "**הניגוד שבין הקיפוד והשועל**" כדברי ישעיהו ברלין, שמקורו בפתגם שטבע **אַרְכִילּוֹכּוֹס** (מאה 7 לפנה"ס): "**השועל יודע דברים רבים, אך הקיפוד יודע דבר אחד גדול**".

מגמה אינטר-דיסציפלינארית זו, ראשיתה במחקריו של איש האשכולות היהודי **מוריץ לָצָרוּס** (Moritz Lazarus, 1903-1824), שהניח את התשתית לבאים אחריו, רובם יהודים, כגון: **הרמן כהן**

(1918-1842), אדמונד הוסרל (Edmund Husserl, 1938-1859), ארנסט קסירר (Ernst Cassirer, 1945-1874), פרנץ אופנהיימר (Franz Oppenheimer, 1943-1864), מייסד הסוציאליזם האוטופי הגרמני; ג'רג' לוקאץ' (György Lukács, 1971-1885), פילוסוף מרקסיסטי ומבקר ספרות, הנחשב למייסד אסכולת המרקסיזם המערבי; קרל מנהיים (Karl Mannheim, 1947-1885), מייסד הסוציולוגיה של הידע, ומי שהתפרסם בזכות ספריו "אידיאולוגיה ואוטופיה" ו-"חירות, שררה ותכנון דמוקרטי".

מוריץ לָצְרוס נחשב כמייסד הפסיכולוגיה ההשוואתית והפסיכולוגיה החברתית (Völkerpsychologie). לצרוס שלל את ההפשטות המטאפיזיות, וטען שיש להמירן בחקירה פסיכולוגית השוואתית וקבוצית – להבדיל מחקירה אינדיבידואלית. לשיטתו, חייב הפסיכולוג לחקור את החברה האנושית מנקודת ראות היסטורית ו/או השוואתית, תוך ניתוח היסודות המהווים את מרקם החברה כשלמות, על מנהגיה, מוסכמותיה והמגמות העיקריות של התפתחותה.

הרמן כהן, ממייסדי האסכולה הנאו-קאנטיאנית של **אוניברסיטת מרבורג** (Marburg), שיש הרואים בו את הפילוסוף היהודי החשוב ביותר במאה ה-19 – התפרסם בעיקר בשל מחקיו אודות תפקידה של הדת בחיי האדם, כפי שהשתקפו בספרו "**דת התבונה ממקורות היהדות**" ובכתבים אחרים. לשיטתו, הפילוסופיה מאפשרת לדעת את האדם כיצור אנושי, כפרט של הכלל האנושי – ואילו הדת מאפשרת לדעת את הייחודי שבכול אדם. ההתייצבות מול האל כיחיד היא המאפשרת לאדם להסיק על ייחודו הוא. האדם על מכלול סגולותיו מתגלה ביצירה התרבותית ובגישתו לסביבתו הטבעית והאנושית. פעולתו הייחודית של האדם באה לידי ביטוי בתודעה וברצייה. את סגולותיו הייחודיות ניתן לתפוש לא על ידי ההתבוננות בתודעתו – אלא דרך התבוננות ביצירה האנושית שבה משוקעות סגולותיו

האנושיות. תפקידה העיקרי של הפילוסופיה הוא אפוא להתבונן בתרבות האנושית כדי לגזור ממנה את סגולות התודעה והרצייה.

אדמונד הוסרל נחשב כמייסד אסכולה המכונה **"פנומנולוגיה"** – זרם בפילוסופיה של סוף המאה ה-19 ותחילת המאה ה-20. זוהי פילוסופיה תיאורית של הניסיון שמטרתה היא תיאור התהליך שבו התנסות (experience) מסוימת מגיעה להכרתנו באופן ישיר, ללא צורך להיעזר בתיאוריות, דעות קדומות, מסקנות או השערות מתחומים אחרים, כמו מתחומי מדעי הטבע. הדברים שהתנסותנו היומיומית מביאה לידי הכרתנו מכונים **"פנומנה"** (phenomena) – מכאן המונח **"פנומנולוגיה"**, היינו, חקר תהליך הגעת הפנומנה להכרתנו. אדמונד הוסרל נחשב כמייסד אסכולה זו, אף שאין בכך כדי למצות את תרומתו להגות האנושית. לא פחות חשובה היא ביקורת המדעים בני זמנו, ובמיוחד מדעי החברה והנפש, כפי שבאה לביטוי בספרו **"משבר המדעים האירופיים"**.

ארנסט קסירר אף הוא עסק בביקורת המדעים בני זמנו, אותם ראה כחלק מהיותו של האדם **"חי מסמל"**, בצד פעילויות סמליות אחרות כגון הדת והאומנות – מה שמכונה היום **"אנתרופולוגיה סמלית"**. קסירר מגדיר את האדם על ידי כושרו לא רק ליצר כלים, אלא גם ליצר סמלים – כושר שהוא ייחודי לו יותר מכול כושר אחר. הגדרת הזהות האנושית במונחים של דיבור, חשיבה וחברתיות היא רחבה מדי, כיוון שהיא ישימה גם לגבי בעלי חיים מסוימים, שלהם תכונות אלו בדרגות שונות. לכן רק על ידי הדגשת יכולת ההסמלה שלו ניתן להבדילו משאר בעלי החיים. מותר האדם מהבהמה בהיותו בעל חיים יוצר סמלים – יצירה המנתקת אותו מהקשר הישיר שיש לשאר בעלי החיים עם סביבתם. התמצאות האדם בסביבתו, אינה מוקנית לו באופן ישיר על ידי חושיו בלבד – אלא על ידי השפה שלו, שאינה חושית אלא סמלית. באמצעות הסמלים שהוא יוצר, מארגן

האדם את מכלול המידע החושי שמפיקה סביבתו, לכדי **"קוסמוס"** – היינו, עולם מאורגן ומסודר. מערכת סמלים זו משתקפת במכלול הדברים המכונים **"תרבות"**: דת, מוסר, משפט, מדע ואומנות. בספרו **"מסה על האדם"** כותב קסירר (U' 40-41):

אין האדם חי עוד בעולם הטבע בלבד, אלא גם בעולם של סמלים. הלשון, המיתוס, האמנות והדת הם חלקיו של עולם זה. הם החושים השונים הטווים את רשת הסמלים, את הקורים הסבוכים של הניסיון האנושי. כל התקדמות במחשבת האדם ובניסיונו משפרת ומשכללת רשת זו. אין אדם יכול עוד לעמוד במישרין מול הממשות; למעשה, אינו יכול לראותה פנים אל פנים. דומה, שהממשות הטבעית פוחתת כל אימת שהפעילות הסמלית של האדם עולה. במקום לעסוק בדברים כשהם לעצמם, האדם, במובן מסוים, שח עם עצמו בקביעות. עד כדי כך עטף עצמו בצורות לשון, בדימויי אומנות, בסמלי מיתוס או בטקסי דת, שאין ביכולתו לראות או לדעת דבר, אלא בחציצת מתווך מלאכותי זה. אחד הוא מצבו בספרה העיונית והמעשית. אפילו בספרת-המעשה אין האדם חי בעולם של עובדות מוצקות או בהתאם לצרכיו או לתשוקותיו המידיים. הוא חי בתוך ריגושיו הדמיוניים, בתקוות ובחששות, באשליות ובאכזבות, בדמיונות ובחלומות.

בנוסף להוגים חילוניים אלה, בלטו בתקופה זו פילוסופים וחוקרים בעלי שם עולמי בתחום ההגות הדתית כגון **פֶּרְנַנְדוֹ רוֹזֶנְצווייג** (Franz Rosenzweig, **"כוכב הגאולה"**), **מרטין בובר** (Martin Buber, **"אני ואתה"**, **"אגדת הבעל שם"**, **"אור הגנוז"**), **גרשם שלום** (Gershom Scholem, מגדולי חוקרי הקבלה, וכן אספן של ספרי קבלה, חסידות ומיסטיקה).

בצד זן הפילוסופים **"הכבדים"**, שראשיתם עוד ביוון העתיקה, נוצר באותה עת זן חדש של אינטלקטואלים – מסאים ומבקרים

שפרסמו את דעותיהם על גבי עיתונים, אותם **"רבי מכר של יום אחד"**, כמאמר אמרה ידועה. מבין אינטלקטואלים רבי השפעה אלה, הבולט ביותר הוא **קרל קראוס** (Karl Kraus), יהודי-וינאי הנחשב לאחד מבכירי הסטיריקנים בשפה הגרמנית במאה ה-20 – בעיקר בזכות ביקורתו השנונה על העיתונות, על הפוליטיקה בגרמניה ובאוסטריה ואף על התרבות הגרמנית בכללותה. את עיקר פרסומו והשפעתו רכש באמצעות עיתונו **Die Fackel** (**"הלפיד"**) – שייסד בשנת 1899 ושאותו המשיך לנהל, להוציא לאור ולכתוב את מרביתו עד ליום מותו בשנת 1936. יוקרתו נבעה גם מהחשיפה שנתן לסופרים ואומנים מפורסמים רבים כגון **פרנץ ורפל**, **אלזה לסקר-שילר**, **אוסקר קוקושקה**, **ארנולד שנברג**, **היינריך מאן**, **פטר אלטנברג** (Peter Altenberg) ואחרים.

עיתון רדיקלי אחר בעל השפעה רבה בתקופה זו, שאף הוא נוסד ונוהל בעיקר על ידי יהודים (או ממוצא יהודי), היה **די וֶלְטְבֵּינֶה** (Die Weltbühne, **"במת העולם"**) – שבועון שעסק בפוליטיקה, אומנות, וכלכלה. שבועון זה נוסד בברלין ב-7 בספטמבר 1905 בידי **זיגפריד יעקבזון** (Siegfried Jacobsohn). בתחילה נקרא **די שאוֹבֵּינֶה** (Die Schaubühne, **"הבמה"**), שעסק בענייני תיאטרון בלבד, אך בסמוך לסיום מלחמת העולם ה-1 (4 באפריל 1918) הפך לכתב-עת תרבותי ופוליטי, שהיה מזוהה עם השמאל הליברלי-פציפיסטי ברפובליקת ויימאר, ואז קיבל את השם **די וֶלְטְבֵּינֶה**. לאחר מותו של יעקבזון (דצמבר 1926), מונה **קורט טוכולסקי** לעורך השבועון, שאותו החליף מאוחר יותר (מאי 1927) **קרל פון אוסייצקי** (Carl von Ossietzky, לא יהודי).

יהודי בולט נוסף בקרב הקבוצה שהתקבצה סביב כתב-עת זה, שלא פחות מ-2/3 מבין הכותבים בו בקביעות היו יהודים, הוא **קורט הילר** (Kurt Hiller) – סופר, מסאי, עיתונאי ופובליציסט, שדגל בפציפיזם ובסוציאליזם, כמו גם במתן זכויות להומוסקסואלים, שכתביו פורסמו גם בדו-ירחון השוויצרי התלת-

לשוני המעגל (בגרמנית: Der Kreis; בצרפתית: Le Cercle; באנגלית: The Circle), שעסק בבעיותיה של "הקהילה הגאה". יותר מכול עיתון אחר תרם די וֶלְסְפִינְה לחיזוק הדימוי השלילי של השמאלנים היהודיים, שיחד עם חסידי הפסיכואנליזה (שהוצגה על ידי מתנגדיה כסטייה חברתית), הפכו לסמליה השליליים וההרסניים של תרבות ויימאר, משל הייתה היא אפיזודה טרגית וזרה בהיסטוריה של גרמניה ואוסטריה ובתרבותן.

בצד ברלין ופרנקפורט, מרכזי התרבות החשובים ביותר בתקופת ויימאר, הייתה גם וינה אבן שואבת לאנשי רוח חשובים, שהתמחו בשני תחומים קרובים זה לזה – פסיכולוגיה ולינגוויסטיקה (לשונאות). תרומת יהודי אוסטריה לפסיכולוגיה היא מן המפורסמות שאינה מצריכה פירוט רב. בווינה התהוו שלושת האסכולות הפסיכולוגיות החשובות ביותר במאה ה-20, שהתמקדו בתחום הפסיכותרפיה (פסיכולוגיה טיפולית), ששילבה רפואה (בעיקר בתחום הנורולוגיה) עם התבוננות בחיי הנפש של האדם. מייסדי שלושת האסכולות הללו היו יהודים (רופאים בהכשרתם ובהשכלתם, אף שלימים עשו "הסבה מקצועית" לפסיכותרפיה): (1) הפסיכואנליזה מבית מדרשו של זיגמונד פרויד (Sigmund Freud); (2) הפסיכולוגיה האינדיבידואלית מבית מדרשו של אלפרד אדלר (Alfred Adler); (3) הלוגותרפיה ושיטת הניתוח האקזיסטנציאליסטי מבית מדרשו של ויקטור פראנקל (Viktor Frankl).

בצד אסכולות אלו פותחו בתקופת ויימאר אסכולות פסיכולוגיות נוספות ביוזמתם של יהודים, כגון: פסיכולוגיית הגשטאלט (Gestalt), שתמציתה "השלם גדול מסכום חלקיו", שפותחה תחילה על ידי מקס ורטהיימר (Max Wertheimer), ולאחר מכן על ידי שלושה מתלמידיו היהודיים: קורט קופקא (Kurt Koffka), קורט גולדשטיין (Kurt Goldstein) ו-קורט לוי (Kurt

Lewin, הנחשב כמייסד הפסיכולוגיה החברתית, ומי שטבע את המונח **"דינמיקה קבוצתית"**; **פסיכולוגיית האגו**, שפותחה על ידי **היינץ הרטמן** (Heinz Hartmann).

הפסיכואנליזה כשיטת ריפוי, שבתחילת דרכה נתקלה בחשדנות רבה, זכתה בתקופת ויימאר למכובדות אינטלקטואלית, אף שנשארה שנויה במחלוקת מבחינה אקדמית. לא זו בלבד שחוללה מהפכה במדעי הנפש, הייתה לה גם השפעה עצומה גם על הספרות ועל אומנויות אחרות, המהווה אינדיקציה להיותה יותר ויותר מקובלת – כפי שניתן ללמוד, בין השאר, מהענקת **פרס נָתָה** היוקרתי לפרויד בשנת 1930 (פרס הניתן על ידי עיריית פרנקפורט, והמוענק לאנשי שם בתחומי הספרות, השירה, המוזיקה, האמנות הפלסטית והכימיה). בשנת 1920 נוסד בברלין-ויטנאו **המכון להדרכה רשמית של פסיכואנליטיקאים**, על ידי שניים מתלמידיו היהודיים של פרויד – **קרל אברהם** ו-**מקס אייטינגון** (Max Eitingon) – מכון שרוב תלמידיו היו יהודים, שחלקם תרמו לימים תרומות נכבדות לתיאוריה הפסיכואנליטית, כגון: **אנה פרויד** (בתו של פרויד, שעסקה בעיקר בפסיכולוגיה של ילדים); **זיגפריד ברנפלד** (Siegfried Bernfeld, שמחקריו עסקו בתחומי הפדגוגיה); **מלאני קליין** (Melanie Klein, המשתייכת לאסכולה הניאו-פרוידיאנית); **אריך פרום** (אף הוא משתייך לאסכולה הניאו-פרוידיאנית); **וילהלם רייך** (Wilhelm Reich, שעסק בפסיכולוגיה של ההמונים, ומחבר המאמר **"פסיכולוגיית ההמון של הפשיזם"**).

אף שתחום **הלינגוויסטיקה** נחשב ליוקרתי פחות מזה של הפסיכולוגיה, ולכן אף ידוע פחות, הריהו חשוב ביותר – בהיותו החוליה המקשרת בין **האפיסטמולוגיה** (חקר המדע, הפילוסופיה של המדע) לבין **האונטולוגיה** (חקר הטבע), שהוא עיקר עיסוקם של מדעי הטבע. ההבדל בין **האפיסטמולוגיה** לבין **האונטולוגיה** הוא בעל משמעות עצומה, אף שרק לעיתים רחוקות מודעים אנו

לו. מבחינות רבות חקר התודעה קודם לחקר הטבע, באשר תנאי מוקדם להבחנה בין אמת לשקר במובן המדעי (היינו, בין תיאוריות נכונות למוטעות), הוא ביקורת הדרך שבה אנו תופסים את הטבע בחושינו (או במכשירים המשמשים להעצמתם) – כמו גם ביקורת הדרך שבה אנו מפרשים את המידע שמספקים חושינו או המכשירים שברשותנו.

במסגרת הנושאים שבתחום האפיסטמולוגיה, בולט התחום **הלינגוויסטי**, שעיקרו ניתוח וביקורת השפה שבה אנו משתמשים לצורך פרשנות המידע החושי (כשבצידו ניתוח וביקורת הלוגיקה, שיטות ניסוי, שיטות מדידה וכד'). ההכרה בחשיבות השפה ככלי מדעי משתקפת באמירה המפורסמת של **לודוויג ויטגנשטיין** (Ludwig Wittgenstein) כי **"גבולות שפתי הם גבולות עולמי"**. ויטגנשטיין, הידוע בעיקר בשל ספרו **"מאמר לוגי-פילוסופי"** (Logisch-Philosophische Abhandlung), נחשב כמי שעיצב את **"הפוזיטיביזם הלוגי"**, שהשפיע, בין השאר, גם על חברי החוג **הווינאי לפוזיטיביזם לוגי** (Kreis der Wiener) – כינוי של קבוצת פילוסופים שהתקבצה בווינה החל בשנת 1928 סביב הפילוסוף **מוריץ שליך** (Moritz Schlick). כבאסכולת פרנקפורט, גם החוג הווינאי קיבץ סביבו לא מעט יהודים (או ממוצא יהודי) כגון: **גוסטב ברגמן** (Gustav Bergmann), **האנס האן** (Hans Hahn), **אולגה האן-נוירת** (Olga Hahn Neurath), **פרידריך וייסמן** (Friedrich Waismann), **הרברט פייגל** (Herbert Feigl), **פיליפ פרנק** (Philipp Frank).

משקלם היחסי של היהודים בחיי התרבות של וינה היה גדול אף יותר ממשקלם היחסי של יהודי ברלין. בזיכרונותיו, שנכתבו בשנת 1942 עם קורטוב של גאווה מתריסה שראשיתה בחרפת הגלות מעירו האהובה, טען המשורר והמחזאי **שטפן צ'נוויג**, שלמרות שהיהודים היוו רק 10% מאוכלוסיית וינה, הרי ש**"חלק ניכר, אם לא הרוב, של מה שזוכה להערצה כיום באירופה**

ובאמריקה כביטוייה של תרבות אוסטרליה, שנתעוררה ללחיים חדשים בתחומי המוזיקה, הספרות, התיאטרון, האומנות ומלאכת המחשבת – נוצר על ידי יהודי וינה" (פול מנדס-פלור, יהודים במסגרת התרבות הגרמנית, ע' 170).

כאמור, כול טריטוריה תרבותית חדשה שנפתחה לפני היהודים, הייתה יעד לכיבושים על ידם. בצד תחומים קלאסיים כאומנויות השונות והפילוסופיה, נפתחה במאה ה-17 טריטוריה חדשה, בלתי מוכרת עד אז – זו של מדעי הטבע, ובראשם הפיזיקה והכימיה, כמו גם המתמטיקה המשמשת כלי עזר למדעים אלה (המדע היווני אינו נחשב כ"מדע" במובן המודרני של מונח זה, באשר חסר הוא את שיטת הניסוי והשימוש במתמטיקה לצורכי חישוב ומדידה).

טריטוריה חדשה זו הייתה מחוץ לתחום התעניינותם של היהודים עד המאה ה-19, בין השאר משום שחקר הטבע נתפש ביהדות כסוג של "עבודה זרה", לא רק במובן של "עבודת אלילים", אלא גם במובן של עיסוק זר להלכה. עיקר מאמצייה של הוגי הדעות היהודיים בכול הדורות הושקע בפיתוח ההלכה, בבחינת "תיקון המידות" או "תיקון עולם" – כשחקר הטבע נתפש כשולי, כמאמר חז"ל: "בני אדם שהכירו חמה ולבנה והמזלות...חכמים הם להתקין תקנה הגדולה הזאת לידע מעשה אלוהים ברקיע...חכמים המה לתקן לאחרים, ולא מתחכמין לתקן לנפשם" (אורבך חז"ל: אמונות ודעות, ע' 190).

המונח "מדען" הוא חידוש לשוני שנתחדש עם חידוש השפה העברית ששורשו במילה "מדע" – אף שלמונח זה הייתה עד אז משמעות שונה לחלוטין. המונח עצמו מופיע לראשונה כבר במקרא בפסוקים כגון "הַחֲכָמָה וְהַמִּדָּע נָתַן לָךְ" (דה"מ ב' א/12), "טוֹבֵי מַרְאֶה וּמְשָׁפִילִים בְּכָל-חֲכָמָה וְיָדָעִי דַעַת וּמִבְיָנִי מִדָּע" (דניאל א/4, ראה גם א/17) – אך לא יכול היה לציין עיסוק אנושי שכלל לא היה קיים בתרבות ישראל לדורותיה, קל וחומר

בראשיתה. תרבות ישראל התפתחה בכיוון שונה לחלוטין, תוך כדי שלילה מפורשת של עצם העיסוק המדעי, באשר זה נתפש כמי שאין בו כדי לתקן את האדם (תורה ומצוות), אלא ל"תקן לאחרים ולא לנפשם", כלשון חז"ל.

תרבות ישראל, חרף הישגיה הכבירים בתחומי הדת, המוסר וההיסטוריוגרפיה – אף פעם לא יצרה מדע בשל סלידתה מכול מה שריח אלילי נודף ממנו. הנבואה הישראלית יצרה מושג מהפכני של אל שהטבע כפוף לחוקיו ("אם לא בריתי יומם ולילה - חקות שמים וארץ לא שמת") (ירמיהו ל"ג/25), ואשר יש במופעי הטבע כדי להעיד על עוצמתו וכבודו של אל זה ("השמים מספרים כבוד-אל ומעשה ידיו מגיד הִרְקִיעַ", תהילים י"ט/2) – אך אף פעם לא טרחה ליצור מדע טבע. כאמור, הרוח המדעית נתפשה על ידי תרבות ישראל כסוג של "עבודה זרה", בבחינת תיקון תקנות וחוקים לכוכבים ולמזלות ("ומעשה ידיו מגיד הִרְקִיעַ") – ולכן נשארה זו זרה לרוח ישראל.

"חוכמה", "בינה" ו"דעת" נתפשו כדרך לידיעת האל, לא כדרך להכרת מעשיו ברקיע: "וְנִחָה עָלָיו רוּחַ יְהוָה – רוּחַ חֲכָמָה וּבִינָה, רוּחַ עֲצָה וּגְבוּרָה, רוּחַ דַּעַת וְיִרְאַת יְהוָה...כִּי מִלְּאָה הָאָרֶץ דָּעָה אֶת יְהוָה, כַּמִּים לִים מְכֻסִּים" (ישעיהו י"א/9), או "רִאשִׁית חֲכָמָה יִרְאַת יְהוָה, שֶׁכֶּל טוֹב לְכָל עֲשִׂיהֶם תִּהְלְתוּ עֲמֶדֶת לַעַד" (תהילים קי"א/10) או "יִרְאַת יְהוָה רִאשִׁית דָּעַת חֲכָמָה וּמוֹסָר אֲוִילִים בָּזוּ" (משלי י"ז/8), או "תִּחְלַת חֲכָמָה יִרְאַת יְהוָה וְדַעַת קְדָשִׁים בִּינָה" (משלי י"ט/10) וכד'. המילה "חוכמה" מופיעה במקרא 75 פעמים (במקרים רבים בצירוף המילים "בינה" ו"דעת") תמיד בהקשר של דעת האל – ואף לא פעם אחת בהקשר של דעת "ומעשה ידיו מגיד הִרְקִיעַ", שהיא הכינוי שהודבק לאסטרונומיה ("בני אדם שהכירו חמה ולבנה והמזלות"). המדע, במובן של חקר כוכבים ומזלות, נתפש כעבודה זרה, שלאורך כול הדורות נחשבה כאחת מהעבודות הקשות ביותר, שיכול אדם מישראל לעבור. לכן, לא רק

שלא יכול היה מדע להתפתח בתרבות ישראל – אלא שאף שהעוסק בו צפוי היה למיתות שונות ומוזרות.

הרוח המדעית הייתה זרה לישראל, ממש כשם שהאמנות הפלסטית נמצאה מחוץ לגדרה של תרבות זו. תרבות ישראל היא מראשיתה ועד היום **"תרבות של אוזן, קול ושִׁמֶע"** – לא **"תרבות של רִאִיה וְעֵין"**. האל המקראי הוא **אל מְדַבֵּר**, הוויה המתגלית באמצעות הנבואה – ואילו האלים היווניים (בדומה לאלו כנען, מסופוטמיה, מצרים ויתר התרבויות בעולם הקדום) היו אלי טבע, המתגלים על ידי ההתבוננות בהם. האלילות רואה את אלוהיה – ואילו ישראל שומע לאל ומציית לו, בבחינת **"שִׁמֶע יִשְׂרָאֵל יְהוָה אֱלֹהֵינוּ יְהוָה אֶחָד"** (דברים 4/1), או **"שִׁמֶע יִשְׂרָאֵל אֵת הַחֲקִים וְאֵת הַמִּשְׁפָּטִים אֲשֶׁר אָנֹכִי דֹבֵר בְּאָזְנֵיכֶם הַיּוֹם וּלְמַדְתֶּם אֹתָם וּשְׁמַרְתֶּם לַעֲשֹׂתָם"** (דברים 1/1) וכד'.

המונח **"מדע"**, במשמעות המודרנית של **"science"** – ששורשו בלטינית במשמעות של **scienza** ("ידיעה") **coscienza** ("תודעה") וכד' – שונה באופן מהותי מהמשמעות שהוקנתה למונח זה בימי הביניים (למשל, הדבר שאליו נתכוון **הרמב"ם** שכתב את **"ספר המדע"**). המדע ההוא היה שם נרדף ל**"חכמה, בינה ודעת"**, ואין מי שיחלוק על כך, שגם בפעילות רוחנית שאינה מדעית משוקעים הרבה חכמה ודעת. את **"המדע"**, במובן של **"science"**, אין אף לזהות עם חשיבה לוגית-רציונלית ובדיקה קפדנית של העובדות (להבדיל מחשיבה מיתית או דתית, העושה רציונליזציה של העובדות), אף שתכונות אלה הן תנאי מוקדם לכל עיסוק מדעי. חשיבה לוגית-רציונלית משמשת כלי גם בתחומים שאינם מדעיים, ולפיכך יש בה אולי כדי להגדיר מרכיב מהותי של התרבות המודרנית בכללותה (להבדיל מתרבויות אחרות, שנעדרו לוגיקה ופילוסופיה, לרבות תרבות ישראל) – אך לא כדי להגדיר באופן ייחודי את מה שמכונה **"מדע"** בתרבות המודרנית (שהיא למעשה תרבות אירופית, או מערבית).

סימנו המובהק של המדע המודרני הוא **בשיטת המחקר** הייחודית שלו ובפילוסופיה המונחת בבסיסו. כול מה שמטופל באותה שיטת מחקר הרי זה **"מדע"** – וכול מה שאינו מטופל בשיטת מחקר זו, אינו בגדר **"מדע"**, בלי כול קשר לחשיבות היחסית של יצירי רוח אלה. יתירה מזו: מדע מצד אחד ופעילות רוחנית מסוג שונה – הן קטגוריות שונות שאינן ניתנות להשוואה זו לזו: פילוסופיה, היסטוריוגרפיה, ספרות, שירה, משפט וגילויים אחרים של ההגות האנושית – כול אלה הם בעלי חשיבות עצומה, שאינה נופלת מזו של המדע, אף שאינם ניתנים להיכלל בקטגוריה הקרויה **"מדע"**. כאן מדובר על איכויות שונות, שאינן ניתנות כלל להשוואה כמותית. הטריטוריה המדעית.

ראשית המדע המודרני באיטליה (גלילאו), המשכו באנגליה (רוברט הוק, רוברט בויל, איזיק ניוטון וכד') ובצרפת (שארל דה-קולון) – ושיאו בגרמניה של המאה ה-19 וראשית המאה ה-20 (עד עליית הנאצים לשלטון). כמעט כול ההישגים המדעיים הגדולים בתקופה זו היו פרי עבודתם של מדענים גרמניים, אף כי המדע עצמו היה כלל אירופי. מבין כלל מרכזי המחקר הגדולים שנוסדו בגרמניה בעת החדשה, בלטה המיוחד **אוניברסיטת גטינגן** (Georg-August-Universität Göttingen), שנקראה על שם מייסדה **ג'ורג' ה-2** מלך בריטניה, דוכס הנובר (נוסדה ב-1734 ופתחה את שעריה ב-1737). תהפוכות פוליטיות רבות שזורות בתולדות אוניברסיטה זו: מספר התלמידים שבשנת 1823 עמד על 1547, הצטמצם ל-860 בקירוב, בעקבות מעורבותם של חלק מהמורים והתלמידים בתנועות פוליטיות שהתנגדו לשלטון. בשנת 1837 הודחו 7 פרופסורים בגלל מחאתם כנגד ביטול החוקה הליברלית של 1833. **"אביב העמים"** של שנת 1848 הפך את המגמה. ממשלת פרוסיה, שסיפחה את הנובר בשנת 1866, הוסיפה לטפחה ולקדמה. בשנת 1903 עמד מספר התלמידים על 1529, שעל הוראתם הופקדו 121 מורים. משרות ההוראה נפתחו

בפני היהודים בשנת 1869. בעשורים הראשונים של המאה ה-20 הייתה היא למובילה עולמית בתחומי הפיזיקה, המתמטיקה, האווירודינמיקה וההידרודינמיקה. בתקופה שקדמה לעליית הנאציזם נהנתה האוניברסיטה ממוניטין בינלאומי ניכר, שנבע ממספר רב של אישים בולטים, שחבשו את ספסל הלימודים או לימדו בה, בהם מנהיגים **כאוטו פון ביסמרק**, אנשי רוח וסופרים **כהיינריך היינה והאחים גרים** (Brüder Grimm), מתמטיקאים **קארל פרידריך גאוס** (Carl Friedrich Gauß) ואחרים. מאז שהחלו להעניק את פרס נובל, הוציאה היא מתוכה את המספר הגדול ביותר של זוכי פרס נובל (45 במספר).

בתקופה שבין 1895 ו-1933 התקיימה באוניברסיטת גטינגן תופעה שכדוגמתה לא נודעה בתולדות המתמטיקה והפיזיקה (שני תחומים הקשורים זה בזה קשר הדוק), לא לפניה ואף לא אחריה. תחת הנהגתם של **פליקס קליין** (Felix Klein) ו-**דיויד הילברט** (David Hilbert), הפך המכון המתמטי של אוניברסיטה מרוחקת זו למרכז עולמי בלתי מעורער ויחיד בסוגו, אשר אליו נהרו בהמוניהם כל מי שחיפשו לקבל את החינוך המקיף והמוצלח ביותר לבניית קריירת מחקר מבוססת ומבטיחה בכל תחומי המתמטיקה. אפילו אוניברסיטת ברלין, המרכז הגרמני המסורתי של ההצטיינות המתמטית, אשר בחצי השני של המאה ה-19 הונהג ביד רמה על ידי שלושת הענקים – **ארנסט קומר** (Ernst Kummer), **קרל וויירשטראס** (Karl Weierstrass) ו-**ליאופולד קרונקר** (Leopold Kronecker, יהודי) – הייתה לכינור שני לצידה של אוניברסיטת גטינגן, מעצמת המתמטיקה החדשה.

פליקס קליין היה זה שגייס את דיויד הילברט לאוניברסיטת גטינגן, כמו גם זה שפתח את הדלת בפני יהודים, שעד אז היו שערי האוניברסיטה סגורים בפניהם. בעקבות מאמציו של קליין נפרצה "**המכסה היהודית**" – המגבלה הלא-רשמית על מספר היהודים המורשים ללמד באוניברסיטאות גרמניות בתפקיד

מסוים. היהודי הראשון שכיהן כפרופסור מן המניין באוניברסיטה פרוסית כלשהי, מבלי שעבר תהליך של טבילה בכנסייה, היה **מוריץ אברהם שטרן** (Moritz Abraham Stern), תלמידו של **קרל פרידריך גאוס** – ומי שעם פרישתו מהתפקיד הוחלף על ידי קליין. דרכו של שטרן למשרה זו הייתה רצופת קשיים בשל מוצאו היהודי. חלפו כמעט 30 שנים עברו מאז סיים דוקטורט בהצטיינות והחל ללמד בגטינגן ועד שקיבל את מינויו המלא בשנת 1859. עברו עוד כ-10 שנים עד אשר שני יהודים נוספים שלא עברו טבילה – **לזרוס פוקס** (Lazarus Fuchs) ו-**ליאו קניגסברגר** (Leo Königsberger) – קבלו משרות דומות.

לאחר שחרף התנגדות מצד רבים מחבריו, הצליח קליין לאפשר את קבלתו לאוניברסיטה של **אדולף הורוביץ** (Adolf Hurwitz), מי שמאוחר יותר אף שימש כסגנו – צירף אליה יהודים רבים נוספים, מאסכולות מתנגדות, לרבות **ארתור מוריץ שְנֶפְלִיס** (Arthur Moritz Schönflies), ששימש כמנהל הקתדרה למתמטיקה שימושית באוניברסיטת גטינגן בשנים 1891-1899. הודות למאמציו של קליין, אף החלה אוניברסיטת גטינגן לקבל נשים ללימודים ולסגל, שהבולטת בהן היא היהודייה **אמי נתר** (Emmy Noether), בתו של **מקס נתר**, מתמטיקאי חשוב בזכות עצמו, שעבד כפרופסור באוניברסיטת ארלנגן, שהתקבלה דרך פשרה כסייעת, ולבסוף כיהנה כפרופסור מן המניין.

כבתחומים אחרים, גם באוניברסיטת גטינגן בלטו היהודים משכמם ומעלה. בנוסף לאמי נתר, ניתן למנות שמות מפורסמים כגון: **אוטו וולך** (Otto Wallach) – חתן פרס נובל לכימיה לשנת 1910, בגין מחקריו בתחום התרכובות האליציקליות; **ג'יימס פרנק** (James Franck), חתן פרס נובל לפיזיקה לשנת 1925 על גילוי החוקים השולטים בפגיעה של אלקטרון באטום; **מקס בורן** (Max Born), חתן פרס נובל לפיזיקה לשנת 1954 בגין מחקרו הבסיסי במכניקת הקוונטים, ובמיוחד על הפירוש הסטטיסטי של

פונקצית הגל); **יוג'ין ויגנר** (Jenő Wigner, חתן פרס נובל לפיזיקה לשנת 1963, בגין "תרומתו לתיאוריה של גרעין האטום והחלקיקים הבסיסיים ובייחוד התגלית והיישום של עקרונות הסימטריה הבסיסיים"); **קרל שוורצשילד** (Karl Schwarzschild, שהגדיר את "רדיוס שוורצשילד" המקיף "חור שחור"); **אדוארד טלר** (Edward Teller, "אבי פצצת המימן"); **נורברט וינר** (Norbert Wiener, מייסד הקיברנטיקה); **הרמן מינקובסקי** (Hermann Minkowski, "משפט מינקובסקי"); **ג'ון פון ניומן** (John von Neumann, הוגה "תורת המשחקים"); **אדמונד לנדאו** (Edmund Landau, "פונקציית לנדאו", "משפט האידיאלים הראשוניים של לנדאו", "בעיות לנדאו", "סימון לנדאו", "אי-שוויון לנדאו-קולמוגורוב", "קבוע לנדאו-רמנוג'אן"); **פליקס ברנשטיין** (Felix Bernstein, "משפט קנטור-שרדר-ברנשטיין"); **תיאודור פון קרמן** (Theodore von Kármán, מחלוצי האווירונאוטיקה ומדע החלל, ומי שנחשב בין גדולי המדענים בתחום האווירונאוטיקה בעולם), כול אלה, ורבים נוספים שלמדו ו/או ולימדו באוניברסיטת גטינגן, הפיצו את המתמטיקה החדשה מבית מדרשם למרכזים רבים לא רק בגרמניה, אלא גם בעולם כולו, ובמיוחד לארה"ב ולצרפת.

על תרומת יהודי גרמניה ואוסטריה למדעים המדויקים אפשר ללמוד לא רק ממשקלם היחסי בהישגי אוניברסיטת גטינגן – אלא גם ממשקלם היחסי בקרב סך כלל זוכי פרס נובל הגרמנים-אוסטרים בתקופה 1901-1936. בתקופה זו הוענקו 115 פרסי נובל בתחומי הפיזיקה, הכימיה ורפואה – כשמתוכם זכו מדענים גרמנים-אוסטרים ב-39 פרסים (34% מסך כול הפרסים). משקל הגרמנים-אוסטרים בקרב קהיליית מקבלי פרס יוקרתי זה, שיקפה באופן ברור את העליונות הגרמנית-אוסטרית על פני מדינות אחרות – לרבות אנגליה וצרפת, שהובילו קודם לכן.

עליונות זו ניתן לזקוף במידה רבה לתרומתם העצומה של המדענים היהודיים (או ממוצא יהודי), שזכו בלא פחות מ-13 פרסים (33%), אף ששיעור האוכלוסייה היהודית בגרמניה ובאוסטריה היה פחות מ-1%. כמו יהלומים בכתר המדע מנצנצים שמות יהודים אלה: **אדולף פון באייר** (Adolf von Baeyer) – 1905, כימיה, בגין מחקרו על צבעים אורגניים ותרכובת הידרוארומטיות; **פאול ארליך** (Paul Ehrlich) – 1908, רפואה, בגין מחקרו את מערכת החיסון; **אוטו וולך** (Otto Wallach) – 1910, כימיה, בגין מחקריו בתחום התרכובות האליציקליות; **רוברט באראני** (Róbert Bárány) – 1914, רפואה בגין מחקרו את מערכת שיווי המשקל באוזן הפנימית; **ריכרד וילשטטער** (Richard Willstätter) – 1915, כימיה, בגין מחקרו בנושא פיגמנטים צמחיים; **פריץ האבר** (Fritz Haber) – 1918, כימיה, בגין מחקרו על הסנתזה של האמוניה; **אלברט אינשטיין** – 1921, פיזיקה, בגין תרומתו לפיזיקה התיאורטית ובפרט על גילוי החוק של האפקט הפוטואלקטרי; **אוטו מאירהוף** (Otto Fritz Meyerhof) – 1922, רפואה, בגין מחקרו את מערכת השרירים ובמיוחד תפוקת החום בשריר והיחס בין צריכת חמצן ומטבוליזם של חומצה לקטית; **ג'יימס פרנק** (James Franck) ו-**גוסטב הרץ** (Gustav Hertz) – 1925, פיזיקה, בגין גילוי החוקים השולטים בפגיעה של אלקטרון באטום; **קרל לנדשטיינר** (Karl Landsteiner) – 1930, רפואה, בגין גילוי סוגי הדם האנושי; **אוטו ורבורג** (Otto Warburg) – 1931, רפואה, בגין מחקרו על צריכת החמצן של תאים והאנזים האחראי לה; **אוטו לוי** (Otto Loewi) – 1936, רפואה, בגין מחקרו על העברת אותות עצביים באמצעות מוליך עצבי.

לרשימת כוכבים אלה, שהאירו את שמי המדע הגרמני-אוסטרי, ניתן לצרף שני שמות נוספים, שאף הם חיו ופעלו בתקופה זו, אך נפטרו לפני שנת 1901 (השנה שבה הוחל להעניק את פרס נובל), – ולכן לא זכו בפרס נובל: **פרדיננד יוליוס כהן**

(Ferdinand Julius Cohn) מייסד הבקטריוLOGIA, שהוזכר לעיל; **היינריך הרץ** (Heinrich Hertz) שהיה הראשון שהוכיח את קיום הקרינה האלקטרומגנטית, כבר בשנת 1888, על ידי בניית מכשיר המשדר גלי רדיו ומתקן לקליטת הגלים. הרץ הרחיב את התיאוריה בדבר אופיו האלקטרומגנטי של האור, שפורסמה קודם לכן (1873) על ידי אחד מגדולי הפיזיקה במאה ה-19, הפיזיקאי הסקוטי **ג'יימס קלרק מקסוול** (James Clerk Maxwell). הרץ הוכיח שחשמל יכול להיות מועבר בגלים אלקטרומגנטיים שנעים במהירות האור ובעלי תכונות רבות של האור. ניסוייו בגלים אלקטרומגנטיים הובילו לפיתוח הטלגרף האלחוטי והרדיו. יחידת מדידת התדירות "**הרץ**" הנמדדת במחזורים לשנייה, קרויה על שמו. אף שלא זכה הרץ בפרס נובל (מאחר שנפטר מהרעלת דם בשנת 1894, בהיותו בן 37 בלבד) הספיק הרץ לזכות בשנת 1890 בפרס יוקרתי אחר – **מדליית רמפורד** (The Rumford Medal), מדליה שמעניקה **החברה המלכותית הבריטית** לחוקרים אירופיים בתחומי התרמודינאמיקה והאופטיקה מאז שנת 1800. בין הפיזיקאים הנודעים שזכו בפרס יוקרתי זה ניתן למנות שמות כגון: **בנו'מין תומסון** (Benjamin Thompson), מגדולי החוקרים בתחומי האור והחום, שעל שמו מוענק הפרס; **מייקל פאראדיי** (Michael Faraday), פיזיקאי וכימאי בריטי, שתרם רבות לתחומי האלקטרומגנטיות והאלקטרוכימיה ("**חוק פאראדיי**") ; **לואי פסטר** (Louis Pasteur), כימאי צרפתי שנחשב לאבי המיקרוביולוגיה; **ג'יימס קלרק מקסוול**, מנסח "**משוואות מקסוול**" של החשמל והמגנטיות; **גוסטב קירכהוף** (Kirchhoff), פיזיקאי גרמני שתרם רבות להבנת המוליכות החשמלית, המעגל החשמלי והאנליזה הספקטרוגרפית; **וילהלם רֶנטְגֶן** (Wilhelm Röntgen), פיזיקאי גרמני מגלה קרני ה-X, הקרויות על שמו ("**קרני רנטגן**"), שבגין הישג זה היה גם הזוכה הראשון בפרס נובל לפיזיקה (1901); **אנרי בקרל** (Henri Becquerel) פיזיקאי צרפתי ממגלי הקרינה הרדיואקטיבית, שעל

שמו נקראת יחידת המדידה לרדיואקטיביות ("**בקרל**"), ושבגין הישגו זכה גם בפרס נובל לפיזיקה (1903).

יהודי גרמניה ואוסטריה תרמו תרומה נכבדה לא רק להתפתחות המדע המודרני, אלא גם לביסוסו מבחינה פילוסופית. בקרב יהודים (או ממוצא יהודי) אלה, בולט **קרל פופר** (Karl Popper, 1902-1994), מהפילוסופים המשפיעים ביותר במאה ה-20 בכלל, ובפילוסופיה של המדע בפרט, שהחל דרכו בתקופת ויימאר. כפילוסוף של המדע, ניסח פופר את "**עיקרון ההפרכה**", כחלופה ל"**עיקרון האימות**", שהיה מקובל עד אז. על-פי עיקרון זה, תיאוריה מדעית תקפה היא רק זו שניתן להעמידה למבחן אינספור פעמים במטרה להפריכה. תיאוריה מדעית תיחשב כתקפה, רק כול עוד לא הופרכה על ידי ניסוי מדעי, או לא נסתרה על ידי תצפית מדעית. לכן, כול תיאוריה מדעית היא ארעית ויחסית במהותה. לעיקרון ההפרכה חשיבות גם ביחס לנושאים הניתנים למחקר מדעי – להבדיל מנושאים שאינם ניתנים למחקר מסוג זה, אלא לסוגי מחקר אחרים. רק תופעות חוזרות ונשנות עשויות להיות נושא למחקר מדעי – להבדיל מתופעות חד פעמיות, שאינן חוזרות על עצמן, ולכן לא ניתן לגלות בהן "**חוקיות**" ("**חוקי טבע**"), אלא רק "**מגמות היסטוריות**" (trends). "**חוק טבע**" הוא דטרמיניסטי באופן מוחלט, היינו, נעדר הוא "**דרגות חופש**" כלשהן. כמו כן, חזרת התופעות על עצמן במרווחי-זמן שונים, הינה קבועה ובלתי משתנה – ומכאן היכולת שלנו לחקור את תופעות הטבע המוכרות לנו. לעומת זאת, "**מגמות היסטוריות**" אינן דטרמיניסטיות, אלא בעלות "**דרגות חופש**", הכפופות להחלטות ולבחירות אנושיות. ההיסטוריה היא הרפתקה אנושית במלוא מובן המילה – ולכן היא בלתי ניתנת לחיזוי מראש. לפי תפישה זו, שתי התיאוריות הגדולות של המאה ה-19 – "**המטריאליזם הדיאלקטי**" של מרכס מחד, והדרוויניזם מאידך – טשטשו את ההבדל שבין "**חוקי טבע**" לבין "**מגמות**".

היסטוריות", ומכאן הכשלים הלוגיים והמתודולוגיים הנגזרים מהן. לפי תפישה זו, תיאוריות האבולוציה, כמו גם תיאוריות היסטוריוסופיות, הן מחוץ לתחומי המדע המודרני.

כמי שהיה עד למסקנות הפוליטיות הרות האסון שנגזרו מהקומוניזם המשיחי, כמו גם להתקפת-הנגד הפשיסטית, שהתבססה על הדרוויניזם החברתי – ביקש פופר להצביע על אופיין הלא-מדעי ואף האנטי-מדעי, כמו גם על השלכותיהן הפוליטיות-חברתיות ההרסניות. לכן, הקדיש הוא את ספרו **"דלות ההיסטוריציות"** (The Poverty of Historicism):

לזכרם של האנשים, הנשים, והילדים הרבים מספור, בני כול האמונות, העמים והגזעים – שנפלו קורבן לאמונה הפשיסטית והקומוניסטית בחוקים הנחרצים של הייעוד ההיסטורי.

בעוד שמשקלם היחסי של היהודים בחיי הכלכלה והתרבות של גרמניה ואוסטריה היה עצום – הרי שמשקלם היחסי בחיים הפוליטיים שלהן היה קטן בהרבה. מעורבותם של היהודים בחיים הפוליטיים של גרמניה החלה כאמור ב**"אביב העמים"** של מהפכות 1848-1849 – שהסתיימו בכישלון מוחלט, חרף הכוונות הטובות של מחולליהן. רוב המהפכנים היהודיים של תקופה זו היו בעלי אוריינטציה ליברלית, יותר מאשר סוציאליסטית – כשעיקר שאיפתם הייתה לזכות בשוויון זכויות פוליטי, כלכלי וחברתי. היו אלו מהפכות בורגניות – לא מהפכות סוציאליסטיות. לעומת זאת, מעורבות היהודים בחיים הפוליטיים של גרמניה ואוסטריה בשנים שלאחר מכן ועד עליית הנאצים לשלטון הייתה בעיקר בעלת אוריינטציה סוציאליסטית – אף שיהודים רבים מילאו תפקיד גם במפלגות ליברליות ואף במפלגות שמרניות.

מבין השמאלנים היהודיים בלטו במיוחד אישים כגון: **קרל מרכס** (מייסד האינטרנציונל הסוציאליסטי), **פרדיננד לסל** (Ferdinand

Lassal, 1864-1825, אחד ממייסדי המפלגה הסוציאל-דמוקרטית בגרמניה; **אדוארד ברנשטיין** (Eduard Bernstein, 1932-1850, שותף בהקמת המפלגה הסוציאל-דמוקרטית בגרמניה); **פאול לוי** (Paul Levi, 1930-1833, אחד ממנהיגי המפלגה הקומוניסטית בתקופת ויימאר); **קארל ראדק** (Karl Radek, 1939-1885, מנהיג קומוניסטי ועיתונאי); **רוזה לוקסמבורג** (Rosa Luxemburg, 1919-1871, ממייסדי הליגה הספרטקיסטית – קבוצת שמאל רדיקלית שחבריה הצטרפו למפלגה הקומוניסטית בגרמניה, לאחר כשלוש **"מרד הספרטקיסטים"** בינואר 1919); **קורט אייזנר** (Kurt Eisner, 1919-1867, מייסד **רפובליקה בוואריה** וראש ממשלתה בתקופת כהונתה שנמשכה 3 חודשים בלבד); **גוסטב לנדאואר** (Gustav Landauer, 1919-1870, ממייסדי **הרפובליקה הסובייטית של בוואריה** שהתמוטטה 6 ימים לאחר הקמתה).

המהפכנים הרדיקלים (לוקסמבורג, אייזנר ולנדאואר) בלטו במה שמכונה **"מהפכת נובמבר הגרמנית"** (Novemberrevolution) – כינוי לסדרת מרידות ועימותים פוליטיים שהתחוללו בגרמניה בתקופה של כ-10 חודשים, מנובמבר 1918 ועד אוגוסט 1919, שכתוצאה מהם התפטר הקיסר וילהלם ה-2 והתפרק הרייך הגרמני ה-2 (1919-1871). שלא כמו ברוסיה שנה קודם לכן, מהפכה זו לא הונהגה על ידי מפלגה קומוניסטית אחת, אלא על ידי מספר מפלגות שחתרו לכונן בגרמניה משטר קומוניסטי. המרידות הללו דוכאו ביד קשה, כשרבים מהמהפכנים הללו הומתו במיתות שונות ומשונות. את מקום הקיסרות הגרמנית לא תפס משטר קומוניסטי, כפי שארע ברוסיה – אלא הוקמה **רפובליקת ויימאר** הדמוקרטית-ליברלית.

אף שהיה להם משקל כבד יחסי בקרב מפלגות השמאל הגרמניות באותה עת – הרי שמשקלם היחסי בפוליטיקה הגרמנית בכללותה היה קטן בהרבה מזה שייחסו להם מתנגדיהם. לשיא השפעתם הגיעו ברפובליקת ויימאר, כשהבולט ביניהם היה **ולטר**

רתנאו (Walther Rathenau, שר החוץ של גרמניה בשנת 1922). לשם השוואה, משקלם היחסי של היהודים בפוליטיקה הגרמנית היה קטן בהרבה מזה שהיה ליהודים בפוליטיקה הבריטית, שבה הגיעו אחדים מהם לראש הפירמידה – שהבולט שבהם הוא **בנימין דיזראלי**, ראש ממשלת בריטניה בשנים 1868-1874 ו-1880.

לכדי השפעה פוליטית ממשית הגיעו היהודים רק ברוסיה הצארית, בהתייזבם בראש המהפכה הקומוניסטית (ולאחר מכן גם במפלגות קומוניסטיות נוספות בפולניה, ברומניה ובהונגריה). על רקע זה נוצר על ידי חוגים אנטישמיים המונח **Żydokomuna** ("קומוניזם יהודי") – במטרה להכפיש את הקומוניזם כאילו נוצר על ידי היהודים לצורך השתלטות על העולם. כבמקרים אחרים, גם במקרה זה התבסס מונחים זה על חצאי אמיתות, שנקל היה לסלפן לצרכים פוליטיים. הבסיס העובדתי לכאורה היה נוכחותם הבולטת של אישים ממוצא יהודי בצמרת המפלגות הקומוניסטיות בראשית דרכן. בצמרת המפלגה הבולשביקית בברה"מ בלטו אישים כגון **לאון טרוצקי** (Leon Trotsky), מייסד הצבא האדום), **גריגורי זינובייב** (Grigory Zinoviev), **לב קמנייב** (Lev Kamenev), **יעקב סברדלוב** (Yakov Sverdlov), **גרגורי שוקולניקוב** (Grigory Sokolnikov), **לזר קגנוביץ'** (Lazar Kaganovich) ועוד. כדי להגביר את הרושם שהיהודים הם רוב בקרב הצמרת הקומוניסטית, נהגו החוגים האנטישמיים לצרף לרשימת האישים ממוצא יהודי גם את מי שהיה לו רק סב נוצרי ממוצא יהודי (כגון לנין) או שהתחתן עם אישה ממוצא יהודי – זאת אף שבפועל השתתפו במהפכת אוקטובר לא יותר מ-964 יהודים (מתוך 23,600) כשבהמשך הצטרפו אליהם 2,182 יהודים נוספים. **במפלגה הקומוניסטית הפולנית**, מתוך 15 חברים בהנהלה המרכזית שלה בשנת 1936, היו 8 יהודים, ובהליכים המשפטיים שננקטו שם נגד הקומוניסטים היו 90% מהנאשמים

יהודים. גם בהנהגת המפלגה הקומוניסטית הרומנית התבלטו אישים ממוצא יהודי, דוגמת **יוסיף קישינבסקי** (Iosif Chişinevschi), **אנה פאוקר** (Ana Pauker), שרת החוץ של רומניה בשנים 1952-1948) ובעלה **מרצל פאוקר** (Marcel Pauker). במפלגה הקומוניסטית ההונגרית התבלטו **מתיאש ראקושי** (Mátyás Rákosi), שליט הונגריה בשנים 1956-1948), **יאנוש קאדאר** (János Kádár), שליט הונגריה בשנים 1988-1956), כמו גם **בלה קון** (Béla Kun), מייסד הצבא האדום בהונגריה).

אם בתקופה שקדמה ל"מאה היהודית-גרמנית" (1812-1933), עדיין יכול היה **אייזיק ד'זראלי** (אביו של בנימין ד'זראלי), לומר, שב-10 אצבעותיו יוכל הוא למנות את "כול הגאונים או בעלי הכישרון היהודיים" (גרינפלד, נביאים בבלי כבוד, ע' 37) – הרי שבתקופה זו כבר קשה היה כמעט לספור אותם, כשרוב-רובם חיו ופעלו בגרמניה ובאוסטריה. תקופה זו עשויה הייתה אף להתמשך, אלמלא הנחשול ההרסני שהציף את אירופה עם עליית הנאצים לשלטון. בתקופה זו לא רק היהודים (או צאצאיהם) בלטו בשיעור קומתם-הם – אלא אף חשפו ופרסמו לא מעט גאונים גרמניים אחרים, לא-יהודיים, שהבולטים שבהם **פרידריך ניקטשה** ו-**תומאס מאן**. ניקטשה, שעד שנת 1888 היה אלמוני כמעט, החל להיחשף לקהל האירופי בעקבות סדרת הרצאות באוניברסיטה של קופנהגן על כתביו, שאותה נתן **גאורג כהן ברנדס** (Georg Cohen Brandes), חוקר ומבקר ספרות דני ממוצא יהודי. בדומה לכך, גם תומאס מאן (שבעצמו לא היה יהודי, אך היה נשוי ליהודייה), הרי שחרף האיבה ששררה בינו לבין אחדים ממבקרי היהודים, הודה בגילוי לב, שיהודים הם ש"גילו" אותו (גרינפלד, שם, ע' 37):

יהודים "גילו" אותי, יהודים הוציאו את ספריי לאור ופרסמו את שמי; הם העלו על הבמה את המחזה הנורא שכתבתי; יהודי אחד, המנוח ס' לובלינסקי, הוא שכתב על

"בית בודנברוק" שלי (לאחר שבמקומות אחרים התקבל בעקימות-חותם): "הספר הזה יגדל עם הזמן, ובעוד דורות יוסיפו לקרוא אותו". וכשאני יוצא אל העולם ומבקר בערים, הרי כמעט תמי, ולא רק בוינה וברלין, יהודים הם המקדמים את פני בברכה, מאכסנים, מאכילים ומפנקים אותי...עובדה היא, שפשוט אין להכחישה, כי בגרמניה כול דבר שרק "טבטונים אמיתיים" וגרמנים קמאיים נהנים ממנו, אבל היהודים בזים לו או דוחים אותו, לעולם לא ייחשב במאומה מבחינה תרבותית.

יחס הערצה מעין זה רחש גם נִיטְשֶׁה כלפי היהודים, אף שבגין איבתו כלפי הנצרות, שלא ידעה גבולות, כתב עליהם לא מעט דברי ארס – בעיקר משום שהם נתפשו בעיניו כמי שהמיטו על אירופה את האסון הגדול בתולדותיה, בייצאם את הנצרות אליה. כך, למשל, כתב נִיטְשֶׁה בספרו "מעבר לטוב ולרוע" (ע' 170):

מה אירופה חבה להם, ליהודים? – הרבה, מן הטוב ומן הרע; ובראש וראשונה הדבר האחד שהוא הטוב ביותר והרע ביותר בעת ובעונה אחת: את הסגנון הגדול שבמוסר, את האימה ואת הוד המלכות שבתביעות אין קץ, את כול הרומנטיקה ואת כול הרוממות שבמפוקפקות המוסריים – ומכאן דווקא את הצד הקוסם ביותר והמובחר שבשלל הצבעים המפתים במשחקהם אל החיים, ואשר עד היום שמי תרבותנו האירופית, שמי הערב שלה, מדממים בזהרוריו, אולי דמדומי מרץ אחרונים. אנו, האמנים שבקרב המסתכלים הפילוסופיים, אסירי תודה הננו ליהודים על כך.

בספרו "המדע העליז", בתת-סעיף 348 שכותרתו "על מוצא המלומדים" כותב נִיטְשֶׁה, כי המלומדים הנוצריים, שהם בדרך כלל בניהם של כוהנים ומורים פרוטסטנטיים, מורגלים בכך שיאמינו להם; לעומת זאת, בהיעדר ייחוס כזה, המלומדים

היהודיים אינם מורגלים שיאמינו בהם, בהיותם שייכים למיעוט זר ושנוא. לכן, עליהם לשכנע בכוח ההיגיון בלבד (ע' 366-367):

והיפוכו של דבר היהודי, המורגל פחות מכול לכך שיאמינו לו, בהתאם למערכת עיסוקיו ועברו של העם. על פי זה נתבונן בהם, במלומדים היהודיים: הם חסידיה הגדולים של הלוגיקה, כלומר של כפיית הסכמה בכוח הטעמים; הם יודעים שבעזרת הלוגיקה הם חייבים לנצח, גם כול היכן שניצבת נגדם רתיעה גזענית ומעמדית, כול היכן שאין ששים להאמין להם... כול היכן שהיהודים הגיעו לכלל השפעה, הם לימדו להבחין ביתר דקות, להסיק ביתר חריפות, לכתוב ביתר בהירות וטוהר. מאז ומתמיד זה היה תפקידם – להביא עם "לכלל היגיון".

לפי נִיטְשֶׁה, היהודים הם לא מלומדים בעלי שיעור קומה, אלא גם שחקנים וסופרים מצטיינים (המדע העליון, סעיף 361, ע' 389):

בנוגע ליהודים, זה העם בעל הסגולה ההסתגלותית בה"א הידיעה, הלא מתחייב מתוך מסלול זה לראות בהם מלכתחילה מעין היערכות היסטורית עולמית לאילוף שחקנים, חממת שחקנים מובהקת. ואכן, זו שאלה בעיתה: איזה שחקן טוב בימינו אינו יהודי? גם היהודי כסופר מלידה, כשליטה למעשה של העיתונות האירופית, אין שלטונו זה בא אלא מכוח כישרונו השחקני – כי הסופר הוא שחקן במהותו, כי הוא משחק בעצם את "המומחה", את "בעל המקצוע".

במכתב לפרנץ אוֹבֶרְבֶּק (Franz Overbeck, פרופסור לתיאולוגיה, שהיה ידידו של נִיטְשֶׁה החל מהתקופה בה לימדו יחד באוניברסיטת בֶּזֶל ועד ליום שבו התמוטט ברחוב בעיר טורינז), מיום 24 במרץ 1887, כותב נִיטְשֶׁה כי הוא הציע להכין "רשימה של חוקרים, אומנים, סופרים, שחקנים, ווירטואוזים גרמנים

ממוצא יהודי, מלא או חלקי, שתורכב בקפידה; תהיה זו תרומה נאה לתולדות התרבות הגרמנית וגם למבקריה" (פול מנדס-פלור, יהודים במסגרת התרבות הגרמנית, ע' 168).

אך היו גם מי שראו בתרומתם העצומה של היהודים לחיי הרוח בגרמניה, משום ניסיון להשתלט על התרבות הגרמנית ולנכסה לעצמם, בהמשך לניסיונה של משפחת רוטשילד להשתלט על הכלכלה העולמית באמצעות כספה – כול זאת כדי להוכיח, שמעשים אלה הם חלק מקנוניה יהודית להשתלט על העולם (רעיון שהתגלגל מאוחר יותר להסתה בנוסח "הפרוטוקולים של זקני ציון"). כך, למשל, הותקפו היהודים כמי שכול כוונתם היא להשתלט על חיי הספרות והשירה בגרמניה – בין השאר על ידי שליטה בענפי המו"לות, העיתונאות, הספרות וכד'. כך, למשל, כתב הונדט רדובסקי (H. Hundt-Radowsky) בשנת 1819, כי (טורי, מהומה ומבוכה במהפכת 1848, ע' 126):

כמה עצובות עלולות להיות התוצאות...אם היהודים...על ידי עוצמתם ללא סייג, בה משתלטים הם על הענפים החשובים ביותר של הספרות, ובעיקר על מסחר הספרים – ישתקו לחלוטין את דעת הקהל המתנגדת להם עדיין. אם לא יושם קץ לשאיפה כללית זאת, יתקרב בצעדי ענק הזמן, בו ישכון זרע אברהם בארמונות מלכינו ונסיכינו, ואנו נהיה לו לעבדים.

חשש דומה השמיע בשנת 1821 גם לודולף הולסט (Ludolf Holst), שאיתו התפלמס לודוויג ברנה בחיבורו "היהודי הנצחי", כשהוא מזהיר מפני "השתלטותם המלאה של היהודים על עולם האידיאות", תוך כדי פעולתם כסופרים, כמוכרי ספרים וכמו"לים, ובעיקר "עורכי תקופונים, עיתונים רבים מאוד...ואף עיתונים ממשלתיים" (טורי, שם, ע' 126).

חשיבותם ותרומתם של יהודי גרמניה ואוסטריה התבררו במלואן רק לאחר שכבר נעלמו מהמפה. בשנת 1933, בניסיון של הרגע האחרון לבלום את האיום הנאצי, החליטו מנהיגי **האגודה המרכזית של אזרחים גרמנים בני הדת היהודית** (Centralverein deutscher Staatsbürger jüdischen Glaubens), לפרסם אנציקלופדיה של מצליחנים יהודיים בכול התחומים. אנציקלופדיה זו הקיפה את כול המאורות של יהודי גרמניה בכלכלה, בפוליטיקה (כולל בצבא), במדעים, באומנויות השונות, בפילוסופיה וכד'. התוצאה שנשאה את הכותרת **"יהודים בעולמה של התרבות הגרמנית"**, הייתה אנציקלופדיה ענקית ומפורטת בקפידה של תרומת היהודים לחיים הגרמניים בכללותם ולחיי התרבות בפרט. פרויקט ספרותי-מדעי זה נוהל על-ידי ועדת מומחים בראשותו של **זיגמונד קצנלסון**, עורך ומ"ל ידוע בתקופת ויימאר. הספר עב-הכרס הכליל אלפי שמות וערכים, שהשתרעו על למעלה מ-1000 עמודים. כדי להימנע מאי-הבנות אפשריות הכיל הספר גם נספח שפרט את שמותיהם של **"לא יהודים הנחשבים יהודים"**, כגון **צ'רלי צפלין**, **אלברט שוויצר**, **יוהן שטראוס** ורבים אחרים. הגסטפו החרים את הספר והורה להשמיד את המהדורה כולה. כתב-היד שרד, והודפס מחדש אחרי המלחמה. מאז הצטברה והלכה כמות אדירה של הספרות בנושא, בעיקר בגרמניה – והיא מוסיפה לבכות את הנזק העצום, הבלתי נתפש, שהגרמנים המיטו על עצמם.

מדד אחר לתרומת היהודים דוברי הגרמנית היא הוא מספר הערכים שעניינם יהודים או יהודים-למחצה (כולל אלה שהתנצרו למראית-עין), המופיעים בקטגוריה **"יהודי גרמניה"** באנציקלופדיות הזרות של היום, לרבות אלו שמחוץ לגרמניה ואוסטריה. כך, למשל, בגרסה האנגלית של ויקיפדיה מצוינים בקטגוריה German Jews לא פחות מ-1327 שמות – שרובם כלל אינם מוכרים מחוץ למדינות אלה.

חורבן פיזי ותרבותי

חובת לימוד קרוא-וכתוב מגיל צעיר, שהחלה כמצווה דתית, ושהייתה בתחילה נטל כלכלי, ללא תשואה כלכלית ברורה – הפכה ברבות השנים ליתרון כלכלי יחסי ברור, המניב תשואה כלכלית עצומה, שהעמידה את היהודים בראש הפירמידה הכלכלית. כמו כן, כתוצר לוואי, העמידה היא אותם, מאמצע המאה ה-19 ואילך, בראש הפירמידה התרבותית-מדעית של העולם המערבי. עלייתם המטאורית של היהודים, בכול תחומי הכלכלה והתרבות המודרניים, הייתה אחד ממקורות השנאה כלפי היהודים, כשהיא מצטרפת לאנטישמיות המסורתית, שהייתה בעיקרה דתית (אך גם כלכלית). העובדה, שרובם של היהודים החדשים הללו, שכלל לא היו דתיים ואף התכחשו לזהותם היהודית (בין שהתנצרו למראית עין, ובין שראו עצמם חסרי דת), כלל לא נחשבה בעיני סביבתם הגויית. כמו כן, לא נזקפה לזכותם המרת שמותיהם משמות יהודיים לשמות גרמניים, כשם שלא נזקפה לזכותם העובדה שדיברו גרמנית "גבוהה" (בעוד שאר הגרמנים שומרים על הלהגים המקומיים שלהם) או שהתלבשו כשאר הגרמנים. אם היה להם סימן היכר אחד מובהק, הרי שהיה זה הצלחתם הכלכלית-תרבותית, כמו גם ההשפעה החברתית (ולעיתים גם הפוליטית), שנגזרה מתכונות אלו. בעיני שכניהם, הייתה הצלחתם תוצאה לא של ליתרון המובנה בתרבות הספר היהודית – אלא של ניצול האומות שבקרבם ישבו היהודים, ובמיוחד של האומה הגרמנית.

אנטישמיות מודרנית זו הלכה והתגברה בגרמניה לאחר התבוסה במלחמת העולם ה-1, ובעיקר עקב המשבר הכלכלי שפרץ כ-10 שנים לאחר מכן. ואולם, עד שהפכה גרמניה לטוטאליטרית, הצליחה היא להקים משטר דמוקרטי-ליברלי, כמעט אנרכי. בתקופה קצרה זו של רפובליקת ויימאר, הצליחו היהודים להוליך את גרמניה לשיאים חדשים בתולדותיה, שהפכו אותה למעצמת

התרבות הראשונה בעולם. כבמקרים קודמים בהיסטוריה, הוכח היחס המתכונתי ההפוך שבין עוצמה פוליטית לעוצמה תרבותית. רפובליקת ויימאר, שהייתה חלשה פוליטית, הייתה מעצמה תרבותית; לעומת זאת, גרמניה הנאצית, שבתוך זמן קצרה הפכה למעצמה הצבאית החזקה בעולם, לא הניבה אלא כיבושים טריטוריאליים ומעשי הרס נוראיים.

יהודי גרמניה, שמשקלם בהישגיה התרבותיים של מדינתם היה עצום – היו הראשונים לשלם את מחיר המהפכה שהתחוללה בה. אף שידעו היהודים רדיפות ופורענויות בעבר, החורבן שהמיט עליהם המשטר הנאצי היה חסר תקדים. משטר זה, שגייס את כול משאביו כדי לטהר את אירופה מהיהודים, שחלקם התיישבו בה עוד בטרם שהתיישבו בה הגרמנים – פתח במסע הסתה ארסי כנגדם, אף הוא חסר תקדים באופיו. בסופו של יום הושמדו על ידי הנאצים כ-6 מיליון יהודים, כשרוצחיהם לא רק שאינם חשים בושה, אלא אף מתגאים במעשיהם, משל עשו מעשי גבורה בהרגם תינוקות, זקנים ונשים חסרי מגן.

על ההרס הפיזי שהמיטו הנאצים על יהודי אירופה נכתבו אינספור ספרים – אך רק מעט מהם עוסקים בחורבן התרבותי שהתלווה לכך. קודם לכן נהרסו יצירות אומנות והושמדו ספרים במהלך המלחמות שפקדו את עמי העולם – אך מעשי הרס אלה לא נעשו בכוונת מכוון, אלא כתוצר לוואי של הפעולות המלחמתיות. ואילו הפעם בוצע הרס תרבותי זה בכוונת מכוון, במטרה להשמיד כול יצירה בעלת ערך. מלחמת העולם ה-2 היא חריגה בהיסטוריה המלחמתית, ב-2 היבטים עיקריים: (1) ברצח עם שלם בכוונת מכוון – להבדיל מהרג המוני אגב פעולות מלחמה; (2) בהרס שיטתי של יצירות אומנות בכוונת מכוון – להבדיל מהרס אקראי של רכוש אגב פעולות מלחמה. המשטר הנאצי הואשם בפשעי מלחמה, אך חמק מכתב אישום חמור הרבה יותר: רצח המוניים חפים מפשע בכוונת מכוון מחד – והרס

תרבותי בכוונת מכוון מאידך. על חוסר היכולת להבחין בין הפשעים השונים כותב **סבסטיאן הפנר** (Sebastian Haffner) בספרו "היטלר – החידה האיומה ופשרה" (ע' 126-128):

אין ספק כי היטלר הוא דמות בולטת בהיסטוריה הפוליטית של העולם. אבל בה במידה, אין ספק כי מקומו יכירנו בכרוניקה הפלילית. אמנם ניסה, בלא הצלחה, לכונן ממלכה עולמית במלחמות-כיבוש, ובמבצעים כאלה נשפך תמיד דם רב; אף-על-פי-כן לא יבוא איש לקרוא משום כך לכובשים הגדולים, מאלכסנדר הגדול ועד נפוליאון, בשם "פושעים". לא משום שביקש לעשות כמעשיהם נקרא היטלר פושע – אלא מטעם אחר לגמרי. היטלר ציווה להמית בני-אדם חפים רבים, ללא שום תכלית צבאית או פוליטית, אלא לשם סיפוק יצריו האישיים. מבחינה זו, מקומו לא יחד עם אלכסנדר ונפוליאון – אלא, דרך-משל, עם רוצח-הנשים קירטן וקוטל-הנערים הארמן; רק בהבדל האחד, שהוא ביצע בייצור חרושת, מה שהם ביצעו באמת-מידה של בית-מלאכה; ומספר קורבנותיו לא היה עשרות או מאות, אלא מיליונים. פשוט מאד, הוא היה רוצח-המונים.

משתמשים אנו בכינוי זה במשמעותו הקרימינולוגית, המדויקת, לא בהוראתו הרטורית-פולמוסית, שבה מטיחים אותו לעתים בפני מדינאים וגנרלים השולחים את אויביהם או את חייליהם אל המוות. מדינאים (וגנרלים) נקלעו בכל הזמנים ובכל הארצות למצב שבו גרמו הרג במלחמה, במלחמת-אזרחים, במשברים פוליטיים ובעתות מהפכה. זה עדיין אינו הופך אותם לפושעים. אמנם העמים הבחינו תמיד בתחושה דקה, אם במעשים אלה היו שליטיהם אנוסים על-פי המצב או אם רצו לספק איזו תאוה נסתרת. שמם של השליטים האכזריים הוכתם

לדיראון-עולם, גם אם בכל שאר מעשיהם היו שליטים מצליחים. דברים אלה אמורים, למשל, בסטלין. היטלר היה, בין שאר תכונותיו, גם שליט אכזרי, ובכך היה, אגב, במידה רבה מקרה חריג בהיסטוריה הגרמנית. שליטים אכזריים נדירים היו בגרמניה, קודם היטלר, הרבה יותר מאשר ברוסיה ובצרפת, למשל. אבל לא בכך ידובר כאן. היטלר היה אכזרי לא רק כשליט וככובש. ייחודו של היטלר היה בכך, שציווה לרצוח בני-אדם – ובממדים שאין לשערם – גם כששיקולי טובת המדינה לא סיפקו לו נימוק כלשהו ואפילו לא עילה כלשהי לכך. לפעמים היו רציחות-ההמונים שלו אפילו מנוגדות בפירוש לאינטרס הצבאי-פוליטי שלו. לדוגמה: המלחמה ברוסיה, שהיום אנו יודעים כי לא היה לו סיכוי להשיג בה ניצחון צבאי, אפשר שהיה יכול להשיג בה ניצחון פוליטי, אילו הופיע כמשחרר ולא כמשמיד. אבל תאוות-הרצח שלו הייתה גדולה מכישרונו לעשיית חשבון פוליטי, כשרון שבוודאי לא היה מועט.

רציחות-ההמונים של היטלר בוצעו במלחמה, אך לא היו פעולות-מלחמה. אדרבה, אפשר לומר כי השתמש במלחמה כבתואנה לביצוע רציחות-המונים, שלא היה שום קשר ביניהן ובין המלחמה, אך היו לו צורך אישי כל ימיו. כבר ב"מין קאמפף" כתב: "אם יפלו בחזית הטובים ביותר, אפשר יהיה לפחות להשמיד בבית את השרצים". השמדת בני-אדם, שהיו שרצים בעיני היטלר, הייתה קשורה במלחמה רק בכך, שהמלחמה הסיחה ממנה את תשומת-הלב בבית. בכלל הייתה השמדת בני-דם לגבי היטלר תכלית-לעצמה, לא אמצעי לניצחון או למניעת המפלה. היפוכו של דבר: היא הפריעה ללחימה, שכן אלפי אנשי ה.ס.ס הכשירים, שהועסקו שנים במלאכה זו – בסך-הכול כמניין דיוויזיות אחדות – חסרו בחזית, והמשלוחים

ההמוניים היומיומיים גזלו מן הכוחות הלוחמים חלק ניכר מן המצאי המצומצם של מערכת הרכבות, שהיה נחוץ להם בדחיפות להבטחת אספקתם. ולא זו בלבד, אלא שלאחר ששוב לא היה אפשר להגיע לניצחון, מנעו פעולות-הרצח כל שלום-פשרה. ככל שנודעו הרציחות, הן שכנעו את המדינאים תחילה במערב ואחר-כך גם ברוסיה, שאין המלחמה ניתנת לסיום בר-משמעות על-ידי משא-ומתן דיפלומטי עם היטלר, אלא רק על-ידי דיון משפטי על פשעיו של היטלר. "ענישת האחראים לפשעים הללו", שבעלות-הברית המערביות הכריזו עליה כעל מטרת-מלחמה בינואר 1942, ושגם ברית-המועצות הכריזה עליה בנובמבר 1943, ממנה התחייבה ממילא הכניעה-ללא-תנאי כמטרת-מלחמה שנייה.

היטלר הצדיק את מעשיו בטענה, שהמלחמה נכפתה עליו על ידי היהודים, שרצו לכבוש את גרמניה ולהביא לחורבנה. על פי היגיון זה, פעל הרייך ה-3 לא מתוך רצון להשליט הגמוניה גרמנית על אירופה ושאר העולם – אלא מתוך הגנה עצמית, במטרה להינצל מהחורבן שהתכוונה להמיט על גרמניה "היהדות העולמית", מקור כול הצרות בעולם ו"האויב מספר אחת של האנושות".

טענה זו מופרכת בעליל, אף שהושמעה שוב ושוב על ידי שונאי היהודים למיניהם. היהודים לא שאפו כלל להשתלט על גרמניה והעולם – אף שבפועל השפיעו הם על העולם המודרני, כלכלית ותרבותית, יותר מכול עם אחר. ליהודים, שתפשו עצמם כיחידים בלבד, לא הייתה כלל תודעה קיבוצית, שהיא תנאי לפוליטיקה כוחנית (רובם אף ניתקו עצמם מהיהדות, כשהם משתוקקים "להיספג באירופה, על ידי אירופה, להיבלע בתוכה", כדברי גִיטְסֶה). הם פעלו כבודדים, כחיל חלוץ של הכלכלה, המדע, הפילוסופיה, התיאטרון, הקולנוע וכד' – לא כקבוצת קושרים שמטרתם לכבוש את העולם, כפי שנראו בעיני סביבתם, שלא

השכילה להבחין בין השפעה כלכלית-תרבותית לבין שליטה פוליטית. אפילו אותם יהודים שנטלו חלק במהפכת אוקטובר, נדחקו בהדרגה מעמדות הכוח שלהם, ולבסוף אף חוסלו על ידי סטלין.

להאשמות שהופנו כנגד היהודים, בגין שאיפתם להשתלט על העולם ("הפרוטוקולים של זקני ציון" וכתבי הסתה ושנאה אחרים), לא הייתה אחיזה כלשהי במציאות – אף שהיה בהן כדי לתת פורקן לשנאת ישראל, שהלכה והצטברה במשך הדורות, עד שהגיע לשיא טירופה במלחמת העולם ה-2 ובחורבן שזו המיטה. היודופוביה המודרנית, להבדיל מזו המסורתית, לא הייתה דתית, אלא כלכלית-תרבותית. במידה שהיו בה יסודות דתיים, הרי שאלה לא כוונו כנגד היהדות בלבד, אלא גם כנגד הנצרות, שדגלה בערכים מוסריים דומים – שנתפשו כמנוגדים לערכים הפגאניים. על הניגוד בין מערכות ערכים אלו עמד ניטשה ב-5 ספריו האחרונים, אותם כתב בשנים 1886-1888 (לפני שרותק למיטתו, כשהוא משותק בחצי גופו ושרוי בדמדום רוחני מוחלט) – "מעבר לטוב ולרוע", "לגנאולוגיה של המוסר", "אנטיכריסט", "שקיעת האלים" ו-"הנה האיש". מערכת המוסר היהודית-נוצרית היא מערכת ערכים "נשית", הדוגלת בערכים כגון הדדיות, אהבה, חמלה, חסד וכד' (מה שניטשה כינה "מוסר עבדים") – ואילו המערכת הפגאנית היא מערכת ערכים "גברית", הדוגלת בערכים כגון גבורה, אכזריות, ניצול, דיכוי וכד' (מה שניטשה כינה "מוסר אדונים"). כול מה שהוא נוצרי, או שמקורו בנצרות (כולל המוסר הדמוקרטי-ליברלי המודרני), הריהו דקדנטי, פשע נגד החיים: "הנצרות היא בעיני סוג השחיתות הגבוה מכול מה שניתן להעלות על הדעת..אני מכנה את הנצרות בשם המארה הגדולה האחת, השחיתות הגדולה האחת, יצר הנקם הגדול האחד...כתם הקלון הנצחי של האנושות, כתם הקלון האחד" (אנטיכריסט, סעיף 62, ע' 328-329). את ההיסטוריה האנושית כולה לא ניתן להבין,

אלא אם עומדים על הניגוד התהומי שבין שתי מערכות ערכים אלו (מעבר לטוב ולרוע, סעיף 16, ע' 257-259):

הבה וניגש לסיום. שני הערכים המנוגדים "טוב ורע", "טוב ורוע", ערכו קרב עלי-אדמות, קרב איום של אלפי שנים; ואף-על-פי שבגדר וודאי הוא, שהערך השני ידו מזמן על העליונה, עדיין מצויים מקומות בהם נמשך הקרב ללא הכרעה. ניתן אף לומר, שבינתיים הוא התעלה למרומי שדה, לתחומים גבוהים יותר, ונעשה עמוק יותר, רוחני יותר. כך, שאולי אין לך היום סימן-היכר מובהק יותר ל"טבעים העליונים", ליצורים רוחניים יותר, מאשר היותם מפוצלים בעניין ההוא ומשמשים שדה-קרב של ממש לניגודים ההם. סמלו של קרב זה, הכתוב בכתב שמתנשא מני אז על פני כל תולדות האנושות לקרוא-כל-אדם-בו, הוא: "רומא נגד יהודה, יהודה נגד רומא". בכל ימי עולם לא היה מאורע גדול מן הקרב הזה, מהצגת השאלה הזאת, מאיבת-מוות שבניגוד זה – רומא חשה ביהודי מעין ניגודו של הטבע, מעין סטרא אחרא שלה; ברומא ראו את היהודי כאשם ב"שנאה כלפי האנושות כולה"; ובדין, כל עוד מן הדין הוא לראות את ישעו ועתידו של המין האנושי בשלטונם הבלעדי של ערכי האצילות, ערכיה של רומא.

היסטוריוסופיה זו יכולה הייתה להצטרף לתיאוריות קונספירציה אחרות דוגמתה, שאין להן כלל השפעה על חיי המעשה – אלמלא נעשה בה שימוש על ידי המשטר הנאצי ככלי הסתה נגד היהודים בדרך להשמדתם. כך, למשל, בספרון "בולשביזם ממשע ועד לנין: דו-שיח בין אדולף היטלר לביני", שכתב **דיטריך אָקרט** (Dietrich Eckart), ידיד אישי של היטלר, שספרו "מיין קאמפף", מסתיים בהקדשה לו) – משחזר היטלר את ההיסטוריה על-פי דפוסי ההיסטוריוסופיה הניטשיאנית, תוך תיאור המהפכה הבולשביקית, כאירוע נוסף בשרשרת-האירועים של "מרד-העבדים היהודי-

נוצרי כנגד האדנות הרומית. הטבע מחייב אי-שוויון, היררכיה, כפיפות הנחות לעליון; אולם ההיסטוריה האנושית מורכבת משורת התקוממויות נגד הסדר הטבעי, המוליכה אלי שוויון גובר והולך. את התהליך הזה משווה היטלר עם פעולת החידק: **"הוא מתפשט ממש על פני תבל כולה, עתים לאט, עתים בקפיצות קדימה. בכל מקום הוא מוצץ ומוצץ. תחילה קיים שפע עשיר, ולבסוף רק קליפה יבשה"** (נורמן כהן, הכשר לרצח עם, ע' 159).

הכוח העומד מאחורי תהליך הרסני זה הוא הרוח היהודית **"שהייתה שם מאז ומעולם"** (נורמן כהן, שם, ע' 160). כבר במצרים העתיקה ערערו בני-ישראל יסודות של חברה בריאה ו"טבעית". הם עשו זאת על-ידי הכנסת הקפיטליזם (יוסף היה הקפיטליסט הראשון), אך בעיקר על-ידי הסתת המעמדות הנמוכים למרד – עד שקמו מצרים, שהיו בעלי תודעה לאומית, ובחרונם גירשו את מחרחרי הצרות הללו מגבולות ארצם – זוהי אפוא המשמעות האמיתית של יציאת-מצרים. לפי תפישה זו, משה הוא הבולשביק הראשון והמבשר האמיתי לנין, אשר לפי היטלר ואקרט היה גם הוא יהודי. כך החל תהליך שחזר ונשנה שוב ושוב מאז ועד היום. שכבות החברה הנמוכות בכל רחבי תבל קורצו מאותו חומר אנושי, שהוא מעורב מבחינה גזעית ולפיכך נחות. מהות הקשר היהודי-העולמי הוא ניצולו של **"ערב-רב גזעי"** זה, כדי למגר את המעמדות העליונים **"טהורי הגזע"** – ולקדם בדרך זו את סיכויי היהודים להשתלט על העולם.

אקרט מגלה, כי בשיחה עמו, אמר לו ידידו היטלר בגלוי, את מה שנהר תמיד מלומר בפומבי – כי הנצרות עצמה היא חלק מן הקנוניה היהודית. ישו כמובן לא היה יהודי אלא **"ארי"** – אך לא ישו הוא זה שיצר את הנצרות, אלא פאולוס. פאולוס, על-ידי ששיבח ורומם את הפציפיזם ואת רוח השוויון, גזל מן הקיסרות הרומית את השקפתה ההיררכית-הצבאית שהייתה משענתה העיקרית, וכך הביא עליה כליה – וכול זאת כדי שיוכלו היהודים

לעשות צעד נוסף לקראת ההשתלטות על העולם. בעת החדשה חזרו היהודים שוב ושוב על אותו תמרון, והתוצאות היו המהפכה הצרפתית, הליברליזם, הדמוקרטיה, ולבסוף – הבולשביזם. המהפכה הרוסית עם מיליוני קורבנותיה אינה אלא פרשה אחרונה במלחמתו הנצחית של העם היהודי נגד שאר אומות העולם.

כשבא פרויד לבחון את שורשי שנאת היהודים בתקופה המודרנית, אף הוא סבור היה שזו נובעת בעיקר משנאת המוסר היהודי-נוצרי, העומד בניגוד מוחלט למוסר הפגאני. לשיטתו, אף שזו רק אחת הסיבות לאנטישמיות, הרי שמשקלה רב משאר הסיבות, דווקא משום שאינה מודעת לבעליה, הרואים את עצמם כ"נוצרים טובים". שנאת היהודים על ידם אינה שנאת היהדות בלבד, אלא גם שנאת הנצרות שנכפתה עליהם בכוח – במיוחד בקרב העמים הגרמניים, שנכנסו בעול הנצרות רק בשלב מאוחר יחסית. שנאה זו היא חלק מהלא-מודע הקיבוצי שלהם, מה שקרל יונג (Carl Jung) כינה בשם "ארכיטיפים". אריך פרום אף הוא גרס, שהתנצרות אירופה לא הייתה אלא למראית עין, בכתבו כי "בדיקה מדוקדקת מראה כי התנצרותה של אירופה הייתה במידה רבה הונאה", וכי הנצרות באירופה "לא חוללה שינוי בלב, שינוי במבנה האופי, אלא לגבי מספר ניכר של תנועות נוצריות אמיתיות" (בעלנות או מימש עצמי, נ' 156). לכן, באורח פרדוכסלי לכאורה, העמים האירופיים נוטרים טינה ליהודים, לאו דווקא מפני שהם אלה שרצחו את משיחם, אלא משום שהם אלה שהביאו אותו לעולם. כותב פרויד בספרו "משה האיש ואמונת הייחוד" (נ' 92-93):

שנאת העמים ליהודים היא תופעה רבת עוצמה ובת קיימא כדי כך, שיש לה יותר מסיבה אחת. שורה שלמה של סיבותיה נוכל לנחש. מהן נובעות בבירור מן המציאות ואינן זקוקות לשום פענוח; מהן עמוקות יותר, שמוצאן

ממקורות סמויים, ודומה שאלו הן הראויות להיחשב למניעיה העיקריים. הסיבה הרופפת ביותר היא נוכריותם של היהודים...הנמקות אחרות לשנאת היהודים חזקות יותר, למשל, העובדה שבדרך כלל חיים הם כמיעוט בקרב עמים אחרים...עוד יותר משפיעה הנקודה האחרת, דהיינו, שהיהודים מחזיקים מעמד מול כול הדיכויים, שהרדיפות האכזריות ביותר לא יכלו להשמידם, שהם אפילו מצליחים להתבצר בחיי הכלכלה ולתרום תרומות נכבדות לכול ההישגים התרבותיים במקום שמרשים עליהם...לבסוף, אין לשכוח את האחרון בשורת מניעים זו, את העובדה שכול העמים הללו, המצטיינים כיום בשנאת היהודים, נעשו נוצרים רק בתקופה היסטורית מאוחרת, ותכופות רק משום שאולצו לכך בכוח הזרוע ובשפך דם. טבילתם לנצרות, אפשר לומר, היא טבילה פסולה. מתחת לטיח נוצרי דק, נשארו כולם מה שהיו אבותיהם, אשר סגדו לפוליתאיזם ברברי. עד היום לא הבליגו על רוגזם על הדת החדשה שכפו עליהם – אלא שהסיחוחו אל מקורה של הדת הנוצרית – והקלה עליהם את ההסחה הזאת העובדה, שהאבנגליונים מספרים על עניינים שנתרחשו בקרב היהודים. ובעצם, אינם מדברים אלא אודות היהודים. השנאת היהדות היא בעצם שנאת הנצרות, ואין לתמוה על כך, שבמהפכה הנציונל-סוציאליסטית בגרמניה ניתן ביטוי ברור לקשר הדוק זה בין שתי הדתות המונותאיסטיות בכך, שהיחס העוין מכוון לשתייהן.

אף שעמד על מרבית הסיבות הידועות, לא התייחס פרויד למה שבעיני נתפש כעיקרה של היודופוביה המודרנית – הפחד הקמאי מפני האינטלקט, הזר כול כך לאדם הפגאני, שהוא בור וברברי ביסודו. מאז הומצא הכתב, נתפש הוא כבעל כוחות עליונים, מסתוריים במידה רבה. לכן, יוחסו דתות הכתב לדבר שנכפה

עליהם מבחוח – לא כיצירה עצמית משלהם. שריד להשקפה זו ניתן למצוא גם בדתות הייחוד – אך אצלן פחד קמאי זה עבר עידון וריכוך, עד שהכתב הפך פחות מאיים. בקרב כול עמי הכתב, פרט לעם הספר היהודי, נשארה ידיעת קרוא-וכתוב נחלת האליטות בלבד, שהקפידו שלא להפוך אותו לנחלת ההמונים, כדי שיהא קל יותר לשלוט בהם. רק בקרב העם היהודי הפכה ידיעת קרוא-וכתוב נחלת הציבור כולו, כשחובת לימוד קרוא-וכתוב נתפשה כנורמה דתית חשובה במיוחד – השקולה כנגד קיום כול יתר המצוות כולן. לכן, כבר בשלבי התפתחותו המוקדמים הפך העם היהודי ל"עם הספר", ובמשמע זה גם עם בעל "תרבות של סֶפֶר", הנתפשת כ"תרבות גבוהה" – להבדיל מתרבות שבעל-לפה, הנתפשת כ"תרבות עממית".

היהודים הצליחו אומנם להשתלב בחברה הגרמנית – אך השתלבות זו הייתה חלקית בלבד. המיזוג התרבותי בין תרבות ישראל לתרבות גרמניה התקיים רק ברבדים העליונים, בקרב האליטות החברתיות, שאימצו את אידיאל ה-Bildung – מושג בשפה הגרמנית שמשמעו עיצוב ושיפור עצמי בעזרת חינוך ותרבות גבוהה. לפי תפישה זו, החינוך אינו רק שינון ולמידה, אלא גם עיצוב אישיות האדם בעזרת המטען התרבותי והספרותי שמונח לו על ידי הדורות הקודמים. רבים מהיהודים בגרמניה ובאוסטריה ראו עצמם מחויבים לאידיאל ה-Bildung, שמבחינתם היה לא רק מכשיר לשיפור עצמי, אלא גם כלי לאינטגרציה בחברה הגרמנית בזכות מאמציהם האישיים. באמצעות כלי זה יכלו להשתחרר מקשריהם המסורתיים – הקהילתיים והמעמדיים-כלכליים הצרים והמגבילים – ולהשתלב בקהיליה קוסמופוליטית בעלת תרבות אוניברסלית.

השתלבות היהודים לא הייתה אפוא כלל חברתית, אלא הצטמצמה לרובד מסוים של החברה הגרמנית – הבורגנות המשכילה, שמשקלה בכלל החברה היה קטן יחסית. לעומת זאת,

לגבי שאר המעמדות החברתיים נשארו היהודים בבחינת נטע זר, קשה לעיקול כבעבר. לכן נקל היה להמשיך להטיל עליהם את כול חולייה של החברה הגרמנית המודרנית, שסבלה לא רק מהקושי לחולל רפורמות חברתיות, אלא גם מחוסר היכולת להשיג אחדות לאומית. בעוד שבאנגליה ובצרפת נחלקו הדעות לגבי משקלם של ערכי החירות והשוויון – הרי שבגרמניה עמדה כול העת גם שאלת היכולת לכונן אחדות לאומית בנוסח אנגליה וצרפת. גרמניה, שהשיגה את אחדותה רק בשנת 1871, עם כינון הרייך הגרמני ה-2, עדיין הייתה מפוצלת הרבה יותר משכנותיה במערב. בהקשר זה נתפשו היהודים לא כגורם אינטגרטיבי, אף שתרמו ליצירת תרבות כלל-גרמנית יותר מכול קבוצה אחרת – אלא כגורם מפצל וממרחק מתחים חברתיים, המאיים על האחדות הגרמנית יותר מכול גורם אחר.

היהודים נתפשו לא רק כגורם מפצל, אלא גם כגורם מהפכני, בעיקר בתחום הכלכלי. היהודים זוהו יותר מכול עם **"הקפיטליזם החזיר"**, שחרף התועלת הכלכלית שהביא עמו, שהעלה את רמת החיים הכללית בטווח הארוך יותר – גרם גם למשברים כלכליים שהביאו רבים עד לפת לחם (שבעקבותיהם צצו גם מפלגות שמאל קיצוניות). לכן, משפרץ המשבר הכלכלי הגדול בסוף שנות ה-20, נקל היה להפנות את זעם ההמונים כלפי היהודים, בבחינת היו הם **"שעיר לעזאזל"**, המקור לכול צרותיה של גרמניה – כשאת ההוכחה לכך סיפק תפקידם הבולט בחיי רפובליקת ויימאר. כך נסללה הדרך לגירוש האינטלקטואלים היהודיים ולהשמדתם הפיזית של כול השאר. כאמור, אף שלידופוביה המודרנית סיבות רבות, הרי שהחשובה שבהן היא, לדעתי, השנאה לעולם הספר; ומכאן שריפת **"הספרים היהודיים"**, שקדמה לשריפת היהודים עצמם – ממש כפי שחזה היינריך היינה כ-100 שנים לפני כן בכותבו, כי **"במקום שבו שורפים ספרים, ישרפו גם בני אדם"**. שנאת האינטלקטואלים הופנתה בעיקר כלפי

היהודים, אך לא רק כלפיהם, כפי שכותב **פרידריך גרינפלד** (נביאים בבלי כבוד, ע' 41):

מלכתחילה הייתה הנאציות בעיקרה מרד הבורים, אף שעד מהרה התווספו לשורותיהם אנשים מבני האצולה; כמהפכה תרבותית לא כיוונה אלא להשמדת האינטליגנציה הגרמנית, לא פחות מכך. דומה היה כאילו כלתה נפשם של ראשוני הנאצים לתפוס במנגנון הממלכתי כדי שיוכלו להתחיל לנפץ יצירות אומנות ולשרוף ספרים. לאמיתו של דבר, אחד ממעשיה הרשמיים הראשונים של המפלגה, לאחר שניצחה בבחירות המקומיות בתורינגיה ב-1930, היה צו להשמדת ציורי הקיר ההדורים, השבריריים, שצייר אוסקר שלֶמֶר (אכן ממוצא "אָרי" שאין בו דופי) בשביל הבאוהאוז בוויימאר. וחודשים אחדים לאחר שנטלו לידיהם את השלטון המרכזי ברייך ב-1933, כבר הצליחו לשתק את החיים הספרותיים של האומה, לדלדל את פעילותה התיאטרונית והמוסיקלית, ולהוציא מבתי הנכות שבה כול אומנות מודרנית גדולה, מֵאָן גוך ופיקאסו ועד מאפס בְּקֶמֶן ופאול קֶלֶה.

הרס תרבותי זה, שלא תוך כדי מלחמה, הוא חסר תקדים בהיסטוריה האנושית. מעולם קודם לכן, לא הרס עם את יצירותיו-שלו בחדוות ניצחון ובשביעות עצמית שכאלו, תוך התעלמות מוחלטת מכול תוצאותיה המעשיות. למעלה מ-1000 אנשי סגל "לא אָריים" באוניברסיטאות, במכוני המחקר ובטכניונים איבדו את משרותיהם בגל הרדיפות ה-1 – לרבות חתני פרס נובל ומדענים בעלי שם עולמי אחרים. אם יש איזו דוגמא מובהקת למסע טיהור זה, הריהו גורלה של אוניברסיטת גטינגן – שתור-הזהב שלה, שהחל בשנת 1895, בא לקצו עם עליית המפלגה הנאצית לשלטון. ב-1933, על רקע הפגנות אלימות של סטודנטים נאצים, פוטרו מהאוניברסיטה (או ברחו מפני

הסכנה) רבים ממוחותיה המבריקים, בעיקר אלה שנחשבו כיהודים. כתוצאה מכך, נפגעו בעיקר ענפי הפיזיקה והמתמטיקה. המסורת הכבירה של האוניברסיטה, נשברה על ידי הנאצים, שכן רבים מהמרצים בה היו יהודים או שנישאו ליהודים. מסופר, כי כשנה לאחר מכן שאל **ברנהרד רוסט** (Bernhard Rust), שר המדע, החינוך והתרבות במשטר הנאצי) את דיוויד הילברט "מה מצב המתמטיקה בגטינגן כעת, מששחררנו אותה מההשפעה היהודית?" – והילברט ענה לו: "מתמטיקה בגטינגן? זו כבר אינה קיימת". כמה מהפיזיקאים שהוכרחו לנוס מגטינגן מצאו מקלט בארצות הברית ואף השתתפו ב"פרויקט מנהטן" (שם הצופן שנתנו האמריקנים לפרויקט פיתוח הנשק הגרעיני בתקופת מלחמת העולם ה-2).

ברנהרד רוסט הוא שעמד בראש מבצע זה של טיהור המוסדות האקדמיים בגרמניה הנאצית מאינטלקטואלים "לא אֶרִיִים", מאנשי שמאל ומשאר מתנגדי המשטר. בעוד שמרבית האינטלקטואלים הללו אולצו לעזוב את משרותיהם (וברוב המקרים אף את גרמניה), הרי שאלה שנשארו בתפקידי הוראה בבתי הספר ובאוניברסיטאות נשלחו למחנות ולקורסים שבהם למדו את הדוקטרינה הנאצית, כדי שיוכלו לחנך את תלמידיהם לפיה, שהרי לדבריו "כול תכליתו של החינוך היא לייצר נאצים".

עוד בטרם פתחה גרמניה הנאצית במלחמה, חוללה היא תנועת הגירה חסרת תקדים לא רק בהיקפה, אלא גם בזהותה. אם בעבר היו תנועות ההגירה איטיות יחסית (כול תקופה לפי מצבה הטכנולוגי, הכלכלי והפוליטי) – הרי שעתה הייתה זו תנועת הגירה מהירה בהרבה, שנגזרה מהטכנולוגיה החדשה. אך לא רק במהירותה הייתה ההגירה היהודית במהלך השנים 1933-1939 שונה מקודמותיה, אלא גם בזהותה. לראשונה בהיסטוריה לא היו אלה המונים רעבים שחיפשו הזדמנויות כלכליות חדשות – אלא מיעוט נבחר של אנשי עסקים ואינטלקטואלים יהודיים (או

ממוצא יהודי), שחיפשו מקלט מפני משטר שרצה להיפטר מהם. בטרם נעלו הנאצים את השערים, הצליחו כ-400,000 איש לברוח ולמצוא מקלט באנגליה, בארה"ב, במדינות דרום-אמריקה ובארץ ישראל. עבור רובם הייתה הגירה כפויה זו קשה מנשוא, באשר הייתה כרוכה לא רק בקשיי מעבר רגילים, אלא גם במשברי זהות. בהיותם אינטלקטואלים, הייתה לשפה הגרמנית שעליה גדלו וחונכו (ושאותה אהבו כול כך) – משקל עצום, גדול בהרבה ממשקלה של השפה עבור מהגרים אחרים. בעבור האינטלקטואלים הללו, הייתה השפה הגרמנית "מולדת", לא פחות (ואולי אף יותר) מאדמת גרמניה עצמה. גורלם של אנשי רוח אלו שפר ביחס לכול שאר ה"לא אריים", שלא היו להם קשרים באנגליה ובארה"ב, או שלא היו מדינות אלו מעוניינות בהגירתם אליהן. רוב-רובם של יהודי אירופה, שלא יכלו עוד לברוח מאירופה, לאחר שגרמניה הנאצית השלימה את השתלטותה על היבשת – הושמדו במיתות שונות ומשונות, כשאין מי שיוכל (או רוצה) לסייע להם. כותב **יעקב טלמון** בספרו **"עידן האלימות"** (1965-266):

מעודו לא חזה העולם במסע-השמד כבזה. לא פרץ-איתנים של קנאות-טירוף דתית, לא נחשול-פוגרומים יזום-מלמעלה, לא מעשה של אספסוף מוסת, לא התפרעות חיילים שנשתבשה דעתם או שהשתכרו מניצחון ומיין, אף לא פסיכוזת-אימים של מהפכה או של מלחמת-אזרחים, הגואה פתע כסופה והשוקעת-חולפת כלעומת שגאתה – אלא מעשה בממשלה "חוקית" אשר הסגירה עם שלם בידי מרצחים, שהמשטר גייסם, ארגנם ואימנם בצייד אדם ובמלאכת הרג, על-מנת שיעשו כלה בבני העם הזה, בכולם עד אחד: אנשים ונשים, זקנים וטף, בריאים, חולים ומשותקים; באין אף לאחד מהנדונים-לכליה אפשרות, כלשהי להימלט מגורלו. לאחר שנוסו ברעב, בעינויים,

בהשפלות ובביזיונות, בכל הרעות-החולות שזממו רודפיהם בשביל להתיש את כוחם, למחות מהם את שארית צלם-האדם, לבטל כליל את יכולת-התנגדותם ואולי גם את עצם רצונם לחיות – נאספו הקורבנות בידי זרועות המדינה והובאו מארבע כנפות האימפריה ההיטלרית אל מקומות-ההריגה, כדי שיומתו שם, יחידים או בחבורות, ביריות, מעל לקברים שחפרו במו ידיהם, או בבתי-מטבחים שהותקנו במיוחד לבני-אנוש. ולא נמצא לנדונים-לכליה שופט אשר יוכלו להתדיין בפניו עם מרשיעיהם-משמידיהם ולתבוע את זכותם לחיות: לא ממשלה שתכרה אוזן לזעקתם ותפרוש עליהם חסותה ותעניש את מרצחיהם; לא שכן שבשעריו יוכלו להתדפק ולבקש מסתור, ולא אלוה אשר אליו יתפללו כי יחוס על ילדיהם.

בכל נבדל מסע-השמדה זה, תכלית ההבדל, מכל השחיטות, הרציחות ההמוניות והמעשים של התרת-דם והפקרת-חיים בהיסטוריה: מהכחדת שבטים מנוצחים בימי-קדם או בג'ונגל של אפריקה, מטבח אוכלוסיות כבושות בידי הורדות של מונגולים, ממסעות-הקטל נגד האלביגנסים במאה ה-13, מזוועות ליל ברטולומיאוס ומלחמות הדת במאות ה-16 וה-17, מגזירות ת"ח-ת"ט בפולין, מהתקוממויות של איכרים ודיכוי בנהרי-נחלי-דם, ואף משחיטות היוונים והארמנים בידי התורכים בתקופות שונות. השמדת יהודי-אירופה בידי הנאצים שונה-חורגת מכל הריגות-ההמונים הללו בתכנון המודע, המפורט והמדוקדק שקדם לה, ובמימושו השיטתי; בהיעדר גורם של התפרצות אמוציונאלית; בהחלטה המקוימת בקפדנות-לחסל הכול, עד בלתי-השאיר-שריד; במניעת כל אפשרות שמישהו ימלט בהגיע תורו להיות מחוסל – אם על-ידי כניעה, אם על-ידי הסתפחות מרצון או מאונס אל מחנה

המרצחים, ואם על-ידי המרת-דת או התמכרות לעבדות- עולם בשכר ההישארות בחיים.

חלק מאותם יהודים בני מזל, שהצליחו להימלט ממוות נורא ואיום זה בבתי החרושת למוות, שהמצאותיו של האבר סיפקו את חומר הגלם שלהם – זכו לא רק בחיים חדשים, אלא גם בכבוד ויוקרה. סיפורו של אלברט איינשטיין, הגדול שבאנשי המדע במאה ה-20, ממחיש ברמה האישית את סיפורה של הגירה המונית כפויה זו – **"הנדידה האינטלקטואלית הגדולה ביותר בהיסטוריה"**, כדברי פרידריק גרינפלד (נביאים בבלי כבוד, ע' 42). בשנת 1932 יצא איינשטיין לארה"ב, כשבעת עליית היטלר לשלטון (ינואר 1933), היה הוא במסע הרצאות בבריטניה. שנה לאחר מכן שדדו הנאצים את רכושו, נטלו ממנו את משרתו ושללו גם את אזרחותו. בתערוכה נודדת שסובבה בבתי הספר של גרמניה באותה עת, הוצגה תמונתו של איינשטיין בצורת כרזה של **"פושע מבוקש"**, שיש להסגירו, בשל מה שנתפש כחתימה תחת המשטר הנאצי.

מדינות רבות הציעו לאינשטיין מקלט מדיני (לרבות היישוב היהודי בארץ ישראל) – כשלבסוף החליט הוא להגר לארה"ב, שבה הצטרף לסגל **המכון למחקר מתקדם** (Institute for Advanced Study) שליד אוניברסיטת פרינסטון. מכון מחקר זה הוקם בשנת 1930 על ידי **אברהם פלקסנר** (Abraham Flexner), אחיהם של הפיזיקאי סימון פלקסנר והמנהיג הציוני ברנרד פלקסנר), **לואיס במברגר** (Louis Bamberger) ואחותו **קרולין במברגר-פולד** (Caroline Bamberger-Fuld) – שלושתם יהודים ממוצא גרמני. המכון נועד לקיים מחקר ברבים מענפי המדע, כשהחוקרים החברים בו זוכים לחופש מלא בבחירת נושאי המחקר שלהם ולא מוטלת עליהם חובת הוראה. המכון התפרסם כביתם האקדמי של רבים מגדולי המדענים במאה ה-20, וביניהם בולטים פיזיקאים ומתמטיקאים יהודיים, חתני פרס נובל ו/או

חברים ב"פרויקט מנהטן", כגון אלברט איינשטיין, ג'ון פון נוימן, רוברט אופנהיימר (Robert Oppenheimer), מנהל פרויקט מנהטן, הידוע גם כ"אבי פצצת האטום"), ריצ'רד פיינמן (Richard Feynman), מארי גל-מאן (Murray Gell-Mann) ואחרים – כשלצידם ברשימה מפוארת זו מוחות מבריקים נוספים, לא יהודיים, כגון: קורט גֶדֶל (Kurt Gödel), פול דירק (Paul Dirac), אדוארד ויטן (Edward Witten), אלן טיורינג (Alan Turing) ואחרים.

גולים אחרים, שלא היו מתמטיקאים, פיזיקאים או כימאים (ושלגביהם השפה הגרמנית הייתה חשובה בהרבה) – גורלם שפר פחות, ובכול זאת זכו חלקם למוניטין רב גם בארצם החדשה. בזמן שבו הוכחד "הרנסנס של ויימאר" באכזריות מבית, נשאו פליטים אלה את רעיונותיו אל מחוץ לארצם וזיכו את התרבות הגרמנית בתפוצה כלל מערבית, גדולה בהרבה מזה שהיה לה במולדתה. ארנולד שנברג באוניברסיטת לוס אנג'לס, ארנסט קסירר באוניברסיטת ייל, אריך פרום באוניברסיטת ניו-יורק, הנס מורגנטאו (Hans Morgenthau), מייסד האסכולה הריאל-פוליטית ביחסים הבינלאומיים) באוניברסיטת שיקגו, ברונו בטלהיים (Bruno Bettelheim), פסיכואנליסט שהתמחה בפסיכולוגיה ילדים) אף הוא באוניברסיטת שיקגו – גולים אלה ואחרים זכו בסביבתם החדשה להשפעה גדולה בהרבה מזו שלה היו זוכים אילו נשארו בברלין, פרנקפורט או וינה.

הגירת יהודי גרמניה ואוסטריה לארה"ב בשנים 1933-1939, ששינתה לא רק את פניהן של הקהילות היהודיות במדינה זו, אלא גם את פני החברה האמריקאית בכללותה – הייתה למעשה ההגירה ההמונית האחרונה ל"עולם החדש". כשם שבעבר, כול אימת שנפתחה זירה היסטורית חדשה בפניהם, היגרו אליה זמן קצר לאחר מכן בניו של עם הספר היהודי, בנצלם את ההזדמנויות החדשות שנפתחו בפניהם – כך עשו היהודים גם

בפתיחת הזירה ההיסטורית האמריקאית, ובמיוחד זו שבצפון היבשת.

גל ההגירה ה-1 החל מיד בסמוך ליצירתה של זירה היסטורית חדשה זו, שראשיתה במאה ה-16. גל הגירה זה נמשך גם במאות 17-18, כשהוא מונה מספר קטן מאוד של מהגרים, רובם צאצאי גולי ספרד ופורטוגל שהגיעו אליה מברזיל, הולנד ואנגליה – ומיעוטם אשכנזים, שהיגרו אליה ישירות מהרייך הגרמני ה-1, או בעקיפין דרך אנגליה. לפי הערכות מקובלות, היו בארה"ב ערב ההכרזה על עצמאותה (1776) כ-2000 יהודים, שהיו מרוכזים בעיקר בניו-פורט, בניו-יורק ובפילדלפיה.

ב-1740 הוציא הפרלמנט הבריטי את חוק ההתאזרחות (Naturalization Act) שאפשר לכול היהודים היושבים במושבות בריטניה ביבשת אמריקה להפוך לאזרחים. החוק נועד לאפשר התאזרחות לא רק ליהודים, אלא גם להוגנוטים. כדי לקבל אזרחות, היה על המועמד להוכיח ישיבה של 7 שנים ברציפות במושבה. החוק קבע, כי במסגרת שבועת הנאמנות לכתר הבריטי, לא יחויבו היהודים להשתמש בנוסח השבועה המקובל, הכולל את המשפט **"לפי אמונתי האמיתית כנוצרי"** – אלא יורשו להישבע על התנ"ך, לפי הנוהגים שלהם. באופן זה נסללה הדרך בפני היהודים להתאזרח בארה"ב, שלא בניגוד לאמונתם ולמצפונם. חוק זה הקדים את אפשרויות ההתאזרחות של יהודים אפילו באנגליה עצמה, שבה לנוסח השבועה הייתה השפעה לא רק על עצם קבלת האזרחות, אלא גם על היכולת להיבחר לפרלמנט הבריטי (כאמור, הראשון להיבחר לפרלמנט הבריטי היה ליונל נתן רוטשילד 1858, כשהבא אחריו היה דוד סלומונס בשנת 1859).

גל ההגירה ה-2 של יהודי אירופה לארה"ב, החל לאחר מהפכות 1848 – בעיקר כתוצאה מכישלונן והשבת הסדר הישן על כנו. התקווה לקבלת שוויון פוליטי וחברתי (אמנציפציה) נתבדתה –

ולכן חיפשו יהודי אירופה (בעיקר בשטחיהן של פרוסיה, אוסטריה ושאר המדינות הגרמניות) חלופה נאותה, אותה מצאו בעיקר בהגירה לארה"ב. בנוסף למהגרים ממדינות אלו היו גם מהגרים מ"תחום המושב" שבשליטת רוסיה הצארית (היום פולין, בלרוס ואוקרינה) – אך משקלם בקרב גל ההגירה ה-2 היה קטן יחסית. לפי הערכות מקובלות, מנתה הגירה זו, שנמשכה עד שנת 1880, כ-200,000 איש – שהפך את הקהילות היהודיות בארה"ב לבעלי משקל רב יחסית בקרב האוכלוסייה הכללית. מספר היהודים בשנת 1880 עמד על כ-230,000 איש.

המהגרים החדשים השתלבו היטב הן בחיים הכלכליים (רבים היו סוחרים גדולים, בנקאים ותעשיינים) והן בחיים הפוליטיים. כך, למשל, במלחמת האזרחים, לחמו אלפי יהודים, רובם לצד מדינות הצפון. מבחינה דתית המהגרים החדשים היו פחות אדוקים בדתם מהוותיקים – וזאת בנוסף לפער החברתי-כלכלי שנפער ביניהם לבין אחיהם "הספרדים", שהביא לקרע עמוק בין שתי הקהילות הללו. המהגרים החדשים הנהיגו רפורמות דתיות – חלקן כאלה שהונהגו בארצות מוצאם עוד טרם צאתם, וחלקן תוצרת עצמית.

גל ההגירה ה-3 החל בשנת 1881 ונמשך עד פרוץ מלחמת העולם ה-1 בשנת 1914. מהגרי הגל ה-3 שמספרם נאמד ב-2 מיליון איש בקירוב, הגיעו ברובם מ"תחום המושב" – ומיעוטם ממדינות אחרות. הגירה המונית זו, שסיבותיה היו רדיפות, פרעות, אפליה פוליטית-חברתית ועוני מחפיר שממנו ביקשו להיחלץ – הייתה שונה במידה רבה מגל ההגירה ה-2, הן מן ההיבט החברתי-כלכלי, והן מההיבט הדתי. רובם של מהגרים אלה היה עני מאוד ושמרני מאוד מבחינה דתית. מהגרי הגל ה-3 פנו לעבוד בתעשייה, בבתי מלאכה, ברוכלות ובמסחר. חלק מהם אף פנה לחקלאות ברוח הסוציאליזם הרוסי, אף שרק חקלאות מעורבת במלאכה הצליחה

להתקיים בפועל. רק מיעוט קטן מאוד פנה ל"מקצועות החופשיים".

ערב עליית הנאצים לשלטון מנו יהודי ארה"ב כ-4,230,000 איש. גל ההגירה ה-4, זה של פליטי גרמניה הנאצית, הוסיף כ-95,000 יהודים (או יהודים-למחצה, שנחשבו כ"לא ארים" מספיק), שעליהם הורחב הדיבור לעיל. פליטי המשטר הנאצי, אף שמשקלם היחסי בקרב כלל יהודי ארה"ב היה קטן יחסית (קל וחומר בקרב כלל האוכלוסייה האמריקאית) – הרי שתרומתם להון הכלכלי-מדעי-תרבותי של "ארץ האפשרויות הבלתי מוגבלות" היה עצום לאין שיעור.

הגירה אינטלקטואלית זו השפיעה לא רק על ארה"ב, בריטניה ומדינות דרום אמריקה, אלא גם על ארץ ישראל – הגירה שכונתה "עליית הַיִּקִּים", שבמהלכה עלו ארצה כ-90,000 עולים, רובם מגרמניה ומיעוטם מאוסטריה וצ'כוסלובקיה. "עליית הַיִּקִּים" הייתה שונה באופייה ובהרכבה מעליות קודמות, ואף מקבוצות עולים אחרות במסגרת העלייה ה-5 (1932-1939). רובם של הַיִּקִּים עלה ארצה בשנים 1933-1935, כשחלק גדול מהם היו בעלי מקצועות חופשיים במגוון של תחומים כגון מדע, רפואה, משפט, מוזיקה ואדריכלות. המדענים שבקרב הַיִּקִּים הצטרפו לאוניברסיטה העברית בירושלים ולטכניון בחיפה, כשהם נותנים תנופה עצומה להתפתחות המדעים בארץ. כמו כן תרמה עלייה זו להתפתחות המשפט בארץ, כשרוב המשפטנים הַיִּקִּים הצטרפו לאוניברסיטה העברית – שממנה צמחו לימים רוב שופטי בית המשפט העליון ובעלי תפקידים אחרים במערכת המשפט. לַיִּקִּים הייתה גם השפעה רבה על עיצוב עולם המוזיקה בארץ. חלק גדול מַנְגִּי התזמורת הפילהרמונית הישראלית, שהוקמה למעשה על ידי הַיִּקִּים ב-1936, היו נגנים יִקִּים מצטיינים.

הַיִּקִּים נתנו גם תנופה עצומה להתפתחות הכלכלית של הארץ, בהביאם עימם הון וטכנולוגיה, שהיוו את הבסיס לתעשייה

ולמסחר בארץ – שעד אז הייתה חקלאית ברובה. היקים היו את עיקר המעמד הבורגני הארץ ישראלי, שעד אז הייתה ברובה ארץ של פועלים. כתוצאה מכך השתנה באורח ניכר המבנה הפוליטי-חברתי של החברה הארץ ישראלית, שנעשתה הרבה יותר ליברלית באופייה, אף שמשקלה הפוליטי של הבורגנות העברית היה קטן יחסית, לפחות עד "**המהפך**" בבחירות 1977, שהעלה את מפלגת הליכוד לשלטון.

לא בגרמניה, אלא בארץ ישראל הוגשם חלומו של היינה על מיזוג תרבותי יהודי-גרמני – שהפך את ארץ"ב למעצמה החזקה ביותר בעולם שלאחר מלחמת העולם ה-2 (כשם שתרם להפיכת מדינת ישראל למעצמה אזורית במשך השנים). אף שקיווה כי מיזוג התרבויות ייצור "**ירושלים חדשה**" על אדמת גרמניה – לא נסתרה מעיניו של היינה גם האפשרות הנגדית, זו של שבר נוראי ביניהן, כפי דברי הסיום לספרו "**על ההיסטוריה של הדת והפילוסופיה בגרמניה**", שפורסם בשנת 1834, ואשר היה מבין הראשונים שהועלו באש על ידי הנאצים הברבריים (ויקיפדיה, הערך "**היינה**"):

הנצרות (וזוהי תרומתה היפה ביותר), מיתנה במידה כלשהי את תשוקת הקרב הברוטאלית של הגרמנים – אלא שלא עלה בידה להרוס אותה; ואם ישתבר באחד הימים הקמע המביית, הוא הצלב, שוב תסתער במלוא עוזה פראותם של הלוחמים הישנים, שיגעון הקרב (...) המחשבה מקדימה את המעשה, כפי שהברק מקדים את הרעם. הרעם הגרמני הרי הוא גרמני – ולפיכך אינו גמיש במיוחד והוא מתקרב באיטיות כלשהי; אלא שהוא בוא יבוא, וכאשר תשמעו אותו רועם, כפי שלא קרה אף פעם בדברי ימי העולם, אז דעו: הרעם הגרמני הגיע סוף-סוף אל יעדו. בהישמע הרעש הזה ייפלו הנשרים מתים מן השמים, והאריות במדבריות אפריקה הרחוקים יסתתרו

במאורותיהם המלכותיות. בגרמניה יוצג מחזה שכנגדו תיראה המהפכה הצרפתית כאידיליה בלתי מזיקה.

יהא זה כמובן נאיבי לחשוב, שאת חורבן הקהילות היהודיות באירופה, במהלך מלחמת העולם ה-2, ניתן להסביר במונחים אידיאולוגיים, דתיים ומוסריים בלבד. כדי שמאורע בסדר גודל שכזה יתרחש, נדרש צירוף של גורמים כלכליים, טכנולוגיים ופוליטיים ייחודיים – שרק בהיקבצם יחד יכלו לחולל מפץ שכזה.

הכלכלה הקפיטליסטית, שהיא תנועתית מעצם טבעה, יצרה משברים כלכליים שהביאו מיליוני בני אדם לפת לחם בזמן קצר ביותר – ובדרך זו הפכה את ההמונים הממורמרים לכלי נשק בידיו של שליט מטורף, שהאמין בתום לב שיכול הוא לכבוש את העולם כולו. העובדה, שהיהודים מילאו תפקיד עצום בחיי הכלכלה הקפיטליסטית המודרנית, הפכה אותם באופן טבעי "שעיר לעזאזל" לכול חוליי כלכלה זה (חרף היתרונות העצומים שלה, שבהם קשה יותר להבחין). אף שהמשטר הנאצי היה בעל אוריינטציה ימנית, השכיל הוא לעשות שימוש בתעמולה הסוציאליסטית-קומוניסטית מבית מדרשו של מרכס. לפי מרכס, פולחנו החילוני של היהודי הוא הסחר-מכר –ואלוהיו החילוני הוא הממון: "הממון הוא אלוהיהם הקנא של ישראל, ואין אלוהים אחרים על פניו...השטר הוא אלוהיו הממשי של היהודי, ואלוהיו אינו אלא שטר של אשליות... לאומיותו הדמיונית של היהודי היא לאומיותו של הסוחר, של איש הממון בכלל" (לשאלה היהודית, בתוך כתבי שחרות ע' 61). לפי מרכס, אין הקפיטליסט שואף לספק ביקוש אמיתי, אלא יוצר צרכים מדומים אצל זולתו, במטרה לגזול את כספו ולהביא לחורבנו האישי (כתב-יד כלכליים ופילוסופיים, בתוך כתבי שחרות ע' 155):

כול אחד מספסר ביצירת צורך חדש אצל זולתו, כך שניתן יהיה לאלץ אותו לקורבן חדש, להטיל עליו תלות חדשה,

ולפתות אותו לאופן חדש של הנאה ושל חורבן כלכלי הבא בעקבותיה. כול אחד שואף לפתח שליטה זרה על הזולת, ולגלות בכך את סיפוקו של צורך אנוכי שלו. עם התרחבותו של עולם המושאים, גדלה גם ממלכתו של העוצמה הזרה שהאדם משועבד לה – וכול מוצר חדש הוא בחזקת כוח חדש של מרמה הדדית ושל גזל הדדי... אין בנמצא סריס המלחך את פנכת עריצו בצורה בזויה כול כך בבקשו לגרות את תאוותו הכתותה באמצעים מגונים יותר ולהשיג לעצמו הנאת-מה – כאותו סריס התעשייה, היצרן, הרוצה לזכות בכמה אגורות כסף, ולפתות ולהוציא את ציפור-הזהב מכיסו של רעהו האהוב עליו אהבה נוצרית (כול מוצר הוא פיתיון שבאמצעותו רוצים להשיג את ישותו של הזולת, את כספו. כול צורך אפשרי או ממשי הוא חולשה שתוביל את הציפור אל הפח הטמון לה... היצרן מתאים עצמו לצרכים המושחתים ביותר של רעהו, ממלא את תפקיד הסרסור שבין האדם לבין צרכיו, מעורר בו תאוות חולניות ואורב לכול אחת מחולשותיו על מנת שיוכל לתבוע לאחר מכן את התגמול לשירות-אהבה זה.

כבנושאים אחרים, גם בנושא הכלכלי, הפך מרכס את הָגֶל על ראשו – תוך שהוא מקנה לכתביו משמעות חדשה, רדיקלית ומהפכנית. הָגֶל, שהיה פילוסוף במובן המסורתי, ללא כוונות מהפכניות – הצליח להבחין בכך, שהיזם הקפיטליסטי אינו רק מספק ביקוש למוצרים קיימים, אלא גם יוצר ביקוש למוצרים חדשים, שהציבור הרחב מבחין בהם רק לאחר שכבר הוחדרו לשוק. בספרו "פילוסופיה של המשפט", בדיון על מערכת הצרכים של האדם, בהשוואה לזו של שאר בעלי החיים, כותב הָגֶל (סעיפים

190-191, ע' 183-184):

לחיה יש מעגל מוגבל של אמצעים ושל אופנים לסיפוק צרכיה – וגם צרכיה עצמם מוגבלים. ואילו האדם, אף-על-

פי שגם הוא כפוף לתלות הזאת, מסוגל בה בעת לחרוג ממנה ולהוכיח את כלליותו: ראשית על ידי שהוא מכפיל פי כמה וכמה את צרכיו ואת האמצעים לסיפוקם; ושנית, על ידי שהוא מבחין הבחנות בצורך הקונקרטי ומפריד אותו לחלקים ולהיבטים יחידים, ואלה נעשים כך צרכים מפורטים נבדלים ולכן מופשטים יותר...את הצורך אין מצמיחים אפוא אלה שחשים בו באורח בלתי אמצעי, אלא דווקא אלה המבקשים להרוויח מהיווצרותו.

לאחר שהפך מרכס את הגל על ראשו, הפך הקפיטליזם לשורש כול הצרות בעולם – והקפיטליסט (שזוהה עם היהודי) נתפש כמי שמביא את כול הצרות הללו. כך הפכו היהודים מוקד לשנאת ההמונים – שנאה שהוחרפה כול אימת שפקד את החברה משבר כלכלי. האידאולוגיה והפרקטיקה של התנועות הסוציאליסטיות סייעו לגיבוש הדמות של היהודי כקפיטליסט בה"א הידיעה, אשר שאיפותיו ומעשיו מטביעים חותמם על דמות העולם ועל גורל בני האדם. מעמדו ופעילותו של היהודי הקפיטליסט (שנציגו המובהק הוא רוטשילד "מלך היהודים"), אינם עניין טפל שבין היהודי לבין סביבתו, לא עניין של זכויות היהודים (כפי שטענו המשכילים והליברלים בדור הקודם) – אלא מוקד ממוקדי מאבקם של בני אדם לחירותם ולשחרורם מכבלי הקפיטליזם. כול שוחר חירות וקדמה, חייב להיאבק כדי להעביר מן העולם את הקפיטליזם ואת היהודים, שהם גילוי העיקרי. הסתה סוציאליסטית מרושעת זו כנגד היהודים, לא תורגמה למעשים, אלא עם עליית הנאצים לשלטון – שהוציאו לפועל את המסקנות המתחייבות ממנה, באכזריות שלא ניתן כלל לדמיין אותה.

כך גם לא יכול היה לא יכול היה מפץ גדול זה להתרחש אלא בהקשר פוליטי ייחודי – המאבק על השלטון בעולם בין גרמניה לרוסיה, שתי מעצמות-העל החזקות ביותר שידע העולם עד אז. רוסיה דהרה מערבה, גרמניה דהרה מזרחה, ולכן ההתנגשות

ההרסנית ביניהן הייתה כמעט בלתי נמנעת – משל היו אלו שתי רכבות מהירות שנעו במהירות עצומה זו כלפי זו, שבהתנגשותן השתחררה אנרגיה אדירה. היהודים, שרובם התגוררו באזור החיץ שבין גרמניה לרוסיה, שהיה ידוע בשם "תחום המושב היהודי" (פולניה, בֶּלְרוֹס ואוקראינה של היום) – נלכדו בין שתי רכבות דוהרות אלו, וסופם שהושמדו במרחץ הדמים הגדול ביותר בהיסטוריה.

ולבסוף, השמדת מיליוני בני אדם בפרק זמן קצר כול כך, לא יכולה הייתה להתחולל, אלמלא הטכנולוגיה המודרנית שאפשרה אותה. בעבר, היה כוחו של האדם לבנות, כמו גם להרוס, מוגבל עד מאוד. המהפכה התעשייתית שינתה מצב זה, בשחררה כוחות שקודם לכן לא חלם עליהם איש. בד-בבד עם השימוש בטכנולוגיה החדשה לצרכים כלכליים, הפכה היא כלי משחית בעל כושר הרס עצום – תהליך שהגיע לשיאו עם הטלת 2 פצצות האטום על הערים היפניות הירושימה ונגסקי. למעשה, הוכנסה הטכנולוגיה הצבאית לשימוש רק עם פרוץ מלחמת העולם ה-1 – שעה שטנקים, מטוסים וצוללות החליפו את חיל הפרשים ועגלות המסע. עתה החל סוג חדש של תחרות חברתית – מרוץ חימוש, שהתבסס על הפיזיקה והכימיה המודרניים.

גרמניה, אף שלא הייתה הראשונה ליצור מדעים אלה (אנגליה וצרפת קדמו לה) – השכילה היא לרתום אותם לצרכים כלכליים וצבאיים (בעיקר עקב כושר הארגון הפרוסי). כתוצאה מכך, אף שנוצחה במלחמת העולם ה-1, השכילה היא לשקם את צבאה במהירות – תהליך שהואץ עם עליית הנאצים לשלטון. ערב פרוץ מלחמת העולם ה-2 הייתה גרמניה המעצמה הצבאית החזקה בעולם. תיעוש המלחמה הפך כול פעולה מלחמתית לפעילות תעשייתית – במיוחד מחנות ההשמדה, שיצרו פס ייצור מסוג חדש, בהפכם את המוות למוצר תעשייתי. יותר משהיו אושוויץ וטרבלינקה "מחנות", היו הן "בתי חרושת למוות" – מונח

פרדוכסלי לעצמו. כמו כן, אף שגם בעבר נהרסו ערים במהלך מלחמות – הרי שחורבן ערי אירופה ויפאן היה חסר תקדים בהיקפו, כשזה לא יכול היה להתחולל אלא בהקשר של המאה ה-20 – **"המאה הטכנולוגית"**.

השמדת יהודי אירופה בהיקף שכזה, לא הייתה מתאפשרת אלמלא השימוש בגז Zyklon B, בתאי הגזים שבמחנות ההשמדה מיידנק ואשוויץ-בירקנאו. אירוניה היסטורית היא, שממציאו של גז נורא זה היה יהודי מומר, ששמו הוזכר קודם לכן – **פריץ האבר**, חתן פרס נובל לכימיה לשנת 1918, בגין מחקרו על הסינתזה של האמוניה.

פריץ האבר נולד בשנת 1868 בעיר ברסלאו (כיום ורוצלב) במחוז שלזיה, שהייתה אז תחת שלטון פרוסיה (היום בשטח פולין). משפחתו היהודית הייתה אחת מהמשפחות הותיקות בעיר. אביו, זיגפריד האבר, היה בעל עסק לממכר צבעים וכימיקלים לצורכי רוקחות. פריץ האבר למד באוניברסיטאות של היידלברג וברלין, כשעם מוריו נמנו מדענים מפורסמים כגון **רוברט בונזן** (Robert Bunsen), **אוגוסט פון הופמן** (August von Hofmann) ו-**קרל ליברמן** (Carl Liebermann), יהודי, אביו של הצייר מקס ליברמן ודודו של המדינאי ואלטר רתנאו. בשנת 1894 סיים לימודיו וקיבל תואר דוקטור. לאחר מכן השתלם בפוליטכניון בציריך שבשווייץ למשך שנה. בתום שנה זו, שב לברסלאו לניהול העסק המשפחתי, אותו עזב מחוסר התאמה לעולם העסקים. בשנת 1896 קיבל האבר משרת כימאי באוניברסיטת קארלסרוהה (Karlsruhe), והתמסר לחקר תהליך הסינתזה של אמוניה, ולדרכי פיצוח הנפט הגולמי למרכיביו. בשנת 1906 מונה האבר כפרופסור לכימיה פיזיקלית ואלקטרוכימיה במכון אשר הוקם בקלרסרוהה לחקר שני נושאים אלו – ואף שימש כמנהלו. בשנת 1908 מונה כפרופסור מן המניין לכימיה פיזיקלית באוניברסיטת ברלין. עם הקמת **מכון הקיסר וילהלם לכימיה פיזיקלית ולאלקטרוכימיה**

(Kaiser-Wilhelm-Instituts für Physikalische Chemie und Elektrochemie) בשנת 1911, מונה האבר למנהל המחלקה לכימיה פיזיקאלית במכון יוקרתי זה. במקביל כיהן אף כחבר באוניברסיטת ברלין והיה חבר באקדמיה הפרוסית למדעים.

בשל המשכורות הזעומות של מרצה זוטור באוניברסיטה, התפרנס האבר במשך 12 שנה גם מהמצאת פטנטים, מכתיבת ספרי כימיה ובייעוץ לתעשייה הפרטית. בשנת 1901 נשא לאישה את **קלרה אימרווהר** (Clara Immerwahr), בת למשפחה יהודית מוכוונת והאישה הראשונה שקיבלה דוקטורט למדעים בברסלאו). כיוון שקריירה אקדמאית הייתה חסומה בפני היהודים באותה עת, התנצר האבר בשנת 1893 וההפך לנוצרי לותרני. האבר היה מבין אותם יהודים שראה עצמו גרמני לכל דבר, שהתנצרו מטעמי נוחיות בלבד, ללא זיקה אמיתית לדת – לא לדת היהודית, אך גם לא לדת הנוצרית. בהשפעת רוח הזמן של שלהי המאה ה-19, תפש האבר את הנצרות לא כדת, אלא כגילוי של שותפות תרבותית, ולכן לא התקשה להמיר את דתו.

מחקרו היסודי של האבר התמקד בזיהוי התנאים הנדרשים (לחץ וטמפרטורה) לסיתזה של גז האמוניה מיסודותיו החופשיים (חנקן ומימן). לתהליך זה חשיבות רבה, משום שאמוניה היא אבן יסוד בייצורו של דשן כימי, כמו גם בייצורם של חומרי נפץ ופולימרים (באמצעות אמוניה ניתן ליצור גם דלקים מסוימים, ובעבר השתמשו בה גם לצורכי קירור). השיטה שפיתח האבר בשיתוף עם **קארל בוש** (Carl Bosch), חתן פרס נובל לכימיה לשנת 1931, בגין תרומתו לשיטות כימיות בלחץ גבוה), עיקרה הכנסת תערובת גזים של מימן וחנקן לגליל בלחץ של 200 אטמוספרות, ובטמפרטורה של 500 מעלות צלזיוס, בנוכחות זרזים של אוסמיום ואורניום – תהליך כימי שנקרא **"תהליך האבר-בוש"** (Haber-Bosch-Verfahren). ביולי 1909 ערכו האבר ובוש הדגמה של שיטתם להפקת אמוניה בפני מנהלי BASF

(Badische Anilin und Soda Fabrik) – התאגיד הכימי הגדול ביותר בגרמניה דאז. תאגיד זה הטיל על שניים ממדעניו לשפר את התהליך, על ידי המצאת תערובת של מספר זרזים שכיחים יותר, המבוססים על תרכובות ברזל. התהליך שופר, ובשנת 1913 הוחל בייצור אמוניה בשיטה זו בכמויות תעשייתיות. חשיבותה הכלכלית של המצאה זו התבטאה בהגדלת כמויות הייצור של האמוניה באופן ניכר. בעוד ששלפני המצאה זו בשנת 1913, השתמשה החקלאות הגרמנית ב-200 אלף טון אמוניה בקירוב – הרי שבשנת 1926 השתמשה היא ב-450 אלף טון בקירוב. הייצור התעשייתי של דשנים כימיים, שהתאפשר עקב כך הוא מיסודות **"המהפכה הירוקה"** שהתחוללה במאה ה-20, שתרמה לצמצום הרעב ולהארכת תוחלת החיים בעולם כולו.

לפני מלחמת העולם ה-1, המקור עיקרי לדשן חקלאי בגרמניה, היו גללי בעלי חיים, כשהחלופה להם היו חנקות (Nitrates) שיובאו מצ'ילה (בעיקר על ידי תאגידים בריטיים), כגון מלח סלפטטר (saltpeter). כבר אז עלה הביקוש על ההיצע, ותחשיבים שונים הראו כי מלח סלפטטר עלול לאזול בשנת 1940 – ומכאן המניע האזרחי הברור במציאת מקור חילופי ליצירת אמוניה, שאיננו תלוי במחצב זה.

עם פרוץ מלחמת העולם ה-1, הדרישה לאמוניה זינקה בגרמניה – משום שהאמוניה היא חומר גלם לא רק לדשנים, אלא גם לייצור חנקות, המיועדות ליצירת חומרי נפץ ואבקת שריפה. כיוון שמלח סלפטטר סופק ברובו על ידי חברות בריטיות, נקטעה אספקתו לגרמניה מיד עם כניסת בריטניה למלחמה. למעשה, אלמלא השימוש ב"**תהליך האבר-בוש**", עלולה הייתה גרמניה להישאר ללא דשנים וחומרי נפץ בתוך מספר חודשים מפרוץ המלחמה.

כבר ביומה הראשון של מלחמת העולם ה-1, התנדב האבר בן ה-46 לצבא הגרמני, ומונה כראש האגף הכימי במשרד המלחמה.

באוקטובר 1914 ערך האבר ניסויים בפגזי גז מדמיע וגילה שאינם אפקטיביים מספיק. לכן, הציע הבר לעבור לכלור שישוחרר מבלונים – ובעשותו כן פתח את עידן הלוחמה הכימית המודרנית והפך לאבי השימוש בגזים רעילים בשדות הקרב. במסגרת זו, תוך שיתוף פעולה עם **ריכרד וילשטטר** (חתן פרס נובל לכימיה לשנת 1915) ומדענים גרמניים בעל שם אחרים – עסק האבר בפיתוח לוחמה כימית, שאמורה הייתה ליצור "**נשק שובר שוויון**" – כדי לשבור את הקיפאון ששרר במלחמת החפירות בחזית המערבית, בשטחה של בלגיה ובצפון צרפת. בתוקף תפקידו כראש האגף הכימי במשרד המלחמה, ארגן וניהל האבר את ייצורן של מאות טונות של גז כלור, כמו גם את בנייתם של אלפי בלוני גז, ואף פיקח אישית על הצבתם בחפירות. כמו כן ניהל וארגן מחלקות חיילים מיוחדות שהוכשרו לשימוש בנשק כימי.

השימוש הראשון בנשק כימי נעשה על ידי הגרמנים ב-22 באפריל 1915, כשהפציצו את צבאות בעלות הברית **בגז כלור** (150 טון בקירוב) לאורך חזית של כ-5 קילומטר, מעל החפירות הצרפתיות בסמוך לעיר **איִפֶּר** (צרפתית: Ypres; פלמית: Ieper), בפרק זמן של כ-10 דקות. כתוצאה מהשימוש בנשק השמדה המונית זה, נהרגו 6000 חיילים בקירוב, כששאר הנפגעים התעוורו או סבלו מפגיעות קשות אחרות. בהקשר זה מעניין לציין, שחלקו העיקרי של ריכרד וילשטטר היה בפיתוח מסכות יעילות, שנועדו להגן על הכוחות הגרמניים. הכוחות הגרמניים, שלבשו מסכות הגז, הצליחו להתקדם לתוך ענני הגז ולהזיז את קו הגבול בכמה עשרות מטרים, תוך שהם חולפים על פני חיילים גוססים שקצף ירי צהוב בקע מפיותיהם.

כאשר האנגלים פיתחו אף הם יכולת כימית כנגד הגרמנים – פיתח האבר בתגובה גז קטלני עוד יותר: **גז החרדל**, המשמש כנשק להשמדה המונית גם היום, כמעט 100 שנים אחרי המצאתו. השימוש בגז החרדל נעשה אף הוא בקרבת העיר איפר,

במה שידוע גם בשם "קרב פשנדל" (Passchendaele), שהיה אחד מתוך סדרה של 8 קרבות, שהחלו ב- 7 ביוני 1917 ונמשכו עד 10 בנובמבר אותה שנה. מחיר הקרבות הללו היה נורא: כ-400,000 הרוגים גרמנים, וכ-300,000 הרוגים ממדינות ההסכמה, רובם בריטים. בין הגרמנים שנפצעו בקרב זה היה אדולף היטלר, שלימים הפך נשק זה לכלי השמדה עיקרי במלחמתו נגד היהודים. על שם מתקפה זו מכונה גז החרדל גם בשם "איפריט" ("Yperite"). יצוין, כי במלחמת חפירות עקובה מדם זו, שהחלה באוקטובר 1914 והסתיימה באוקטובר 1918, התחוללו 5 סדרות של קרבות קשים בסמוך לעיר איפר, שבמסגרתם אלו נהרגו כמיליון בני אדם בני 15 לאומים ויותר.

קרבות איפר זכו למוניטין צבאי לא רק בשל השימוש בלוחמה כימית כנשק להשמדה המונית – אלא גם בשל הפעלת ה**להביור** (נשק המשמש כדי להרוג חיילי אויב בבונקרים, מוצבים ומנהרות, כמו גם כדי לשרוף יערות שבהם מסתתרים לוחמי גרילה) בהיקף רחב לראשונה בהיסטוריה המודרנית. (הרומאים השתמשו בשיטה דומה לצורך דיכוי מרידות היהודים, כשהתחבאו במערות. הם הדליקו מדורה בפתח המערה וחיכו שהיהודים יחנקו או ייצאו החוצה.

חודשיים לפני התמוטטות גרמניה, בספטמבר 1918, הקים האבר את המכון ל**לוחמה כימית**, ביחד עם **וולטר נרנסט** (Walther Nernst), חתן פרס נובל לכימיה לשנת 1920, בגין מחקריו בתרמוכימיה) ומספר כימאים נוספים. בתום המלחמה הוכרז האבר כפושע מלחמה וסבל מהתמוטטות עצבים – אך הצליח לברוח לשווייץ, שבה אף קיבל אזרחות. לאחר שבקשות ההסגרה בוטלו, שב האבר לגרמניה ועסק בהיחבא בפרויקטים סודיים לאספקת גזי לוחמה לספרד ולרוסיה.

האבר, שאשתו קלרה אימרווהר התאבדה לנוכח הרסנותו של נשק שובר שוויון זה, שלו התנגדה בתוקף – ניסה להשתיק את

מצפוננו בכך שטען, שהצרפתים השתמשו בגז ראשוניים, כמו גם בכך שקיווה שהנשק שפיתח יגרום לניצחון מהיר של הגרמנים ויקצר את זוועות המלחמה (טיעון שהושמע גם בסוף מלחמת העולם ה-2, עם הכנסת הנשק הגרעיני לשימוש). מה שהחל ככלי לצמצום הרעב והארכת תוחלת החיים, הפך עד מהרה לכלי נשק הרסני, לא קונבנציונלי – תחילה במלחמת העולם ה-1, ולאחר מכן, בעוצמה רבה פי כמה, במלחמת העולם ה-2, במסגרת השמדת יהודי אירופה בתאי הגזים.

את הגז Zyklon B פיתחה קבוצה בראשות האבר בשנת 1922, במסגרת פיתוח חומרי הדברה כימיים כנגד מזיקים בחקלאות – בעת שכיהן האבר כממונה ארצי לנושא ואף עמד בראש "**החברה הגרמנית לבקרת מזיקים**". חברה זו פיתחה תכשיר המבוסס על ספיגה באבקה פורוזיבית של **חומצה הידרוציאנית**, בשילוב עם סם ריחני נדיף, מתקתק ולא רעיל. מטרת החומר הריחני הייתה להזהיר בני אדם לבל יתקרבו אל החומצה מחסלת הכנימות. כחומר הגלם משמשים גרגירים של עץ או אדמה, הספוגים בחומצה הידרוציאנית או **במימן ציאנידי (HCN)**, הידוע בפשטות כ**ציאניד**; 7 מיליגרמים של ציאניד מסוגלים להרוג אדם בוגר תוך שניות). ברגע שמוצא גז ה-Zyklon B מאריזתו האטומה ובא במגע עם אוויר, מתאדה ממנו גז החנק מימן ציאנידי. קודם להמצאת ה-Zyklon B הומצא גז ה-Zyklon A (על ידי Ferdinand Flury בשנת 1920) שנועד אף הוא להשמדת מזיקים, אך ייצורו נאסר **באמנת ורסאי** – לאחר שהתברר שניתן להשתמש בו לייצור גז רעיל לשימוש כנשק כימי לפגיעה בבני אדם. בגרסתו המקורית כלל Zyklon B גם חומר בעל ריח או מגע מיוחדים, שנועד להתריע על החשיפה לגז. כדי למנוע את זיהויו גז זה, הזמין המשטר הנאצי גז נטול ריח, שאותו פיתח התאגיד **אי גה פארבן (IG Farben)**, שהוקם ב-1925 כתוצאה ממזיג התאגידים Agfa, BASF, Bayer, Hoechst, ו-2 תאגידים

נוספים) – קונגלומרט שהחזיק במונופול מוחלט כמעט על ייצור כימיקלים בגרמניה הנאצית. תאגיד זה אף בנה את מפעל **בונה נֶרְקָה** (Buna Werke) לגומי סינטטי ולהפקת דלק נוזלי מפחם במחנה **מנוביץ** (Monowitz), אחד ממספר מחנות הריכוז במתחם אושוויץ) – מפעל שבו הועסקו כ-80,000 עובדי כפייה. במפעל זה יוצר ה-Zyklon B, שהקונגלומרט **אֵי נָה פֶּארְמָן** החזיק בפטנט לייצורו, על ידי התאגיד **Degesch** (Deutsche Gesellschaft für Schädlingbekämpfung), שבבעלות קונגלומרט זה. יש מידה רבה של אירוניה בכך, שלא זו בלבד שממציא השימוש בגז לצורכי מלחמה היה ממוצא יהודי – אלא גם בכך שעיקר השימוש בגז רעיל זה נעשה במחנה ההשמדה אושוויץ-בירקנאו, הנמצא בסמוך לדרום שלזיה, הפרובינציה הפרוסית שבה גדל והתחנך האבר.

במשך כל חייו היה האבר פטריוט גרמני, כשחלק גדול מפעילויותיו במלחמה יש לייחס לעובדה זו. דוגמה לפטריוטיזם זה אפשר לראות גם בעובדה שהקפיד לבקר את **וילהלם ה-2**, הקיסר הגרמני שגלה להולנד לאחר תבוסת גרמניה במלחמת העולם ה-1. לכן נדהם האבר כשגילה, שהאנטישמיות הגרמנית החלה להיות מופנית כנגדו. ב-1933, עם עליית המפלגה הנאצית לשלטון, נדרש האבר לפטר את כל העובדים היהודים **במכון הקיזור וילהלם לכימיה פיזיקלית ולאלקטרוכימיה** בברלין שבראשו עמד בשנים 1911-1933, אך הוא סירב, והתפטר מתפקידו. (בשנת 1953 הוסב שם המכון על שמו של האבר, לאחר שהתמזג בתוך רשת מכוני המחקר של **אגודת מקס פלאנק לקידום המדע**, והיום הוא נקרא des Fritz-Haber-Instituts).

משעלה היטלר לשלטון, הפך האבר לפליט, כשאר חבריו. בדרכו לאנגליה פגש **בצרמט** (Zermatt), עיירת נופש בשווייץ), את **חיים וייצמן** – כימאי דגול בעצמו, שאף הוא תרם את הכימיה לצרכי מלחמה, אך לא בעבור גרמניה אלא בעבור בריטניה. בשנת 1915 הסתמן בבריטניה מחסור באצטון, שהיה חיוני ליצירת חומרי

נפץ. את האצטון הפיקו עד אז מסידן אצטטי. אולם עם פרוץ המלחמה, נשארו רוב מרבצי מחצב זה בידי הגרמנים. ויצמן נתמנה לראש מעבדות המחקר הכימיות של הצי הבריטי בלונדון על מנת למצוא דרך אלטרנטיבית לייצור האצטון. ויצמן אכן מצא דרך ביוכימית יעילה יחסית לייצר אצטון מתסיסה של חומרי גלם צמחיים, כמו תירס על ידי בידוד חיידק שכונה אחר כך *Clostridium acetobutylicum Weizmann* (גם מאוחר יותר רשם ויצמן כמה עשרות פטנטים, שהודות ליישומם נבנה מהכנסות כספיות שאפשרו לו לוותר על שכר מהתנועה הציונית, אשר לה הקדיש את מרבית זמנו לאחר תום המלחמה). על בסיס המצאתו של ויצמן הוקמה בבריטניה תעשיית חירום צבאית. במסגרת תפקידו אף התוודה ויצמן באופן אישי למי שלימים הפכו ראשי ממשלה – **לוי ג'ורג'** (אז שר החימוש הבריטי) ו- **וינסטון צ'רצ'יל** (אז שר הימיה), שחשו מחויבות כלפיו עקב חילוצו את הצי הבריטי ממשבר חימוש גורלי. עבודתו זו, כמו גם פעילותו בלונדון, הגבירה את השפעתו בממשלה הבריטית, שתרמה באופן מכריע לפרסום **הצהרת בלפור**. הצהרה זו גרמה לוויצמן לעזוב את עבודתו המדעית כמעט לחלוטין, במטרה להתמסר לפעילות המדינית הציונית.

החל משנת 1931 שב חיים ויצמן למחקר המדעי, לסירוגין, ועבד בין השאר במעבדת **במכון דניאל זיו** – שאותו הקים בשנת 1934, במימון ידידיו **הלורד ישראל זיו** ורעייתו **רבקה זיו** (ממייסדי רשת החנויות **מרקס אנד ספנסר**), ולכן קראו על שם בנם. בשנת 1949 שמו שונה **למכון ויצמן למדע**. במסגרת תפקידו במכון זיו הזמין ויצמן את האבר למלא את תפקיד ראש המחלקה לכימיה פיזיקלית במכון זה. האבר קיבל את ההצעה, אך לא הספיק לממשה עקב פטירתו הפתאומית מהתקף לב בבית קפה בעיר בזל בשווייץ, ב-29 בינואר 1934. זמן קצר לפני מותו הוא "חזר בתשובה", כשהודה כי הוא רואה עצמו שייך לעם היהודי, שאותו

עזב שנים רבות קודם לכן, בעיקר משיקולים כלכליים ואקדמיים. בספרו **"הנשיא הראשון"** מספר **יגאל קמחי**, שהיה מזכירו של ויצמן בעת כהונתו כנשיא בקדנציה ה-1 שלו (1949-1951) – על דברים שאמר האבר לויצמן, כנראה באירוע חגיגי מסוים, ובדיעבד – זמן קצר בלבד לפני מותו הבלתי צפוי (לאה פרינס, 'מקור ראשון', 20.1.2012):

ד"ר ויצמן, אני הגבר הייתי אחד האנשים אדירי הכוח בגרמניה. הייתי יותר משר צבא גדול, יותר מראש תעשייה. הייתי מייסד תעשיות. עבודתי הייתה רבת חשיבות בשביל גידולה הכלכלי והצבאי של גרמניה. כל השערים היו פתוחים לפניי. אולם העמדה שתפסתי שם, עם כל הקסם שהיה חופף עליה, אינה נחשבת במאומה לעומת עמדתך אתה. אין אתה יוצר מתוך שפע – אתה יוצר יש מאין בארץ אשר יחסר כל בה; אתה משתדל להביא עם ירוד ועזוב לידי הכרה של כבוד. ואני סבור שהדבר עולה בידך. באחרית ימי אני רואה עצמי כפושט רגל. אחרי אשר אלך ואינני, ושמי יישכח, עוד יעמוד מפעלך כמצבת פאר בדברי ימיה הארוכים של אומתנו.

לאותם היסטוריונים הנהנים לעסוק בהיסטוריה חליפית, היינו, **"במה היה קורה אלמלא אירוע מסוים"** – מספק סיפורו של האבר דוגמא מצוינת. כך, למשל, מאמר שכתב על האבר **מקס פרוץ** (Max Perutz), מדען אוסטרי-בריטי ממוצא יהודי, חתן פרס נובל לכימיה לשנת 1962, ומי שעם תלמידיו נמנים גם ג'יימס ווטסון ופרנסיס קריק, זוכי פרס נובל לרפואה על גילוי מבנה ה-DNA), מסתיים בהערה היפותטית, לפיה אלמלא המצאותיו של האבר ייתכן שההיסטוריה של המאה ה-20 הייתה נראית לגמרי אחרת (לאה פרינס, שם):

בין מלחמת העולם הראשונה לשנייה המשיך האבר לזכות להערכה כפטריוט גדול, מדען ומדינאי. למרות אווירת

ההתפכחות ממלחמת העולם הראשונה, דמותו שבתה את לב האנשים בחיותה, בקסמה, בנוהגיה האדיבים והמיושנים ובשנינותה. האירוניה של הגורל היא שדווקא ההמצאה המיטיבה ביותר שלו, הסינתזה של אמוניה, היא שגרמה לנזק בלתי ישוער לאנושות. ללא המצאה זו הייתה גרמניה נותרת ללא חומרי נפץ, עת כשלה מתקפת הבזק נגד צרפת שתוכננה זה שנים רבות. המלחמה עשויה הייתה להסתיים זמן רב לפני שנסתיימה למעשה, ובכך היה נמנע מותם של צעירים רבים. בנסיבות כאלה אולי לא היה לנין מגיע מגלותו לרוסיה, היטלר אולי לא היה מצליח לתפוס את השלטון בגרמניה, השואה אולי לא הייתה מתרחשת, והתרבות האירופית מגיברלטר ועד הרי אוראל הייתה יוצאת נשכרת.

לאחר השואה

חלק מאותם יהודים בני מזל, שהצליחו להימלט ממוות נורא ואיום זה בבתי החרושת למוות, שהמצאותיו של האבר סיפקו את חומר הגלם שלהם – זכו לא רק בחיים חדשים, אלא גם בכבוד ויוקרה.

לאחר מלחמת העולם ה-2, משעבר מרכז הכובד היהודי מאירופה לארה"ב (במידה רבה כתוצאה מהגירת יהודי גרמניה ואוסטריה לארה"ב עם עליית הנאצים לשלטון), הייתה תרומת היהודים ליצירת ההון התרבותי-מדעי האמריקאי קטנה לא פחות – כפי שאפשר ללמוד, למשל, מהשוואת מספר מקבלי פרס נובל בקרב יהודי ארה"ב בהשוואה לכלל מקבלי פרס זה, באמריקה ובעולם כולו. בקרב אלה, רבים היו מהגרים שנמלטו מגרמניה (אך גם ממדינות אירופיות אחרות) עם עליית הנאצים לשלטון, כגון: אלברט איינשטיין, נילס בוהר (Niels Bohr), ג'יימס פראנק

(James Franck), **אוטו שטרן** (Otto Stern); **וולפגנג פאולי** (Wolfgang Pauli); **האנס בתה** (Hans Bethe); **ארנו פֶּנְזִיאס** (Arno Penzias). מדענים יהודיים ידועי שם אחרים היו דור שני או שלישי של יהודים שהיגרו מאירופה לארה"ב, כגון: **ריצ'רד פיינמן**; **מארי גל-מאן**; **סטיבן ויינברג** (Steven Weinberg). כך גם מדענים יהודיים (או ממוצא יהודי) שימשו בתפקידים מרכזיים ב"פרויקט מנהטן", שנוהל על ידי **רוברט אופנהיימר** – כשליצידו מדענים יהודיים (או ממוצא יהודי) ידועי שם כגון: **אדוארד טלר**, **יוג'ין ויגנר**, **ג'ון פון ניומן**, **נילס בוהר**, **האנס בתה**, **סטניסלב אוּלַם** (Stanisław Ulam) ועוד.

אם יש מדד אובייקטיבי כלשהו למדידת התרומה התרבותית של עם מסוים לכלל התרבות האנושית, במה שניתן לכנות "**תרומה לאומית להון התרבותי העולמי**" – הריהו מספר מקבלי פרס נובל בתחומים השונים, למעט פרסי הנובל לספרות ולשלום שהם בעלי אופי פוליטי שנוי במחלוקת. בקרב מקבלי פרסי נובל, שהוחל בחלוקתם בשנת 1901 (למעט פרסי נובל בכלכלה שהוחל בחלוקתם רק בשנת 1969) בולט כאמור מספרם הרב של מדענים יהודיים (או ממוצא יהודי), שחיו ופעלו בעיקר בגרמניה עד 1933, ולאחר מכן בארה"ב, שאליה היגרו רובם עקב עליית הנאצים לשלטון.

יהודיים וצאצאיהם (אב או אם יהודים) זכו ב-188 **פרסי נובל** (נכון וכולל את שנת 2012) מתוך 838 פרסי נובל שחולקו בסך הכול, כלומר 22.4%. בהפחתת פרס נובל לשלום, שהוא כאמור בעל היבטים פוליטיים, זכו יהודים ב-179 זכיות מתוך 738, דהיינו 24.3%. משקל היהודים יגדל אם נפחית מתוך כלל מקבלי הפרס גם את פרס נובל לספרות, שאף הוא כאמור פוליטי ושנוי במחלוקת. בעשורים האחרונים משקלם היחסי של היהודים בקרב כלל מקבלי פרס יוקרתי זה הלך וגדל ככול שחלפו השנים. כך, למשל, בשנים הכלולות במאה ה-21 לבדן (2001 - 2012) עומד

יחס הזכויות על 36 זוכים יהודים מתוך 139 זכויות, שהם 25.9%. אם מפחיתים גם כאן את פרס נובל לשלום, אזי במאה ה-21 לבדה זכו היהודים ב-36 מתוך 126 זכויות, שהם 28.6%. השנה שבה זכו הכי הרבה יהודים בפרס נובל הייתה שנת 2004 ובה זכו 7 יהודים. התחום שבו זכו הכי הרבה יהודים הוא פרס נובל לפיזיולוגיה או רפואה, בו יהודים זכו ב-54 פרסים מתוך 201 פרסים שחולקו בסך הכול, שהם 26.9%. התחום בו יחס הזוכים היהודים ללא-יהודים הוא הגבוה ביותר הוא התחום הכלכלי, בו יותר מ-40% מהזוכים הם יהודים. משקל היהודים וצאצאיהם יהיה גבוה אף יותר, אם נכלול בתוכו לא רק את מי שזכו בפרסי יוקרה אלה – אלא גם את המועמדים לקבלת הפרס, שמתוכם, ולאחר סינון, נבחר בסופו של יום הזוכה (או מספר זוכים במשותף). אף שלגבי המועמדים לקבלת הפרס אין סטטיסטיקה מדויקת (או לפחות לי אינה מוכרת), ניתן לקבוע בוודאות שמספרם רב ביותר.

מדד אובייקטיבי נוסף, הוא התרומה לטכנולוגיה. אף שזו פחות אישית, כי פיתוח טכנולוגי הוא פרי שיתוף פעולה בין יזמים ומהנדסים רבים, ניתן להצביע על הפן האישי שלה על ידי זיהוי מייסדי התאגידים. גם כאן משקלם היחסי של היהודים הוא עצום. די אם נחשוב על המיזמים הטכנולוגיים החשובים והמשפיעים ביותר, הקשורים במהפכת המידע (גוגל ופייסבוק), כדי לגלות עד כמה הם "יהודיים" באופיים. אם יש איזה תחום שבו הקשר בין ידע ועושר כלכלי הוא מובהק כול-כך, הרי זו תעשיית המידע המודרנית. לכן גם, האנשים העשירים ביותר בעולם אינם עוד מי שמחזיקים באדמות, בבתי חרושת או במשאבי טבע – אלא בעלי התאגידים מייצרי ומפיצי המידע. כך, למשל, מייסדי **גוגל** הם שני יהודים אמריקנים: **לארי פיג'** (Larry Page) ו-**סרגיי ברין** (Sergey Brin), שהמגזין The Economist הגדירו כמי שמאמין ש"ידע זה תמיד טוב, ודאי יותר מבערות" –

פילוסופיה שהפכה למוטו של גוגל ליצירת אינפורמציה כלל עולמית). בדומה לכך, שני מייסדי **פייסבוק** אף הם יהודים אמריקנים: **מארק צוקרברג** (Mark Zuckerberg) ו-**אדוארדו סברין** (Eduardo Saverin) – אליהם הצטרף כשותף **דסטין מוסקוביץ** (Dustin Moskovitz), אף הוא יהודי.

בין שהם משתייכים למועדוני יוקרה כגון **"פרס נובל"** ו**"פרויקט מנהטן"**, ובין שהם מובילים בתחומים אחרים – מילאו יהודי אמריקה (רובם ממוצא גרמני) תפקיד מרכזי בהפיכתה למעצמה עולמית ראשונה במעלה. חרף היותם מיעוט קטן, בטל בשישים, בקרב האוכלוסייה האמריקאית – משקלם היחסי של יהודי ארה"ב ביצירת ההון התרבותי-מדעי-כלכלי שלה ב-100 השנים האחרונות הוא עצום. כשם שעם הספר היהודי הביא את ספרד של ימי הביניים לפסגות חדשים מכול בחינה אפשרית, וכשם שהביא הוא את גרמניה הטרומ-נאצית לפסגות שכאלה – גם את ארה"ב הביא הוא לפסגות שכאלה. לכול מקום שאליו הגיעה אותה נשמה-ללא-גוף, הפיחה היא בו חיי יצירה תוססים, משל הייתה היא חמצן לגוף זה.

הכלכלה המודרנית, שהיא בעיקרה כלכלת מידע, מעניקה עושר ועוצמה חסרי תקדים לבעלי מיומנות אינטלקטואלית – ומכאן מעמדם הייחודי של היהודים בכלכלה זו. תרומתם של היהודים למודרניזציה של החברות שבקרבן ישבו ופעלו, גדולה עד כדי כך, שאפשר לזהות את המונח **"מודרניזציה"** עם **"ייחוד החברה"**, בין במשמעות שלילית, כטענת אנטישמים רבים – ובין במשמעות חיובית, כפי שטוענים פילוסופים. כך, למשל, **יוסטון צ'מברליין** (Houston Chamberlain, 1855-1927), נביא האנטישמיות הגזענית ומורהו הרוחני של היטלר, כינה את המאה ה-19 בשם **"מאת היהודים"** (סלמון, בעידן האלימות, ע' 273). בדומה לכך, אך במשמעות הפוכה, מכנה **יורי סלזקין** את המאה ה-20 בשם **"המאה היהודית"** (מצוטט בספר המיעוט הנבחר, ע' 326):

העידן המודרני הוא העידן היהודי, והמאה העשרים – המאה היהודית. מודרניזציה פירושה להפוך עירוני, נייד, יודע קרוא-וכתוב, רהוט, בעל מורכבות אינטלקטואלית, מעודן מבחינה גופנית וגמיש בעיסוק המקצועי. פירושה ללמוד כיצד לטפח אנשים וסמלים – ולא שדות או עדרים.

בעבר, כש"חינוך חובה" היה נטל כלכלי כבד, שרק האצולה ומעמדות הביניים (שהיהודים היוו את עמוד השדרה שלהם) יכלו לעמוד בו, הצליחו היהודים לשמור על יתרוןם היחסי בקרב הרוב החקלאי. (בדתות אחרות לא הפך הלימוד העיוני נורמה דתית, בין השאר משום שלא היה בר השגה עבור רוב הציבור, שהיה חקלאי ברובו). מכאן גם הסכנה, שהיום, עם הפיכת "חינוך חובה" וידיעת ספר לנחלת שאר העמים, יאבדו היהודים את יתרוןם הכלכלי היחסי ההיסטורי. בשלב זה, עדיין מהווים היהודים "מיעוט נבחר" (כשם ספרם של צבי אקשטיין ומריסטלה בוטיצ'ני), אך קיימת הסכנה שבעתיד יאבדו הם מעמד זה, דווקא משום שהצליחו כול כך "לייהד" את שאר העולם.

פרק ו': ההתחברות הישראלית

גוף ללא ראש

בהגליות השונות לא הוגלה כאמור עם ישראל כולו, אלא רק **ראשו** – השלטון המדיני, הרוחני והכלכלי. מנהיגות זו הייתה גרעינו של עם-הספר היהודי שהתגבש בגלות, מעין ראש-בלא-גוף, ששכפל והשביח עצמו במהלך הדורות. לעומת זאת בארץ ישראל נשאר רק **גופו** של העם ("דלת עם הארץ"), מעין **גוף-בלא-ראש**, שלא זו בלבד שנבצר ממנו להוציא מתוכו אנשי רוח גדולים, אלא אף שבלחץ הפורענויות השונות שפקדו את הארץ, הלך ונכחד עם השנים. זאת, בעיקר כתוצאה מה**שואה הדמוגרפית והיישובית** שהמיט הכיבוש הערבי-מוסלמי על הארץ.

כל התנועות האימפריאליות עד הכיבוש הערבי-מוסלמי אופיינו על ידי החלפת השלטון, לרבות הגלייתו, אך זאת ללא פגיעה כמעט ביישוב הארץ ישראלי. להפך: היו כיבושים, דוגמת אלה של יוון או רומא, שגרמו לפריחה יישובית ולפיתוח כלכלי, ואשר כתוצאה מהם גדלה אוכלוסיית הארץ ורמת החיים שלה עלתה. זאת ועוד: עד הכיבוש הערבי-מוסלמי חי רוב עם ישראל בארצו, ואילו הפזורה היהודית הייתה מועטה ביחס. הפזורה היהודית, שנוצרה כתוצאה מהגלויות הראשונות, עמדה בקשר מתמיד עם המרכז הארץ ישראלי. יהודי התפוצות התיישבו בעיקר בערים הגדולות, כגון בבל ואלכסנדריה, ועסקו במסחר ובלימוד בישיבות. ההגירה היהודית לערים אלו נמשכה במשך כל תקופת הבית השני, ואף לאחר מכן – בתקופת המשנה והתלמוד. המניעים להגירה זו היו כלכליים ופוליטיים כאחד. כל אימת שהורע המצב הכלכלי בארץ, מחמת פגעי טבע או גזירות כלכליות (שהטילו שליטים מסוימים, כגון הורדוס) – חיפשו מעמדות הביניים בעלי המקצועות החופשיים מפלט בארצות השכנות. כך

גם, כל אימת שהורע המצב הפוליטי בארץ, מחמת גזירות מנהליות ודתיות, התגברה ההגירה היהודית לחוץ לארץ, ובייחוד לאותם מרכזים יהודיים שהלכו וגדלו. הגירת יחידים זו לא הייתה מאונס אלא מרצון, גם אם בלית ברירה במקרים רבים.

הגירת יחידים זו, שנבדלה מההגליות ההמוניות שהתלוו לחורבן בית ראשון ושני, הייתה מורכבת בעיקר מתושבי הערים, סוחרים ומלומדים, שהיו קלי תנועה ואשר פרנסתם לא הייתה תלויה באדמה. רק מעטים מבין המהגרים הללו באו מקרב האיכרים ("עם הארץ") שהיו קשורים כלכלית ונפשית לאדמתם, עליה ישבו מאז ומקדם. זאת ועוד: הלחצים הפוליטיים והדתיים שדחפו את מעמדות הביניים החוצה, השפיעו הרבה פחות על אותם איכרים מחוספסים ונבערים מדעת, שלא היו להם שאיפות פוליטיות ואשר בלאו הכי לא הקפידו על קיום כל המצוות הדקדקניות מבית היוצר של רבני התקופה. הגירת יחידים זו, שהיקפה נגזר מהתנאים ששררו בארץ ביחס לאלה של ארצות החוץ, נמשכה למעשה לאורך כל התקופה שמימי חורבן הבית הראשון ועד לכיבוש הערבי-מוסלמי. יצוין, שהגירה זו לא הייתה חד סטרית מהארץ אל מחוצה לה, אלא גם בכיוון ההפוך: מהחוץ אל הפנים.

כל זה השתנה לאחר שנכבשה הארץ על ידי הערבים. לפני כיבוש הרסני זה, חיו אומנם יהודים בתפוצות השונות, אך ארץ ישראל נשארה טבורו של העולם היהודי. לעומת זאת, הכיבוש הערבי-מוסלמי המיט חורבן גם על המרכז וביטל אותו למעשה. יש הבדל מהותי בין מצב שבו קיים מרכז מדיני-רוחני חי ותוסס, שחלקים מבניו מפוזרים בתפוצות, לבין מצב של הכחדת המרכז עצמו באופן טוטלי. ערב הכיבוש הערבי-מוסלמי הייתה הארץ מן הצפופות שבארצות העולם המיושב ומנתה 2.5 מליון איש בקירוב, לפי אומדן זהיר (יש המשערים שהאוכלוסייה הייתה גדולה בהרבה). בשלהי כיבוש זה, בתחילת המאה ה-19, מנתה אוכלוסיית הארץ כרבע מיליון איש, היינו, כעשרה אחוז בלבד

מהיקף האוכלוסייה בטרם כיבוש זה. הפחתה כה דרסטית זו של היישוב הארץ ישראלי הוגדרה קודם לכן כ"שואה הארץ ישראלית בתקופת האסלאם", באשר אין מילה אחרת כדי לתאר חורבן והרס כה טוטליים. שואה דמוגרפית זו נגרמה, כאמור, על ידי שילוב של מספר גורמים שפעלו במשולב, ושרק לגבי חלק מהם יש בידינו מידע, ואף זה אינו אלא חלקי בלבד, בהעדר ראיות ישירות בכתב. ניתן להסיק על שואה זו רק מתוך ראיות נסיבתיות והשוואתיות, לאור התוצאה הסופית שלה.

ייתכן, שרק חלק מאסון זה היה פרי מדיניות אימפריאלית זדונית, בכוונה תחילה, בדומה למדיניות הנאצית באירופה במאה ה-20. הגזירות הכלכליות (מיסים כבדים, הגבלות על החזקת רכוש והורשתו וכד'), וכן הגזירות הדתיות והפוליטיות השונות – ודאי דרבנו רבים להגר מהארץ לארצות שכנות, כפי שארע גם קודם לכן. לגזירות אלו נלוו, כנראה, גם הגליות המוניות ואף מעשי הרג, שאף להם היו תקדימים בתקופות הכיבוש שקדמו לתקופה המוסלמית. אך בגורמים אלה אין די כדי להסביר שואה זו, מאחר שכל אלה פעלו גם בתקופות קודמות, ובכל זאת התוצאה הייתה שונה לחלוטין. בעוד שקודם לכן המשיכה הארץ לפרוח ולשגשג, בצורה זו או אחרת, הרי שבתקופה זו נחרבה היא עד היסוד, כאילו נפלו עליה מספר פצצות אטום. על הסיבה העיקרית לחורבן הארץ בתקופת הכיבוש הערבי-מוסלמי עמדתי קודם לכן: אופיים הברברי וההרסני של ערביי המדבר, הוא שגרם לחורבן זה, בדומה לחורבן שפקד גם ארצות אחרות במזרח התיכון. נוודים אלה, שחיו על חרבתם והתפרנסו ממעשי שוד וגזל, "הפכו כל אדמה ללא-אדמה", כלשונו של אֶבֶן חֶלְדוֹן. לכל מקום שהגיעו, הביאו עִמָם הערבים את המדבר, וסופו של דבר הפך המזרח התיכון כולו למדבר אחד גדול. ארץ ישראל סבלה מהברבריות הערבית יותר מכל ארץ אחרת, בהיותה ארץ מעבר, ראש גשר בין שלוש יבשות. לברבריות טבעית זו נוסף גורם ייחודי והוא הפחד

מפני פלישה חוזרת של הצלבנים, לאחר שסולקו מהארץ, תחילה על ידי **צלאח א-דין** ולאחר מכן על ידי **ביברס** – ואשר גרם לשליטים אלה להרוס באופן שיטתי של כל ערי החוף. יהיו ההסברים לשואה זו אשר יהיו, עובדה היסטורית היא, שבתקופת הכיבוש הערבי-מוסלמי חרבה הארץ עד היסוד, לפחות בחלקיה המישוריים. תוצאה נוספת הייתה ניתוק מוחלט בין האליטות השונות ("**עם הספר**") לבין המעמדות הנמוכים ("**עם הארץ**"). בתקופה זו עזבו את הארץ, מאונס או מרצון, כל בני המעמדות העליונים, ולא רק חלק מהם כבתקופות קודמות. עלייתו המטאורית של היישוב היהודי הבבלי, במקביל לירידתו המטאורית של היישוב היהודי הארץ ישראלי, היא אולי ההוכחה החותכת ביותר למהפך בתולדות ארץ ישראל ועם ישראל כאחד.

הגלות האמיתית לא החלה במאה ה-1 לספירה, עם חורבן הבית השני, כפי שמקובל לחשוב, אלא רק כמה מאות שנים לאחר מכן, עת נפלה הארץ לידי הערבים. עד לתקופה זו, ידעה הארץ הגליות שונות ומעשי חורבן שונים, אך אלה היו חלקיים בלבד. הגליות אלה יצרו עת גרעינו של עם הספר היהודי, שראשיתו בגלות בבל והמשכו בגלות רומא. גרעין זה הלך והתעבה עם השנים, כתוצאה מהגירתם של יחידים לארצות ניכר ("**ירידה מהארץ**"), בין מאונס ובין מרצון. ובכל זאת, המשיכו רבים מבני האליטות לחיות בארץ, ליישבה ולפתחה – חומרית ורוחנית כאחד. הריבונות הפוליטית אבדה ובית המקדש חרב – אך עם ישראל, על רבדיו החברתיים השונים, המשיך לחיות בארצו, תוך קיום יחסי גומלין ושיתוף פעולה עם בני הפזורה היהודית. הארץ ידעה אומנם לא מעט משברים פוליטיים, כלכליים ודתיים – אך תמיד הצליחה להשתקם מחדש, כמו כל גוף חי המרפא את עצמו.

כל זה הגיע לקיצו, עת נפלה הארץ לידי הברברים יוצאי ארץ ערב. במלחמה העקובה מדם שבין ארץ המזרע לבין המדבר, שליווה את הארץ מראשית ימיה, ניצח עתה המדבר, והארץ

הפכה "עטויה שק ואפר, שוממה וכעורה", כדברי מארק טווין. כחלק מהתפישה המוצעת כאן נדרש אפוא מאיתנו לבצע שינוי במחוגי הזמן ההיסטורי: גלות עם הספר היהודי החלה לא בשנת 70 לסה"נ אלא בשנת 700 לסה"נ, כפי שכתב **בן ציון דינור** בספרו "דורות ורשומות" (ע' 98-99):

את תקופת ישראל בגולה אני מתחיל מימי כיבושה של ארץ ישראל על-ידי הערבים, לא לפני כן...עד אז היו תולדות ישראל בעיקר תולדות האומה היהודית היושבת ארצה.

בתקופה זו התחילה לא רק גלותו הסופית של עם הספר היהודי, אלא גם היעלמותם ההדרגתית של הפלחים הארץ ישראלים. בכל התקופות שקדמו לכיבוש הערבי-מוסלמי נותר עם הארץ על אדמתו, ואילו עתה הלך מצבו והידרדר עד שבסופו של דבר לא נותר ממנו אלא חלק קטן, כפי שניתן ללמוד מן הפיחות הדרסטי במספר התושבים והיישובים בארץ המהלך התקופה המוסלמית. כיוון שבשלהי התקופה המוסלמית לא נותרו אלא כעשרה אחוז מסך כל האוכלוסייה המקורית, מאליו מתחייבת המסקנה, כי לא רק האליטות (שהיוו תמיד מיעוט בקרב כלל עם ישראל) נעלמו מהארץ – אלא אף חלק ניכר של המעמדות הנמוכים (שהיוו תמיד רוב בכלל עם ישראל).

האליטות (או לפחות חלק מהן), היו קלות רגלים, וכתוצאה מכך הצליחו הן לא רק למצוא מקלט אצל קרוביהן בארצות השכנות, אלא אף להשתלב בקלות יחסית בתוכם. גורל האיכרים היה שונה לחלוטין. לא זו בלבד של היו להם האמצעים לברוח, אלא אף שלא היו להם קרובים בחו"ל, שהיו מוכנים לקלוט אותם. בשל הפער המעמדי ששרר אז, לא הייתה לעם הארץ כל אפשרות להשתלב בתוך עם הספר. בהעדר ראייה לסתור, רשאים אנו אפוא להניח, שרוב רובו של עם הארץ נכחד פיזית באותה תקופה. ואילו לגבי החלק שנותר ממנו, יודעים אנו, שרובו נאלץ

להתאסלם ושמקצתו המשיכה לדבוק בדת היהודית או הנוצרית. (יוצאי חלציהם של שרידי עם הארץ הם הפלחים דוברי הערבית המודרניים, שבהם דנתי קודם לכן).

לאחר עזיבת האליטות, ובייחוד מעמד החכמים, לא יכלה עוד הארץ להוציא מקרבה אנשי רוח גדולים, והפכה לארץ מדממת ודוממת כאחד. אותה ארץ, שנתנה לעולם כולו את המקרא, ואשר הוסיפה ליצור ספרות הלכתית ודתית עד לכיבוש הערבי-מוסלמי, דממה לפתע, כאילו חטפה שבץ מוחי. הארץ הפכה ל"צמח". עדיין נושמת, אך בלא הכרה של ממש. נשאר רק הגוף, שהלך והצטמק, ואילו הנשמה יצאה ונדדה למקומות אחרים בעולם. כל מקום שאליו הגיעה נשמה יהודית זו הפך לגן פורח: בבל, ספרד, אשכנז והיום ארה"ב – כל אלה הן רק נקודות הציון הבולטות של מסע מופלא זה של אותה נשמה-בלא-גוף ברחבי העולם. הציונות המודרנית השיבה לארץ את נשמתה היהודית, החזירה לה את כוחות החיים שאבדו לה – ועתה שוב, כבימי קדם, מוארת היא באור חזק, אורו של עם הספר היהודי.

סיפורה האמיתי של ארץ-ישראל שונה אפוא במאוד מהסיפורים המוכרים לשני בניה, השונים כול כך זה מזה – **"עם הספר היהודי"** ו**"עם ארץ ההר דובר הערבית"**. סיפור זה קשה לעיקול על ידי שניהם, באשר נוגע הוא בשורשיה של זהותם הקיבוצית, זהות הכורעת תחת העומס שהטילה עליה ההיסטוריה הארץ ישראלית. מבחינת **"עם ארץ ההר דובר הערבית"** פירוש הדבר, שבניו אינם צאצאי הערבים, או הכנענים או הפלשתים – אלא דווקא צאצאי עם ישראל, אויבם המושבע ביותר לעת הזאת. מבחינת **"עם הספר היהודי"**, פירוש הדבר, שילידי הארץ דוברי הערבית אינם מזרע ישמעאל, אלא מזרע ישראל. מעתה ואילך נדרשים אפוא שני הצדדים להכיר באחריות שהטילה עליהם ההיסטוריה – לנהל במשותף את כל הארץ, לטובת כל תושביה, ולא רק לטובת צד אחד. רק **שינוי זהות** כה עמוק, אצל שני

הצדדים כאחד, עשוי בסופו של דבר להפוך את הארץ מאדמת מריבה למולדת משותפת.

טרנספורמציה – שיבה לזהות הישראלית

כל ניסיון ללכת בדרכים הישנות עתיד בהכרח להיכשל, כי אין הוא נותן מענה לשורש הבעיה של ארץ ישראל, שהוא סירוב אויבי ישראל לאפשר לו לשוב למולדתו ההיסטורית ולקומם בה את ריבונותו. לכן צריך לחפש אחר חלופות לדרכים הישנות שנכשלו. הקמת מדינה פלשתינית לא תפתור את הבעיה אלא רק תחריף אותה. כל שטח שישראל תיסוג ממנו יהפוך למנוף נוסף במאבק להשמדת ישראל, כפי שנוכחנו לדעת מאז ההתנתקות מחבל עזה. כל עוד שולט ההיגיון הדמוגרפי, כי אז לא תיפסק נסיגתה של ישראל בגבולות הקו הירוק, אלא רק בגבולות החלטת החלוקה מ-1947, המשקפים היום, כבעבר, את החלוקה הדמוגרפית האמיתית – הם בארץ ההר, ואנחנו בארץ המישור, רצועה דקה לחופו של ים.

ההיגיון הדמוגרפי הוא אפוא הגיון אובדני, באשר מוביל הוא בסופו של יום לאובדן מדינת ישראל. גבולות הקו הירוק אינם גבולות ברי הגנה, קל וחומר – גבולות החלוקה. תמצית הטרגדיה היא, שכדי להבטיח את זהותה, על ישראל להתכנס לגבולות המסכנים את קיומה; כדי להבטיח את קיומה, על ישראל לבלוע אל קרבה אוכלוסייה המסכנת את זהותה. כך נקלעים אנו לדילמה חסרת מוצא לכאורה: **כיצד נוכל להבטיח את קיומנו, מבלי לאבד את זהותנו? כיצד נוכל לעמוד על נפשנו, מבלי לאבד את נשמתנו?**

הניסיון הרציני ביותר להתמודד עם דילמה זו הוא רעיון **הטרנספר**. בניגוד למה שמקובל לחשוב, רעיון הטרנספר לא נולד עם הקמתה של מפלגת "מולדת", אלא כבר בשנות השלושים של

המאה הקודמת, על ידי הסוכנות היהודית, רעיון שאף זכה לתמיכת הועדה המלכותית הבריטית. הטרנספר הוא חלופה הגיונית לחלוקה, באשר יש בו כדי להבטיח את זהותה הישראלית של המדינה, מבלי לסכן את קיומה. בתקופה ההיא היה רעיון זה בר ביצוע, כיוון שבאותה עת התבצעו לא מעט העברות אוכלוסין כפויות בעולם. ואילו היום, בעידן זכויות האדם, שוב אין להעלות אפשרות זאת על הדעת.

אם רעיון החלוקה הוא רעיון אובדני; ואם הטרנספר הוא בלתי מתקבל על הדעת – איזו חלופה רצינית נותרה לנו? כל עוד חושבים אנו במונחים פיזיים בלבד, מוגבלות האפשרויות שלנו לחלוקת הארץ או לטרנספר, ואולי אף לשילובם יחד. ואולם, אם נחרוג מדפוסי חשיבה קונבנציונאליים אלה, תפתח בפנינו אפשרות שלישית, לא קונבנציונאלית, שאותה אכנה בשם **"טרנספורמציה"**.

להבדיל משתי החלופות המקובלות, הטרנספורמציה אינה מטפלת בגיאוגרפיה או בגופם של בני האדם, אלא **בנפשם ובנשמתם**. טרנספורמציה, להבדיל מטרנספר, פירושה, שלא את תושבי הארץ דוברי הערבית צריך לגרש, אלא את **זהותם הערבית-פלשתינית**. טרנספורמציה פירושה **מהפכת זהות מודרנית**, שאינה אלא מהפכת נגד למהפכה שחולל הכיבוש הערבי-מוסלמי בארץ.

פריצת דרך מדינית לא תיתכן אלא אם קדמה לה פריצת דרך מחשבתית. כישלון של החלופות המקובלות בכך, שהן מבוססות על ההנחה המוטעית, שזהותם הערבית-פלשתינית של תושבי הארץ הלא-יהודיים היא נצחית ובלתי משתנה, ובתור שכזו לא ניתן להשפיע עליה. הנחה זו מקורה בבורות היסטורית ובהזנחת הפן הפסיכולוגי של הפוליטיקה. כל עוד נתפשת הזהות הערבית-פלשתינית כנצחית, גם שנאת ישראל הנגזרת מזהות זו נתפשת כנצחית. האסטרטגיה שפיתחה ישראל עד כה כוונה להתמודד עם

מצב של שנאה מתמדת, המולידה תוקפנות מתמדת, שלכל היותר ניתן להרתיעה, אך לא למגרה. לעומת זאת, התפישה הטרוספורמטיבית המוצעת כאן גורסת, שניתן לעקור את שנאת ישראל משורש, על ידי הפיכת הלבבות – הפיכת האויב לאוהב. לכשיקרה הדבר, ואין זה פשוט כלל ועיקר, יתרחש המפץ הגדול באמת, מפץ שלאחריו שום דבר לא יהיה עוד כבעבר.

זהות קיבוצית אינה נתון סטטי, אלא דינאמי. תהליכים של שינויי זהות מתרחשים כל העת, גם בלא שנהיה מודעים לכך. כך במהלך כל ההיסטוריה, קל וחומר בעת החדשה, משעה שהקצב של תהליכים היסטוריים הואץ במידה ניכרת. טרוספורמציה מתרחשת כל הזמן, והשאלה היא רק איזה דפוס של זהות ינצח.

משבר הזהות הפוקד את עמי המזרח התיכון מקורו בתחרות הזהויות העכשווית, שכתוצאה ממנה מאוימת הזהות הטריטוריאלית על ידי יריבותיה – הזהות הפן-ערבית והזהות הפן-האסלאמית. תחרות זהויות זו היא אולי החשובה שבגורמים המניעים את הפוליטיקה המזרח תיכונית, הפנימית והבינלאומית כאחד. תחרות זהויות זו היא המסבירה גם את הופעתן של התנועות הפוליטיות בקרב הציבור הלא-יהודי בארץ. הפת"ח משקף פוליטיקה פן-ערבית, ואילו החמאס – פוליטיקה פן-אסלאמית. המפלגות במגזר דובר הערבית בגבולות הקו הירוק אף הן משקפות תחרות זהויות דומה, כאשר כל אחת מהן נושאת דגל זהות אחר. התחרות האמיתית היום אינה על שטחים, אלא על זהויות, כפי שמנסח זאת אהרן אמיר במאמרו **"שלוש עברי לארץ מריבה"** (אחרת, עיונים בנושאי עבר ועתיד, ע' 23) :

בעיקרו של דבר, המערכה שאנו עומדים בה זה שנים על שנים, ובפרט מאז 1987, היא מערכה על נפשותיהם של בני-אדם. אמנם כן: לא על שטחים ועמדות, לא על קווים ומתווים, כי אם על נפש האדם שבארצות האזור, על זו שבארץ ישראל ובגבולותיה, וגם על זו שבמחננו פנימה.

עד כה לא ניסתה ישראל לשחרר את תושביה דוברי הערבית מזהותם הערבית, באשר מהלך מעין זה נתפש כפגיעה בעקרונות של הדמוקרטיה הליברלית. למרות זאת, לרבות מהפעולות שנקטה, במישרין או בעקיפין, הייתה השפעה על זהותם. כבר היום מוכנים צעירים רבים בקרב תושבי הארץ דוברי הערבית לוותר כליל על זהותם הערבית, במטרה להשתלב בחברה הישראלית, דבר המשתקף בין השאר בהחלפת שמותיהם הערביים בשמות עבריים. על ההשלכות שיש למגמה זו, אומר **אסעד ראנאס**, ראש המחלקה לממשל באוניברסיטת חיפה (ידיעות אחרונות, 22.5.05):

צעירים ערביים רבים מרגישים שהם לא יכולים לסמוך על ההנהגה שלהם והם מוכנים לוותר כליל על הזהות הערבית שלהם, כדי להבטיח את עתידם. שינוי שם משם ערבי לשם ישראלי בכוונה תחילה מעיד כאלף מונים על ניסיון להתקרב ועל נכונות להתפשר על הזהות שלהם. הם מאמינים, שכמה שיותר ישראלים הם יהיו וכמה שיתקרבו יותר ליהודים, כך יתאפשר להם להשתלב בחיי המדינה ולהבטיח את רווחתם... באוכלוסייה הערבית הישראלית מעמיק הפילוג בין המבקשים להיטמע בחברה הישראלית לאלו המבקשים להינתק ממנה לחלוטין.

זהות תושבי הארץ דוברי הערבית נתונה אפוא לשינוי ולהשפעה. השימוש במכשיר הטרנספורמציה כבמכשיר מדיני אינה אפוא דבר חדש. החידוש המוצע כאן הוא בשדרוג כלי זה ובהפיכתו למדיניות רשמית של ישראל. חידוש נוסף הוא בהצגת הממצאים ההיסטוריים לצורך הצידוק המוסרי של השימוש במכשיר זה: הכוונה איננה לכפות זהות חדשה, אלא להשיב את הזהות המקורית לתושבים אלה, זהות שאבדה עת נכבשה הארץ על ידי הערבים.

זהות לאומית ישראלית אמיתית עשויה אפוא לשמש תחליף הולם לזהות הערבית, בהיותה הזהות המקורית של תושבי הארץ. הזהות הערבית נכפתה עליהם בכוח ובתחבולות, ובתור שכזו היא זהות כפויה ומזויפת. זוהי האמת ההיסטורית, אפילו עשויה היא להכאיב לרבים מהם.

טענתי היא, בתמצית, כי ניתן לחולל מהפכת זהות בארץ, מהפכה שתקנה גם לתושבי הארץ דוברי הערבית זהות ישראלית – זהות שבאמצעותה יוכלו להשתלב באומה הישראלית החדשה ובמדינתה. **התחברות ישראלית על בסיס הטרנספורמציה** היא אפוא המדיניות היחידה שיש לה סיכוי ליישב את הסכסוך הארץ ישראלי ולהשכין שלום לדורות בארץ.

המאבק העיקרי היום איננו אפוא צבאי או מדיני, אלא פסיכולוגי. המאבק אינו רק על השליטה בשטחים, אלא אף על נפשם של תושבי השטחים. ישראל שולטת דה-פקטו על כל ארץ ישראל המערבית, אך הולכת ומאבדת את אחיזתה בה בשל חוסר יכולתה לשמור על זהותה ההיסטורית. אירוניה היסטורית היא, כאמור, שדווקא ארץ ההר, ערש מולדתו של עם ישראל, נתפשת כ"**ארץ כבושה**" – ואילו ארץ המישור, שבה ישבו תמיד אויבי ישראל, נתפשת כ"**ארץ המשוחררת**". אירוניה היסטורית זו עלולה להיהפך לטרגדיה, אם לא נשכיל לשמור על ארץ ההר כולה. לשם כך עלינו לפתח אסטרטגיה לאומית חדשה, אסטרטגיה של **התחברות** באמצעות מכשיר ה**טרנספורמציה**, שעל עיקריה אעמוד עתה.

התחברות – תוכנית השלבים הישראלית

תוכנית ההתחברות הישראלית על יסוד הטרנספורמציה היא תוכנית שלבים ישראלית, שתהווה משקל-נגד אמיתי לתוכנית השלבים של אויבי ישראל. תוכנית שלבים ישראלית תתבסס לא על מאבק מזוין, בנוסח אש"ף או החמא"ס, אלא על מאבק רוחני

בזהויות שנכפו על תושבי הארץ במהלך הכיבוש הערבי-מוסלמי. המאבק על הארץ הוא המאבק על זהותה ועל זהות תושביה, ומאבק זה יש לנהל **בשלבים**, בהתאם **לקהלי היעד** השונים **ובכלים** המתאימים.

את **קהלי היעד** ניתן לחלק כך: המגזר דובר הערבית בגבולות הקו הירוק הוא היעד הראשון במאבק זה; הציבור במזרח ירושלים הוא היעד השני; הציבור ביהודה ובשומרון הוא היעד השלישי; ואילו הציבור בחבל עזה הוא האחרון, אם בכלל.

את המאבק על נפשותיהם של תושבי הארץ דוברי הערבית צריך לנהל במסגרת כללי המשחק הפוליטיים של מפלגות ותקשורת. מאבק מעין זה מתנהל במסגרת תרבות פוליטית מסוימת, תרבות השונה מן היסוד בין שני חלקיה של ארץ ישראל. בגבולות הקו הירוק חיה ותוססת חברה ליברלית-דמוקרטית, ואילו מעבר להם – חברה העושה את צעדיה הראשונים בלבד בכיוון זה.

מהבדל בסיסי זה נגזרות שתי אסטרטגיות שונות ליישום מהפכת הזהות המוצעת כאן. אסטרטגיה אחת מתאימה לחברה שבתוך גבולות הקו הירוק והשנייה לחברה שמעבר לקו הירוק. בתוך גבולות הקו הירוק נדרש להקים תנועה חדשה, שתרים את דגל הזהות הישראלית המאוחדת ותאבק על נפשותיהם של אזרחי ישראל, יהודים ולא-יהודים כאחד. לעומת זאת, בשטחים שמעבר לקו הירוק יש לכונן תחילה דמוקרטיה ליברלית, שתאפשר לנהל את המאבק בדרכים דמוקרטיות.

כינון דמוקרטיה מעין זו אינה עניין להצהרות בלבד, אלא לתהליכי עומק המתחוללים שנים רבות. אם עומד מכוול אמיתי בפני מהפכת הזהות הישראלית הרי זה מצבה העגום של החברה הפלשתינית, חסרת הניסיון הדמוקרטי. כל עוד לא פורקו תשתיות הטרור בשטחי יו"ש וחבל עזה, לא ניתן יהיה לכונן בהם חברה דמוקרטית. בחירות לא ניתן לנהל תחת אש ואיומי טרור.

הטרור הרצחני המשתולל בשטחים ואף מיוצא מהם לתוך גבולות הקו הירוק הוא איום לא רק על מדינת ישראל, אלא גם על תושבי המקום עצמם. לכן, יש אינטרס משותף לשני הצדדים לשים לטרור קץ מהר ככל שרק ניתן.

תוכנית השלבים הישראלית מבוססת לא רק על פנייה לקהלי יעד שונים, אלא אף על שימוש בשני **כלים** שונים: הכלי הראשון הוא **משפטי** – יצירת מסגרת מדינית חדשה; הכלי השני הוא **חינוכי-פסיכולוגי** – רכישת זהות חדשה. בשלב הראשון יושלם האיחוד המדיני של הארץ על ידי סיפוח יהודה ושומרון. בשלב השני תתווסף לאיחוד המדיני גם האחדת הזהות, שרק היא יוצרת את הדבק המלכד האמיתי. רק טיפול משולב בזכות ובזהות עשוי לתת מענה שלם לבעיית ארץ ישראל.

שני כלים אלה שונים זה מזה לא רק באופיים, אלא אף במשכי הזמן השונים שלהם. אחדות מדינית ניתן להשיג על ידי הצהרה משפטית בלבד, בהינף קולמוס של שלטון ריבוני, בהחלטת כנסת של שעה אחת. לעומת זאת, אחדות רוחנית היא תוצאה של תהליך חינוכי ממושך והדרגתי, לאורך שנים רבות, המחולל שינוי עמוק בלב וברוח כאחד, בבחינת **"וַעֲשׂוּ לָכֶם לֵב חֲדָשׁ וְרוּחַ חֲדָשׁ"** (יחזקאל י"ח 31).

זהות ישראלית טוטלית היא זהות טעונה ומורכבת. זהות טוטלית היא הרבה יותר מזהות אזרחית בלבד. זהות ישראלית היא בראש ובראשונה תחושת השתייכות לעם ישראל ההיסטורי והזהות עמוקה עמו. זהות ישראלית לאומית מבוססת על הזהות עם **כל** מה שהשם **ישראל** מסמל: ארץ ישראל, לשון ישראל, תרבות ישראל, דת ישראל, היסטוריה ישראלית ומדינת ישראל.

יהודה ושומרון תחילה

את מהפכת הזהות צריך להתחיל בתוך גבולות הקו הירוק, ורק אחר כך ניתן לייצא אותה אל שטחי יהודה ושומרון, ואולי אף לחבל עזה. אם תצליח מהפכת הזהות בבית פנימה, יהא קל יותר לייצא אותה גם אל החוץ. ואולם תנאי מוקדם והכרחי לכך הוא שלא תוקם שום ישות פוליטית זרה ביהודה ושומרון, אפילו תהיה זו ישות שהיא פחות ממדינה, דוגמת המצב שנוצר בחבל עזה, לאחר ההתנתקות ממנה. שכן, אם תוקם ישות מעין זו, חס וחלילה, כי אז לא תוכל עוד ישראל לייצא המהפכה לשטחה, באשר היא תסכל אפשרות זו על הסף.

לכן, הצעד הראשון שעל מדינת ישראל לעשות עתה הוא **לספח לאלתר את שטחי יהודה ושומרון**, ולהצהיר בריש גלי, שאין בכוונתה להקים מדינה פלשתינית בשום שלב. לא מחר, ואף לא מחרתיים. כמו כן עליה **לפרק את תשתיות הטרור** וכן את כל מה שנותר מהרשות הפלשתינית, לאחר שזו התפרקה ממילא ממרבית נכסיה. כל הניסיונות להפיח רוח חיים באבו מאזן ובחבריו, כדי שאלה יוכלו להתמודד מול החמאס, לא יפתרו שום בעיה, אלא רק יחריפו אותה. שכן, תנועת הפת"ח אינה מייצגת אלא זהות טקטית ומזויפת, ואילו תנועת החמאס מייצגת זהות אמיתית.

התחברות פיזית-משפטית תחילה, ורק לאחר מכן גם **התחברות רוחנית**. התחברות מעין זו צריך להתחיל בכיוון ההפוך לזה של ההתנתקות. לא עזה תחילה, אלא יהודה ושומרון תחילה, ורק לבסוף גם עזה, אם בכלל. התחברות היא היפוכה של התנתקות. תחילה יש להתחבר אל הקרוב, ולאחר מכן גם אל הרחוק. הקרובים לנו באמת הם תושבי יהודה ושומרון, אשר בדומה לתושבי הגליל דבקו בארץ ההר למן ראשיתה של ההתיישבות הישראלית בארץ. תושבי ההר הם עם ישראל של ממש, בשר מבשרה של האומה הישראלית עתיקת היומין. לעומת זאת,

תושבי חבל עזה הם ברובם מהגרים חדשים שזה מקרוב באו ארצה. רוב רובם של תושבי חבל עזה אינם ישראלים במוצאם, אלא ערב-רב של מהגרים, שהגיעו ארצה מהארצות השכנות כטפילים של המפעל הציוני.

על ישראל להתייחס היום לחבלי יהודה ושומרון, כשם שהתייחסה בעבר לגליל, למשולש ולנגב. למעשה שום כוח אינו יכול ואף אינו רשאי למנוע זאת ממנה. המשפט הבינלאומי הכיר בזכותו של עם ישראל על כל שטחי ארץ ישראל, בהחלטות שהתקבלו על ידי חבר הלאומים בסוף מלחמת העולם הראשונה, עת נקבעו כל הגבולות במזרח התיכון. על פי אותן החלטות בינלאומיות, אמורה הייתה ארץ ישראל לכלול גם את השטח שממזרח לנהר הירדן, אלא ששטח זה נמסר לבית המלוכה ההאשמי, שהקים בו את ממלכת ירדן, מיד בסמוך לאחר קבלת החלטות אלה. לעם ישראל במצבו אז לא היה די כוח פיזי ומדיני, כדי למנוע מסירת שטחים אלה לידי עם זר. לעומת זאת היום, כשכל השטח שממערב לירדן הוא בשליטת ישראל, ובשעה שיש לישראל די כוח פיזי ומדיני להחזיק בהם, יכולה ואף חייבת היא להחיל על שטח זה את מלוא הריבונות הישראלית, ולאחר מכן אף את מלוא הזהות הישראלית.

מספר דוברי הערבית ביר"ש קטן בהרבה ממספרם הרשמי

סיפוח יהודה ושומרון עשוי להוסיף למדינת ישראל אוכלוסייה בעלת זהות ערבית-אסלאמית לא קטנה, ומכאן הפחד ששרר תמיד מפני סיפוח שכזה. לפחד זה אין בסיס, באשר מספר תושביהם דוברי הערבית של יהודה ושומרון נמוך בהרבה ממה שמקובל לחשוב. במשך שנים התקבלו המספרים שסיפקה הרשות הפלשתינית מאז הסכם אוסלו ללא עוררין כמעט. אלא שבשנים

האחרונות התברר, שמספרים אלה נופחו בכוונת מכוון, כיוון שהשד הדמוגרפי משמש כמכשיר נוסף במאבק נגד ישראל.

ממחקר, שנערך לאחרונה באוניברסיטת בר אילן עולה, כי קיים פער של למעלה מ-1.3 מיליון איש בין המספרים הרשמיים שמפרסמת הרשות הפלשתינית לבין גודלה האמיתי של אוכלוסיית יש"ע. סך כל האוכלוסייה הזו על פי ממצאי מחקר זה עומד על כ-2.5 מיליון איש, ולא כ-3.83 מיליון כפי המספרים הרשמיים. אם מנקים מתוך מספר זה את האוכלוסייה בחבל עזה, העומדת על כ-1.06 מיליון איש, הרי שבשטחי יהודה ושומרון מונה אוכלוסייה זו פחות מ-1.5 מיליון איש, מספר שאינו גדול בהרבה מהאוכלוסייה דוברת הערבית בגבולות הקו הירוק.

מה שחשוב לא פחות, שיעור הילודה בקרב אוכלוסייה זו נמוך בהרבה ממה שמקובל לחשוב. לעומת זאת, קצב ההגירה החוצה גדול בהרבה מהמספרים הרשמיים. כתוצאה משני נתונים אלה עולה, כי קצב גידול האוכלוסייה ביהודה ושומרון נמוך בהרבה מהמספרים הרשמיים, ולכן השד הדמוגרפי אינו כה נורא כפי שמנסים אויבי ישראל להציגו. סיפוח יהודה ושומרון אינו עשוי אפוא לשנות באופן משמעותי את המאזן הדמוגרפי הנוכחי בין יהודים ללא-יהודים בארץ, באשר יתקיים רוב יהודי מוצק גם לאחר סיפוח שטחים אלה. מסיבה זו, ואף מסיבות היסטוריות שעליהן הצבעתי קודם לכן, לא ניתן יהיה לספח בשלב הראשון את חבל עזה, באשר זה יוסיף באחת כ-1.06 מיליון איש, מספר העלול לשנות לרעה את המאזן הדמוגרפי.

חוק יסוד: זהות המדינה

מאחר שהשגת זהות ישראלית משותפת היא תהליך ארוך וממושך, הרי שבתקופת הביניים עד להשגתה ידרשו הסדרי הגנה משפטיים, שאותם ניתן לכונן רק במסגרת חוקתית. לכן, במקביל

לסיפוח המדיני, יהיה על ישראל לחוקק חוק יסוד שיקרא "חוק יסוד: זהות המדינה" (להלן – "חוק היסוד"). מטרת חוק יסוד זה היא להגן על מדינת ישראל המאוחדת מפני השתלטות של זהות ערבית ו/או מוסלמית עוינת. הסדרי הגנה משפטיים יהיו נחוצים רק כל עוד לא הושלמה מהפכת הזהות המוצעת כאן, מהפכה שתהפוך את תושבי הארץ בעלי הזהות הערבית לבעלי זהות ישראלית. ואילו לאחר שזו תושלם, כבר לא יהיה צורך בהסדרים אלה, באשר כל דוברי הערבית של היום, או לפחות רובם, כבר יהיו ישראלים, ללא קשר לדרכם בה השיגו את זהותם הישראלית.

במסגרת חוק יסוד זה יוגדרו אותם מרכיבים שהם הכרחיים לשמירת זהותה הישראלית של המדינה, ללא קשר לשאלות של רוב ומיעוט. כדי למנוע את האפשרות שרוב עוין ינסה לשנות זהות זו, ישוריינו אותם סעיפים קובעי זהות בצורה מוחלטת, על ידי קביעת רוב מיוחס שבלעדיו לא ניתן יהיה לשנות סעיפים אלה. רשימת הסעיפים קובעי הזהות הישראלית חייבת לכלול בין השאר את הסעיפים הבאים: שם הארץ והמדינה, בירת המדינה, הנאמנות לארץ ולמדינה, לשון המדינה, מערכת החינוך של המדינה ותכני היסוד שלה, המשטר במדינה ויחסי הדת והמדינה. אסקור בקצרה סעיפי יסוד אלה.

שם הארץ ושם המדינה: הארץ המאוחדת תיקרא בשם "ארץ ישראל המאוחדת". המדינה המאוחדת תיקרא בשם "מדינת ישראל המאוחדת".

בירת המדינה: בירת מדינת ישראל המאוחדת תהא ירושלים. הריבונות בירושלים תהיה של מדינת ישראל המאוחדת בלבד, בלא מתן דריסת רגל פוליטית לשום גורם אחר.

הנאמנות לארץ ולמדינה: אזרח במדינת ישראל המאוחדת יוכל להיות רק מי שהצהיר נאמנות לארץ ישראל ולמדינת ישראל. כל תושב אחר יהיה במעמד של תושב בלבד, ללא אזרחות ישראלית.

כל מי שירצה להצטרף לאומה הישראלית כאזרח בעל זכויות וחובות מלאים, יידרש לעמוד במבחנים מסוימים כפי שאלה יוגדרו בחוק.

לשון המדינה: לשונה הרשמית של מדינת ישראל המאוחדת תהא השפה העברית, ולשום שפה אחרת לא יהיה מעמד רשמי.

מערכת החינוך של המדינה ותכני היסוד שלה: מערכת החינוך של המדינה תהא ישראלית כלל ארצית. שפת מערכת החינוך תהיה עברית. מערכת חינוך זו תשים דגש על תכנים מגבשי זהות ישראלית, שבמרכזם לימוד ההיסטוריה של א"י ומורשתה. בצד מערכת החינוך הממלכתית יהיו גם בתי ספר אחרים, אך הם יהיו במעמד נמוך יותר ובפיקוחו של השלטון המרכזי. בתי ספר שלא יעמדו במבחן הנאמנות למדינת ישראל ולארץ ישראל יוצאו מחוץ לחוק.

צורת המשטר: מדינת ישראל המאוחדת תכונן משטר דו-מפלגתי או תלת-מפלגתי, בדומה למשטר באנגליה ובארה"ב. דווקא בהיותה מפוצלת מבחינה תרבותית, נחוץ לה משטר ריכוזי, שישמש כור היתוך של הזהות הישראלית. זרמים תרבותיים שונים יוכלו לבוא לביטוי ציבורי במסגרות שונות, אך לא במסגרות פוליטיות. כמפלגה במדינת ישראל המאוחדת תוכל להתארגן רק תנועה פוליטית שתצהיר אמונים למדינת ישראל ולארץ ישראל.

יחסי הדת והמדינה: במדינת ישראל המאוחדת תשרור הפרדה בין דת ומדינה. הזכות לחופש הדת ואף לחופש מדת, תיחשב כזכות יסוד. למרות זאת, תזכה דת ישראל למעמד מועדף ביחס לשאר הדתות, בשל היות דת זו מרכיב חשוב בזהות הישראלית. חיזוק המסורת היהודית בקרב הציבור החילוני בישראל, עשוי אף הוא להיות נדבך חשוב בחיזוק הזהות הישראלית. במסגרת זו יועמדו תחת פיקוח ציבורי כל המוסדות הדתיים, ובייחוד אלה של

הקהילייה האסלאמית, שאת פעילותה צריך יהיה להגביל לספרה הדתית בלבד, מבלי שתינתן לה דריסת רגל כלשהי בספרה הפוליטית.

נאמנות כתנאי לאזרחות

בשלב הראשון לאחר סיפוח יו"ש עשויים תושביהם דוברי הערבית להיות בעלי מעמד של תושבים בלבד, ללא זכויות וחובות אזרחיות מלאות, באשר זכויות פוליטיות (כגון הזכות לבחור ולהיבחר) עלולות לסכן את זהותה של ישראל כמדינה בעלת זהות ישראלית. במצב הנוכחי קיימת הבחנה בין אזרחות לשייכות לאומית, ולכן יכול אזרח ישראלי להחזיק בתעודת זהות ישראלית מבלי לאמץ את הזהות הישראלית. מצב בלתי נסבל זה מאפשר לאזרחים מסוימים לשלול את זהותה הישראלית של המדינה, מבלי שייענשו על כך. על ישראל לשנות מצב זה לאלתר. על ישראל, בדומה למדינות מתקדמות אחרות בעולם, דוגמת ארה"ב וצרפת, לחתור לאחידת הזהות האזרחית והלאומית (להלן – "אזרחות לאומית").

השתלבות מלאה בקהילייה הישראלית, על בסיס שוויון מלא בזכויות ובחובות, אינה יכולה להיות אוטומטית, אלא צריך שתהא מותנית בעמידה במבחני קבלה שייקבעו בחוק האזרחות, ואשר יבטיחו את הנאמנות לאומה הישראלית ומדינתה. ההתאזרחות הלאומית תהיה על בסיס פרטני, כאשר כל פרט שירצה בכך, יאלץ לעבור את אותם מבחני קבלה שיוגדרו בחוק האזרחות. חוק האזרחות במתכונתו החדשה יאפשר למדינת ישראל אף להפקיע את המעמד האזרחי מאותם אנשים שזכו למעמד זה לא מכבר, אך אינם עומדים בפועל בדרישות חוק זה.

כדי לאפשר את התאזרחותם של תושבי יו"ש דוברי הערבית יידרש אפוא, בנוסף לחקיקת חוק היסוד הנ"ל, לערוך תיקונים

במספר חוקים קיימים, שהחשובים שבהם הם **חוק האזרחות התשי"ב-1952, חוק המפלגות התשי"ב-1992 וחוק כינון ממלכתי התשי"ג-1953**. בכל החוקים האלה תודגש חובת הנאמנות למדינת ישראל ולזהותה הישראלית, כערך יסודי.

מבין כל הסעיפים בחוק היסוד ו/או בחוקים שהוזכרו לעיל, מבקש אני להדגיש את חשיבותה של הלשון העברית כשפה הרשמית היחידה של מדינת ישראל וכשפת מערכת הכינון שלה. כל עוד נהנית השפה הערבית ממעמד של שוויון עם השפה העברית, לא ניתן יהיה למנוע את התחרות בין זהותה הישראלית והערבית. כמו כן לא ניתן יהיה למנוע את אופייה הדו-לאומי דה-פקטו של מדינת ישראל גם בגבולות הקו הירוק ו/או את מגמת ההפרדות של דוברי הערבית בגבולות הקו הירוק. קל וחומר שבמצב דברים זה יקשה לצרף דוברי ערבית שמעבר לגבולות אלה. שפה אינה כלי תקשורת בלבד, אלא אף מכשיר לגיבוש זהות. מי שמדבר בלשון הערבית כשפה רשמית, אינו יכול להתנתק מעומס הזהויות האצורות בשפה זו. שתי שפות רשמיות במדינה אחת הן מרשם לשימור המצב הנוכחי של מדינה דו-לאומית דה פקטו.

אזרח יהודי התפוצות

בתוכנית המוצעת לא באה מדינת ישראל במקום הדת היהודית, אלא מגדירה מחדש את הזהות הישראלית-יהודית ההיסטורית. הקמת מדינת ישראל אינה רק פרק נוסף בהיסטוריה הישראלית-יהודית אלא אף מהפכה בהיסטוריה זו, שלה משמעות מרחיקת לכת, ושאותה נדרש להגדיר בדיוקנות. רק זהות ישראלית פתוחה וגמישה תוכל לשמש כור היתוך לעם ישראל על תפוצותיו השונות. עד להקמת מדינת ישראל, נשמרה רציפותה של הזהות הישראלית-יהודית על ידי החישובים הקהילתיים המסורתיים,

שבמרכזם ההלכה היהודית וקיום מצוותיה. האמנציפציה וההשכלה חוללו שינוי רדיקלי בזהות זו, וכתוצאה מכך איבדה הזהות הישראלית-יהודית ההיסטורית את מעמדה הנורמטיבי והפומבי. היהודים, שבחלקם התנערו מן המסגרות המסורתיות של קיום המצוות, מצאו עצמם חייבים לתת משמעות ציבורית חדשה לזהותם הקיבוצית. הקמת מדינת ישראל החזירה ליהודים לא רק את גאוותם הקיבוצית, אלא אף מילאה את החלל הציבורי שנוצר כתוצאה מתהליכי המודרניזציה והחילון.

מדינת ישראל המודרנית מהווה היום את מוקד ההזדהות והנאמנות של כל יהודי העולם, אפילו בוחרים חלקם שלא לעלות ארצה. זו אינה טענה אידיאולוגית, שכן צריך להיות, אלא ציון עובדה. עובדה היא, שהדת לא רק שאינה מאחדת היום את כל אלה המגדירים עצמם כיהודים, אלא אף שהיא מפלגת במידה רבה ציבור זה. הדת היהודית התפלגה לזרמים שונים, המתחרים זה בזה ואף עוינים זה את זה, דוגמת עמדתם של הרבנים האורתודוקסים ביחס לקהילות קונסרבטיביות ורפורמיות. יתירה מזו, עובדה היא, שחלק גדול בקרב הציבור היהודי בישראל מגדיר עצמו במושגים חילוניים ואורח חייו הוא ביסודו חילוני, ואף אל פי כן מגדיר הוא את עצמו כיהודי גאה.

אין להבין את האמור כאילו ירשה מדינת ישראל את דת ישראל וביטלה את הצורך בקיומה. נהפוך הוא, הדת היהודית היא, כאמור, רכיב מרכזי בזהות הישראלית, ואף על פי כן אין היא מגבשת זהות טוטלית אלא חלקית בלבד. אפילו בקרב שומרי המסורת היהודית, מהווה הדת את אחד מסמלי הזהות החלקיים בלבד. רק מדינת ישראל מסוגלת לשמש היום כמכנה המשותף הרחב ביותר וכגורם המלכד של מכלול הגורמים הרב-תרבותיים של ההווה הישראלית-יהודית. יהודי העולם זקוקים היום למדינת ישראל, לא פחות משהיא זקוקה להם.

תוכנית ההתחברות מציעה לא רק דרך לחיבור פלגיה השונים של האוכלוסייה הארץ ישראלית, אלא אף דרך לחיזוק הקשר בין מדינת ישראל ויהודי התפוצות. הדרך המוצעת מחזקת את זהותה הישראלית של מדינת ישראל, כשם שמחזקת היא את זהותם היהודית של יהודי התפוצות. עד עתה, נתפשה העלייה ארצה כדרך היחידה להצטרפותם של יהודי התפוצות למדינת ישראל. ואולם, מסיבות שונות, כלכליות בעיקר, מעדיפים רבים מהם להישאר בארצותיהם. כדי להתגבר על מכשול זה, צריכה מדינת ישראל לחשוב על דרכים חדשות לחיזוק הקשר עם התפוצות, גם בלא להתנות זאת בהגירה פיזית. על ישראל להציע אזרחות ישראלית לכל יהודי התפוצות שירצו בכך, בלי להתנות זאת בהכרח בעליה ארצה, אלא רק בעמידה במבחני ההתאזרחות של הדין הישראלי. צעד מעין זה עשוי להוסיף לישראל מיליוני אזרחים נאמנים, בעלי זהות ישראלית-יהודית מוצקה, שייקחו חלק פעיל בחייה, אף אם יבחרו להמשיך לחיות בתפוצות, ויראו בישראל בית שני בלבד ובאזרחות הישראלית – אזרחות שנייה בלבד. צעד מעין זה יגדיל את הרוב היהודי במדינת ישראל וישמש משקל-נגד לסיפוחו של ציבור גדול שאינו יהודי – סכר נוסף בפני השתלטות זהות ערבית-מוסלמית עוינת בתקופת הביניים עד שציבור דוברי הערבית בארץ ישלים את התבוללותו בחברה הישראלית.

מהלך שכזה עשוי לא רק לחזק את זהותה היהודית של מדינת ישראל המאוחדת, אלא אף להציב סכר בפני היעלמות העם היהודי בתפוצות כתוצאה מהתבוללות אגב נשואי תערובת, ההולכת ומחריפה בחברה המתירנית בת ימינו. ישראל שתהא בעלת משקל מבחינה רוחנית וחברתית עשויה לשמש מקור השראה רב עוצמה ליהודי העולם ולחזק את תודעתם הלאומית. התקשורת המודרנית עשויה לתרום תרומה מכרעת למערכת יחסים חדשה בין ישראל לתפוצות בהעמידה לרשות עם ישראל

כלים חדשים שבעבר לא ניתן היה אף לחלום עליהם. אמצעי התעבורה המודרניים אף הם עשויים לתרום לגיבושה של קהילייה יהודית כלל עולמית, שלה מערכת עצבים מסועפת ואשר ליבה ומוחה בארץ ישראל. מתוך שפע הזרמים המאפיינים את היהדות בת זמננו, עשויה להיווצר זהות ישראלית חדשה, עשירה ומורכבת יותר מכל זהות קודמת.

אזרחים של יהודי התפוצות בישראל, ולו במעמד מיוחד של אזרחים שאינם תושבים, יקרין כלפי העולם כולו את נחישות עם ישראל להתמודד טוב יותר עם אתגרי האלף השלישי ואת רצונו להשתלב בסדר העולמי החדש כגוף בעל משקל סגולי וייחודי.

אפילוג

המאבק על ארץ ישראל מתנהל לא רק בכלי נשק ודיפלומטיה – אלא גם באמצעות מלחמת נרטיבים, שהקדמוניות הגנטית היא אחד מהם. הדרך היחידה לנצח בקרב תקשורתי זה, היא להציג את האמת ההיסטורית כפי שהיא, מבלי לעוותה על ידי תעמולה עוינת וארסית. אם רק תשכיל ישראל להציג את ההיסטוריה של ארץ ישראל, כמו גם את זו של העם היהודי – כשני סיפורים המשלימים זה את זה – כי אז תכריע היא את המאבק לטובתה. לשם כך בדיוק נכתב ספר זה.

ישראל נמצאת בעיצומה של מתקפה שאין היא מצליחה להתגונן בפניה, מאחר שהיא מתקשה לזהותה ולהגדירה. בעוד שנגד הטרור הפיזי מצליחה ישראל להתגונן, הרי שכנגד הטרור המילולי עומדת היא חסרת אונים. לישראל אין היום מערכת הסברה שתיתן מענה לכל השקרים שאותם מפצים אויביה בעולם, במטרה להשחיר פניה ולהפכה לבלתי לגיטימית בקהיליית העמים המודרנית – ובדרך זו להסיר ממנה את החסינות הפוליטית שמקנה המשפט הבינלאומי.

ישראל, שידעה ניצחונות כבירים בשדה הקרב הצבאי, הולכת ומאבדת את כל הנכסים שרכשה, כתוצאה משורה של תבוסות ומפלות בשדה הקרב התקשורתי. אף שצה"ל הוא המוסרי שבצבאות העולם, נתפש הוא בתקשורת כצבא רצחני, המושווה לאכזריים שבצבאות העולם, דוגמת הצבא הנאצי. אף שהמשטר הצבאי שכוון ביש"ע הוא הליברלי ביותר שניתן להעלות על הדעת, נתפשת ישראל כמדינת אפרטהייד מהסוג הגרוע ביותר, דוגמת המשטר ששרר עד לפני מספר שנים בדרום אפריקה. אף שישראל משקיעה מאמצים אדירים במטרה להגיע לשלום עם שכניה, נתפשת היא כמדינה תוקפנית ומחרחרת מלחמה. ישראל,

אף שאינה שואפת אלא למקום קטן תחת השמש ולכינון חברה צודקת ודמוקרטית, מוצגת כמדינה אימפריאלית וגזענית מהסוג הנפשע ביותר.

בישראל טרם הופנמה התובנה, ששדה הקרב האמיתי אינו צבאי אלא תקשורתי. כלי התקשורת המודרניים יצרו מהפכה תקשורתית חסרת תקדים ושינו מן היסוד את חיינו הפרטיים והציבוריים. התוצאה הישירה והמיידי של המהפכה התקשורתית היא עליית משקלם של שיקולים מוסריים ומשפטיים בזירה הבינלאומית. התקשורת לא רק מדווחת על האירועים, אלא גם שופטת אותם וחורצת דין. מכאן נובע השינוי הפסיכו-פוליטי שיוצרת התקשורת, בהחדירה לתודעתנו ערכים מוסריים, אפילו הם חבויים. מה שקרוי "דעת-קהל עולמית" (שיותר משהיא עולמית, הריהי מערבית), הוא תוצר של התקשורת העולמית.

אל מול מצלמות הטלוויזיה אין לעוצמתו של צה"ל שום משמעות. להפך: הכוח הוא חסרון ולא יתרון. אין דבר בולט יותר לחוסר האונים של הכוח, מאשר המפגש בין צבא סדיר להתקוממות אזרחית. ליתרונותיה המסורתיים של לוחמת גרילה נוסף בעשור האחרון הממד התקשורתי, ההופך את הכוח הצבאי לא רק למסורבל ולא-יעיל, אלא אף לבלתי-מוסרי בעליל. המדיום הטלוויזיוני מאופיין על-ידי המסר הנורמטיבי החבוי בו. דיווח עיתונאי לעולם אינו נטול ערכים ועמדות, גם כשמדובר בסקירה מקצועית והוגנת; קל וחומר, שעה שרוב כלי התקשורת נשלטים על-ידי גורמים אינטרסנטיים, המשקפים את עמדות שולחיהם.

בקרב התקשורת מוצא עצמו הצד החזק בעמדת התגוננות מתמדת, כיוון שלפי כללי המשחק הפסיכולוגיים החזק הוא הרע, ואילו החלש הוא הטוב. דעת-הקהל העולמית פועלת בדומה לחבר המושבעים בהליך פלילי: הכרעותיה ניזונות יותר מתחושות בטן וצדק עממי מאשר משיקולים מקצועיים ושיקולים.

לכן, ברגע שתופסת המצלמה תמונה של ילד פלשתיני שנהרג (אפילו מותו בויים על ידי צלמים מטעם האויב, דוגמת המקרה של מוחמד אדורה) כבר הפסיד הצד הישראלי בקרב התקשורתי, ולא יועילו כל ההסברים שיבואו אחר כך. בזירה התקשורתית הכוח הוא כמעט תמיד חולשה, ואילו החולשה היא כמעט תמיד כוח. הדבר ניתן להסבר פשוט, באמצעות אבחנה בין הספּרה הפוליטית לספּרה הפסיכולוגית-משפטית: בראשונה מכריע הכוח, ואילו בשנייה – הצדק.

מעצבי דעת-הקהל קובעים היום גורלות עמים יותר מגנרלים ופוליטיקאים. אויבי ישראל, הנחותים מבחינה צבאית, השכילו להבין לפנינו את האפשרויות המוצעות על-ידי התקשורת המודרנית ככלי מלחמה. את היתרון התקשורתי שצברו ניתן להסביר לא רק בהציגם את עצמם כצד החלש, אלא אף בהיותם מחוסנים מפני השפעותיה של דעת-קהל פנימית, הקיימת רק בחברות פתוחות. בעוד שבארצותיהם עושים הם שימוש בכוח ללא גבול כמעט, הרי שביחסיהם עם ישראל מגנים הם ללא הרף את השימוש בכוח, בנצלם את פתיחותה וסובלנותה של החברה הישראלית כלפי פנים וחוץ כאחד. את נהרות הדם ומעללי הדיכוי שלהם דואגים הם להסתיר היטב; ואילו את מעשיו של צה"ל רואים בכל העולם, מזדעזעים, שופטים וחורצים דין, וכל ההסברים שתביא אחר כך ישראל, לא יועילו.

ראשיתו של הג'יהאד התקשורתי בתקופה שלאחר מלחמת ששת הימים, כאשר מדינות ערב גילו שאין בכוחן להשמיד את ישראל על ידי כוחות צבאיים סדירים וארגוני גרילה טרוריסטיים. אז עלה במוחן הרעיון המבריק להעתיק את שדה הקרב מהמישור הצבאי למישור התקשורתי. מאחר שבשדה הקרב התקשורתי החזק הוא בהכרח הרע ואילו החלש הוא בהכרח הטוב – צריך היה לבצע **היפוך תדמיות**. ישראל, שעד אז נתפשה כצודקת, בשל היותה דוד הקטן המתייצב מול גוליית הערבי – הפכה לפתע

לגוליית הענק מול דוד הפלשתיני, הכובש את מולדתו ומאיים על חייו. לפתע נשתכחו כל מעשי התוקפנות, מעשי הטרור והאימים שבהם הייתה נתונה ישראל למן לידתה, ואף קודם לכן – וישראל הפכה לתוקפן, לכובש, שמנסה בכוח למנוע את מתן ההגדרה העצמית לעם הפלשתיני.

להיפוך תדמיות זה התלווה אף **היפוך סיבה ומסובב**: לא המדינות דוברות הערבית פתחו במלחמת חורמה להשמדת ישראל, אלא ישראל היא שפתחה במסע כיבושים להרחבת גבולותיה מנחל מצרים ועד הפרת, גבולות ההבטחה המקראיים. כל הצרות במזרח התיכון מקורן בתוקפנות הישראלית, וצרות אלו יפתרו, אם אך תקום מדינה פלשתינית לצד ישראל, שתיתן ביטוי לזהות הלאומית הפלשתינית ולזכות ההגדרה העצמית, הנובעת ממנה.

המצאת הזהות הפלשתינית והאתוס של המאבק לשחרורה הלאומי היא אולי התכסיס התקשורתי המבריק ביותר שניתן להעלות על הדעת. בעולם הבתר קולוניאלי אין לשום נרטיב פוליטי כוח משיכה גדול יותר מאשר סיפור של מאבק לשחרור לאומי. ישראל, שעד אז נתפשה כמופת של תנועת שחרור לאומי, הפכה באחת למעצמה קולוניאלית תאבת כיבושים, שגזלה בכוח את אדמתו של העם הפלשתיני המסכן והגלתה מאות אלפי פלשתינים ממולדתם ההיסטורית, ובעשותה כן המיטה שואה על עם זה (**"הנִכְבָּה"**), שאינה נופלת מהטרגדיה של העם היהודי.

עד כמה חדשה הייתה הזהות הפלשתינית אפשר ללמוד מהעובדה, שבהחלטת החלוקה של האו"ם מנובמבר 1947, כלל לא מוזכרים השמות **"עם פלשתיני"** או **"פלשתינים"**, אלא רק השם **"ערבים"**. כמו כן לא הוזכר במסמך מכונן זה השם **"מדינה פלשתינית"**, אלא רק **"מדינה ערבית"**. אף בהחלטת האו"ם 242 מנובמבר 1967, שהתקבלה 20 שנה לאחר החלטת החלוקה, לא אוזכרו **"העם הפלשתיני"** או **"פלשתינים"**. כמו כן אין בהחלטה חשובה זו אזכור כלשהו בצורך להקים **"מדינה פלשתינית"**, אלא

רק בצורך "בפינוי כוחות מזוינים משטחים שנכבשו במסגרת הסכסוך האחרון". יתירה מזו: בחלטה זו נאמר במפורש, כי "יש לשמור על השלמות הטריטוריאלית של כל מדינה ממדינות האזור". משמע, שאין כלל צידוק משפטי בהקמת מדינה נוספת באזור, באשר זו עלולה לפגוע בשלמות הטריטוריאלית של המדינות הקיימות, לרבות בשלמות הטריטוריאלית של מדינת ישראל. תושביה דוברי הערבית של ארץ ישראל כונו בשם "ערבים", ותו לא.

האסטרטגיה התקשורתית שפותחה על ידי אויבי ישראל היא אולי תוכנית השיווק המוצלחת ביותר שידע העולם מאז המצאתם של כלי התקשורת המודרניים. הזהות הפלשתינית עוצבה על ידם בדמותה של הלאומיות הישראלית, במטרה ליצור סימטריה כוזבת, שתכשיר את דעת הקהל העולמית להסכים לנוסחת הכזב של "שתי מדינות לשני עמים". הלאומיות הפלשתינית הומצאה כמין אנטיגזה של הציונות המדינית. כדי ליצור דמיון לזהות הישראלית עתיקת היום, הומצאה הזהות הפלשתינית, ששורשיה בעממיה העתיקים של הארץ – הכנענים והפלשתים. כדי לאזן את חזון השחרור המדיני של עם ישראל, הומצא האתוס האנטי-ציוני של תנועת השחרור הפלשתינית. כדי לאזן את חזון שיבת עם ישראל למולדתו ההיסטורית, הומצאה תביעת השיבה של הפליטים הפלשתיניים. אפילו את השואה היהודית נכסו הם לעצמם, בהמציאם שואה משל עצמם – את "הנכבה" של 1948.

הזהות הפלשתינית היא זהות גנובה, חיקוי גס ומזויף של הזהות הישראלית. הלאומיות הפלשתינית היא מעין תשליל צילומי של הלאומיות הישראלית. מה שאצל הלאומיות הישראלית הוא חיוב, אצל הלאומיות הפלשתינית הוא שלילה. בעוד שהציונות נוצרה כדי לתת ביטוי מדיני לחזון הגאולה הלאומי והאוניברסלי של עם ישראל, הרי שהזהות הפלשתינית לא קמה אלא כדי

להכחיד את ישראל. מטרתה אינה לבנות אומה משלה, אלא להרוס את האומה הישראלית. זאת ועוד: זהות מזויפת זו לא צמחה מבפנים, בקרב תושביה המקומיים של הארץ, אלא בקרב המדינות דוברות הערבית בשכנותה של ישראל ובארגוני הטרור שהתמקמו בהן מאז 1948.

אסטרטגיה זו כונתה על ידי מעצביה בשם **"תוכנית השלבים"**. על פי תוכנית זו אמורה הייתה הזהות הפלשתינית הנפרדת לשמש כסוס טרויאני, שיוחדר בדרכי עורמה לתוך שטחי ארץ ישראל המערבית, כדי להקים מדינה פלשתינית בגבולות זמניים בשטחים שישראל תמסור להם, ולאחר מכן, לכשיצברו מספיק כוח צבאי ופוליטי, לספח את שאר חלקי הארץ.

במבחן התוצאה הצליחה אסטרטגיה זו להשיג חלק ניכר ממטרותיה, שעה שהעולם כולו אימץ את אותה סימטריה מזויפת, שהולכה בסופו של יום לנוסחה הכוזבת של **"שתי מדינות לשני עמים"**. ומה שחשוב לא פחות, הצדק שינה יעד: לא עוד ישראל היא הצודקת בסכסוך הארץ ישראלי אלא הפלשתינים. ככל שעמדת הפלשתינים מתחזקת, כך במקביל נחלשת עמדתה של ישראל. הצונמי העכור של אנטישמיות ואנטי-ישראליות השוטף היום את העולם אינו אלא מסקנה הגיונית של קו מחשבה זה.

מסע התעמולה נגד ישראל צובר תאוצה מיום ליום, אך היא אינה מגיבה. האיפוק וההבלגה אינם רק בתחום הצבאי, אלא גם בתחום התקשורתי. מצב זה צריך להשתנות לאלתר. אם רוצה ישראל לשרוד, עליה לעבור מהתגוננות להתקפה בשדה הקרב התקשורתי, משימה שאינה נופלת בחשיבותה מהרתעה צבאית. כדי לנצח, צריכה ישראל לנהל מערכת הסברה התקפית, בארץ ובעולם, לשלילת הלגיטימציה של **"בדיית פלשתיין"** ותביעותיה המדיניות, עד שזהות מזויפת וארורה זו תיעלם מן העולם. כדי לנצח, צריכה ישראל לשוב לעצמה, לרכוש מחדש את תחושת

הצדק שלה, תחושה שהזינה את המפעל הציוני למן ראשית דרכו, ואשר הלכה ואבדה לה עם חלוף השנים.

הצעד הראשון שאותו יש לנקוט, בטרם תעלה ישראל על **"רכבת השלום"** המובילה ל**"גבולות אושוויץ"**, אינו הצגת תוכנית מדינית, אלא גיבוש **אסטרטגיה תקשורתית**, שתיתן מענה הולם למסכת הכזבים שמפיצה התעמולה הערבית-מוסלמית נגדה. השלום בארץ צריך להיבנות על יסודות איתנים של ביטחון, של צדק, ומעל לכל – של אמת. ואולם, האמת היא לא רק הקורבן הראשון של התעמולה הערבית-מוסלמית נגד ישראל, אלא אף של מרבית כלי התקשורת במערב ובישראל, שאימצו תעמולה כוזבת זו. בכישרון רב הצליחו אויבי ישראל להפיץ אוסף של כזבים, שבהעדר תגובה ישראלית הולמת, נצרבו בתודעה העולמית, כאילו היו אמת לאמיתה.

בראש רשימת הכזבים הללו ניצב **הכזב הגנטי**, לפיו מוצאם הגנטי של הפלשתינים הוא בעמי הארץ שקדמו לעם ישראל – הכנענים והפלשתים (ולפי גרסה אחרת: הערבים) – ולכן זכותם על הארץ גוברת על זכות עם ישראל עליה. **האמת** היא, כי מעולם לא היה קיים **"עם פלשטיני"** וכי שורשיהם הגנטיים של תושבי הארץ דוברי הערבית הם בעם ישראל הקדום – ולא בכנענים ו/או בפלשתים ו/או בערבים.

השני ברשימת הכזבים הוא **בלוף הפליטים**, לפיו נישל עם ישראל בכוח המוני פלשתינים ממולדתם, עליה חיו מאז ומקדם. בלוף זה הוליד את נרטיב **"הגלות"** ו**"השואה"** (**"הנִכְפָּה"**) שלהם, ואשר ממנו נגזרת תביעת השיבה. **האמת** היא, כי בעיית הפליטים היא בעיה מדומה, באשר רוב מהגרי 1948 כלל אינם **"פליטים"** אלא **"תושבים חוזרים"** בארצות מוצאם. מרביתם השתלבו בארצות אלו היטב, ואם נותר עדיין בקרבם מיעוט מקופח, אין זה אלא באשמת המדינות המארחות, הרואות בהם כלי מלחמה במאבק נגד ישראל, ולא בני אדם הראויים לחיים ברווחה וכבוד.

הכזב השלישי ברשימה זו הוא **בדיית פלשתין** – הפיקציה של זהות פלשתינית טריטוריאלית-לאומית עתיקת יומין, הזכאית להשתחרר מעול הקולוניאליזם הישראלי ולהקים מדינה עצמאית בלב הארץ, שאינה נתפשת כ"ארץ ישראל" אלא כ"ארץ הפלשתים" ("פלשתין"). בדיה זו מוליכה לנוסחה הכוזבת של "שתי מדינות לשני עמים" וכן להצגת ישראל כמדינה גזענית, כובשת ומחרחרת מלחמה. **האמת** היא, כי זהותה ההיסטורית של הארץ הייתה ונשארה ישראלית בלבד וכי כשמה כן היא: "ארץ ישראל" במשמע "ארץ של ישראל", ותו לא. **האמת** היא, כי עם ישראל שב למולדתו ההיסטורית, גאל אותה משממונה (שממון שגרם הכיבוש הערבי-מוסלמי), הפריחה והפך אותה לאחת מהמתקדמות שבארצות העולם המודרני. **האמת** היא, כי עם ישראל לא כבש שום שטח בארץ ישראל, באשר שום עם אינו יכול להיות כובש בארצו. **האמת** היא, כי הקמת מדינת ישראל שיפרה ללא הכר את חייהם של תושבי הארץ דוברי הערבית וכי מצבם טוב לאין שיעור ממצבם של יתר העמים דוברי הערבית באזור (ראה נספח ה').

הכזב הרביעי ברשימה זו הוא **שקר ירושלים**, לפיו מאז ימי מֶחֱמֶד הפכה ירושלים לבירת פלשתין ולמרכז העולם המוסלמי – ומכאן הצידוק לתביעותיהם לגבי עיר זו. **האמת** היא, כי ירושלים זכתה בעבר למעמדה המיוחד רק תחת ריבונות ישראלית, וכי היא שבה למעמד זה רק לאחר הקמת מדינת ישראל המודרנית (ראה נספח ו').

הכזב החמישי הוא **שקר השלום** שלהם, לפיו אם רק תיסוג ישראל לגבולות הקו הירוק, כי אז ישרור שלום בארץ ובמזרח התיכון כולו ("שלום תמורת שטחים"). לכזב זה נוספים תיאורים שקריים על הזוועות ומעשי הטבח הנוראיים שחוללה ישראל בעם הפלשתיני, העשוק והמדוכא שבאומות העולם, מאז הקמתה ועד ימינו. מכאן צמח השקר לפיו הבעיה העיקרית היא "הבעיה

הפלשתינית, שאם רק תיפתר יבוא השלום המיוחל. **האמת** היא, כי ישראל אינה תאבה כיבושים ומלחמה, אלא שוחרת שלום בכל נפשה ומאודה, ואילו אויביה אינם רוצים כלל בשלום עמה, אלא בהשמדתה – פיזית, מדינית וזהותית. **האמת** היא כי בסכסוך המזרח תיכוני ישראל הייתה ונשארה דוד – ואילו העולם הערבי-מוסלמי היה ונשאר גוליית, המאיים להשמידה. הבעיה האמיתית אינה אפוא **"הבעיה הפלשתינית"** אלא **"הבעיה היהודית"**: רצונו של עם ישראל לחדש ימיו כקדם במולדתו ההיסטורית, למצוא לעצמו מקום קטן תחת השמש בסביבה עוינת, המסרבת לאפשר לו להשתלב בתוכה.

כל עוד מוצג הסכסוך הארץ ישראלי באור זה, אין מנוס מהמסקנה, שהפתרון המדיני היחיד הוא חלוקת הארץ והקמת **"שתי מדינות לשני עמים"**. ואולם תיאור מקובל זה הינו שקרי לחלוטין – ולכן שקרי גם הפתרון המוצע. האמת ההיסטורית שונה לחלוטין ולכן גם הפתרון צריך להיות שונה. האמת ההיסטורית היא היפוכם של שקרים אלה, ואת האמת צריך לחשוף לעיני העולם כולו. לא בחיל ולא בכוח תנצח ישראל, כי אם ברוח הצדק והאמת, כמילות השיר של **נתן אלתרמן** (דורמן, מחברות אלתרמן, ע' 60):

אֶז אֶמַר הַשָּׁטָן: הַנִּצּוֹר הַזֶּה/ אֵיךְ אוֹכֵל לוֹ?

אֲתוֹ הָאֵמֶץ וְכִשְׁרוֹן הַמַּעֲשֶׂה/ וְכָלִי מִלַּחְמָה וְתוֹשִׁיָה עֲצָה לוֹ.//

וְאָמַר: לֹא אֶטֶל כָּחוֹ/ וְלֹא רָסֵן אֲשִׁים וּמִתְגַּ,

וְלֹא מִיָּד אֲבִיא בְּתוֹכוֹ/ וְלֹא יִדְּיוּ אֶרְפָּה כְּמִקְדָּם,

רַק זֹאת אַעֲשֶׂה: אֲכַהֶה מִחוֹ/ וְשָׁכַח שְׁאֲתוֹ הַצֶּדֶק.

נספחים

- 255 נספח א': אוכלוסיית הארץ לאורך הדורות
- 257 נספח ב': דוד בן גוריון – לבירור מוצא הפלחין
- 263 נספח ג': ישראל בלקינד – הערבים אשר בארץ ישראל
- 279 נספח ד': ישראל בלקינד – איפה הם עשרת השבטים?
- 289 נספח ה': בדיית פלשתין
- 295 נספח ו': שקר ירושלים
- 297 נספח ז': אבנר שאקי – דין האנוסים לפי ההלכה

נספח א': אוכלוסיית הארץ לאורך הדורות

ESTIMATES OF THE POPULATION AND ITS COMPOSITION BY RELIGIONS IN
A TERRITORY ROUGHLY CORRESPONDING TO THAT OF PALESTINE UNDER
BRITISH MANDATE (10th century B.C.E. to 1800 C.E.)¹

Period	Total Population	Of whom		
		Jews		Others
B.C.E. Around 960 (King David's census)	A) <u>Scholars estimates</u> Varying from denial of Validity of census figures, to population estimates of 750,000/1800,000 +	majority		minorities of other religions
9th and 8th century	1,000,000/1,350,000+ to some scholars these are over estimates	majority		Minorities of other religions
C.E. 1st century (Before Roman Wars)	21 out of 24 estimates quoted in Appendix 2B exceed 1,000,000 Median: about 2,500,000	majority		5 estimates suggest 500,000 Non-Jewish population
5th century	Possible 16% higher than in 1 st century CE	Jews minority	Christians majority	<u>Others</u> Other minorities
End of 12th century	B) <u>Rough guesses</u> somewhat higher than in the 14 th century	Jews minority	Christians minority	Moslems majority
14th century a) preceding Black Death b) following Black Death	225,000 150,000	Jews minority	Christians minority	Moslems majority
1800	275,000	6,700	21,800	246,300

Roberto Bachi, The Population of Israel ; 1977 ¹

נספח ב'

דוד בן-גוריון: לבירור מוצא הפלחין

תושבי ארץ-ישראל נחלקים לשלושה חוגים, השונים זה מזה באורח חייהם, לבושם ודיבורם ודרכי פרנסתם. החוג האחד הם נודדי המדבר, "שוכני אהלים", המתפרנסים בעיקר ממרעה צאן ונמלים – הללו נקראים בלשון המקום בשם "בידוים" (מלשון "בידו" שפירושו בערבית "מדבר", "ערבה") או "עֶרֶב", כלומר ערבים. החוג השני הם תושבי הערים העוסקים במסחר ומלאכה ובמקצת גם בעבודת האדמה ובייחוד בנטיעות, אלה נקראים "מדניה" מלשון "מדינה" (עיר בערבית). החוג השלישי הם עובדי האדמה היושבים בכפרים, הנקראים בשם "פלחין" מלשון פלח – חורש, פולח האדמה. חוג זה עולה על אחיו בכמותו ובחשיבותו הכלכלית. בתוך תחומי ארצנו מהר החרמון בצפון עד מפרץ עקבה (ים סוף) בדרום, ומים הגדול במערב עד מדבר סוריה במזרח יושבים בערך מיליון נפש...

בני החוג הראשון – הנקראים בלשון המקום "עֶרֶב" – הם כשמים **ערבים טהורים**, בני האומה שכבשה את ארצנו במאה השביעית והשליטה בתוכה את לשונה ודתה עד ימינו אלה. ואף כי הם נפרדים להמון שבטים הנלחמים איש באחיו ושומרים איבה אחר למשנהו במשך דורי דורות, הרי הם כולם לפני מוצאם וגזעם חטיבה אחת, בלי תערובת זרה, וזה אלפי שנה הם נודדים במדבריות ערב וסוריה וערבות הנגב בארץ יהודה, וכמעט שלא שינו מנהגי-חיהם, אורחם ורבעם, תלבושתם ומשלוח ידם, שיחם ושיגם והליכות-משקם מימות אברהם אבינו עד ימינו אלה...

שונים לגמרי מבחינה לאומית, דתית וגזעית הם בני החוג השני – **העירוניים**. זהו ישוב מנומר ורב גוונים, ערב רב של גזעים, אומות, לשונות ודתות שקשה למצוא דוגמתו מלבד בערי תבל הגדולות...

בני החוג השלישי – **תושבי הכפרים**, או **הפלחין** – אף הם מנומרים ושונים זה מזה בדתם וגזעם, בייחוד בצפון הארץ, בגליל שבמערב הארץ ובגולן ובבשן שבעבר הירדן מזרחה. בכל מחוז ומחוז יש למצוא כאן שלוש-ארבע קבוצות דתיות לאומיות הדרות כל אחת בכפר מיוחד בפני עצמה או בערבוביה באותו הכפר עצמו.... בכלל אין בכל הגליל התחתון והעליון אף מחוז אחד שישבו הכפרי אינו מורכב מיסודות שונים. בשומרון וביהודה ערבוביית האוכלוסין הכפריים אינה גדולה כל כך כבצפון ארץ, אך גם פה רבו הערב והבלבול...

התיירים האירופאים המרבים לבקר את הארץ רגילים לכנות את הפלחין הללו בשם ערבים. בשם זה משתמשים לפעמים גם החוקרים המתארים את ישוב הארץ עובד האדמה. עד כמה שבשם זה מתכוונים לסמן את הדת והלשון הרי הכינוי ערבים הולם את רוב הישוב הכפרי. **אולם אם נבוא לחקור את מוצאם ומקור-מחצבתם של הפלחין ונסתכל לאורח-חייהם הפנימיים ונפשפש במסורות הקדומות שנשתמרו בפייהם עד ימינו אלה – נראה שכמעט אין ביניהם ובין הערבים האמיתיים, בני הגזע הערבי, ולא כלום**... (ההדגשה שלי – א.י.).

השבטים הערביים שהשתררו בא"י בימי החליף עומר לא השמידו את הישוב החקלאי שמצאו אז בארץ. דבר זה גם לא היה מביא להם כל תועלת. בין הערבים הכובשים לא היה כמעט כלל מעמד של עובדי האדמה. כבידוים בזמננו, היו בני ערב גם אז עוסקים בעיקר במרעה, במסחר ובקרב. כשפרצו צבאות הנביא מחצי-האי ערב לכבוש ארצות חדשות לא הייתה לפניהם מטרה קולוניזציונית – להתיישב על הקרקע ולעסוק בחקלאות. שאיפתם הייתה להפיץ את דת האיסלם ולהגביר את שלטונה

ולהטיל מסים על העמים הנכנעים. כפי שאנו רואים בזמננו עובר ה"ערבי", כלומר הבידוי, לעבודת-אדמה, רק בקושי גדול ולעתים רחוקות מאוד, למרות כל מאמצי הממשלה השואפת לקשר את בני המדבר הפראים לאדמה ולהטיל עליהם על ידי כך את מרותה. כשהתגבר צבא החליף עומר על שלטון הביצנצים בא"י תפסו המנצחים בידיהם את רוב האדמה המעובדת, אבל לא נישלו לגמרי את עובדי האדמה שמצאו בארץ מעל אדמתם. הבעלים החדשים לא הלכו לעבד בעצמם את נחלותיהם, אלא הניחו את בעלי הקרקע הקודמים לעבוד אדמתם חלף מסים וארנונות ידועים. נתחלפו רק בעלי-האדמה אבל לא עובדיה. המנצחים הערבים שנשתקעו אז בא"י נתיישבו רובם בערים. תושבי הכפרים, שהיו להם למס עובד, היו ילידי הארץ, שקדמו לכיבוש הערבי, ושקבלו אח"כ את לשון המנצחים ודתם. רוב הפלחין בזמננו הם אפוא צאצאי אותם האיכרים שמצאו הערבים בארץ במאה השביעית. מי היו אותם האיכרים?...

מציאותו של מעמד איכרים עברי בא"י לפני החורבן – ומציאות זו אינה מוטלת בספק משם שאין ספק במציאות עם יהודי בא"י – מצריכה בהכרח להניח מציאות ישוב זה גם לאחר החורבן, כי רק חלק של הישוב העברי אבד בשעת המלחמה. המדרשים התלמודים – בייחוד התלמוד הירושלמי – מאשרים את דבר קיומו של ישוב חקלאי מאות שנים אחדות לאחר החורבן. הקהילות שנהרסו בשעת הגזרות והרדיפות והמרידות היו רובן קהילות עירוניות, כמו גמלא, יודפת, בית-ירח, יפו, ירושלים בשעת חורבן, בִּיתֵר בשעת מפלתו של בר-כוכבא, לוד וציפורי במרד קונסטנציוס. גם היהודים שנמלטו מארצם מחמת המציקים היו בייחוד בני העיר – בעלי המלאכה והסוחרים, קלי התנועה, שאינם מאבדים לגמרי את משלוח ידם בהגירתם מארץ לארץ. יש לזכור שבני העיר, מרכזי הישיבות ובתי המדרש, היו יותר נאורים ודבקים בדת, וגזירות השמד העיקו עליהם יותר מאשר על "עמי

הארץ", האיכרים הגסים, ריקי-הדעת, שנם בלאו-הכי לא היו נזהרים בכל הדינים והמצוות שהעמיסו עליהם החכמים. מלבד זאת הרי האיכר על פי טבעו כבד-תנועה. קשור הוא לכברת אדמתו שרוותה זיעת אפו בקשר בל ינתק, ולא בנקל יעזוב את נחלתו – מקור חייו – שעברה אליו בירושה מאבותיו ואבות אבותיו. הלחץ הדתי, שעקר הרבה בני העיר מארץ מולדתם, לא השפיע מפני כך על הישוב החקלאי, שבחר לסבול מתגרת האויב, לפעמים גם להתכחש לדת אבותיו – ובלבד שלא יצטוך להינתק מעל אחוזתו (ההדגשה שלי – א.י.).

המסקנא ההגיונית הנובעת מאליה מכל האמור עד כאן היא זאת: הישוב החקלאי שמצאו הערבים בא"י במאה השביעית לא היה אלא הישוב העברי שנשאר בארצו למרות כל הנגישות והרדיפות והגזירות של קיסרי רומא וביצנץ (ההדגשה שלי – א.י.). חלק מהם קיבל לפני כן הדת הנוצרית, לכל הפחות למראית עין, אבל עוד רבים מהם החזיקו בדת אבותיהם ומזמן לזמן התקוממו ונלחמו נגד משנאיהם ומציקיהם הנוצרים. אחרי הכיבוש הערבי השתררה בארץ הלשון הערבית ודת האיסלם התפשטה לאט-לאט בקרב התושבים...

דת האיסלם התפשטה בקרב אוכלוסי המקום בזמן אחד את הלשון הערבית. עול המסים הכבדים שהוטל על "הכופרים" שהועמדו תחת "חסות" האיסלם – מס הגולגולת ומס הקרקעות, שהמאמינים היו פטורים מהם – הניעו את התושבים הבלתי מוסלמים לקבל עליהם את הדת החדשה. חלוקת הקרקע של הכופרים בתור שלל-מלחמה בין העזאת (המנצחים המושלמים) עזרה הרבה להפצת האיסלם בקרב בעלי הקרקעות; בעלי האדמה שלא רצו להינשל מעל אדמתם מיהרו וקיבלו את תורת הנביא ממכה ונספחו למחנה "המאמינים".

בקלות יתרה נפוצה התורה החדשה בקרב האוכלוסין היהודים שכבר המירו מקודם את דתם והתנצרו. עיקרי הדת המושלמית

היו יותר קרובים ללב ההמונים היהודים מעיקרי הדת הנוצרית. יסודות האחוה והדמוקרטיה של החברה המוסלמית עזרו אף הם הרבה מאוד להפצת האיסלם. הפתגם של האיסלם "כל המושלמים הם אחים" לא נשאר אות ריקה כתורת האהבה והאחוה של הנצרות. יליד המקום שהתנצר נשאר כמקודם שפל ובזוי בעיני השליטים הביצנצים, אולם די היה להעיד פעם בגלוי "שאין אלה מלבד אלה ומוחמד הוא שליח אלה" – למען התקבל בתור חבר שווה ובעל זכויות שלמות בחברה המושלמית.

לא כל הפלחין שבזמננו הם צאצאי הישוב החקלאי הקדום, שהיה בעיקרו יהודי. במשך שנים עשרה מאות שנה שלאחרי הכיבוש הערבי קלט הישוב החקלאי בא"י לתוכו הרבה יסודות זרים. נדידת העמים שלא פסקה בא"י מלפני כניסת השמיים לארץ כנען עד ימינו אלה – ערבבה מדי פעם בפעם את הרכבתו האתנית של ישוב הארץ והכניסה לתוכו זרמי דם חדשים.... גם נוסעי הצלב הניחו עקבותיהם בתוך הישוב החקלאי של הארץ. בסביבת הכרמל ובעמק השרון פוגשים בהרבה כפרים פלחין צהובי-שער וכחולי-עין, שחזות פניהם תעיד בהם שאבותיהם באו הנה לפני מאות שנה מצפון אירופה.... אך למרות ריבוי התערובות הללו הרי רוב מנינם ורוב בנינם של הפלחין המוסלמים במערב ארץ-ישראל משווה לפנינו טיפוס גזעי אחר וחטיבה אתנית שלמה, ואין כל ספק שבעורקיהם יזרום הרבה דם יהודי – דם אותם האיכרים היהודים, "עמי הארץ", שבחרו בצוק העתים להתכחש לדתם ובלבד שלא יעקרו מעל אדמתם (ההדגשה שלי – א.י.).

ניו-יורק, קיץ תרע"ז (מתוך לוח אחיעבר שנה ראשונה, ע' 118-127)

נספח ג'

ישראל בלקינד: הערבים אשר בארץ ישראל

רגילים אנחנו לקרוא בשם ערבים את העם היושב בארץ ישראל ובשם הזה קוראים לו גם הסופרים האירופאים, אשר יצרו ספרות שלמה על הארץ ויושביה. אנו, העברים, קוראים להם גם ישמעאלים, כלומר בני ישמעאל, בניגוד לעברים בני יצחק. לפי סיפור דברי הימים הרגיל, באו אחרי הרומאים, מחריבי הבית השני והביזנטיים יורשיהם, כובשים חדשים, הערבים יוצאי ארץ ערב ויאחזו בארץ-ישראל. אולם אם נעמיק חקר בדברי הימים נבוא למסקנה לגמרי אחרת על אודות העם היושב עתה בארצנו, אודות הערבים האלה.

מחזה רגיל מאד הוא בדברי הימים, כי עם אחד מתנפל על השני וכובש לו את ארצו. הכיבושים האלה הם עיקר דברי ימי הימים בתקופה הראשונה וגם בימי הביניים. הכיבושים האלה שונים ביניהם במטרותיהם ובשאיפותיהם ויכולים באופן כזה להיחלק לשלושה סוגים:

לסוג הראשון אפשר ליחס את רוב הכיבושים של העמים הקדמונים. ייסודו הוא בתאוות השררה של מלכי העמים ותאוותם לאסוף להם חיל זרים, הן בתור שלל מלחמה וביזה והן בתור מסיים שונים, אשר העמים הנכבשים היו נאלצים לשלם לכובשיהם. אופי כזה היה לכיבושים של המצרים הקדמונים, של מלכי אשור, מלכי בבל, מלכי פרס, של אלכסנדר הגדול, מנהיג היוונים, וגם של עם הרומאים. הכובשים לא באו להתיישב בארצות הנכבשות; הם היו רק שולחים שמה את פחוותיהם, סגניהם, פקידיהם עם חיל משמר מספיק. בהשתנות המצב יכלו הנכבשים להשתחרר מעול כובשיהם-לוחציהם, לעמוד ברשות עצמם או לבוא בעול עם אחר.

הסוג השני הם הכיבושים אשר כבשו עמים שלמים ברצונם לבקש להם משכנות חדשים, משכנות לא להם, מפני כי מסיבות שונות לא יכלו להישאר בארצות אשר בהן ישבו לכתחילה. כיבוש כזה היה כיבוש ארץ כנען מאת עם ישראל. כיבוש כזה היו גם הכיבושים הרבים של העמים הגרמניים בראשית ימי הביניים, בתקופת מסעי העמים. המטרה העיקרית של כיבוש כזה הייתה ללחוך, לגרש את העם הנכבש מארצו, אם אפשר, להשמידו, למען תהיה ארצו לנחלה לכובש. אבל דברי הימים מוכיחים, כי המטרה הזאת לא הושגה לעולם. אי אפשר להשמיד עם שלם היושב בארצו ואי-אפשר לגרשו ממנה. תוצאת הכיבוש הזה תמיד היא, כי הכובשים והנכבשים מתמזגים לעם אחד, אחד בא אל תוך השני מבלי שיודע כי בא אל קרבו. כך היה ביסוד המדינות החדשות באירופה, בתקופת ימי הביניים, וכך היה גם בארץ-ישראל.

עפ"י התורה צווה עם ישראל להשמיד את יושבי הארץ, אשר נועדה להיות ארצו. "לֹא תַחֲיֶה כָּל נֶשֶׁמָה" (דברים כ/16, יהושע י"ד/14) אמרה התורה, אבל בפועל לא היה הדבר כן. די לראות בפרק ב' בשופטים [צ"ל פרק א' – א.י.] את הרשימה הארוכה של הערים, אשר לא הורישו שבטי ישראל; די לזכור את דברי המלאך ה' בבוכים (שופטים ב'); די לזכור את הגבעונים, אשר רימו את יהושע ואת ראשי העם, אשר כרתו אתם ברית ויחיו; די לזכור, כי בימי שלמה המלך נמצאו בארץ ישראל יותר ממאה וחמישים אלף גרים, לאמור מיושבי הארץ הראשונים, רק גברים (דברי הימים א, כ"ב; דברי הימים ב' ב/ט"ז; מלכים א' ה/כ"ט). שתי פעמים כתוב בתורה, כי לא בפעם אחת יישמדו בני הארץ לפני בני ישראל (שמות כ"ג/1, כ"ט). וכל זה ראייה כי הפקודה "לֹא תַחֲיֶה כָּל נֶשֶׁמָה" לא נשמרה במלואה בעת הכיבוש. (אמנם התורה (דברים ב) מספרת על אודות עמים אחרים אשר נשמדו מאת אחרים אשר ישבו תחתיהם. אך ראשית כל קל להשמיד עם קטן היושב בארץ

קטנה, כמו שהיו העמים ההם, מלהשמיד עם היושב בארץ רחבת ידיים. כך השמידו בני ישראל את יושבי יריחו, את יושבי העי, את יושבי כל הערים אשר לכדו וכך השמידו בני דן את יושבי ליש וכו'. שנית, כלום לא מוכיח כי גם פה קרה אותו הדבר, אשר קרה במאורעות הידועים לנו, לאמור כי הנכבשים קיבלו את מרות הכובשים ויתבוללו בתוכם? צריך לשים עוד לב, כי העמים הנכבשים מצוינים כענקים, ופה לפנינו הופעה היסטורית ידועה. גם היוונים ספרו, כי לפניהם ישבו בארצם ענקים, כלשונם קיקלופים, אשר נכחדו מהארץ לא בפעם אחת אלא במשך זמן ידוע. אלה היו הדורות הקדמונים, דורות לפני ההיסטוריה. על עוג מלך הבשן אומרת התורה, כי הוא נשאר מיתר הרפאים, לאמור הענקים. כל זה יוצא מחוג ההיסטוריה).

אחר, לגמרי אחר, היה כיבוש הערבים. חייליהם לא יצאו מארצם לכבוש מדינות חדשות, מפני כי צר היה להם בארצם; גם לא יצאו לשלול שלל ולבזוז; הדברים האלה באו מעצמם כתוצאות המלחמה. עיקר מטרתם היה להפיץ את האמונה החדשה, אמונת האישלם, ולעשותה לאמונת חלק גדול של האנושיות. לא להשמיד גויים התכוונו, אלא להכניסם תחת כנפי אמונתם היו שואפים. את הכיבוש הזה אפשר לקרוא "כיבוש רוחני". לכן קרה פה ההפך ממה שקרה במערב אירופה. שם נכבשו העמים הכובשים מאת הנכבשים ויקבלו את אמונתם, את לשונם ואת תרבותם. והעמים אשר נכבשו מאת הערבים קיבלו את אמונת הכובשים ואת לשונם. וגם התרבות, אשר התפתחה בתוך העמים האלה, נשאה עליה את חותם הערבים.

דברי הימים מספרים, באמת, כי הערבים, שיצאו מארץ ערב לכבוש את כל העולם, היו מעטים במספרם. במלחמת-ירמוק, שבה הוטל גורלן של סוריה וארץ ישראל, נלחמו רק ארבעים אלף ערבים, אחרי שאספו את כל גדודיהם המפוזרים בארץ, כדי שיוכלו לעמוד נגד החיל העצום של מאתים אלף איש, ששלח

לקראתם הקיסר הירקליוס. וכלום אפשר להעלות על הדעת, שכל ארבעים אלף האיש האלה התיישבו בארץ ישראל ובסוריה? ואפילו אם התיישבו, גם אז היו הם המועטים בתוך היושבים הנכבשים. במשך שמונים שנה ייסדו הערבים ממלכה גדולה מנהר גנגיס שבהודו, במזרח, עד האוקיינוס האטלנטי והרי-הפירנאים, במערב. בכל רחבי הממלכה הזאת הייתה שלטת אמונת האשלים וכמעט בכל מדינותיה דיברו ערבית. כלום ננית, שערבים מארץ ערב הושיבו את כל המדינות ההן? ארץ ערב מעולם לא היתה מרובה באכלוסים. לא צרות המקום הכריחה את יושביה ללכת ולבקש להם משכנות חדשים, כמו שעשו שבטי הגרמנים השונים, שהחריבו את קיסרותה של רומא המערבית. מערב יצאו רק גדודים לכבוש את העולם לאמונתם החדשה. מובן, שהרבה מאנשי-הצבא האלה לקחו להם נשים מבנות העמים המנצחים ותיישבו בארצות שכבשו. ביחס לגזע היו הם טיפות-טיפות בין העמים הנכבשים. אולם השפעתם הדתית והרוחנית הייתה גדולה כל כך, עד שכל העמים קיבלו את אמונתם ולשונם.

עד כמה קלה הייתה השפעתם של הערבים על הגזע, אפשר לראות מעובדה זו: ארץ מצרים נכבשה על ידי הערבים בשנים הראשונות של כיבוש העולם שלהם ובה מושלות הלשון הערבית ואמונת האשלים ממשיכה בלתי-מוגבלת במשך שלוש עשרה מאות שנה והטיפול המצרי הקדמון נשאר בכל טהור עד היום הזה. פעם חפרו חוקרי-קדמוניות בתוך אחת מן החורבות של מצרים העתיקה וימצאו שם פסל של מצרי, שחי, אפשר, לפני שלושת אלפים שנה. ופסל זה היה דומה כל כך לטיפול הכללי של המצרים בזמן הזה, עד שאך הוציאוהו מתוך ערמת העפר, צעקו כל הפועלים פה אחד: "שיך-אל-בִּלַד", כלומר: ראש-הכפר. ובשם הזה ידוע הפסל במוזיאון שבקהיר. המצרים של הזמן הזה דומים אפוא למצרים, שישבו בארץ לפני שלושת אלפים שנה, אלפים שנה לפני כיבוש ארצם על-ידי הערבים. וכל זה מפני שבאמת

נשארו המצרים תושבי הארץ ואך קבלו את הלשון הערבית ואת האשלים. וכדבר הזה קרה גם בכל הארצות אשר נכבשו מאת הערבים.

לכן חדלו בזמננו המצרים, שהלשון הערבית נעשתה במרוצת הזמן לשונם הלאומית, להיקרא בשם "ערבים" ושבּו לקרוא לעצמם בשם "מצרים"; וכך קוראים להם גם אחרים. איש לא יקרא עתה את יושבי אלג'יר, תוניס או מרוקו בשם "ערבים", אף על פי שגם הם מדברים ערבית. בזמן האחרון התחילו גם שכנינו היותר קרובים, הערבים בסוריה, לקרא לעצמם "סורים" ולא ערבים. ואין ספק בדבר, כי ארץ ישראל איננה יוצאת מן הכלל ביחס לעובדה הזאת, ומה שארע בכל הארצות ארע גם בה.

מתייצבת אפוא השאלה, את מי מצאו הערבים בארצנו בעת אשר כבשוה מאת הביזנטים?

רגילים סופרי דברי הימים לספר, כי אחרי חורבן ירושלים על ידי טיטוס, נפוצו היהודים בכל ארצות תבל ולא הוסיפו עוד לחיות בארצם. אבל גם פה אנו פוגשים טעות היסטורית, אשר נחוץ להסיר ולמצוא את מצב הדברים האמיתי.

האמת היא, כי שישים שנה אחרי חורבן ירושלים מרדו היהודים ברומאים תחת פקודת בר-כוכבא. מן הרשימות המעטות, שנשארו בתלמוד בתור אגדות בדבר המרד הזה, וגם מדבריו של הסופר הרומאי דיאן קסיוס, נראה שבמרד הזה לקחו חלק מאות-אלפים איש; וזה מוכיח שהישוב העברי בארץ ישראל היה בימים ההם גדול ועצום. ואף אחרי מלחמת בר-כוכבא מספרים לנו דברי-הימים על מרידות חלקיות מקומיות, שהיו מרובות מאד. פעם בזמן יְלוֹנָז מלך הפרתים, בשעה שנלחם ברומאים (גריץ שפיר, דברי ימי ישראל, ת"ב, ע' 238), פעם בצפורי (שם, ע' 284-285) ופעם במקום אחר, וזה היה מראה שוב, שעדיין היה אז בארץ ישראל ישוב יהודים גדול, עד שנועז להתקומם ללגיונות-רומא התקיפים.

חמש מאות וחמישים שנה אחרי החורבן, כמעט חמש מאות שנה אחרי בר כוכבא, כשנלחם כוזרו השני מלך פרס ברומאים, נספח על חילו גדוד של עשרים וששה אלף איש מיהודי הגליל, מסביבות הערים טבריה ונצרת, בהוצאות העשיר בנימין איש טבריה. הגדוד הזה הצטיין במלחמה, עד כי הירקליוס קיסר, שהיה קיסר ביזנטיה האחרון, שמשל על ארץ ישראל, התחשב הרבה אתו וישתדל להטותו מאחרי הפרסים. ובשעה שנלחם גדוד זה על ירושלים, התנפל גדוד שני של עשרים אלף יהודים על העיר צור. מזה אפשר לראות שבימים ההם עוד לא עזבו היהודים את ארצם, עוד הוסיפו לשבת בה, לעבדה ולהילחם בעדה. קיסרות רומא המזרחית נפלה תחת מכות הערבים שיסדו ממלכה אדירה ורחבה; מושליה היו ידועים בשם "חליפים" כי באו על מקום הנביא מֶחֱמַד (החליפֹהוּ), מייסד אמונתם החדשה.

עברו עוד כמאה וחמישים שנה ובמדינת הערבים הגדולה התחוללה מלחמה על כסא החליפות. עבאס, נצר ממשפחת מֶחֱמַד, התנשא למלוך וימגר לארץ את כסא החליפים מבית אומיה. לפי עדותם הנאמנה של סופרי דברי הימים הערבים חש החליף מְרוּאן, האחרון למשפחת אומיה, שנעזב כמעט מכל בני אמונתו, מפלט לו לארץ ישראל. שם השתדל לאסוף חֵיל מתוך היהודים, אשר עוד ישבו בארץ במספר רב, בתקוותו, שהם יעזרו לו במלחמתו באויביו. אמנם היהודים לא יכלו להציל את האחרון מבית אומיה, אך לנו חשובה העובדה, כי שבע מאות שנה אחרי החורבן עוד היה מספר היהודים כל כך גדול בארצם, עד שיכלו לתת תקווה בלבו של מְרוּאן להינצל ולהציל את ממשלתו על ידם.

העובדות האלה מוכיחות, שנחטא לאמת, אם נחליט, שהיהודים עזבו כלה את ארצם מפני הרומאים מציקהם. העם אהב את ארצו ואת אדמתו ויט שכמו לסבול את כל הצרות והתלאות, שבאו לו מידי אדונוי הקשים. את הארץ עזבו שדרותיו העליונות. החכמים,

תופשי התורה, שביכרו את הדת על פני הארץ, עזבו את הארץ וילכו מזרחה, לייסד ישיבות, בבבל; והעשירים, הסוחרים, פנו מערבה וייסדו בתי-מסחר בכל רחבי המלכות בכפיה של הרומאים והביזנטים. ואפשר, עשו כן גם בכלל רק העירונים קלי-התנועה. אולם עובדי האדמה נשארו קשורים לאדמתם, אלא אחרי שנשארו בודדים בלי מנהיגיהם הרוחניים, בעלי-התורה, לא יכלו לעמוד נגד המסיתים הנוצרים בראשונה ונגד הכובשים הערבים באחרונה. כי אלה ואלה השתמשו בכוח-הזרוע, בכוח הרדיפות והגזרות הקשות, על ידי הטלת מיסים וארנונה כבדים מנשוא, כדי להפיץ בתוך יושבי-הארץ את אמונתם. ויש יזכור, שעוד בשִׁבְתָּה העם במנוחה על אדמתו, בעת שעמד עוד ברשות עצמו, נוצרה תהום רחבה בין תלמידי-החכמים ובין עם-הארץ. הגזרות, הדינים והסייגים, שיצרו החכמים להגן על הדת, לחזקה ולתת לה כוח חיוני, לא התפשטו בתוך העם, והחכמים היו נזהרים לשבת על ספסל אחד ולאכל לחם על שולחן אחד עם בני עם-הארץ, מיראה, שמא אינם מקימים את דיני טומאה וטהרה, תרומות ומעשרות ועוד. אבל בזמנים הראשונים אחרי החורבן, כשהיה עוד בארץ ישראל מרכז כל האומה, כל זמן שהחכמים התהלכו בתוך העם והפיצו בתוכו את התורה והמצוות, עוד היה הקשר אמיץ בין העם ודתו. ואך כשחרב המרכז והחכמים עזבו את הארץ, נשאר העם בלי השפעה כל שהיא מצד מוריו ומדריכיו, ובנקל היה לטרף לכל מיני מסיתים ומדיחים, ואף-על-פי-כן היה די כוח העם קשה-העורף הזה לעמד ולהתקיים באמונתו במשך זמן רב מאוד. כבר ראינו, שנשאר מספר גדול של יהודים בארץ ישראל בימי מלחמת בני-אומיה וחליף עבאס, שבע מאות שנה אחרי חורבן בית המקדש, למרות ממשלתם של הערבים הקנאים בארץ במשך כמאה וחמישים שנה. מעטות הן הידיעות, שנמסרו לנו על התקופות המאוחרות של דברי-ימי-ארצנו, אבל יש להזכיר, שהנוסע ר' יצחק חילו מספר לנו בספרו "שבילי ירושלים", שלפני שש מאות שנה נמצאו בדרום ארץ ישראל יהודים נודדים, רועי-

צאן, יהודים בדואים. היהודים האלה יכלו להיות רק שרידי העם, שישב על אדמתו מאז ומעולם, ולא יהודים שהתחילו לבוא מחוץ לארץ בזמן מאוחר, כדי להתיישב בארץ ישראל. היהודים החדשים התיישבו רק בערים הגדולות, ושם עסקו בתורה ובמלאכה, ולהם אי-אפשר היה להיות נודדים רועי-צאן בתוך עם זה, אשר את שפתו לא ידעו...וגם בספרי הנוסעים של המאה האחרונה מספרים לנו אודות יהודים יושבים בכפרים ועוסקים בעבודות-האדמה, בכפרים, שעתה אין בהם יהודים כלל. יהודים כפריים נשארו עד היום הזה רק בכפר פקיעין, על הדרך בין עכו וצפת. בכפר הזה נשארו משפחות אחדות של יהודים, שמלבד אמונתם אינם ניפלים בכל דרכי-חייהם משאר יושבי הכפר המושלמים. רבים מחוקרי-הארץ רואים ביהודים האלה את שרידי עם ישראל הקדמון. ומי יודע, מה היה גורלן של המשפחות המעטות האלה, לולא הישוב העברי החדש בארצנו, שבהשפעתו ובעזרתו החומרית הצילן מכליה.

על כל הראיות אשר הובאו אפשר להוסיף עוד ראייה חשובה מאוד: בעת שאנו קוראים ליושבי הארץ "ערבים", הם אינם קוראים לעצמם בשם הזה. אם ישאלו אחד מהם: מי אתה? – ישיב: פלח, כלומר עובד-אדמה, מושלים, בן דת-מַחמד ולעולם לא יגיד כי הוא ערבי. בשם "עַרְבִי", לאמור ערבים, הוא קורא לבדואים הנודדים, שבאמת באו מחוץ-לארץ אם בתור כובשים ערבים, אם בתור אותם השבטים, שהיו ידועים בשם כללי "בני-קדם" ושהיו הראשונים להיספח על הערבים ולקבל את אמונתם החדשה. ואפשר שבתור יושבי המדבר היתה להם קרבת הגזע אל הערבים והיו מדברים בלשונם של אלה. וכאשר יוסיפו לשאול את הפלח: מה היא הלשון, שאתה מדבר בה? – ישיב: עַרְבִי, לאמור ערבית. וכלום צריכה לנו ראייה יותר ברורה מזו? יושב ארץ-ישראל יודע ומרגיש שהוא מדבר ערבית, בלשונו של העם

הזר, שכבש את הארץ לפני אלף ושלש מאות שנה, אבל הוא בעצמו לא נהפך לערבי.

ואל-נא ישיבו לנו על זה, כי בארץ הקדם מתחלקים התושבים לפי האמונה ולא לפי הגזע. גם הבדואים הם מושלימים, גם התורכים מושלימים הם, ויושב ארצנו מבחין היטב בין הגזעים האלה וקורא שמות שונים לעמים שונים. רק לו לעצמו אין לו שם, מפני שהוא יושב-הארץ העיקרי ואין לו צורך לסמן את עצמו בשם מיוחד אחרי אשר את שמו האמיתי וארץ צור-מחצבתו שכח במשך יותר מאלף שנים של צרות ותלאות, של מלחמות וחורבנות.

אבל אם שכח עם-ארץ-ישראל את צור מחצבתו, שומר הוא הרבה דברים, שמהם יש לראות את הנימים המרובים, שמקשרים אותו אל עם-ישראל, אל העברים הקדמונים. בשורה הראשונה צריך לשים לב אל שמות הערים, הכפרים ושאר המקומות, שהרבה מהם נשארו בפיו בלי כל שינוי כלל והרבה – בשנויים קטנים, קלי הערך. השמות: יפו, לוד, צפת, עזה, בית-דגון, בני-ברק, גמזו, יהוד, כפר-אוריה, קטרה (כמקום "גדרה") ועוד שמות למאות, מזכירים לנו את הערים שישבו בהן אבותינו לפנינו. וצריך לדעת, שבמקומות, שבהם יד הכובשים הערבים (לאמור הַבִּדּוּאִים) רוממה, נשכחו השמות העבריים. בעבר הירדן מזרחה מעטות הן הערים, שיש להן שמות ידועים לנו מן התנ"ך או מן התלמוד, בעת שבעבר הירדן מערבה מספרן גדול מאוד, וזה מוכיח שרוב יושביו של עבר-הירדן המערבי הם צאצאיהם של אלה שישבו בו מקדם לאמור, צאצאי-העבריים. והנה פלא יותר גדול: היונים והרומאים, שמשלו בארץ-ישראל במשך שש מאות שנה, קראו שמות חדשים לערים רבות בארץ. לעכו היו קוראים פתולומאס; ללוד – דיאוספוליס; לאמאוס – ניקפוליס; לבית-שאן – סקיתופוליס; לצפרי – דיאוקסריה ועוד. והנה רק עברה ממשלת הרומאים והביזנטים מן הארץ – ויעברו השמות החדשים יחד

עמה, והשמות העתיקים, השמות העברים, לקחו את מקומם. אילו היה בא עם זר להתיישב בארץ, לא היה שומר על השמות העברים. אילו היו ערבים ממש מתיישבים בכל הארץ, היו מקבלים את השם האחרון, שמצאו, כשבאו אליה, או היו קוראים לערים ולכפרים שמות ערביים. הנוכל לתאר לנו את שרי הצבא הערבים מחפשים בתנ"ך ובתלמוד למען למצוא את השמות העתיקים? לא! באמת היו היהודים רוב מנין ורוב בנין של היושבים-בארץ, בשעה שנכבשה על-ידי הערבים, והם שמרו את השמות העתיקים והיו משתמשים רק בהם, ואך פסקה השפעתם של היונים והרומאים, שבה השפעת היהודים לתקופה ויחד עמה שבו גם השמות העברים. רק הערים שכם ושמרון שומרות עתה בלשון-הערבים את שמותיהן הרומאים; ניאפוליס (נפוליס במבטא הערבי) במקום שכם, וסבסטיה במקום שומרון. אפשר, באמת, בתור יוצא מן הכלל, היתה בערים האלו השפעת הרומאים יותר תקיפה, עד שגברה על השפעת היהודים.

בכל הארץ נמצאים קברות קדושים ("ל" בערבית), אשר הערבים באים להשתטח עליהם ולקיים את נדריהם. בין הקדושים האלה רבים כאלה הקדושים גם לעם ישראל. כן נמצא בקרבת נס-ציונה קבר הידוע בשם "נְבִי רוֹבִין", לאמור ראובן הנביא, הוא ראובן בנו הבכור של יעקב אבינו. והערבים של כל הסביבה, חושבים להם לחובה לבוא לבלות שם מעט זמן במשך חודש ידוע בסוף ימי הקיץ. קרוב לכפר-סבא ימצא קבר "נְבִי בְנִימִין" ולא רחוק ממנו – "נְבִי שְׁמַעוֹן" ועוד. אמנם מקומות קברי הקדושים האלה אינם מתאימים למסורת שלנו, אבל בכל זאת אין לזלזל גם במסורת הערבים. והנה, למשל, דוגמא אחת: לפי מסורתנו אנו, נמצא קבר רחל אמנו אצל בית לחם, מדרום לירושלים, בארץ יהודה, ולפי מסורת הערבים ימצא קבר רחל אצל העיר רמה, בארץ בנימין, מצפון לירושלים. אם נעמיק חקר בשאלה הזאת, נהיה מוכרחים להודות, כי מסורת הערבים יותר נכונה ויותר נאמנה.

באמת, בסיפור על אודות משיחת שאול למלך על ישראל נאמר מפורש, כי קבורת רחל היתה בגבול בנימין (שמואל א, ט/50), לאמור מצפון לירושלים; שוב מספר לנו המדרש, כי, כאשר הלכו בני ירושלים לגולה, עברו על פני קבר רחל ויבכו שם, והגולים האלה הלכו בַּגֶּלָה צפונה מירושלים (בראשית רבה פרק פ"ב). אם עוד נזכור את דברי ירמיהו הנביא: "קול ברמה נשמע..." (ירמיהו ל"א/ד) נמצא ראיה שלישית, כי רחל אמנו נקברה ברמה אולי, באותו המקום, אשר מראים שם בימינו אלה הערבים!

והדבר איננו מתנגד כלל וכלל לסיפור התורה. התורה לא אומרת כי רחל נקברה בבית-לחם; היא מספרת (בראשית ל"ה/מ"ו) כי נקברה בעוד כברת ארץ לבוא אפרתה (בית-לחם). אבל כמה היא כברת ארץ? מהסיפור במלכים ב, ה, יט, אפשר לראות, כי כברת ארץ היא מרחק די גדול, הרבה יותר גדול ממרחק קבר רחל, הקרוב לבית-לחם, מהעיר בית לחם. עוד אפשר לראות מסיפור התורה, כי האסון קרה לא רחוק מאוד מבית-אל. דרך יעקב אבינו היתה אותה הדרך אשר מאות שנים אחרי כן הלך בה הנער הלוי מבית לחם להר אפרים (שופטים י"ט/ י"ב-י"ג), רק בכיוון הפוך; הנער הלוי הלך צפונה ויעקב – דרומה. יעקב אבינו יצא מבית-אל ופניו דרומה לעיר בית-לחם, אך רחל אמנו לא זכתה להגיע עד בית-לחם, כי מתה ותיקבר בדרך. עוד יותר, האסון קרה, בלי כל ספק, מצפון לירושלים, כי ממקום קבורת רחל המשיך יעקב את דרכו ויט אוהלו הלאה ממגדל עדר. ומגדל עדר, לפי עדותו של מיכה הנביא, הייתה יותר מדי סמוכה לירושלים (מיכה ח/ד).

חוקרי-הלשון מוכיחים, שבלשון הערבית, המדוברת עתה מאת יושבי-הארץ, יש הרבה יסודות של הלשון העברית או של הלשון הארמית, שבה דיברו יושבי-הארץ בשעה שנכבשה על-ידי הערבים, יסודות, שאינם נמצאים בלשון הערבית הכתובה, או בלשון הערבית המדוברת בארצות אחרות. וכבר הוכיח המאיר קונדור, אחד החוקרים של הארץ, שה"ערבים" דיברו עוד בימי

מסעי הצלב ארמית – הלשון, שדיברו בה היהודים עד הכיבוש הערבי. ויש גם מנהגים דתיים, שמראים על הקשר שבין יושבי ארץ-ישראל בימינו ובין העברים הקדמונים. כן, למשל, ישנם כפרים, שבהם נשתמר המנהג לבלתי אכול בשר גמל, בעוד שהבשר הזה הוא מאכל-תאוה לרוב יושבי-הארץ. בכלל, החיים היום-יומיים של ה"פלחים" דומים מאוד לחייהם של האיכרים היהודיים, כפי שהם מתוארים בתנ"ך ובתלמוד, על זה אפשר לכתב ספר שלם.

מי שמכיר את יושבי שכם וסביבותיה, יושבי "ג'ל-נבלוס", הוא הר-אפרים, יכיר בהם את בני-אפרים הגאים והנרגנים; את בני-אפרים, שהתאוננו עוד לפני יהושע בן-נון על חלקם בארץ, שהיה קטן בעיניהם, וידרשו זכויות מיוחדות לעצמם; את בני-אפרים, שרבו עם גדעון ונלחמו בפתח בעד ההגמוניה בשבטי-ישראל; את בני-אפרים, שנשאו בקושי גדול את ממשלת דוד המלך ושלמה בנו, ובסוף פשעו בבית דוד, בימי רחבעם, ויעשו מלוכה לעצמם, כדי למשול על כל השבטים הצפוניים. ומי לא יכיר ביושבי העיר לוד וסוחריה החרוצים, את "תגרי-לוד" המפורסמים?

צריך עוד לשים לב לעובדה, כי הנוצרים, אשר ישבו בארץ-ישראל, בעת אשר נכבשה מאת הערבים, גם הם היו ברובם המכריע מגזע ישראל; הם היו יהודים אשר קבלו את הדת החדשה תחת הלחץ, אשר לחצו אותם קיסרי ביזנטיה הקנאים. וכאשר הופיעו בארץ נושאי דגל האשלים, היו הם הראשונים לעזוב את האמונה הזרה לרוחם ולקבל את אמונת הערבים, אשר היתה יותר קרובה לרוח תורת ישראל.

קרוב לחברון ישנו כפר גדול, "ח'לחול" שמו(יהושע ט"ו/נ"ח), אשר יושביו ערבים-נוצרים ובתוכם חיה המסורה, כי היו יהודים, אך בימי מסעי הצלב הכריחו אותם להתנצר. העובדה הזאת איננה בודדת בדברי ימי הארץ ויושביה, ובטח היו עוד מקרים כאלה.

ברור, אפוא לנו, כי בארץ-ישראל אנו פוגשים חלק הגון מבני עמנו, שאמנם חדל לחיות חיים משותפים אִתָּנוּ, זה אלף וחמש מאות שנה, אבל עצם מעצמנו ובשר מבשרנו הוא. מובן, שבתוך העם הזה נטמעו, במשך הדורות הרבים, גם יסודות זרים הרבה: יוונים, רומאים, ערבים, פרסים, אירופאים מנושאי-הצלב ועוד. (מעניין, כי כל היסודות האלה לא התבוללו בתוך הרוב העיקרי של יושבי הארץ, מלבד מתי מספר מהם. כאשר כבש איברהים פחה בן מוחמד עלי, הכדיב המצרי, לפני כמאה שנה, בשנת תקצ"ג, את ארץ ישראל וסוריה, הביא אתו הרבה איכרים ממצרים ויושבים בתוך כפרי ילידי הארץ. ואף כי שני היסודות האלה בני אמונה אחת ומדברים שפה אחת, הם אינם מתבוללים ביניהם ובכל מקרה עוזבים את הארץ ושבים מצרימה). אבל הרוב המכריע הוא מן היהודים, שלא יצאו מן הארץ ובה סבלו את גלותם המדינית והרוחנית. הנוסיף לצינם בתור ערבים, למרות ההיסטוריה ולמרות דבריהם הם, אך ורק מפני כי מדברים הם ערבית?

דומה המצב למצבנו אנו בגויים. יהודי מזרח אירופה, הבאים לארצות המערב, נחשבים שם לרוסים. יהודי אדוק, הרחוק מקומוניזמוס ומבולשביות, כרחוק מזרח ממערב, הבורח מתוך ארץ הסובייטים, כמו מתוך תבערה, איננו רשאי לעבור דרך איטליה או מצרים, כי רוסי הוא. עם הופעת הציונות, החלו הסטודנטים היהודים, במכללה של ג'נבה, לדרוש שירשמו אותם בתור יהודים ולא בתור רוסים, והדבר לא עלה בידם. (מספרים כי צעיר רוסי בשם איבנוב, בא להירשם בתור סטודנט, באחת האוניברסיטאות באמריקה. בן איזה עם אתה? שאלוהו. רוסי, ענה הוא. רוסי? קרא הרושם בתמיהה. בפעם הראשונה שומע אני שם רוסי כזה. אצלנו יש רוסים: כהן, לוי, גולדברג, גולדשטיין ועוד כאלה).

ועל יסוד העובדות האלה נקבע את יחסנו לעם הזה בעתיד. וברור הוא, שאך יחס אחד יכול להיות בימינו; יחס של אחים; לא רק אחים במובן מדיני, אחרי שגזרה עלינו ההיסטוריה להיות חיי-מדינה משותפים, אלא גם אחים בגזע אחים בני אומה אחת.

אמנם, גדול הוא עתה ההבדל בינינו, אלף וחמש מאות שנה היינו נפרדים זה מזה. אנו יצאנו לחוץ-לארץ, ולמרות כל הצרות והרדיפות, שסבלנו שם, שבים אנו עתה לארצנו עמוסים הון רוחני ומוסרי נעלה, ויחד עם זה – גם הון חומרי ידוע. ואלה, שנשארו בארץ, נשארו בלי מנהיגים רוחניים, נשארו בלי השכלה כל שהיא, תחת סבל של מלחמות וחורבנות בלי מספר. ולפיכך עמדו על מקומם, או גם נסוגו אחור במובן הרוחני. חובתנו היא, אפוא, עתה להושיט להם יד-עזרה ולהעניק להם מרכושנו, נעזור להם להתפתח, נעזור להם להתרומם ממצבם השפל בחומר וברוח. ובזה לא רק נביא תועלת גדולה לאחינו אלה, שהם בבחינת תינוק שנשבה לבין העכו"ם, אלא גם לנו, לארצנו ולעתידנו בה.

ואל נרתע לאחור, אם חלק ידוע מ"הערבים" האלה מראה לנו אותות איבה. אנטישמיות במובן אירופי אין בארץ-ישראל. כמו בכל עם ועם יש בלבותיהם חשד, התנגדות לכל זר, אפשר להגיד "לכל הלובשים מלבוש נוכרי", כדברי הנביא...אנחנו מרגישים את ההתנגדות הזאת יותר מיתר העמים, כי תביעותינו אל המקום יותר גדולות... ובכלל אפשר להגיד, כי האיבה אלינו היא מעשה פוליטיקאים ידועים, המשפיעים מן החוץ...אל נא נשים, אפוא, לב כי היחס של יושבי הארץ אלינו, עד עתה, אינו יחס של אחים, ואל נא נשים לב לגרגרנים ומחרחרי ריב. "יִכָּר יוֹסֵף אֶת אֲחִיו וְהֵם לֹא הִכִּירוּהוּ"; אנו, שספר דברי-הימים פתוח לפנינו, מכירים בהם את אחינו, והם אינם מסוגלים לראות בנו אחים שהתרחקו, ומתייחסים אלינו כאל זרים.

נלך בעקבות אחר מגדולינו, ר' שמואל הנגיד, שפעם אחת טייל עם מושל גרנדה, באחת הסמטאות של העיר הזאת. והנה יצא ערבי אחד ויתחיל לקלל את הנזיר היהודי קללות נמרצות. החליף, שאהב את רבי שמואל, אמר לו: "צו ויכרתו את הלשון מפי הערבי הזה". למחר הזמין ר' שמואל את המחרף אליו, דיבר אותו טובות וגם שמע לתלונתו, שהתלונן בצדק, וימלא את בקשתו. לאחר ימים אחדים טיילו שוב הנגיד והחליף במקום הזה. יצא שוב הערבי ההוא והתחיל לברך את ר' שמואל.

כיצד? – שאל החליף – הלא אמרתי לך, שתצווה לכרת את לשונו? את פקודתך שמרתי – השיב ר' שמואל – כרתי את לשונו הרעה ואשים במקומה לשון טובה...

ואל נרתע לאחר אם הרוב הגדול של יושבי-הארץ נופל מבני עמנו, כמעט בכל. נשתדל להשפיע עליהם על-ידי תרבותנו, ועל-ידיה נרימם אלינו, כדי שנוכל לעבוד יחד, כדי שנוכל לחיות חיים משותפים.

מובן, שחלילה לנו לנגע באמונתם, שהיא להם מורשת-אבות מכמה וכמה דורות. תישאר בפיהם גם שפתם העשירה והמגוונת. אך נשתדל, שידעו גם את לשוננו העברית, ועל-ידיה – את תרבותנו ואת התרבות העולמית. והדרך אל תרבותנו היא דרך בית הספר שלנו, שאנו חייבים לפתח לפנייהם לרוחה.

הדרך הזאת אינה חדשה, היא בדוקה ומנוסה זה זמן רב וסלולה על-ידי אחרים; זאת היא הדרך, שבה הולכים זה עשרות שנים בני-אירופה, בעלי אמונות שונות, כדי להשפיע על יושבי-ארצנו. לפני המלחמה העולמית לא היה עם בן תרבות מעמי-אירופה, שלא ייסד בתי-ספר בארצנו, כדי למשך אליו בעזרתם את הדור הצעיר של בני ארץ-ישראל. גרמנים, צרפתים, אנגלים, איטלקים – כולם היו מתחרים ביסוד בתי-ספר בשביל בני ארץ-ישראל. גם הרוסים, שעניותם בבתי ספר בארצם היתה ידועה לכל, גם הם

יסדו בארץ-ישראל ובסוריה שורה שלמה של בתי ספר, כדי להפיץ את שפתם ותרבותם, ויחד עם זה – אהבה וכבוד לרוסיה. רק אנו, הצריכים לחיות יחד עם יושבי הארץ, לא עשינו כלום בדבר הזה. אומנם, בימי שלטון התורכים היה הדבר קשה מכמה טעמים. עכשיו הוא ראוי ואפשרי.

והדבר דוחק. אם לא נעשה כך אנו, יעשו כך אחרים, אלה שעוד מזמן התייצבו על הדרך הזאת, וזה יזיק לנו הרבה. טבע הדבר מחייב, שאחרים רחוקים מלהפיץ, על ידי בתי-ספר שלהם, אהבה לישראל... צריך, אפוא, לקדם את פני הרעה ולדאוג, שהדור הצעיר של יושבי-הארץ יגדל בתור ידידנו ובעל-בריתנו ולא בתור אויבנו ומתנגדנו.

ובטוח אני בכוחו של בית ספרנו ובכוחה של תרבותנו, ומאמין באמונה שלמה, כי ילד, שלמד שנים אחדות בבית ספר עברי והתקרב אל ספרותנו ואל רוחנו, יישאר ידידנו לנצח וכל דיבות שונאינו ומקטרגינו לא יפעלו עליו להפך את לבו ולהסירו מעלינו. נזכור שוב, כי ביחסנו אל תלמידנו מבני המושלמים או הנוצרים, נהיה תמיד רחוקים מהסתה דתית, אשר בה חשודים רוב בני האמונות האחרות, אשר מטרתם לצוד נפשות...

כן, נעשה גם אנו כרבי שמואל הנגיד: נביא ברכה ליושבי הארץ וישיבו גם הם לנו ברכה; נכרות את לשונם הרעה וניתן במקומה לשון טובה. ואז שלום יהיה לנו ושלום להם, לאחים הרחוקים, ששכחו את אחיהם; יחד נעבוד עבודה תרבותית, אשר תעשה את ארצנו למרכז ההשכלה האנושית במזרח ואת עמנו – לאור גויים!

הערה: המאמר נכתב במקורו בכתב חסר עם ניקוד, אך הוקלד על ידי מחדש בכתב מלא, כפי שמקובל לגבי היום לגבי כתבים מעין אלה. כמו כן, בגוף המאמר מפנה המחבר להערות שוליים – ואילו כאן הוכנסו ההערות לגוף המאמר, לצרכי נוחות.

נספח ד'

ישראל בלקינד: איפה הם עשרת השבטים?

הקרע הגדול בין שבטי ישראל, הקרע, אשר הביא בעקבותיו את הפירוד בין שבטי הדרום ושבטי הצפון, ואחריו – אובדן שמונה שבטים, או, כמו שרגילים לומר בטעות, עשרת השבטים (השומרונים ע' 3-4) – עשה רושם מדכא על בני עמנו, ומזמן התלמוד עד ימינו אלה עומדת לפנייהם השאלה: איפה נמצאים השבטים האלה? נוצרו אגדות שונות על אודות ארצות גלותם. נמצאו, מצד אחד, אנשים, אשר היו מספרים כי מבני עשרת השבטים הם, כמו אלדד הדני, דוד הראובני ועוד; ומצד שני – אנשים אמיצי לב, אשר הלכו לחפש את ארצות השבטים הנסתרים.

אולם, אם נתבונן היטב אל מאורעות דברי ימינו, נמצא, כי אין לנו לרחוק לחפש את בני השבטים, אשר אבדו לנו. נמצא, כי באמת התאחדו שוב ישראל ויהודה, התאחדו שוב שבטי ישראל לעם אחד, הוא עם ישראל החי וקיים היום הזה! אמנם, חלקים רבים מן העם אבדו לנו בהחלט, מבלי לשוב אלינו עוד, כי נטמעו בתוך עמים זרים, קיבלו אמונות זרות לנו, אבל האובדים האלה מתייחסים אל כלל ישראל, אל בני יהודה, כמו אל בני ישראל. גם ביחס לזה נוכל להגיד, כי התאחדו שוב חלקי העם, אשר נפרדו ביניהם במשך תקופה ידועה ונוכל להגיד עליהם את דברי המקונן: "הַנְּאֻהִים וְהַנְּעִימִם בְּחַיֵּיהֶם וּבְמוֹתָם לֹא נִפְרְדוּ!"

אמנם, נקרע בית ישראל לשנים, בימי רְחַבְעָם בֶּן-שְׁלֹמֹה וּרְבָעָם בֶּן-נִבְטָן, אבל הקרע הזה אך כשתי מאות וחמישים שנה, עד גלות שומרון. אחרי אשר נחרב מרכז עשרת השבטים, מרכזם הדתי והמדיני, נמשכו יושבי הצפון יותר ויותר ירושלימה, וכבר ראינו, עוד בימי המלך חִזְקִיָּהוּ, לאמור מיד אחרי חורבן שומרון, באים

רבים מהם ירושלימה לחוג את חג הפסח, ויאשיהו מלך באמת על כל ישראל, על כל הארץ, מִדָּן ועד באר שבע (השומרונים ע' 14-13).

בא התור גם לירושלים להיחרב והחיים הלאומיים בארץ-ישראל, החיים המדיניים והדתיים, פסקו לתקופה של חמישים שנה, פסקו במידה שווה בכל הארץ, בדרום כמו בצפון ומרכז החיים הלאומיים עבר לחוץ לארץ, לארצות המזרח, ובעיקר לבבל.

העברים הראשונים, בארצות המזרח האלה, היו גולי שומרון, אשר הגלה סָרְגֹון מלך אשור, אבל הם נשארו יחידים במובן הזה רק שנים אחדות, לא יותר משמונה שנים, כי בשנת שש לחזקיהו מלך יהודה, נפלה שומרון ויושביה הוגלו לארצות המזרח, ובשנת ארבע עשרה למלך הזה, עלה סִנְחֶרִיב מלך אשור על כל ערי יהודה הבצורות ויתפשם (מלכים ב י"ח/י"ג). וגל גולים חדשים עבר לארץ אשור, גל אשר הציף קהילות העברים מעשרת השבטים, אשר ישבו שם לפנייהם. אחים לגזע ולצור מחצבתם היו עתה אחים לצרה, ומה שלא יכול לבוא בשבתם בשלווה בארצם, בא עתה בזמן גלותם ונדודיהם; האחים התקרבו ביניהם יותר ויותר. בני יהודה היו ברוחם יותר חזקים מבני ישראל; בעת אשר בני ישראל ראו, בתקופה האחרונה לפני גלותם, רק מהומות ואי-סדרים בארצם, מלכים מומתים על ידי אנשים המתנשאים למלוך תחתיהם, קָשֶׁר אחרי קָשֶׁר (מלכים ב ט"ו) – יכלו בני יהודה לספר על שלשלת ארוכה של בני דוד, אשר ישבו על כסא המלוכה בירושלים; הם יכלו לספר על תקופת הגבורה, תקופת הזהב, בימי עוזיהו המלך ויותם בנו (דברי הימים ב כ"ו-כ"ז). ואם מלכות אחז הפסיקה, לזמן קצר, את התקופה הזאת, הלא ראו הם כבר את ראשית מלכות חזקיהו. בקרוב הגיעה להם הבשורה, כי נפל חיל סִנְחֶרִיב בעת אשר התעתד ללכוד את ירושלים, וזה הגדיל את כבוד הגולים מבני יהודה בעיני אחיהם מבני עשרת השבטים. עוד יותר גדולה הייתה השפעת הגולים האחרונים, אשר באו בימי

יְהוֹזָכִין ואחרי כן בימי צְדָקְיָהוּ. הגולים האלה היו המיוחסים בגולים. אתם יחד באו נביאים, אשר נחמו את העם ויבטיחו לו שיבה לארצו, שיבה לחופש ולדרור. הגולים החדשים התיישבו בבבל ובסביבותיה, ויהיו קרובים למלכות ובעלי השפעה בחצר המלך. אֲוִיל מֶרְדַּךְ מלך בבל נשא את ראש יְהוֹזָכִין מלך יהודה וינחילו כבוד גדול, וכל זה הגדיל את השפעת גולי יהודה, על אחיהם מבני עשרת השבטים, וסוף הדבר היה, כי התאחדו שני חלקי העם יחד, ושני החלקים האלה, תחת השפעת הנביאים, חלמו על ציון וירושלים ועל מלכות בית דוד. חדל העם להתחלק ליהודה וישראל, הוא היה שוב ישראל כבימי קדם, והנביא הגדול "מנחם ציון" משתמש רק בשם ישראל, בדברו על שיבת ציון ובעיניו אין הבדל בין שני חלקי העם. הוא מדבר לישראל, אף כי בשם הזה הייתה, לפני החורבן, ידועה ממלכת הצפון, ממלכת עשרת השבטים. ולא רק בעיר בבל ובסביבותיה היו בני יהודה רוב מנין ורוב בנין של קהילות ישראל, כי אם בכל רחבי המדינה הגדולה, אשר הייתה בראשונה ממלכת אשור, אחרי כן – ממלכת הכשדים, ובסוף – ממלכת פרס ומדי. בני יהודה התפשטו, באונס או ברצון, בכל חלקי המדינה הזאת ובכל מקום כבשו את הקהילות. אשר מצאו שם, בכל מקום, הפיצו את געגועיהם לציון ולבית דוד. הנה, למשל, עזרא הסופר, לפני עלותו ירושלימה, שולח צירים לחפש לַוִּיִּם בְּכֶסֶףֶיָא (עזרא ח' י"ז). המקום אשר לפי דעת רבים היא ארץ הקרובה לים הכספי. ואין כל ספק, כי הַלְוִיִּם ההם לא היו בני אותם הַלְוִיִּם, אשר את ידיהם מלא יִרְבָּעַם בֶּן-נֶבֶט לכהן בבית-אל או בֶּדֶן, אלא לַוִּיִּם אמיתיים, בני לוי, אשר אבותיהם היו משרתים בבית המקדש בירושלים. זה מראה לנו, כי במקום הרחוק ההוא ישבו גולי יהודה ולא גולי עשרת השבטים.

ואולי צדק מאוד אחד החוקרים מהזמן הזה, אשר ראה בהרי קווקז הגבוהים את הרי החושך, אשר לפי האגדה הוגלו שמה בני עשרת השבטים, ובערפל, המכסה תמיד את צלעי ההרים האלה –

את הענן הכבד אשר, לפי אותה האגדה, כסה את הגולים ההם מעין רואים, עד בוא עת קץ וַיֹּאמֶר להם: הגרו! והיהודים יושבי הארץ הזאת מתגעגעים, לא לשכם ולשומרון, לא לעגלי הזהב של ירבעם בן נבט, אלא לציון ולירושלים ולמלכות בית דוד (צבי כשראי: שבטי ישראל ונצורי ישראל ע' 24, 51). אם נזכור עוד יחד עם זה, כי מספר גולי עשרת השבטים היה רק עשרים ושבעה אלף נפש (השומרונים ע' 20), נבוא לידי מסקנה, כי עד מהרה התבוללו הם עם אחיהם בני יהודה ויהיו שוב אתם לעם אחד.

עברו פחות מחמישים שנה מחורבן ירושלים ומקצה המזרח הופיע גיבור החיל, כֹּרֶשׁ מֶלֶךְ פֶּרֶס, בראש צבאותיו העצומים. הגולים ראו בו את מטה הזעם, אשר הונף על בבל ועל ארץ הכשדים. הם ראו בו את נוקם נקמת ירושלים, אשר החריבו הכשדים, ובלבם התעוררה התקווה, כי כֹּרֶשׁ המלך ייתן להם את הרישיון לשוב לארצם, לבנות את הריסותיה, יחד עם הריסות מצבם המדיני. והנביאים הגדולים הרבו לדבר על לב הגולים, לחזק את תקוותם ולעוררם לשוב לארצם. הנביאים האלה לא דברו רק לבני יהודה; כמו שכבר ראינו דיבר הנביא הגדול לכל עם ישראל, לכל שבטי ישראל (ישעיהו מ"ט/ו). ודבריו, החוצבים להבות אש קודש, לא החטיאו את המטרה. אמת, הוא דיבר על ציון, על ירושלים ועל הר בית ה', אבל אליהם משך הוא לא רק את גולי יהודה, כי אם גם אותם הגולים, אשר אבותיהם התנכרו לציון. ואין כל ספק, כי גם הם נמשכו אחרי דברי הנביא הזה ויתר הנביאים חבריו, ויעלו גם הם עם הגאולים לציון, לאותו חלק הארץ, אשר אליו הרשה להם המלך כֹּרֶשׁ לשוב, לאמור לירושלים וסביבותיה. את אמיתות ההנחה הזאת אפשר לראות מהעובדות האלה:

בעלִיָּה הראשונה השתתפו יותר מארבעים ושנים אלף נפש. אם נצרף להם שבעת אלפים עבדים ושפחות, נמצא, כי מספרם הכללי היה קרוב לחמישים אלף. המספר הזה לא יכול להיות רק

מבני יהודה. כמו שראינו, היה מספר גולי יהודה לא יותר מארבעה עשרה אלף נפש, ואי-אפשר שבמשך חמישים שנה יגדל המספר עד חמישים אלף. מלבד זה יצא מבבל רק חלק קטן של עם ישראל, אשר ישב בה. בכל מדינת פרס, בבבל עצמה, ובשושן הבירה, וביתר הערים הגדולות היו מרכזים יהודים עצומים. אפשר להגיד, כי רוב מנין ורוב בנין של העם נשאר בגולה, ונאלצים אנו, אפוא, להודות, כי לא מארבעה עשר אלף הנפשות נוצר העם הזה; ומוכרחים אנו לצרף לחשבון, לא רק את בני יהודה, אשר הגלה סִנְחָרִיב בזמן חִזְקִיָּהוּ, כי אם גם את גולי שומרון! אל נשכח, כי חלק חשוב מהגולים, מהתקופה הראשונה, נטמע, בלי ספק, בתוך הגויים השונים, אשר בקרבם התיישבו.

בני יהודה, אשר שהו בגולה רק חמישים שנה, זכרו היטב את הערים, אשר ישבו בהן, או אבותיהם וגם התיישבו בהן, אחרי אשר שבו אל הארץ. ולכן ברשימת העולים של עזרא, מתייחסים הם לפי עריהם ואומרים: בני בית לחם, אנשי נטופה, אנשי ענתות וכן הלאה. אולם, בני עשרת השבטים, אשר הוגלו מארצם מאה וחמישים שנה לפני חורבן ירושלים, לאמור מאתים שנה לפני עלותם מבבל, לא יכלו לזכור את הערים, אשר בהן ישבו אבותיהם, גם לא יכלו להתיישב בהן, כי כולם עלו לארץ יהודה ולכן יכלו להתייחס רק לפי משפחותיהם. יש אפוא, לשער, כי אלה מן הרשימה, אשר התייחסו לפי משפחותיהם, מבני עשרת השבטים היו. יש ברשימה קבוצה הגונה, של שש מאות חמישים ושנים איש, אשר לא יכלו להראות, כי מזרע ישראל הם. ופה אפשר לשער שתי השערות: או שהם באמת לא היו מבני ישראל, לאמור היו גֵרִים. במקרה הזה צריך להגיד: אם לקול הקריאה לציון ענו רבים, אשר לא מזרע ישראל היו – בני עשרת השבטים, זרע אברהם יצחק ויעקב, זרע ישראל, על אחת כמה וכמה! או שהם היו מזרע ישראל, אשר אבדו להם ספרי היחס ולא יכלו להראות את צור מחצבתם. ושוב – דבר כזה יכול להיות עם בני

עשרת השבטים, אשר ישבו בגולה זה מאתים שנה ולא יכלו כבר להראות את ספרי היחס שלהם.

קרוב, אפוא, לודאי, כי באו דברי הנביא, מנחם ציון השני: "בְּיָמִים הָהֵם וּבָעֵת הַהִיא, נָאִם-יְהוָה, יָבֹאוּ בְּנֵי-יִשְׂרָאֵל הָמָּה וּבְנֵי-יְהוּדָה, יַחְדָּו; הָלוֹךְ וּבָכוּ יַלְכוּ, וְאֶת יְהוָה אֱלֹהֵיהֶם יִבְקְשׁוּ. צִיּוֹן יִשְׁאֲלוּ, דֶּרֶךְ הָנָּה פְּנִיָּהֶם; בָּאוּ וְנָלְווּ אֶל יְהוָה, בְּרִית עוֹלָם לֹא תִשָּׁכַח" (ירמיהו נ"ד-ה). מעניין הפסוק הבא לקמן: "שֶׁה פְּזוּרָה יִשְׂרָאֵל, אֲרִיּוֹת הַדִּיחוּ; הָרָאשׁוֹן אָכְלוּ מֶלֶךְ אֲשׁוּר, וְזֶה הָאֲחֵרוֹן עֲצָמוֹ, נְבוֹכַדְרֶאצַּר מֶלֶךְ בָּבֶל" (ירמיהו נ"ז). מרגישים, כי הכתוב מדבר פה על אודות עם אחד ומאוחד; כל העם כולו חש את הכאב אשר גרם לו מלך בבל! שומעים במילים האלה את אנחת כל האומה כולה.

שיבת העולים לארצם הולידה תסיסה חזקה בתוך חלקי העם, אשר נשאר בארץ אחרי החורבן, הולידה תנועה בעצמות היבשות, אשר החלו להתקרב עצם אל עצמו. היותר קרובים במקום, ולכן הראשונים בתנועה הזאת היו בני אפרים, אשר חפצו להשתתף עם השבים, בבנין בית-המקדש. אך כבר ראינו, כי ראשי העם לא הבינו את ערך הרגע וידחו בשתי ידיים את המבקשים לקחת חלק בעבודה הזאת – ובזה להתאחד עם השבים לציון. והאסון הזה היה כפול: טרם כל, אבדו לנו, עד היום הזה, בני יוסף; ושנית, היו הם לקיר מבדיל, בין יהודה ובין ארבעת השבטים, אשר ישבו בצפון הארץ, יששכר, זבולון, נפתלי ואשר. היה צריך לחכות כחמש מאות שנה, עד אשר יקומו המלכים החשמונאים וישיבו לנו לא רק את כל חלקי ארצנו, כי אם גם את חלקי עמנו... הם כבשו את הגליל וידרשו מאת יושביו להתייחד, או לעזוב את הארץ. היוונים והסורים, אשר ישבו בארץ, עזבוה, אולי, באמת, אבל הרוב הגדול התייחד ויהי לעם אחד, עם אחיהם אשר בדרום. המסקנה הזאת יוצאת לנו מן העובדה, כי בימי החשמונאים הראשונים היה מספר היהודים בגליל קטן מאוד, ובגלל זה סבלו

הרבה משכניהם, עד כי שמעון החשמונאי, אשר בא לעזרתם, היה אנוס להוציא את כל היהודים מהגליל ולהביאם ארצה יהודה. ומאה שנה אחרי כן אנו מוצאים, כי כל הגלילים היו יהודים, קנאים גדולים לעמם ולדתם, ומספרם היה רב מאוד. הביאור היחידי להופעה הזאת הוא, כי כאשר כבשו סוף-סוף החשמונאים את הגליל, אילצו קודם כל את יושבי הארץ, כמו את בני אדום בדרום, לקבל את אמונת היהודים.

ואפשר לשער, כי פה היה הדבר יותר קל מביחס לבני אדום; האדומים היו עובדי אלילים מיום היותם לגוי והיו שונאים לישראל מראשית דברי ימיהם. ולכן היה נחוץ כוח החרב לאלצם להשלים את אלוקי ישראל ואת עם ישראל. לא כן הגלילים. הם היו צאצאי שבטי ישראל, ובלבותיהם בטח לא עומם הזיק האחרון של האמונה באל אחד ושל רגשי האחוה ליתר שבטי ישראל; זכר הימים הראשונים של חיי העם היה, אולי, עוד חי בקרבם, אף כי לוטה בערפל, ולכן לא התנגדו הרבה לדרישת בני יוחנן הורקנוס – להתייהד; לכן הייתה כל כך גדולה קנאתם לעמם ולדתם, כי הלא הם מצאו את אחיהם, אשר אבדו להם, הם מצאו את אלוקיהם, אשר סר מקרבם זה מאות שנים. ויתלהבו מאוד לאהבה אותם אהבה עזה...וזאת היא גם הסיבה, אשר ההיסטוריונים אינם מרבים לדבר על העובדה הזאת, בעת אשר התייהדות בני אדום הייתה לשיחה בפיהם...

ובימים ההם החלו רבים מבני יהודה להתיישב בגליל. ובהיותם עתה אדוני הארץ, יכלו בנקל להשפיע על עם הארץ ולהשיבו אל אמונת אבותיו ואל לאומיותו. כי היהודים הגלילים לא היו בני שבט יהודה – אפשר לראות מתכונת נפשם, השונה מזו של בני יהודה, מקריאתם המשבשת של אותיות עבריות אחדות. כי לא ידעו להבחין בין א, ע, בין ה, ח ועוד.

הנה כי כן אפשר להגיד, כי בתקופת המלכים החשמונאים חדל הפרוד בין יהודה וישראל, בין שבטי הדרום ובין שבטי הצפון; הם

החלו להתקרב ביניהם בארצות הגולה, היו משותפים בשיבת ציון ועלייתם מבבל, ויהיו לעם אחד בארץ ישראל בתקופה המזהירה של דברי ימינו, בתקופת החשמונאים. נשארו בלתי מאוחדים עם כל העם רק יושבי הר אפרים, השומרונים, או בני יוסף!

שוב עלה הכורת על ארץ-ישראל! אחרי מלחמה קשה וארוכה כבשוה הרומאים ויתריבוה, וחורבן הארץ משך בעקבותיו את חורבן העם. אמנם, עוד בזמן אשר בית-המקדש עמד על מכונו ומרכז העם היה קיים בארץ, החלו רבים מיושביה לעזבה ולהתפזר בארצות הגולה. בדרך כלל נמשכו הם מזרחה, אשר שם נשאר ישוב יהודי עצום, עוד מן הגולה הראשונה, או לארץ מצרים הקרובה, ורק מעטים הגיעו לארצות המערב. אך אחרי החורבן שמו רבים מבני עמנו את פניהם מערבה. שם נספחו הם על אחיהם השבויים הרבים, אשר משכו איתם לגיונות רומא, וייסדו מרכזים חשובים באיטליה, בספרד, בצפון אפריקה וגם עד גליה וגרמניה הגיעו. והמצב בארץ-ישראל הלך הלך ורע. מתגרת יד המושלים הרומאים ופקידיהם, מפני עול המיסים והארנונות, מפני הרדיפות והלחיצות הקשות, היו השדרות העליונות של העם נאלצות לפנות אל ארצות הגולה, מזרחה או מערבה. בארץ נשארו האיכרים עובדי האדמה, אשר נטו שכמם לסבול, ואחרי אשר נשארו בלי מנהיגיהם הרוחניים, היו לטרף לכל מיני מסיתים ומדיחים, אשר השתמשו בכוח הזרוע להתיקם מאמונתם ולהכניסם בברית האמונות החדשות, בראשונה באמונת הנוצרים ואחרי כן באמונת הערבים, האִישִׁלִם (ראה: הערבים אשר בארץ ישראל). ומאורעות דברי הימים הפרידו יותר ויותר בין שני חלקי העם; אלה אשר נשארו בארץ מולדתם שקעו יותר ויותר בבערות (ignorance), שכחו את צור מחצבתם, שכחו את דברי ימיהם, שכחו את אחיהם אשר בגולה. ואלה, אשר בגולה, גם הם שכחו את אחיהם, הסיחו מהם את דעתם וחושבים אותם לבני עם זר. שני חלקי עם ישראל מתנכרים אחד לשני, נחשבים לזרים איש

לרעהו, כי מדברים הם שפות שונות ומתייחסים לדתות שונות. כן, בשובנו עתה לארצנו, הננו נפגשים כזרים עם יושביה. אבל אנו, אשר ספר דברי ימינו פתוח לפנינו, צריכים להודות, כי איננו זרים איש לרעהו. צריכים אנו לזכור, כי אחרי חורבן הארץ הראשון והשני עזבו אותה רק השכבות העליונות של העם, ורובו הגדול נשאר בה ויסתגל לתנאיה החדשים, למושליה החדשים. כן, מתוך התבוננות בדברי ימינו ניווכח, כי ב"ערבים" היושבים בארצנו נפגוש את צאצאי עם ישראל; ופה נוכל להוסיף, כי ביושבים בגליל העליון נפגוש את צאצאי נפתלי ואשר, בגליל התחתון – את צאצאי יששכר וזבולון; בהרי אפרים יושבים צאצאי בני יוסף, מנשה ואפרים, הן בתור מושלמים, והן בתור שומרונים שומרי דת משה. בדרום נמצא את צאצאי שבט יהודה וחבריו, בנימין דן ושמעון. עבר הירדן המזרחי סבל יותר מכל חלקי הארץ מהתקפות עמים זרים, מבני ארם בצפון (מלכים ב י"זב) ובני עמון (ירמיהו מ"ט/א) ומואב (ראה אבן מישע מלך מואב בדרום, בכל זאת נמצא אחוז גדול של דם עברי-דם שבטי ראובן, גד וחצי שבט מנשה – בעורקי יושביו. אין ספק, כי בשבתנו יחד בארצנו, נמצא סוף-סוף שפה משותפת להבין איש את רעהו; נמצא דרך לעבודה משותפת. בעד ארצנו המשותפת לטובתנו המשותפת. הן לא באנו הנה לנצל את יושבי הארץ, לנשלם מעל אדמתם, כמו שאומרים אלה הקוראים לעצמם מגניהם ואפוטרופסיים – יהי להם מה שלהם! בתור אחים גדולים מהם בחומר וברוח, נשפיע עליהם טובה, נרימם אלינו – ואז מה טוב ומה נעים יהיה שבת אחים גם יחד!

הערה: המאמר נכתב במקורו בכתב חסר עם ניקוד, אך הוקלד על ידי מחדש בכתב מלא, כפי שמקובל לגבי היום כתבים מעין אלה. כמו כן, בגוף המאמר מפנה המחבר להערות שוליים – ואילו כאן הוכנסו ההערות לגוף המאמר, לצרכי נוחות.

נספח ה': בדיית פלשתין

שם הארץ הוא המכריע בתחרות הזכויות עליה. שם קובע זהות. שם הארץ קובע את זהות הארץ. זהות הארץ קובעת את זהות עמה ואף את זכותו עליה – ומכאן חשיבותה. יהא שמה **"ארץ ישראל"** (זהות ישראלית) – הזכות עליה תהא של עם ישראל. יהא שמה **"ארץ פלשת"** (זהות פלשתינית) – הזכות עליה תהא של העם הפלשתיני. ההכרעה בתחרות הזהויות אינה נתונה לבית הדין הבינלאומי אלא לבית הדין של ההיסטוריה, ומכאן חשיבותה של ההיסטוריה לצורך ההכרעה בשאלת הזהות והזכות כאחד.

האמת ההיסטורית היא, כי הארץ רכשה זהות לאומית רק בעת כינון הריבונות הישראלית בה, ואילו בשאר התקופות לא הייתה אלא פינה חשוכה, חסרת זהות, בירכתי האימפריות הגדולות ששלטו בה. **"ארץ ישראל"** הייתה ונשארה **"הארץ של ישראל"** גם בתקופת גלותו ממנה, באשר סירבה לרכוש זהות לאומית חליפית. הארץ הייתה טבורו של עולם רק כל עוד נשאה את השם **"ישראל"**, ואילו בשאר הזמנים איבדה את שמה והפכה לפינה נידחת.

בשם **"פלשת"** (**"פלשתינה"**) לא נקראה הארץ אלא על ידי גדול אויביה בעת העתיקה – הקיסר הרומי **אליוס אַדריאנוס**, שהסב את שמה מ"יהודה" ל"**פלשתינה**" – ואת שם בירתה מ"**ירושלים**" ל"**איליה קפיטולינה**". השם **"פלשתינה"**, שנועד למחוק את השם **"ישראל"** ממפת העולם, לא דבק בה בשעתו ואף לא לאחר מכן. בתקופה הערבית-מוסלמית לא היה לארץ שם משלה, באשר לא נתפשה כיחידה פוליטית עצמאית, אלא הייתה מבותרת למחוזות מנהליים בלבד. שם זה, שאותו נושא היום ציבור דוברי הערבית בארץ, כלל לא ניתן להיגוי בשפה הערבית בשל חסרונה של **"פה"** דגושה בשפה זו. כאשר שינה הקיסר הרומאי את שם הארץ

מ"יהודה" ל"פלשתינה", היה הוא מודע היטב למעשיו. הוא ידע, שכאשר משנים שם, משנים זהות. הוא ידע, שכאשר משנים את שם הארץ, משנים גם את זהותה ואף את זהות העם היושב עליה. הוא ידע, שהדרך היעילה ביותר למחות את זכר יהודה ממפת העולם היא למחוק את שמה, ולכנות אותה בשם אויבה. הוא ידע, שריבונות אפשר לכונן מחדש, אך קשה יותר להחיות שם שכבר נימחק מהתודעה העולמית. בשעתו לא דבק שם זה בארץ, אך הוא הושב לחיים במאה ה-20, ואת תוצאותיו ההרסניות חשים אנו עתה היטב.

כמה שישמע הדבר מוזר, לידתה של הזהות הפלשתינית לא באיזה מסמך ערבי או מוסלמי, אלא **בהצהרת בלפור**, שחיים וייצמן הגדיר אותה כ"**מגנה קרטה של חירויות היהודים**". בהצהרה זו כבר היה טמון זרע הפורענות הפלשתינית לעתיד לבוא, פורענות העלולה לשים קץ לנוכחות הישראלית בארץ.

הצהרה זו, שנועדה למסד את הקשר בין עם ישראל לארץ ישראל, נוסחה בצורה כזאת, שבבוא העת ניתן היה להסיק ממנה שהארץ אינה רק ארצו של עם ישראל, אלא גם של אויבו הגדול מתקופת המקרא – העם הפלשתי. בהצהרה זו הביעה ממשלת הוד מלכותה "**הזהרות עם השאיפות היהודיות הציוניות**" וקבעה שהיא "רואה בעין יפה הקמת בית לאומי לעם היהודי", אך זאת לא ב"ארץ יהודה" או ב"ארץ ישראל" – אלא ב"**פלשתיין**" (Palestine). מרגע זה ואילך הוכשרה הזירה המדינית להולדתה של הזהות הפלשתינית המזויפת, אפילו לא הייתה זו כוונתה המקורית של הלורד בלפור.

כתב המנדט אימץ את הצהרת בלפור כלשונה, ולכן אף בו לא מוזכרים השמות המקראיים של הארץ, אלא רק השם "**פלשתיין**". כתב המנדט מאשר אומנם את הקשר ההיסטורי בין עם ישראל לארצו, ואף את זכותו על הארץ, אך זו לא נקראת במסמך זה בשם "ארץ ישראל", אלא בשם "**ארץ הפלשתיים**". ייתכן, שמנסחי

הצהרת בלפור וכתב המנדט כלל לא היו מודעים לתוצאות מעשיהם, באשר לא ייחסו משמעות מיוחדת לשם שבו כינו את הארץ. יתכן, שכלל לא היו מודעים לזהות הפגאנית של שם זה, זהותו של גדול אויבי ישראל בעת העתיקה – העם הפלשתי. הדרך לגיהנום הפלשתיני רצופה הייתה ככל הנראה כוונות טובות של נוצרים ציוניים, ידידי אמת של עם ישראל. ואולם לא כוונותיהם היא הנותנת, אלא המשמעויות והפרשנויות שניתן היה בבוא העת להסיק מהמסמכים שנוסחו על ידם.

בכנותם את הארץ בשם **"פלשתיין"** נתנו הבריטים גושפנקא מודרנית לקללה עתיקת היוםין שבה קילל הקיסר אֶדְרִיאנוס את הארץ, שעה ששינה את שמה מ"יהודה" ל"פלשתינה". הצהרת בלפור אכן הכשירה את הקמת ביתו הלאומי של עם ישראל בארץ ישראל, אך בה בשעה הכשירה גם את **בדיית פלשתיין**, כאילו אין הארץ ביתו של עם ישראל בלבד, אלא גם ביתו של עם אחר, עם עתיק יומין לפחות כמוהו – העם הפלשתיני, יורשו המודרני של העם הפלשתי הקדום.

בכשל לשוני זה לא הבחין כמעט איש בשעתו. אפילו אבות הציונות לא התנגדו לשם זה, באשר סברו, כי זה אינו אלא שם מודרני לטריטוריה הארץ ישראלית, וכך אף תרגמו הם שם זה לעברית בכל המסמכים הרשמיים. ואולם היו מעטים שכן שמו לב למשמעותו של כשל לשוני זה, דוגמת **פרופ' ג'ון חזם**, שאמר בעדותו לפני הועדה האנגלו-אמריקאית ב-1945 כי (אלייקים העצני, הבלוף הפלשתיני):

לפני 1917, כאשר בלפור הצהיר את הצהרתו, לא הייתה מעולם שום שאלה פלשתינית, ולא הייתה פלשתינה כלשהי כיחידה פוליטית או גיאוגרפית.

זהותה ההיסטורית הישראלית של הארץ היא שיצרה את זכות עם ישראל עליה, ולא שום גורם אחר. המשפט הבינלאומי

המודרני רק אישר מחדש את קיומה של הזכות הזאת, אך לא יצר אותה. בעשותו כן הפך הוא אותה מזכות מופשטת לזכות משפטית מובהקת. משפט העמים אף הגדיר את גבולותיה המודרניים של הארץ, והחילם על שתי גדות הירדן. הגדרת שטחה של ארץ ישראל המנדטורית נעשתה בשעה ששורטטו הגבולות במזרח התיכון כולו. אי אפשר אפוא לפגוע בגבולות אלה, מבלי לערער את כל ההסדרים הטריטוריאליים השוררים במזרח התיכון מאז ועד היום. העובדה, שחלקה המזרחי של הארץ נמסר לידי זרים, היא אומנם בלתי הפיכה, אך הדבר אינו הופך מסירה זו ללגיטימית.

עם ישראל אינו יכול להיות כובש בארץ ישראל, באשר שום עם אינו יכול להיחשב כובש בארצו. הארץ ידעה כיבושים רבים, שהאכזרי שבהם היה הכיבוש הערבי-מוסלמי, שמחק לחלוטין את זהותה הישראלית ואף המיט עליה שואה דמוגרפית ויישובית. שום שטח המוחזק היום בידי ישראל אינו יכול להיחשב כשטח כבוש, אלא רק כשטח ששוחרר מהכיבוש האמיתי – הכיבוש הערבי-אסלאמי.

אף שהארץ כולה היא ארצו של ישראל, ישנם בה שטחים מקודשים יותר ומקודשים פחות. ארץ ההר – יהודה, שומרון והגליל – היא הארץ הקדושה באמת, ואילו ארץ המישור שנייה לה בלבד. אירוניה היסטורית היא, שדווקא ארץ ההר, ערש מולדתו של עם ישראל, נתפשת היום כארץ כבושה, ואילו ארץ המישור, שבה ישבו בעבר אויבי ישראל, נחשבת כארץ משוחררת. לו רק יכולנו לחזור במנהרת הזמן לאחור, עד לשלהי ימי בית שני, והיינו שואלים למשל את **יוסף בן מתתיהו**, איפה היא ארצו, היה הוא עונה לנו כך: **"אין ארצנו שוכנת על חוף הים... ערינו בנויות הרחק מן הים"** ("נגד אפיון", ע' כ"ב). משמע, **ארץ ישראל האמיתית היא ארץ ההר, ולא ארץ המישור.**

כשהחלה הציונות את דרכה, כבר הייתה ארץ ההר מיושבת, ובלית ברירה לא יכלו היהודים להתיישב בה, אלא רק בארץ המישור. האמרה **"עם ללא ארץ, ארץ ללא עם"** הייתה רק חצי אמת, או ליתר דיוק, אמת רק לגבי מחצית הארץ. ארץ המישור הייתה ריקה, ואילו ארץ ההר הייתה מיושבת, אם כי בדלילות בלבד. לכן, הציונות המודרנית יישבה תחילה את ארץ המישור בעיקר, ורק לאחר מכן גם את ארץ ההר.

בכל שבעים השנים שחלפו משנת 1880 ועד 1948, הכתה הציונות שורש כמעט אך ורק בארץ המישור. לעומת זאת, לאחר 1948, מגמה זו התהפכה, ומאז החלה ישראל מיישבת גם את ארץ ההר. תחילה ישבה את ארץ הגליל, ולאחר 1967 – גם את ארץ יהודה, ארץ שומרון וארץ הגולן. בכל מקום שבו נוצרה היאחזות ישראלית חדשה, הוקם לא רק יישוב עברי, אלא אף הושבה הזהות הישראלית לאותו מקום. היישובים החדשים משיבים היום לחיים את ארץ ההר המקראית ובמעשה זה גואלים הם אותה מגלותה הממושכת.

נספח ו': שקר ירושלים

זהותה האסלאמית של ירושלים אף היא זהות גנובה. כשם שגנבו מעם ישראל את זהות ארצו, כך גם גנבו ממנו אויביו את זהות בירתו. הדגשת חשיבות ירושלים ברטוריקה האסלאמית המודרנית אף היא אינה אלא כלי במאבק נגד תקומת ישראל בארצו. עובדה היא, שבכל התקופה הארוכה שבה שלט האסלאם עליה הוא לא ייחס כלל חשיבות לעיר זו. רק תחת ריבונות ישראלית זכתה ירושלים לחשיבות עליונה, כעיר בירה וכעיר קודש כאחד, כפי שכתב **יהושע פרוור** (משה שרון, תהליכי חורבן ונומדיזציה בא"י תחת שלטון האסלאם):

מאז הכריז דוד מלך ישראל על ירושלים כמקדש מלך ועיר מלוכה הרי שכל העמים... אשר קיבלו את התנ"ך כספר הקדוש שלהם, או כחלק ממורשתם הרוחנית בחרו את ירושלים לבירתם. כך היה הדבר בימי מלכות יהודה וישראל, כך היה בימי מלכי החשמונאים והבית השני, בימי המנדט הבריטי ובמדינת ישראל בימינו. לא המצרים, לא הבבלים, לא הפרסים, לא הביזאנטים, לא הערבים ולא התורכים, אשר שלטו בארץ-ישראל בתקופות שונות במשך ארבעת אלפי שנות ההיסטוריה של ירושלים, לא העניקו לה מקום של כבוד. קיסריה, רמלה, עזה וצפת היו הערים הראשיות. יתר על כן, ירושלים הייתה עיר בירה רק כאשר נהנתה ארץ ישראל ממעמד של ארץ עצמאית. בכל הזמנים, שהיא הייתה רק פרובינציה או סטֶרֶפִּיה של המזרח, נמנע מירושלים הכבוד של עיר בירה.

מאז הפכה ל"עיר דוד", הייתה לירושלים זהות אחת ויחידה – זהות ישראלית. זהותה הערבית-מוסלמית של העיר היא זהות גנובה, זהות בדויה שנוצרה לצרכים פוליטיים יותר מאשר לצרכים דתיים. תמיד היה קשר הדוק בין מעמדה של ירושלים למעמדה של הארץ. כשעלה מעמדה של ירושלים, עלתה עמו גם הארץ.

כשירד מעמדה של ירושלים, ירדה עמו גם הארץ. ארץ ישראל תחת השלטון הערבי-מוסלמי איבדה כמעט לגמרי את מעמדה המיוחד, שממנו נהנתה תחת ריבונות ישראלית. מעמד זה היה אפילו נחות ממעמדה בתקופות השלטון הנוצריות (בתקופה הביזאנטית ובתקופת הצלבנים). יתירה מזו: יחס השלטון הערבי-מוסלמי כלפי ארץ ישראל גובש ונקבע בהתאם לנסיבות הפוליטיות ולתמורות השלטוניות, ולא הושפע משיקולים אידיאולוגיים או רוחניים. בכל התקופה, שבה נשלטה הארץ על ידי המוסלמים, הלך מצבה של ירושלים הלך והידרדר – כשם שהלך והידרדר מצבה של הארץ כולה. בהשוואה היסטורית, היחס של העמים המוסלמיים לירושלים נופל אף מיחסם של העמים הנוצריים אליה. בעוד שבתקופות הריבונות הישראלית הייתה העיר פורחת, ובמידה מסוימת אף בתקופות הנוצריות – הרי שבתקופה המוסלמית הפכה היא לעיר רפאים, שאיבדה את מעמדה כעיר בירה והפכה לעיר מחוז נידחת.

המקומות הקדושים לאסלאם נמצאו הרחק מירושלים – בחצי האי ערב. ירושלים, שנחשבה כלבה של ישראל (ובמידה מסוימת אף של הנצרות), זכתה באסלאם, אפילו בדורות המאוחרים, למעמד משני ביחס למעמד של מכה ומדינה. כבעבר, כך גם היום, השיקולים הפוליטיים והטקטיים הם העיקר אצל כוחות האסלאם – ערעור מעמד ישראל בעיר ומחיקת זהותה היהודית – ולא השיקולים הדתיים-רוחניים. גניבת הזהות הישראלית בידי האסלאם למטרות פוליטיות נעשתה בדרכים שונות כגון: שחזור מחדש של מסורות הקשורות בדמויות שהוזכרו בקראן, שברובן הנן דמויות מקראיות; פרשנות של פסוקים מסוימים בקראן, בדרך שיוכלו להיות מזוהים עם מקומות בארץ-ישראל, ובמיוחד עם ירושלים; אסלאמיזציה של מסורות ישראליות הנוגעות לירושלים ולארץ-ישראל, ובמיוחד של מסורות הנוגעות ליום הדין וליתרונות של שהייה בירושלים ובארץ-ישראל.

נספח ז'

אבנר שאקי: דין האנוסים לפי ההלכה

עלול אדם הנחשב "יהודי" בעיני ההלכה, לאחר שנולד כ"יהודי", להיחשב ל"נוצרי", או ל"מוסלמי", הכל לפי העניין, בעקבות טקסי "התנצרות" או טקסי "התאסלמות", שנעשו בכוח, תחת לחץ ואיומים, או כדי למנוע סכנת חיים, כנגד רצונו החופשי של ה"מתנצר" או של ה"מתאסלם" כביכול.

כוונתנו, בראש ובראשונה, ליהודים ה"אנוסים" ההיסטוריים (ה"מראנוס") בתקופות הרדיפות האנטי-דתיות כנגד יהודים, בפורטוגל ובספרד; החל במאה השביעית, ועד המאות הארבע-עשרה והחמש-עשרה לסה"נ, ועד בכלל. בתקופות אלו, בוצעו המרות-בכוח, באמצעי כפייה, של יהודים לנצרות בקנה-מידה נרחב, והדבר יצר בעיות קשות, כלפי פנים וכלפי חוץ. ידוע כמו-כן, שגדולי רבני ישראל בעת ההיא, עשו כמיטב יכולתם כדי למנוע שה"אנוסים" יימצאו נענשים על אונסם. ואכן, כל אימת שהוכח כי אמנם ב"אונס" מדובר, וכי ה"אנוס" מוסיף לשמור בסתר על דיני דתו, התייחסו אליו כאל יהודי לכל דבר, חרף התנהגותו החיצונית כנוצרי. דין דומה הוחל גם על צאצאיהם של אנוסים, לכשהוכח אונסם, כאמור. הכנסייה, לעומת זאת, ומכוחה – השלטונות המדיניים בארצות אלו, ראו ב"אנוסים" – נוצרים לכל דבר, מבחינה דתית ומשפטית, ובמידה מצומצמת יותר, אף מבחינה חברתית.

תופעה דומה, אם כי מצומצמת בהיקפה ובתוצאותיה, היתה זו של המרות-מאונס של יהודים לדת האסלאם, שנעשו במשך הדורות בכמה מארצות-האיסלם, כתוצאה של כפייה, לחץ ורדיפות דתיות. מסמך הילכתי בעל חשיבות היסטורית, בעניין זה, הוא "אגרת השמד" או "אגרת קידוש השם", שנכתבה ע"י

הרמב"ם ליהודי צפון-אפריקה. האגרת שנועדה ליהודים אלו (שנמצאו תחת שלטון האלמוחידים הקנאים, שהכריחו אותם ל"התאסלם", תחת איום של השמדה), קבעה כי **יהודי המתאסלם בשעה שחרב מונחת על צווארו, וממשיך לשמור בסתר על מצוות היהדות – הוא יהודי כשר** (עיין "אגרת השמד" להרמב"ם, אגרות הרמב"ם, מוסד הרב קוק, בעריכת, מ.ד. רבינוביץ, תש"ך, ירושלים).

אמנם נכון כי עדיף למות על קידוש השם, ולא להמיר דת. אך, לא כל יהודי יכול לעמוד בכך. ומשום כך, כשהוא מתאסלם בנסיבות אלו, הוא מוסיף להימנות עם כלל ישראל. תנועות של התאסלמות-מאונס, אירעו שוב במאות ה-19 וה-20 לסה"נ. מפורסמת ביותר פרשת **משהד**, עיר בפרס, שבה אולצו כמה מאות יהודים בשנת 1839 להתאסלם, תוך איום של השמדה. הם הוסיפו לחיות כ"אנוסים", לשמור בסתר על מצוות היהדות, ולנהוג כמוסלמים כלפי חוץ. (ראה מאמרו של א.רובינזון, "המרות דת אצל יהודי פרס, במאות הי"ט וה-כ' פורסם באנך-מאסף לדברי עיון ומחקר" בעריכת י. פרידלנדר (ללא תאריך פרסום), ע' 125 ע' 129-130).

דומה לתופעות אלו, בטיבה ובתוצאותיה, היא תופעת ההמרה-בכוח של יהודים לנצרות ולאסלאם, ולכל דת מוסדית אחרת, בדורות האחרונים, שאירעה במקומות שונים בעולם. יהודיותם של ה"ממירים" נשמרת, מן הטעמים שמנינו, חרף החזות החיצונית של השתייכותם לדת שאליה "המירו", שלא ברצונם ושלא בטובתם.

הערה: קטע זה לקוח מספרו של **אבנר שאקי**, "**מיהו יהודי בדיני מדינת ישראל**", ע' 36-37.

ביבליוגרפיה

ספר זה, כקודמיו, מתבסס על ספרות רבת היקף, אשר מרבית מקורותיה מפורטים ב"ציון במשפט תיפדה". בספר ההוא פירטתי את רשימת המקורות בהערות שוליים רבות, כדי להבטיח את מהימנות הספר. כאן לעומת זאת ויתרתי על הפניות מפורטות, כדי לאפשר לקורא לקרוא את הדברים באופן שוטף, מבלי צורך לעקוב אחר המקורות, למעט באותם מקרים שבהם הבאתי דברים בשם אומרים. מראה מקומות של הציטטות המובאות בספר רוכזו בדף האחרון רק על דרך הקיצור, וברשימה הביבליוגרפית המצורפת בזה אני מביא את המקורות בפרוטרוט כפי שמקובל. בנוסף הנני מצרף רשימת מאמרים וספרים מומלצת, אשר ברובה הגדול הופיעה בביבליוגרפיה של "ציון במשפט תיפדה", לפי סדר אלף-בתי. כאן, לעומת זאת, בחרתי לסדר את הביבליוגרפיה לפי נושאי הספר, בהתאם לחלוקה בספר עצמו.

רשימת המאמרים והספרים המצורפת כאן, מורכבת מספרות רב תחומית, כמתחייב מספר, שעל פי אופיו חובק תחומי דעת רבים ומגוונים. למותר לציין, שההתפרסות על תחומים כה רבים פוגעת בדיוק המתבקש מחיבורים בעלי אופי מדעי, אך לחסרון זה מצטרף יתרון גדול והוא ראיית היער כולו ולא רק העצים הבודדים המרכיבים אותו.

על המגבלות הכרוכות בכתיבת ספר רב תחומי על ידי אדם אחד, ניתן לפצות במידת מה על ידי שפע המקורות שעליהם הוא מסתמך. אף שאין זה ספר מחקר במובן המדויק של המילה, אלא מסה מדינית-משפטית – השתדלתי להדגיש את תרומת קודמי, בשל התרשמותי, כקורא, שאותם מחברים, המתעלמים ממקורותיהם, ואולי אף מעלימים אותם, הם לא רק הפחות אמינים, אלא גם הפחות מקוריים. אני מעדיף לבנות יחד עם

אחרים גורד שחקים, שיעמוד לדורות, מאשר להשתבח בכך שבניתי בכוחות עצמי צריף, שהשינוי הבא ברוחות האופנה האינטלקטואלית יעיף אותו ממקומו.

מבין כל אותם אדריכלי רוח, שעליהם אני מסתמך, מבקש אני לציין במיוחד את תרומתו של **יובל ארנון-אוחנה**, העוסק מזה שנים רבות בחקר אש"ף ובהשפעתו על הסכסוך הארץ ישראלי. מתוך חיבוריו למדתי על צמדי הניגודים של **"מישור"** מול **"הר"**, **"חוץ"** מול **"פנים"**, בהקשרם בזירה הארץ ישראלית המודרנית – תובנה שהשתלבה עם הפרדיגמה הכללית שלי והשלימה אותה, ובכך סייעה לי לפענח את הצופן הגנטי של הסכסוך הארץ ישראלי, ואף להדריכני בכיוון לפתרונו.

ההסתמכות על דברי אחרים, בין במפורש ובין מכללא, אין פירושה שחיבור זה מטיל אל העתיד רק את מה שנתפש כבר בעבר. להפך: הוא דבר מה חדש, שאף אני לא יכולתי לחזות מראש את צורתו הסופית, עד שהסתיימה כתיבתו. יתירה מזו: גם אם קיים דמיון כלשהו בין חיבורי לספרים שעליהם הוא מסתמך, הרי שלגופו של דבר אין חשיבות מרובה לנקודות המגע, ואף לא לקווים המקבילים באמצע הדרך – אלא לנקודות המוצא והתכלית, הקובעות את הדרך כולה.

רשימה ספרים ומאמרים שאזכרו בגוף הספר

- אבינרי שלמה: תורת המדינה של הגל, הוצאת ספריית הפועלים, 1975
- אילון עמוס: רקוויאם גרמני, הוצאת דביר, 2004
- אבנרי אריה: ההתיישבות היהודית וטענת הנישול (1878-1948), הוצאת הקיבוץ המאוחד, 1980
- אבן חלדון: אקדמות למדע ההיסטוריה, הוצאת מוסד ביאליק, 1966
- אורבך אפרים: חז"ל – אמונות ודעות, הוצאת מגנס, 1975
- אמיר אהרן: שלום עברי לארץ מריבה, בתוך: אמיר, אור, מעיין: אחרת עיונים בנושאי עבר הווה ועתיד, כרמל, 2002
- אקשטיין צבי ומריסטלה בוטצ'יני: המיעוט הנבחר – כיצד עיצב הלימוד את ההיסטוריה הכלכלית של היהודים, הוצאת אוניברסיטת תל אביב 2013
- בלקינד ישראל: הערבים אשר בארץ ישראל, הוצאת חרמון, 1969
- בלקינד ישראל: איפה הם עשרת השבטים? הוצאת חרמון, 1969
- ג'ונסון פול: אינטלקטואלים, הוצאת דביר, 1996
- בן גוריון דוד: לבירור מוצא הפלחין, הוצאת חרמון, 1969
- בָּקָר קארל: הקריה של מעלה בהגות המאה ה-18, ספריית פועלים 1975
- גרינפלד פרדריק: נביאים בבלי כבוד, הוצאת עם עובד, 1982
- דינור בן ציון: דורות רשומות, מחקרים ועיוניים בהיסטוריוגרפיה הישראלית, בבעיותיה ובתולדותיה, מוסד ביאליק, 1978
- הגל גיאורג: קווי יסוד לפילוסופיה של המשפט, הוצאת שלם, 2011
- העצני אליקים: הבלוף הפלשתיני, מאמר באינטרנט ערוץ 7
- הפנר סבסטיאן: היטלר – החידה האיומה ופישרה, הוצאת שוקן, 1979
- הרכבי יהושפט: הפלשתינים מתרדמה להתעוררות, בתוך: מעוז וקדר (עורכים): התנועה הלאומית הפלשתינית: מעימות להשלמה? הוצאת מערכות, 1977
- טווין מארק: מסע תענוגות לארץ ישראל, הוצאת אריאל, 1999
- טלמון יעקב: בעידן האלימות, הוצאת עם עובד, 1977
- כהן נורמן: הכשר לרצח עם, הוצאת עם עובד, 1967

מנדס-פלור פול: יהודים במסגרת התרבות הגרמנית, בתוך מיכאל מאיר (עורך) תולדות יהודי גרמניה בעת החדשה, כרך 4, הוצאת מרכז שז"ר, תשס"ה

מרכס קרל: כתבי שחרות, ספריית פועים, 1977

נויברגר בנימין: מהי אומה? בתוך: נויברגר (עורך): דיפלומטיה בצל עימות, סוגיות נבחרות ביחסי החוץ של ישראל 1948-1978, האוניברסיטה הפתוחה, 1984.

ניטשה פרידריך: המדע העליון, הוצאת שוקן, 1969

ניטשה פרידריך: מעבר לטוב ולרוע, הוצאת שוקן, 1975

ניטשה פרידריך: שקיעת האלילים, הוצאת שוקן, 1973

פרויד זגמונד: משה האיש ואמונת הייחוד, הוצאת דביר, 1968

פרום אריך: בעלונות או מימוש עצמי, הוצאת א' רובינשטיין, 1983

פרס שמעון, כעת-מחר, הוצאת כתר, 1978

צימרמן משה וחותם יותם (עורכים): בין המולדות – היקים במולדותיהם הוצאת מרכז זלמן שז"ר, תשס"ו

קארש אפרים: ערפאת – האיש ומלחמתו בישראל, הוצאת מעריב, 2004

מיכאל ראובן: הכתיבה ההיסטורית היהודית – מהרנסנס עד העת החדשה, הוצאת מוסד ביאליק, 1969

רנאן ארנסט, על לאומיות וזהות יהודית, רסלינג, 2009

שרון משה: תהליכי חורבן ונומדיזציה בארץ ישראל תחת שלטון האסלאם, 633-1517, בתוך: יואל רפל (עורך) תולדות ארץ ישראל, משרד הביטחון

רשימת ספרים ומאמרים מומלצים לפי נושאים

היסטוריוגרפיה דמוגרפית-יישובית של ארץ ישראל

אבי יונה מיכאל: גיאוגרפיה היסטורית של ארץ ישראל, למן שיבת ציון ועד הכיבוש הערבי, **הוצאת יד יצחק בן צבי, 1984**

אהרונ יוחנן: ארץ ישראל בתקופת המקרא, גיאוגרפיה היסטורית, **הוצאת יד יצחק בן צבי, 1987**

אליצור יואל: שמות מקומות קדומים בארץ ישראל, השתמדותם וגלגוליהם, **הוצאת יד יצחק בן צבי, תשס"ט**

אלמוג שמואל: האדמה לעובדיה וגיוור הפלאחים, בתוך: **שמואל אטינגר (עורך)**, אומה ותולדותיה, **הוצאת מרכז זלמן שז"ר, תשמ"ד**

אפלבוים דיאנה ופול: מלחמות הקנים - כך מגויס המדע המודרני לשירות הפוליטיקה, **תכלת 28, 2007**

אקשטיין צבי ובוטיצ'ני מריסטלה: המיעוט הנבחר – כיצד עיצב הלימוד את ההיסטוריה הכלכלית של היהודים 70-1492, **הוצאת אוניברסיטת תל-אביב 2013**

בארוך בארון: הרהורים על הדמוגרפיה ההיסטורית היהודית בימי קדם ובימי הביניים, בתוך: **שפירא יוסף (עורך)**, בנתיבי הגות ותרבות, **הוצאת יבנה, 1970**

בלקינד ישראל: איפה הם עשרת השבטים? **הוצאת חרמון, 1969**

בלקינד ישראל: הערבים אשר בארץ ישראל, **הוצאת חרמון, 1969**

בן אריה יהושע: ארץ בראי עברה, מחקרים בגיאוגרפיה היסטורית של ארץ ישראל, **הוצאת יד יצחק בן צבי, תשס"א**

בן אריה יהושע: שנים עשר היישובים הגדולים בארץ ישראל במאה התשע עשרה, **קתדרה 19, תשמ"א**

בן גוריון דוד: לבירור מוצא הפלחים, **הוצאת חרמון, 1969**

בן גוריון דוד וכן צבי יצחק: ארץ ישראל אין פערגאנגענהייט און געגענווארט, **ניו-יורק, תרס"ח**

בן גוריון דוד וכן צבי יצחק: ארץ ישראל בעבר ובהווה, **יד יצחק בן צבי, תש"ם**

בן צבי יצחק: כתיב י. בן צבי (שאר יישוב, אוכלוסי א"י) **הוצאת מצפה 1936**

ברנאי יעקב: היסטוריוגרפיה ולאומיות, מגמות בחקר ארץ ישראל ויישובה היהודי 634-1881, **הוצאת מאגנס, מהדורה שנייה, תשנ"ו**

גריטין שלמה דב: היישוב בארץ ישראל בראשית האסלאם ובתקופת הצלבנים, לאור כתיבי הגניזה, **הוצאת יד יצחק בן צבי, תשמ"ט**

- גרוסמן דוד:** הכפר הערבי ובנותיו, תהליכים ביישוב הערבי בארץ ישראל בתקופה העות'מנית, **הוצאת יצחק בן צבי, 1994**
- גרוסמן דוד:** האוכלוסייה הערבית והמאחז היהודי, תפרוסת וצפיפות בארץ ישראל בשלהי התקופה העות'מנית ובתקופת המנדט הבריטי, **מאגנס תשס"ד**
- גרן ויקטור:** תיאור גיאוגרפי, היסטורי וארכאולוגי של ארץ ישראל, **הוצאת יד יצחק בן צבי, 1982**
- גרץ צבי:** דרכי ההיסטוריה היהודית, הוצאת מוסד ביאליק, **1969**
- הראל מנשה:** הגיאוגרפיה ההיסטורית של ארץ ישראל, הוצאת זמורה ביתן, **1997**
- הראל מנשה:** ומולדת של איזה היא ארץ ישראל?, **האקדמאי הציוני, ינואר 2001**
- הראל מנשה:** ראיון אישי עם יעקב בר-און, **מקור ראשון, 10.11.00**
- וילנאי זאב:** היישובים בישראל, **הוצאת דבר, 1951**
- ושיץ יוסף:** הגירת כפרים לחיפה בתקופת המנדט, תהליך של עיור? **קתדרה 45**
- זנר שלמה:** מתי ואיך הומצא העם היהודי? **הוצאת רסלינג, 2008**
- כשר אריה:** הגירה והתיישבות יהודית בתפוצות בתקופה ההלניסטית-רומית, **בתוך: שאנן אביגדור (עורך) הגירה והתיישבות בישראל ובעמים, מרכז זלמן שזר, 1982.**
- מורנגשטרן אריה:** משיחיות ויישוב ארץ ישראל, **הוצאת יד יצחק בן צבי, 1985**
- מסיני צבי:** יאמן כי יסופר: בעיית ארץ ישראל, שורשיה ופתרונה, **ליעד, 2006**
- נגר יוסי:** מי אנחנו? סיפורן העתיק של אוכלוסיות ישראל, **הוצאת רקיע, 2003**
- Roberto Bachi, The Population of Israel ; 1977**
- פנסלר דרק יונתן:** תכנון האוטופיה הציונית, עיצוב ההתיישבות היהודית בארץ ישראל, **1870-1918, הוצאת יד יצחק בן צבי, 2001**
- צימרמן בנט, זייד מיכאל ורוברטה:** פער המיליון, האוכלוסייה הערבית בגדה המערבית וברצועת עזה, **בס"א, גיליון 65, ספטמבר 2006**
- קלאי זכריה:** נחלות שבטי ישראל, מחקר בגיאוגרפיה ההיסטורית של ארץ ישראל, **הוצאת מוסד ביאליק, 1967**
- קסטלר ארתור:** השבט ה-13 – ההיסטוריה הכחרית ומורשתה, **מאזניים 1999**
- שאנן אביגדור (עורך):** הגירה והתיישבות בישראל ובעמים, **מ' זלמן שזר, 1982.**
- שביד אליעזר:** מולדת וארץ יעודה, **הוצאת עם עובד, 1979**
- שחן אביגדור:** אל עבר הסמבטיון, מסע בעקבות עשרת השבטים, **ק"מ, 2003**
- שרון משה (עורך):** סוגיות בתולדות ארץ ישראל תחת שלטון האסלאם, **הוצאת יד בן צבי, תשל"ו.**
- שרון משה:** ערי ארץ ישראל תחת שלטון האסלאם, **קתדרה 40, 1986**

היסטוריוגרפיה כללית של ארץ ישראל

- אהרוני יוחנן: אטלס כרטא לתקופת המקרא, 1995
- אטלס כרטא לתולדות ארץ ישראל, מהדורת דבר, 1974
- אליצור יהודה: ישראל והמקרא, מחקרים גיאוגרפיים היסטוריים והגותיים, הוצאת אוניברסיטת בר אילן, 1999
- אנציקלופדיה עברית: היסטוריה של ארץ ישראל, כרך ו', ע' 238-580
- אנציקלופדיית חוות הדעת: קורות עם ישראל, הוצאת מודן, 1995
- אסף מיכאל: תולדות השלטון הערבי בארץ ישראל, תרצ"ה
- ארבל נפתלי (עורך): ארץ ללא עם 70-1800, הוצאת דפוס, 1997
- בן דב מאיר: אטלס כרטא, ירושלים בראי הדורות, 2000
- ברוור משה: גבולות ישראל, הוצאת יבנה, 1988
- ביגר גדעון: ארץ רבת גבולות, מאה השנים הראשונות של תיחום גבולותיה של ארץ ישראל 1840-1947, הוצאת אוניברסיטת בן גוריון 2001
- ביגר גדעון: מושבת כתר או בית לאומי, השפעת השלטון הבריטי על ארץ ישראל, 1917-1930, בחינה גיאוגרפית היסטורית, הוצאת יד יצחק בן צבי, 1983
- בן ששון ח.ה. (עורך) תולדות עם ישראל, הוצאת דביר, 1969
- בר נביא אלי (עורך): אטלס היסטורי, תולדות העולם, ידיעות אחרונות, 1993
- בר נביא אלי (עורך) אטלס היסטורי, תולדות עם ישראל, ידיעות אחרונות, 1993
- ברס צבי, ספראי שמואל, צפריר יורם, שטרן מנחם (עורכים): ארץ ישראל, מחוברת הבית השני ועד הכיבוש המוסלמי, הוצאת יד בן צבי, 1982
- גיל משה: ארץ ישראל בתקופה המוסלמית הראשונה (634-1099), הוצאת אוניברסיטת תל-אביב, 1983
- גליל גרשון: ישראל ואשור, הוצאת זמורה-ביתן, 2001
- דינור בן ציון: דורות ורשומות, מחקרים ועיונים בהיסטוריוגרפיה הישראלית, בבעיותיה ובתולדותיה, הוצאת מוסד ביאליק, 1978
- דרורי יוסף (עורך): ארץ ישראל בתקופה הממלוכית, הוצאת יד בן צבי, 1992
- חורון ע' ג': קדם ועקב, כנען – תולדות ארץ העברים, הוצאת דביר 2000
- טוין מארק: מסע תענוגות לארץ ישראל, הוצאת אריאל, 1999
- יד יצחק בן צבי: ההר המרכזי – יהודה, שומרון, השפלה, בקעת הירדן, , תשנ"ב
- יד יצחק בן צבי: זאת ירושלים – מראשיתה עד התקופה המוסלמית, תשנ"ה
- יד יצחק בן צבי: זאת ירושלים – מהתקופה הצלבנית ועד ימינו, תשנ"ג
- יד יצחק בן צבי: מבוא ללימודי ארץ ישראל, תש"ס
- יד יצחק בן צבי: מישור החוף, אדם וסביבה לאורך הדורות, תשנ"ח

יד יצחק בן צבי: צפון הארץ, גליל גולן ועמקים לאורך הדורות, **תשנ"ט**
כשר אריה: אדום ערב וישראל, יהודים ועממי הספר בתקופה ההלניסטית
 והרומית, **הוצאת יד יצחק בן צבי, 1988**
כשר אריה: כנען פלשת יוון וישראל, יהודים והערים ההלניסטיות בתקופת הבית
 השני, **הוצאת יד יצחק בן צבי, 1988**
לויז ישראל ועמיהי מור (עורכים): הפולמוס על האמת ההיסטורית במקרא,
הוצאת יד יצחק בן צבי, תשס"ב
ליברמן יהושע: אלמנך התנ"ך, הסטטיסטיקה של התנ"ך, **הוצאת צ'ריקובר, 1995**
מור מנחם: מרד בר כוכבא, עוצמתו והיקפו, **הוצאת יד יצחק בן צבי, 1991**
נאמן נרב: פרשת כיבוש הארץ בספר יהושע ובמציאות ההיסטורית, בתוך: **נאמן**
נרב ופינקלשטיין (עורכים), מנוודות למלוכה, הוצאת יד יצחק בן צבי, 1990
נאמן נרב ופינקלשטיין ישראל (עורכים): מנוודות למלוכה, היבטים
 ארכיאולוגיים והיסטוריים על ראשית ישראל, **הוצאת יד יצחק בן צבי, 1990**
עברון בועז: החשבון הלאומי, **הוצאת דביר, 1988**
פינקלשטיין ישראל, סילברמן אשר גיל: ראשית ישראל, ארכיאולוגיה, מקרא
 חיכרון היסטורי, **הוצאת אוניברסיטת תל אביב, 2003**
פרידמן ישעיהו: שאלת ארץ ישראל בשנים 1914-1918, מערכת היחסים שבין
 בריטניה הציונות והערבים, **הוצאת מאגנס, תשמ"ז**
רפל יואל (עורך): תולדות ארץ ישראל, **הוצאת משרד הביטחון, תש"ם**
רפפורט אוריאל (עורך): יוסף בן מתתיהו, היסטוריון של ארץ ישראל, **הוצאת יד**
יצחק בן צבי, 1982
שאנן אביגדור (עורך): ישראל – עם, ארץ, מדינה, **הוצאת יד יצחק בן צבי, 2000**
שביד אליעזר: מולדת וארץ ייעודה, ארץ ישראל בהגות של עם ישראל, **הוצאת**
עם עובד, 1979
שור נתן: תולדות ארץ ישראל מהתקופה הפרהיסטורית עד ימינו, **דביר, 1998**

היסטוריוגרפיה שומרונית

בן צבי יצחק: ספר השומרונים, **הוצאת יד יצחק בן צבי, תשל"ו (מהדורה 3)**
מור מנחם: משומרון לשכם, העדה השומרונית בעת העתיקה, **מרכז שור 2003**
צדקה בנימין: קיצור תולדות השומרונים, מכון א.ב. ללימודי שומרונות, **2001**
שטרן אפרים, אשל חנן(עורכים): ספר השומרונים, **הוצאת יד יצחק בן צבי, 2002**

זהות יהודית-גרמנית, היסטוריוגרפיה יהודית

- אילון עמוס:** רקוויאם גרמני, **הוצאת דביר**, 2004
- בנר מיכאל, ירש-ונצל שטפי, מאיר מיכאל (עורכים):** תולדות יהודי גרמניה בעת החדשה, כרכים ע-ד, **הוצאת מרכז זלמן שז"ר, תשס"ו**
- גידל נחום טים:** היהודים בגרמניה – מתקופת הרומאים ועד לרפובליקת ויימאר, **הוצאת גפן**, 1997
- גריןפלד פרדריק:** נביאים בבלי כבוד, **הוצאת עם עובד**, 1982
- גרץ צבי:** דרכי ההיסטוריה היהודית – מסות, פרקי יומן, אגרות, **הוצאת מוסד ביאליק**, 1993
- מאק חננאל:** מבוא לתפילות ישראל, **הוצאת משרד הביטחון**, ע' 2001
- מיכאל ראובן:** הכתיבה ההיסטורית היהודית – מהרנסנס עד העת החדשה, **הוצאת מוסד ביאליק**, 1969
- סטרוזמה גדליה:** קץ עידן הקורבנות – תמורות דתיות בשלהי העת העתיקה, **הוצאת מאגנס**, 2013
- פליישר עזרא:** תפילות הקבע בישראל בהתהוות ובהתגבשותן, **הוצאת מאגנס תשע"ב**
- צימרמן משה וחותרם יותם (עורכים):** בין המולדות – היקיים במולדותיהם, **הוצאת מרכז זלמן שז"ר, תשס"ו**
- רייף שלמה קלמן:** התפילה היהודית – מבט חדש על תולדות הליטורגיה היהודית, **הוצאת דביר**, 2010
- שאנן אביגדור והיינימן יוסף:** תפילות הקבע והחובה של שבת ויון חול, **הוצאת הקיבוץ המאוחד**, 1976

זהות יהודית-ישראלית, מדינה יהודית, ציונות

- אוחנה דוד,** לא כנענים, לא צלבנים, **הוצאת כתר**, 2008
- אגסי יוסף:** בין דת ולאום, לקראת זהות לאומית ישראלית, **הוצאת פפירוס**, 1984
- אורן מיכאל,** חזוני דוד ויורם חזוני (עורכים): מאמרים חדשים על הציונות, **הוצאת שלם**, 2006
- אילון עמוס:** הישראלים – מייסדים ובנים, **הוצאת שוקן**, 1972
- אלמוג שמואל:** על עם וארץ בלאומיות היהודית המודרנית, בתוך גוטמן ישראל (עורך) יהדות זמננו **הוצאת מאגנס, תשמ"ד**, ע' 53-67.
- אלמוג שמואל:** ציונות והיסטוריה, **הוצאת מאגנס, תשמ"ב**

- איזנשטדט ש"נ וליסק משה (עורכים): הציונות והחזרה להיסטוריה – הערכה מחדש, הוצאת יד יצחק בן צבי, 1999
- אקשטיין צבי ובוטיצ'ני מריסטלה: המיעוט הנבחר – כיצד עיצב הלימוד את ההיסטוריה הכלכלית של היהודים 70-1492, הוצאת אוניברסיטת תל-אביב 2013
- בלפר אלה: זהות כפולה, על המתח בין ארצות לרוחניות בעולם היהודי, הוצאת אוניברסיטת בר אילן, 2004
- ויילר גרשון: תיאוקרטיה יהודית, הוצאת עם עובד, 1976
- ויץ יחיעם: בין חזון לרוויזיה, מאה שנות היסטוריוגרפיה ציונית, מרכז שזר 1997
- דן יוסף: ישראל כתופעה תיאולוגית, תכלת, מס' 15, 2003
- הראל פיש: ציונות של ציון, הוצאת זמורה ביתן, 1982
- זנד שלמה: מתי ואיך הומצאה ארץ ישראל, הוצאת זמורה-ביתן, 2012
- זנד שלמה: מתי ואיך הומצא העם היהודי? הוצאת רסלינג, 2008
- חזן מאיר ואורי כהן (עורכים): תרבות, זיכרון והיסטוריה, מרכז ז' שזר, תשע"ב
- יהושע אברהם ב.: בזכות הנורמליות, הוצאת שוקן, 1964
- כהן יהודה: מי מפחד ממדינה יהודית, הוצאת לשכת עוה"ד, 2001
- ליבוביץ ישעיהו: עם, ארץ, מדינה, הוצאת כתר, 1991
- עילם יגאל, יהדות כסטטוס-קוו, הוצאת עם עובד, 2000
- פייגלין משה: מלחמת החלומות - ממדינת היהודים למדינת יהודית, מ"י, 2005
- צוקר דדי (עורך): אנו היהודים החילונים, מהי זהות יהודית חילונית, י"א, 1999
- רביצקי אביעזר: דת ומדינה במחשבת ישראל, המכון הישראלי לדמוקרטיה, 1998
- ריינהרץ יהודה: לאומיות ופוליטיקה יהודית, פרספקטיבות חדשות, מרכז שזר
- שאקי אבנר: מיהו יהודי בדיני מדינת ישראל, המכון לחקר המשפחה ודיני המשפחה בישראל, 1976
- שגיא אבי: המסע היהודי הישראלי, שאלות של תרבות ושל זהות, הוצאת מכון שלום הרטמן, 2006
- שפירא אניטה: התנ"ך והזהות הישראלית, הוצאת מאגנס, תשנ"ו
- שרן שלמה: על המשבר בזהות היהודית בישראל, נתיב 5, 1988
- שרנסקי נתן, בזכות הזהות, הוצאת שלם, 2011

זהות ערבית-אסלאמית, היסטוריוגרפיה מזרח תיכונית

- אורון יצחק:** המיתוס הלאומי במצרים של ימינו, המזרח החדש, כרך י' 3, 1960
- איילון עמי וגילבר גד (עורכים):** דמוגרפיה ופוליטיקה במדינות ערב, הוצאת הקיבוץ המאוחד, 1995
- אליזו דוד:** מרכיביה של הלאומיות הערבית בהגותו של טאטע אל חצרי, המזרח החדש, כרך כב' 2, 1972
- בנטאטה דוד:** האסלאם וישראל, הוצאת המחבר, 1999
- גרשוני ישראל:** מצרים בין ייחוד לאחדות, החיפוש אחר זהות לאומית 1948-1919, הוצאת הקיבוץ המאוחד,
- הוריס כריס, צ'יפנדייל פיטר:** אסלאם מהו? שכן קרוב שחובה להכירו, הוצאת אחיאסף, 1998
- זילברמן גד:** תמורות בעיצוב הזהות הלאומית באידיאולוגיה הנאצרית 1952-1970 המזרח החדש, כרך כא 2, 1971
- זיסר אייל:** סוריה של אסד על פרשת דרכים, הוצאת הקיבוץ המאוחד, 1999
- חוראני אלברט:** היסטוריה של העמים הערביים, הוצאת דביר, 1996
- יאפ מלקולם:** המזרח הקרוב למן מלחמת העולם הראשונה, מוסד ביאליק, 1999
- ישראלי רפאל:** לחיות עם האסלאם – דת, תרבות, היסטוריה, אלימות וטרור, הוצאת אחיאסף, 2006
- כאהן קלוד:** האסלאם, מלידתו עד תחילת האימפריה העות'מנית, דביר, 1995.
- לואיס, ברנרד:** דת ורצח במזרח התיכון, בתוך: ליברמן י.ש. (עורך) רצח פוליטי, הוצאת עם עובד, 1998
- לואיס ברנרד:** האסלאם בהיסטוריה, רעיונות, אנשים ומאורעות במזרח התיכון, הוצאת זמורה ביתן, 1984
- לואיס, ברנרד:** היהודים בעולם האסלאם, הוצאת מרכז זלמן שזר, 1996
- לואיס ברנרד:** המזרח התיכון והמערב, הוצאת מערכות 1972
- לואיס ברנרד:** המזרח התיכון - אלפיים שנות היסטוריה, הוצאת עם עובד, 1997
- לואיס ברנרד:** משבר האסלאם, ממלחמה מקודשת לטרור רצחני, דביר, 2006
- ליטבק מ. (עורך):** אסלאם ודמוקרטיה בעולם הערבי, הקיבוץ המאוחד, 1997
- לצרוס-יפה חווה:** פרקים בתולדות הערבים והאסלאם, הוצאת רשפים, 1967
- לצרוס יפה חווה (קובץ מחקרים לזכרה):** האסלאם ועולמות השזורים בו, הוצאת יד בן צבי, תשס"ב
- מנג'י אירשאד:** הצרה עם האסלאם, קול קורא לדיבור גלוי, הוצאת כנרת, 2005
- סיון עמנואל:** התנגשות בתוך האסלאם, הוצאת עם עובד, 2005
- סיון עמנואל:** מיתוסים פוליטיים ערביים, הוצאת עם עובד, 1988

- סיון עמנואל:** קדושת ירושלים באסלאם, בתוך: שרון משה (עורך), סוגיות בתולדות ארץ ישראל תחת שלטון האסלאם, הוצאת יד בן צבי, תשל"ו
- סעיד אדוארד:** אוריינטליזם, הוצאת עם עובד, 2000
- עג'מי פואד:** מלכוד, ערביות וערבים מאז 1967, הוצאת ידיעות אחרונות, 2001
- פודה אלי:** החתירה להגמוניה בעולם הערבי, המאבק סביב ברית בגדאד, הוצאת משרד הביטחון, 1996
- קיסטר יעקב:** מחקרים בהתהוות האסלאם, הוצאת מאגנס, תשנ"ט
- קנדי היו:** מוחמד והח'ליפות, המרחח התיכון המוסלמי במאות השישית עד האחת עשרה, הוצאת מוסד ביאליק, 1998
- שמיר שמעון:** תולדות הערבים במרחח התיכון בעת החדשה, רשפים, 1987
- שמיר שמעון:** שאלת 'הפילוסופיה הלאומית' במחשבה הערבית החדשה, המרחח החדש, כרך יד 1, 1964
- שמעוני יעקב:** לקסיקון פוליטי של העולם הערבי, הוצאת כתר, 1988
- שרון משה:** "אני שלום אדבר ... והמה למלחמה", נתיב 47, 1995
- שרון משה:** הגורם האסלאמי בפוליטיקה של המרחח התיכון, נתיב 25, 1992
- שרון משה:** "הדונה" ו"צולח" אינם "שלום", נתיב 85, 2002
- זהות פלשתינית, ערביי ארץ ישראל**
- ארץ אחרת (מגזין):** חזון ערביי ישראל, גיליון 39, 5-4/2007
- גאנס הוניידה,** לבנות את האומה מחדש, אינטלקטואלים פלסטינים בישראל, הוצאת מאגנס, תשס"ט
- גרפינקל אדם:** "לעם ללא ארץ, ארץ ללא עם", נתיב 26, 1992
- הוברמן חגי:** ערביי ישראל, "פצצת הזמן" מתקתקת, נתיב 34, 1993
- הוברמן חגי:** ערביי ישראל, קווים להתהוותה של אירידינסה, נתיב 67, 1999
- הציונות והשאלה הערבית:** קובץ מאמרים, הוצאת מרכז זלמן שזר, 1996
- הראבן אלוף (עורך):** אחד מכל ששה ישראלים: יחסי גומלין בין המיעוט הערבי והרוב היהודי בישראל, מכון ון ליר, 1981
- זילברמן יפרח:** מיתוס המוצא הכנעני של החברה הפלסטינית, 1995
- זילברמן יפרח:** כנעניות פלסטינית, בתוך: יעקבי דני (עורך) ארץ אחת ושני עמים, הוצאת מאגנס תשנ"ט
- יעקבי דני (עורך):** ארץ אחת ושני עמים בה, הוצאת מאגנס, תשנ"ט
- ישראלי רפאל:** הערבים בישראל, הלנו אם לצרינו? הוצאת מרכז אריאל 2002
- ישראלי רפאל:** התנועה האסלאמית וניכורם של ערביי ישראל, נתיב 71, 1999
- ישראלי רפאל:** ערביי ישראל – האמנם ג'יס חמישי? נתיב 42, 1995

- ישראלי רפאל:** קריאת החמאס של האסלאם, נתיב 31, 1993
- מעוז משה:** המנהיגות הפלסטינית בגדה המערבית, **הוצאת רשפים**, 1985
- מעוז משה וב"ז קדר (עורכים):** התנועה הלאומית הפלסטינית: מעימות להשלמה? **הוצאת מערכות**, 1977
- ניסן מרדכי:** היבטים דתיים, תרבותיים ורטוריים באסטרטגיה הפלשתינית, נתיב, 67, 1999
- סופר ארנון:** זיקת ערביי ישראל למדינה פלשתינית, נתיב 54-55, 1997
- סופר ארנון:** מדינה פלשתינית – ההיבט הגיאוגרפי, נתיב 66, 1999
- סטון ג'וליוס:** שתי הערות: "ירדן היא פלשתיך" ו"זכות השיבה", נתיב 38, 1994
- פורת יהושע:** כנעניות עברית וכנעניות ערבית, בתוך: **יעקבי דני (עורך)** ארץ אחת ושני עמים, **הוצאת מאגנס תשנ"ט**
- פורת יהושע:** ממהומות למרידה, התנועה הלאומית הערבית הפלסטינית 1929-1939, **הוצאת עם עובד**, 1978
- פורת יהושע:** צמיחת התנועה הלאומית הערבית הפלסטינית 1918-1929, **הוצאת האוניברסיטה העברית**, 1971
- צימרמן בנט, זייד רוברטה ומיכאל:** פער המיליון: האוכלוסייה הערבית בגדה המערבית וברצועת עזה, **אוניברסיטת בר אילן**, 2006
- קימרלינג ברוך, ומגדל שמואל:** פלסטינים – עם בהיווצרותו, **הוצאת כתר**, 1999
- שטנדל אורי:** ערביי ישראל, בין הפטיש לסדן, **הוצאת אקדמון** 1992
- שמעוני יעקב:** ערביי ארץ ישראל, **הוצאת עם עובד**, תש"ז
- שכטמן, Joseph B. Schechtman:** הפליט בעולם = The Refugee in the World, Displacement and Integration, New York, A. S. Barnes and Company, 1963
- הסכסוך הארץ ישראלי, פליטים, טרור**
- אל פלג צבי,** המופתי הגדול, **הוצאת משרד הביטחון**, 1989
- אל פלג צבי,** מנקודת ראותו של המופתי, מאמרי חאג' אמין מתורגמים ומבוארים, **הוצאת הקיבוץ המאוחד**, 1995
- אבנרי אריה:** ההתיישבות היהודית וטענת הנישול (1878-1948), **הוצאת הקיבוץ המאוחד**, 1980
- אלדר עקיבא,** עידית זרטל: אדוני הארץ – המתנחלים ומדינת ישראל 1967-2004, **הוצאת כנרת, זמורה-ביתן, דביר**, 2004
- אמיתי יוסי,** מצרים וישראל – מבט משמאל, **הוצאת זמורה ביתן**, 1999
- ארנון-אוחנה יובל וירופת אריה:** אש"ף – דיוקנו של ארגון, **הוצאת מעריב**, 1985.

- ארנון-אוחנה, יובל: הם לא מפה, פורסם במקור ראשון, 17.8.01
- ארנון-אוחנה יובל: זכות השיבה – הונאה ערבית, "האומה" 141, 2000
- ארנון-אוחנה יובל: מישור מול הר, "חוקי מול פנים", בתוך: אחרת 2002
- ארנון-אוחנה יובל: קשה להכיר בסרגדיה האנושית, "האומה" 142, 2001
- בודנסקי יוסף: אסלאמיות אנטישמית כמכשיר פוליטי, הוצאת תמוז 2000
- בכור גיא: לקסיקון אש"ף, הוצאת משרד הביטחון, 1991
- בת יאור: ישראל ואתוס הג'יהאד, נתיב 54-55, 1997
- גילברט מרטיין: אטלס הסכסוך הישראלי-ערבי, הוצאת משרד הביטחון, 1980
- הרכבי יהושפט: האמנה הפלסטינית ומשמעותה, 1974
- הרכבי יהושפט: יסודות בסכסוך ישראל-ערב, הוצאת משרד הביטחון, 1971
- הרכבי יהושפט: עמדת הערבים בסכסוך ישראל-ערב, הוצאת דביר, 1968
- הרכבי יהושפט: פת"ח באסטרטגיה הערבית, הוצאת משרד הביטחון, 1969
- הרכבי יהושפט: תמורות בסכסוך ישראל ערב, הוצאת דביר, 1978
- חבקוק יעקב, סאלח שכיב: טרור בשם האסלאם – פרופיל של תנועת החמאס, הוצאת משרד הביטחון, 1999
- ישראלי רפאל: איסלאמיקה – טרור המתאבדים, נתיב 54-55, 1997
- כהן אבנר: ישראל והפצצה, הוצאת שוקן, 2000
- כהן יוחנן: המפתח בידי הערבים, לפתרון בעיית הפליטים הערביים, אחיאסף, 1962
- כץ שמואל: אדמת מריבה, מציאות ודמיון בארץ ישראל, הוצאת קרני 1974
- מררי אריאל: פת"ח חו"ל, טרור פלשתינאי בחו"ל 1966-1986, הקיבוץ המאוחד, 1988
- לואיס ברנרד: משבר האסלאם, ממלחמה מקודשת לטרור רצחני, דביר, 2006
- ליברמן ישעיהו (עורך): רצח פוליטי – רצח רבין ורציחות פוליטיות במזרח התיכון, הוצאת עם עובד, 1998
- מוריס בני: לידתה של בעיית הפליטים הפלשתינים 1947-1949, עם עובד, 1999
- נויברגר בנימין (עורך): דיפלומטיה בצל עימות, האוניברסיטה הפתוחה, 1984
- נחניהו בנימין (עורך): הסדר – כיצד יוכל המערב לנצח, הוצאת מעריב, 1987
- נחניהו בנימין: מלחמה בטרור – כיצד יביטו המשטרים הדמוקרטיים את הטרור המקומי ואת הטרור הבינלאומי, הוצאת ידיעות אחרונות, 1996
- נחניהו בנימין: מקום תחת השמש – מאבקו של עם ישראל לעצמאות, לביטחון ולשלום, הוצאת ידיעות אחרונות, 1995
- סופר ששון: לידתה של המחשבה המדינית בישראל, הוצאת שוקן, 2001

- סלנגוט צרלס:** הטרור הקדוש של החזון האסלאמי, נתיב 80 2001
- סתיו אריה: השלום – קריקטורה ערבית, עיונים בדימוי היהודי בקריקטורה, הוצאת זמורה ביתן, 1996
- סתיו אריה (עורך): ישראל ומדינה פלשתינית: משחק סכום אפס (אנגלית) הוצאת מרכז אריאל, 2001
- עיונים בביטחון המזרח התיכון, הוצאת אוניברסיטת בר אילן, 2002
- פיטרס ג'ואן: מאז ומקדם, מקורות הסכסוך היהודי ערבי על ארץ ישראל, הוצאת הקיבוץ המאוחד, 1988
- פס חיים: הקרב של המאה ה-21, דמוקרטיה נלחמת בטרור, הוצאת המכון הישראלי לדמוקרטיה, 2006
- קארש אפרים: ערפאת – האיש ומלחמתו בישראל, אוניברסיטת בר אילן 2004
- רובינשטיין דני: חיבוק התאנה – "זכות השיבה" של הפלסטינים, כתר, 1990
- רובינשטיין דני: מי לה' אלי – גוש אמונים, הוצאת הקיבוץ המאוחד, 1982
- Schechtman, Joseph B. The Refugee in the World, Displacement and Integration, New York, A. S. Barnes and Company, 1963
- Schechtman, Joseph B. Postwar Population Transfers in Europe 1945 1955, Philadelphia, University of Pennsylvania Press, 1962
- שטיינברג מתי: לראות את הנולד: הגורם הדמוגרפי בראיית אש"ף, בתוך: אילון עמי וגילבר גד (עורכים), דמוגרפיה ופוליטיקה במדינות ערב, 1995
- שי שאול ושוויצר יורם: הטרור של בוגרי אפגניסטן – האסלאם נגד שאר העולם, המכון הבינלאומי למדיניות נגד הטרור, 2000
- שמש משה: מהנפכה לנכסה, הסכסוך הערבי הישראלי והבעיה הלאומית הפלסטינית 1957-1967, הוצאת אוניברסיטת בן גוריון, 2004
- שפירא שמעון: חזבאללה בין איראן ולבנון, הוצאת הקיבוץ המאוחד, 2000

פתרונות לסכסוך הארץ ישראלי

- אוסיצקי-לזר, גאנאם אסעד, פפה אילן (עורכים): 7 דרכים – אופציות תיאורטיות למעמד הערבים בישראל, הוצאת המכון לחקר השלום, 1999
- ארנון-אוחנה יובל: חלופת אוסלו: ריבונות פסיפס פתוחה, מדורגת ומבוקרת, נתיב 78 2001
- בן עמי אהרון (עורך): ספר ארץ ישראל השלמה, הוצאת ש.פרידמן, 1977

- בנוזמן עוזי (עורך): של מי הארץ הזאת? המכון הישראלי לדמוקרטיה, 2006**
- גורני יוסף: תוכניות פדראליות במחשבה המדינית הציונית 1917-1948, הוצאת יד יצחק בן צבי, 1993**
- גרינברג לב: שלום מדומיין, שיח מלחמה – כשל המנהיגות, הפוליטיקה והדמוקרטיה בישראל 1992-2006, הוצאת רסלינג, 2009**
- דותן שמואל: פולמוס החלוקה בתקופת המנדט, יד יצחק בן צבי, 1988**
- דינשטיין יורם: הסדרים רב-לאומיים, פדרליים וקונפדרליים, ע' משפט יז, תשנ"ג**
- הלר מרק: מדינה פלשתינאית, השפעותיה על ישראל, הקיבוץ המאוחד, 1991**
- העצני אליקים: סיפוח עכשיו, הפתרון המדיני, הוצאת אליש"ע, 1988**
- הראבן אלוף (עורך): היש פתרון לבעיה הפלשתינית, עמדות ישראליות, הוצאת מוסד ון ליר בירושלים, תשמ"ג**
- ישראלי רפאל: ארץ גדולה אחת לשני עמים נתיב 44, 1995**
- ישראלי רפאל: ערביי ארץ-ישראל – עוז לתמורה לאחר פורענות, נתיב 4, 1989**
- כץ יוסי: מדינה בדרך, התוכניות הציוניות לחלוקת ארץ ישראל ולהקמת מדינה יהודית, הוצאת מאגנס, תש"ס**
- לפידות רות: אוטונומיה, משפט וממשל א תשנ"ב**
- ענבר אפרים: עלייתה ושקיעתה של הפרדיגמה "שתי מדינות לשני עמים", הוצאת אוניברסיטת בר אילן, 2009**
- קליין מנחם: יחמת ז'נבה – מבט מבפנים, הוצאת כרמל, 2006**
- רטוש יונתן: 1967 – ומה הלאה?, הוצאת חרמון, 1967**
- שביט ארי (עורך): חלוקת הארץ, ישראלים חושבים על ההתנתקות, כתר, 2005**
- שיפטן דן: אופציה ירדנית, ישראל ירדן והפלשתינים, הקיבוץ המאוחד, 1987**
- שיפטן דן: כורח ההפרדה, הוצאת זמורה ביתן, 1999**

אילון ירדן - יליד קיבוץ כפר המכבי (1954),
עורך דין ובעל תואר שני במשפטים. פרסם
עד כה 12 ספרים: התקווה שנות אלפיים
(1982); פותחים עולם (1990); שלום
פתוח (1999); שלום עם הגולן (2000);
ציון במשפט תיפדה - חלופה להסכם
אוסלו (2002); מולדת משותפת - לא
אדמת מריבה (2006); בדיית פלשתין
(2007); הג'יהאד התקשורתי (2009);
ארץ הר ומישור (2009); ההתחברות
הישראלית - חלופה לדרך אוסלו (2010);
אל תלך בדרך האיוולת של אוסלו - מכתב
גלוי לנתניהו (2010); בעין הסערה (2013).

לעיתים רחוקות, אם בכלל, שואלים עצמם בני אדם למקור מוצאם.
נדמה להם, ששאלה כזו פשוט אינה רלוונטית. הם הרי נולדו בארצם,
הוריהם נולדו כאן, הורי-הוריהם נולדו כאן, וכן הלאה דורי דורות לאחור.
לא כך הם פני הדברים בארץ ישראל. כיוון שקדמוניות גנטית אמורה
להקנות עליונות בתחרות על הארץ, הפכו הפלשתינים את סוגיית
הקדמוניות למרכזית. לצורך הוכחת עליונותם בתחרות זו, טוענים הם,
כי מוצאם הגנטי הוא בעמי הארץ שקדמו לעם ישראל - הכנענים,
הפלשתים ואף הערבים. לטענתם, להם זכות ראשונים על הארץ, בשל
היותם צאצאיה המקוריים - ואילו לעם ישראל המודרני אין כלל זכויות
עליה, בהיותו עם חדש, חסר שורשים בארץ, הבא לכבוש אותה ולנשל
את ילידיה.

הקדמוניות הגנטית אינה אפוא סוגיה אקדמית בלבד, אלא אף סוגיה
מעשית בעלת משקל פוליטי נכבד בתחרות הזכויות על הארץ ובמאבק
על הצדק בשדה הקרב התקשורתי. מטרת ספר זה היא לבחון את
הטיעון הפלשתיני, לא רק במטרה להפריכו - אלא גם כדי להציג את
האמת ההיסטורית בנושא רגיש זה.